

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA**

**MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

---

**TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI**

**MEHRINISO KAYUMOVA**

# **TURK TILI**

*(1-kurs talabalari uchun darslik)*

**TOSHKENT - 2020**

Ushbu darslik O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim muassasalaridagi “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” hamda “Filologiya va tillarni o‘qitish” yo‘nalishida turk tilini asosiy sharq tili sifatida o‘rganayotgan 1-kurs talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, kitobdan respublikamiz universitetlarida turk tilini o‘rganayotgan bakalavriat yo‘nalishi talabalari va soha mutaxassisleri ham foydalanishlari mumkin.

**Mas’ul muharrirlar:** PhD. Xayrulla Hamidov

**Taqrizchilar:** Filol. f.n. Abdumurod Tilavov

Filol. f.d. Poshshajon Kenjayeva

**Texnik muharrir:** Sarvinoz Ahmedova

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi huzuridagi Oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi yo‘nalishlari bo‘yicha O‘quv-uslubiy birlashmalari faoliyatini Muvofiqashtiruvchi kengashning 20 -yil \_\_\_\_\_dagi \_\_\_\_-sonli qaroriga binoan Oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarini namunaviy fan dasturlari va adabiyotlar bilan ta’minlash maqsadida 2020-yil \_\_\_\_ \_\_\_\_\_dagi \_\_\_\_-sonli buyrug‘iga asosan nashrga ruxsat etilgan.

## SO‘Z BOSHI

«Turk tili» darsligi O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim muassasalaridagi “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” hamda “Filologiya va tillarni o‘qitish” yo‘nalishida turk tilini asosiy sharq tili sifatida o‘rganayotgan 1-kurs talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, kitobdan respublikamiz universitetlarida turk tilini o‘rganayotgan bakalavriat yo‘nalishi talabalari va soha mutaxassislari ham foydalanishlari mumkin.

Vatanimizda yurtboshimiz tomonidan yaratilgan imkoniyatlar natijasida xorijiy tillarni o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortdi. Shu ma’noda turk tiliga qiziquvchi va bu tilni o‘rganuvchilar uchun ushbu darslikning ahamiyati kattadir.

Muallif tomonidan so‘nggi yillarda to‘plangan tajribalar asosida tayyorlangan va bugun turk tili o‘rgatilayotgan OTM talabalari e‘tiboriga havola qilingan mazkur darslik tilni o‘rgatish bo‘yicha mamlakatimizda amalga oshirilgan dastlabki ishlardan hisoblanadi. Ushbu kitobdagi matnlar, savol va topshiriqlar turk tilini o‘rganayotgan talabalarning bu tildagi so‘z boyligini kengaytirish, nutq va muloqot madaniyatini oshirish uchun mo‘ljallangan. Ushbu darslik «Asosiy sharq tili (turk tili)ning fan dasturi»ga to‘la mos keladi. Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, Vatanimiz mustaqilligini qadrlash tuyg‘usini rivojlantirish hamda O‘zbekiston dovrug‘ini dunyoga taratishni targ‘ib qiluvchi matnlar darslikning ma’naviy ahamiyatini yanada oshiradi.

«Turk tili» darsligi 34 ta darsdan iborat bo‘lib, ularning har biri mustaqil grammatik mavzu hamda unga bog‘liq mashqlar, matnlardan tashkil topgan bo‘lib, undan tashqari talabalarga mo‘ljallangan o‘zbek tiliga tarjima qilish uchun matnlar, og‘zaki nutqni o‘stirish uchun matnlar, mustaqil o‘qish uchun she‘rlar va mavzulashtirilgan lug‘atni ham o‘z ichiga oladi. Darslikdagi jami matnlar soni 100 dan ortiqdir. Tarjima qilish uchun mo‘ljallangan matnlar O‘zbekiston mustaqilligi tufayli erishilgan yutuqlarimiz, milliy qadriyatlarimiz, an‘analarimizni aks ettiruvchi matnlardir. Og‘zaki nutqni o‘stirish uchun mo‘ljallangan matnlar uch qismdan iborat bo‘lib, ular sirasiga O‘zbekiston, Turkiya va o‘quvchining o‘zi hamda hayoti bilan bog‘liq matnlar kiradi. Tarjima uchun berilgan matnlar orasida o‘zbek, turk va qardosh xalqlar adabiyotlari namoyondalarining asarlaridan parchalar, ilmiy-ommabop

maqolalar, xalq ogʻzaki ijodiga oid hikoyat, rivoyat, ertak hamda latifalar, oʻzbek shoirlarining turk tiliga tarjima qilingan sheʼrlari joy olgan.

Darslikda keltirilgan mavzulashtirilgan lugʻat talabalarga nafaqat tarjima jarayonida, balki mavzular boʻyicha soʻz boyligini oshirish uchun ham xizmat qiladi. Unda mavzularga oid otlardan tashqari nutqda faol ishlatiladigan sifat hamda feʼllar ham keltirilgan. Bu oʻquvchilarning turk tilidagi nutqini shakllantirishga yordam beradi.

Ushbu darslikdagi matnlar soddadan murakkabga qarab oʻsib borish bilan birga, turk tili fan dasturidagi grammatik mavzular ketma-ketligi asosida tanlangan boʻlib, har bir matn soʻngida grammatika va leksikaga oid tegishli topshiriqlar keltirilgan.

Ushbu darslikdan, nafaqat, turk tili fanida, balki tarjima amaliyoti bilan bogʻliq darslarda ham foydalanish mumkin.

## I.I. F O N E T I K A

### 1-§. Fonetika. Turk alifbosi. – Sesbilgisi. Alfabe

TÜRK ALFABESİ				
A B C Ç D E F G Ğ H I İ J K L M N O Ö P R S Ş T U Ü V Y Z				
a b c ç d e f g ğ h ı i j k l m n o ö p r s ş t u ü v y z				
 Aa-At	 Bb-Balık	 Cc-Celvel	 Çç-Çiçek	 Dd-Deffer
 Ee-Elma	 Ff-Fare	 Gg-Gemi	 Ğğ-Ağaç	 Hh-Havuç
 Iı-Ispanak	 İi-İncir	 Jj-Jaguar	 Kk-Kalem	 Ll-Lamba
 Mm-Maymun	 Nn-Nar	 Oo-Okul	 Öö-Ördek	 Pp-Penguen
 Rr-Renk	 Ss-Saat	 Şş-Şeker	 Tt-Tavuk	 Uu-Uçak
 Üü-Uzüm	 Vv-Vazo	 Yy-Yaprak	 Zz-Zeytin	

Turk alifbosi 1928-yil, 1-noyabrda davlat tomonidan qabul qilingan 1353-sonli qonunga muvofiq tasdiqlangan va 1929-yil 10-yanvardan joriy qilingan bo‘lib, u lotin yozuviga asoslangan. Turk alifbosida 29 ta harf bo‘lib, ularning har biri bittadan tovushni ifodalaydi. Alifbodagi harflarning tartibi quyidagicha belgilangan:

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Iı, İi, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz.

Tovushlar og‘iz bo‘shlig‘idan chiqish holatiga ko‘ra turlicha bo‘ladi. Shu sababdan bir qancha farqli bo‘limlarga bo‘linadi.

Yuqoridagi 29 harfdan tashqari turk tilida cho‘ziq unlilar â,î,û ham mavjud. Bunday unlilar, asosan, o‘zlashma so‘zlar tarkibida uchraydi. Masalan: âdet, âfet, dinî, billûr.

Bu unlilar ba’zi hollarda cho‘ziq o‘qilishni talab qilsa (hâl, âşık), ba’zida o‘zidan oldingi undosh tovushning yumshoq talaffuz etilishini talab qiladi. Masalan: Lâmba [lyamba], kâğıt [kyag‘it], billûr [billyur], ahlâk [ahlyak].

Zamonaviy turk tilida ^ (aksan) belgisining yozuvda berilishi nisbatan kamaygan. Asosan, omonim so‘zlardagina ma’noni farqlash uchun qo‘llanilmoqda: kar (qor) - kâr (foйда), adet (qadoq, dona) - âdet (odat), hala (amma) - hâlâ (hali ham).

Î unlisi ko‘pincha sifat yasovchi -iy, -viy qo‘shimchasi hamda taxalluslarda qo‘llaniladigan -iy qo‘shimchasi o‘rnida ishlatiladi: millî, iktisadî, Nevaî, Rumî va b. Î harfining I ko‘rinishida berilishi turk tilini o‘rganuvchilarning so‘zning ma’nosini farqlashda qiyinchilik tug‘dirishi mumkin: dini [dini:] “diniy” ma’nosida - dini [dini] “dini” yoki “dinni” ma’nosida keladi; resmi [resmi:] “rasmiy” ma’nosida keladi, [resmi] “rasmi” ma’nosida keladi. Shuning uchun bu kabi so‘zlarning tarjimasida kontekstga qarash talab etiladi.

**1-mashq.** *Quyidagi so‘zlarni o‘qing va talaffuziga e’tibor bering. So‘zlarni ko‘chiring.*

Anahtar, ağaç, böcek, bebek, civciv, çiçek, çocuk, dede, ekmek, enişte, fare, fırın, gazete, jet, ıspanak, ırmak, inek, isim, kalem, kedi, leylek, limon, masa, meyve, nine, nane, otobüs, ördek, örümcek, pınar, papağan, radyo, renk, saat, sandalye, şişe, şapka, tabak, tepsi, uçak, ütü, ünlü, vazo, vapur, yaprak, yelek, zarf, zeytin.

**2-mashq.** *Quyidagi so‘zlarni o‘qing va ı, i tovushlarining talaffuziga e’tibor bering.*

Irmak, inek, ılık, ip, kedi, ilçe, iğne, ince, ışık, ırk, kadın, sık, balık, kaldırım, kırık, karışık, kın, sınav, sınıf, sıcak, sıfat, sığır, sıkıntı, sınır, pırıltı, kalıcı, iyilik, için, iki, intizam, kilit, kilim, kibar, kimlik, giriş, kip, milliyet, milyon, pişkin, pişman, ileri, diri, çivi, silgi, dil, ilgi.

**3-mashq.** *Quyidagi soʻzlarni oʻqing va o,ö,u,ü tovushlarining talaffuziga, imlosiga eʼtibor bering. Soʻzlarni koʻchiring.*

Onlar, oda, odun, ocak, oʻgʻul, ok, okul, portakal, post, bol, soʻgʻuk, sokak, sol, soru, tokat, doʻgu, doʻgʻum, tohum, zor, zorunlu, boʻsh, boya.

Öğretmen, öğrenci, ödev, ömür, önce, ördek, böcek, bölüm, börek, bölge, çöl, çökme, çözüm, döküm, dönem, döner.

Uzun, suç, mutlu, duman, ucuz, ufuk, ulu, uçak, tuğ, tulum, uydu, uygar, usul, unsur, sultan, uç, ulus, buhar, muhtar, muallim, su.

Ücret, ünlü, üç, ülke, ülkü, üniversite, ürün, tütün, tüzel, tüp, tür, küçük, kül, düşünce, düğün, mühendis, düdük, tüzük, müsait.

### **Turk tilida salomlashuv**

Turklarning hozirgi kunda ogʻzaki nutqda eng koʻp qoʻllaydigan salomlashuv soʻzi “Merhaba” (salom) boʻlib, u , asosan, tengdoshlar yoki yoshi soʻzlovchidan kichik boʻlgan shaxslarga nisbatan aytiladi. Koʻpchilikka nisbatan baʼzan *Merhabalar* (hammaga salom) shaklida ham qoʻllaniladi. Turklar, odatda, salomlashuv soʻziga murojaat etila-yotgan shaxsning ismini qoʻshib aytadilar:

– *Merhaba, Ayşe.*

– *Merhaba, Mine.*

Quyidagi salomlashuv iboralari barcha yoshdagi suhbatdoshlarga nisbatan ishlatiladi:

*Günaydın / Hayırlı sabahlar. – Xayrli tong.*

*İyi günler / Hayırlı günler. – Xayrli kun.*

*İyi akşamlar / Hayırlı akşamlar .– Xayrli kech (oqshom).*

Salomlashgach, suhbatdoshdan hol-ahvol soʻrash maqsadida quyidagi iboralar ishlatiladi:

*Nasılsın? / Nasılsınız? – Qandaysan?/ Qandaysiz?*

*İyiyim./ İyiyiz. – Yaxshiman./ Yaxshimiz.*

*İyi misin? / İyi misiniz? – Yaxshimisan?/ Yaxshimisiz?*

*Teşekkür ederim. Ya sen nasılsın? – Rahmat. Oʻzing qandaysan?*

*Ne var, ne yok? – Qanday yangiliklar bor? (Nima gaplar?)*

*İyilik, sağlık. – Hammasi yaxshi.*

## Turk tilida xayrlashuv

Xayrlashuv chogʻida turklar, koʻpincha, iboralarni vaziyatga qarab ishlatadilar:

1. Vaqtiga koʻra:

*Hayırlı sabahlar.*

*İyi günler. / Hayırlı günler.*

*İyi akşamlar. / Hayırlı akşamlar.*

*İyi geceler. / Hayırlı geceler.*

2. Vaziyatga koʻra:

*İyi işler (ish jarayonida).*

*İyi dersler (taʼlim muassasasida).*

*İyi eğlenceler (hordiq chiqarish vaqtida).*

*İyi yolculuklar (oq yoʻl).*

3. Oʻrniga koʻra:

*Hoşça kalın. – Yaxshi qoling.*

*Güle güle. – Yaxshi boring.*

*Bay bay. – Xayr. (koʻpincha yoshlar orasida)*

4. Maqsadga koʻra:

*Görüşürüz. – Yana koʻrishamiz.*

*Görüşmek üzere. – Koʻrishguncha.*

*Kendine iyi bak. – Oʻzingni ehtiyot qil.*

Xushmuomalalik yuzasidan turklar koʻpincha xayrlashuv vaqtida yuqoridagi iboralarning bir nechasini birgalikda ishlatadi:

*–İyi günler, görüşmek üzere.*

*–İyi günler, görüşürüz.*

Turk tilida salomlashuv, hol soʻrash uchun ishlatiladigan soʻzlar:

*Günaydın. / Hayırlı sabahlar. –Xayrli tong.*

*İyi günler. / Hayırlı günler. – Xayrli kun.*

*İyi akşamlar. / Hayırlı akşamlar. – Xayrli kech (oqshom).*

*Merhaba. – Salom.*

*Nasılsın? / Nasılsınız? – Qandaysan? / Qandaysiz?*



*İyiyim. / İyiyiz. –Yaxshıman./ Yaxshimiz.*

*İyi misin? / İyi misiniz? – Yaxshımisan?/ Yaxshimisiz?*

*Teşekkür ederim. Sen nasılsın? – Rahmat. O‘zing qandaysan?*

*Ne var, ne yok? – Qanday yangiliklar bor? (Nima gaplar?)*

*Her şey yolunda. – Hammasi yaxshi.*

## **KARŞILAŞMA**

1. Ali: Merhaba, Nergis!

Nergis: Merhaba, Ali!

Ali: Nasılsın?

Nergis: Teşekkür ederim, iyiyim, sen nasılsın?

Ali: Teşekkürler, ben de iyiyim.

Nergis: Ne var, ne yok?

Ali: İyilik, sağlık. Senden ne haber?

Nergis: Değişen bir şey yok.

Ali: İyi günler.

Nergis: İyi günler.

2. Ertuğrul Bey: İyi günler!

Yusuf Bey: İyi günler!

Ertuğrul Bey: Nasılsınız, Yusuf Bey?

Yusuf Bey: İyilik sağlık, Ertuğrul Bey, siz nasılsınız?

Ertuğrul Bey: Sağ olun, ben de fena değilim.

Yusuf Bey: Hoşça kalın, görüşmek üzere.

Ertuğrul Bey: Güle güle, görüşmek üzere.

3. Ahmet: Merhaba!

Aynur: Merhaba!

Ahmet: Benim adım Ahmet, sizin adınız ne?

Nergis: Benim adım Aynur.

Ahmet: Tanıştığımıza memnun oldum.

Nergis: Ben de memnun oldum.

Ahmet: Nasılsınız?

Nergis: Teşekkür ederim, iyiyim, siz nasılsınız?

Ahmet: Teşekkürler, ben de iyiyim.

Nergis: İyi günler.

Ahmet: İyi günler.

### Savol va topshiriqlar

I. Dialoglarni rollarga bo'lib o'qing.

II. Suhbatlarni tarjima qiling.

III. Salomlashish va xayrlashish uchun qo'llanilgan so'zlarga e'tibor bering.

### 2-§. Unli harflar. Unlilar moslashuvi -Ünlüler. Ünlü Uyumu

Og'iz bo'shlig'ida va tovush yo'lida hech qanday to'siqqa uchramasdan chiquvchi tovushlarga **unlilar** deyiladi. Turk tilida 8 ta unli bor.

**a, e, ı, i, o, ö, u, ü.**

Turk tilidagi 8 ta unlidan 4 tasi til orqa (qalin) va 4 tasi til oldi (yumshoq) unli hisoblanadi. Qalin va yumshoq unlilar turk tilidagi eng muhim qoidalardan biri bo'lgan tanglay uyg'unligi, ya'ni katta unli moslashuvi qoidasiga bo'ysunadi. Shu sababdan qalin va yumshoq unlilar turk tilida katta ahamiyatga egadir.

Ogiz bo'shlig'ida tilning orqa qismidan chiqqan unlilarga **qalin unli** (kalin ünlüler) deyiladi. Shu sababli bu unlilarga *til orqa unlilar* ham deyiladi. Qalin unlilar quyidagilardir: **a, ı, o, u.**

Og'iz bo'shlig'ida tilning oldinga tomon yo'nalgan qismidan chiqqan unlilarga **yumshoq unlilar**(ince ünlüler) deyiladi. Shu sababli bu unlilarni *til oldi unlilari* ham deb ataladi. Yumshoq unlilar quyidagilardir: **e, i, ö, ü.**

Lablarning tekis va keng holatida yuzaga kelgan unlilarga **lablanmagan unlilar** (düz ünlüler) deb ataladi: **a, e, ı, i.**

Lablarning dumaloq va cho'zilgan holatida yuzaga kelgan unlilarga **lablangan unlilar**(yuvarlak ünlüler) deb ataladi: **o, ö, u, ü.**

Pastki jag'ning cho'zilgan va og'iz bo'shlig'ining keng shaklida yuzaga kelgan unlilarga **keng unlilar** (geniş ünlüler) deyiladi: **a, e, o, ö.**

Pastki jag'ning biroz cho'zilgan va og'iz bo'shlig'ining tor holatida yuzaga kelgan unlilarga **tor unlilar** (dar ünlüler) deb ataladi: **ı, i, u, ü.**

Yuqoridagi tasnifga ko‘ra unlilarning xususiyatlarini quyidagicha jamlash mumkin.

<b>a</b>	Kalın, geniş, düz
<b>e</b>	İnce, geniş, düz
<b>ı</b>	Kalın, dar, düz
<b>i</b>	İnce, dar, düz
<b>o</b>	Kalın, geniş, yuvarlak
<b>ö</b>	İnce, geniş, yuvarlak
<b>u</b>	Kalın, dar, yuvarlak
<b>ü</b>	İnce, dar, yuvarlak

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	<b>a</b>	<b>ı</b>	<b>o</b>	<b>u</b>
İnce	<b>e</b>	<b>i</b>	<b>ö</b>	<b>ü</b>

Unlilardan ı va i ning talaffuzida farqni quyidagicha ifodalaymiz:

Turk tilidagi i tovushi o‘zbek tilidagi diyor, ilon, hikoya so‘zlaridagi [i] tovushi singari talaffuz qilinadi. I tovushi esa, o‘zbek tilidagi keldi, til, ko‘ngil, dil so‘zlari tarkibidagi [i] tovushi singari talaffuz qilinadi. Masalan: sınır(chegara)-sinir (asab), sakın (aslo) – sakin (tinch), dış(tashqari)-diş(tish). Turk tili yozuvida i harfining bosh shakli ko‘pchilik tillardan farqli nuqta bilan yoziladi: İrade, İkram, İstanbul.

### **Unlilar moslashuvi - Ünlü Uyumu**

Unlilar moslashuvi tilshunoslikda tanglay uyg‘unligi yoki singarmonizm deb ham yuritiladi. “Singarmonizm” (yunoncha so‘z bo‘lib, “ohangdoshlik” ma‘nosini bildiradi) deb, so‘z o‘zagidagi unli-larning bir-biriga hamda qo‘shimchalardagi unlilarning o‘zakdagi un-lilarga talaffuz jihatidan moslashuviga aytiladi. Bunday fonetik hodisa o‘zbek tilida uchramaydi .

Turk tilidagi bir so‘zdagi bo‘g‘inlarda qalin (til orqa) unlilardan so‘ng qalin (til orqa), yumshoq (til oldi) unlilardan so‘ng yumshoq unlilarning kelishiga **unlilar**

*moslashuvi* (ünlü uyumu) deyiladi. Bu xususiyat turk tiliga xos bo'lganligi uchun unlilar moslashuvi turk tilining eng muhim fonetik qoidasidir. Unlilar moslashuviga ko'ra tovushlarning ketma-ketligini quyidagi jadvalda ko'rsatishimiz mumkin.

A	-	a, ı	-	alçak, açık
E	-	e, i	-	ekmek, ekin
I	-	a, ı	-	ıslak, ışıık
İ	-	e, i	-	içecek, içki
O	-	a, u	-	ocak, okul
Ö	-	e, ü	-	özel, öykü
U	-	a, u	-	uçak, uyku
Ü	-	e, ü	-	üçgen, ütü

Turk tilida unlilar singarmonizmi ikki xil bo'ladi:

1. Unlilarda katta singarmonizm qoidasi (Büyük Ünlü Uyumu).

2. Unlilarda kichik singarmonizm qoidasi (Küçük Ünlü Uyumu).

1.Katta singarmonizm unlilarning orqa qator ( kalın) yoki old qator (ince)ligiga ko'ra moslashuvidir, ya`ni agar so'zning birinchi bo'g'inidagi unli old qator unlisi (e,i,ö,ü) bo'lsa, keyingi bo'g'inlardagi unlilar ham old qator unlisi bo'ladi. Masalan: iğne, yüzük, deniz, bilezik. So'zning birinchi bo'g'inidagi unli orqa qator unlisi (a,ı,o,u) bo'lsa, keyingi bo'g'inlardagi unlilar ham orqa qator unlisi bo'ladi.Masalan: adım, ağız, ayak, boyun, dudak, kapı.

2.Kichik singarmonizm unlilarning lablangan (yuvarlak) yoki lablanmagan(düz)ligiga ko'ra bo'ladi. Agar so'zning birinchi bo'g'inidagi unli lablanmagan unli (a,e,ı,i) bo'lsa, keyingi bo'g'inlardagi unlilar ham lablanmagan unli bo'ladi.Masalan: balık, kedi, inek,ırmak.

Kichik singarmonizmga ko'ra, so'zning birinchi bo'g'inidagi unli lablangan unli (o,ö,u,ü) bo'lsa, keyingi bo'g'inlardagi unlilar u,ü yoki a,e tovushlari bo'ladi. Lablangan unlilardan so'ng ı,i tovushlari uchramaydi.Masalan: odun, kömür, üzüm, ufak, kürek, ocak.

Unlilar singarmonizmi qonuni nafaqat asos ichidagi unlilarga, balki asosga qo'shiladigan har qanday qo'shimchaga ham taalluqlidir. Asosning oxirgi bo'g'inidagi unli qandayligiga qarab , tarkibida unga mos unli tovush qatnashgan qo'shimcha shakli

qo‘shiladi. Shuning uchun ham turk tilida har bir qo‘shimchaning kamida ikkita varianti mavjud. Masalan: o‘zbek tilidagi –lar ko‘plik qo‘shimchasi turk tilida ikkita variantga ega:

so‘zning oxirgi bo‘g‘inida orqa qator unlilar (a,ı,o,u) kelsa , -lar: kitaplar, okullar;

so‘zning oxirgi bo‘g‘inida old qator unlilar ( e,i,ö,ü) kelsa , -ler: defterler, üzümler.

O‘zbek tilidagi –lik ot yasovchi qo‘shimchasi turk tilida to‘rtta variantga ega:

so‘zning oxirgi bo‘g‘inida a, ı kelsa, -lık : yazlık, anahtarlık;

so‘zning oxirgi bo‘g‘inida e,i kelsa, -lik : gecelik, iyilik;

so‘zning oxirgi bo‘g‘inida o,u kelsa, -luk : morluk, mutluluk;

so‘zning oxirgi bo‘g‘inida ö,ü kelsa, -lük : çöplük , kötülük.

Eslatma: turk tilida tarkibida “ı” unlisi bo‘lgan har qanday qo‘shimcha to‘rt yoki sakkiz variantga ega bo‘ladi.

Singarmonizm qonuniga o‘zlashma so‘zlar va qo‘shma so‘zlar amal qilmasligi mumkin. Masalan: jöle, randevu, pilot, külot, tele-vizyon, bioloji – chet tillaridan o‘zlashgan so‘zlar; ilkokul, Beypazarı– qo‘shma so‘zlar. Ammo bunday so‘zlarga qo‘shimcha qo‘shilganda, u singlarmonizmga ko‘ra qo‘shiladi, ya`ni qo‘shimchaning unlisi so‘zning oxirgi bo‘g‘inidagi unliga mos bo‘ladi: radyoyu, randevuya, pilotum.

Turk tilida ba`zi chet tillaridan o‘zlashgan istisno so‘zlar mavjud bo‘lib, ularning oxirgi bo‘g‘inidagi unli orqa qator unlisi bo‘lishiga qaramay, qo‘shiladigan qo‘shimcha old qator unlilaridan bo‘ladi: saat-saatler, dikkat-dikkatiniz, gol- golü, hakikat- hakikati , hal-hali va b.

**1-mashq.** *So‘zlarni o‘qing. Unlilarning katta yoki kichik singlarmonizmga mosligini izohlang.*

Köpek, kaşık, takım, oyun, ördek, askı, kayık, meslek, öğren, görüş, dolap, çanta, çiçek, çocuk, bebek, karın, boyun, ağız, bacak, ayak, topuk, tabak.

**2-mashq.** *Quyidagi so'zlarga –lar, –ler qo'shimchalaridan mosini qo'shib ko'chiring.*

Askı, dolap, inek, kedi, köpek, kalem, defter, çanta, okul, sokak, çorap, iğne, öküz, ütü, elma, kapak, araba, oyun, akşam, gece, top, saç, burun, uçak, üzüm, düd, incir, ağaç, zaman, lise, koltuk, masa, sandalye, bilgisayar.

**3-mashq.** *Quyidagi so'zlarga –lık, –lik, –luk, –lük qo'shim-chalaridan mosini qo'shib ko'chiring.*

Arkadaş, genç, dost, iyi, kötü, göz, aç, baş, söz, gün, gece, temiz, yolcu, parmak, kulak, güneş, şeker, tuz, mutlu, bakan, öğretmen, işçi, müdür, aşçı, dalgın, yorgun, memnun, köfte, dolma, kitap, kömür.

**4-mashq.** *Quyidagi so'zlarga –lı, –li, –lu, –lü qo'shimchalaridan mosini qo'shib ko'chiring.*

Çiçek, çocuk, güneş, akıl, su, mavi, köy, saygı, sevgi, sağlık, ev, yetenek, tuz, şeker, süt, duygu, dalga, sevda, çizgi, kol, yün, kilit, gül, zaval, bilgi, başarı, kum, taş, benek, renk.

**5-mashq.** *Quyidagi so'zlarga –sız, –siz, –suz, –süz qo'shim-chalaridan mosini qo'shib ko'chiring.*

Şeker, tuz, neşe, dert, ün, tel, surat, görgü, güç, ev, su, iş, bilim, bilgi, duygu, çanta, kitap, kalem, para, ölçü, eş, kuşku, kuvvet, bulut, kilit, anahtar, akıl, görgü, ses, kimse.

### **Tanglay uyg'unligi qoidasiga bo'ysunmaydigan so'zlar**

Chet tillaridan turk tiliga kirib kelgan so'zlarning ba'zilari tanglay uyg'unligi qoidasiga bo'ysunadi, ba'zilari esa bo'ysunmaydi. Bu so'zlarning asosi turkcha bo'lmagani uchun ushbu qoidaga bo'ysunishi shart emas. Lekin sof turkcha so'z bo'la turib, tanglay uyg'unligi qoidasiga bo'ysunmaydigan so'zlar ham bor. Bu so'z-larning ba'zilari avval boshida qoidaga bo'ysungan bo'lib, keyin esa Istanbul shevasining ta'siriga yoki yana boshqa sabablarga ko'ra qoidaga bo'ysunmay qolgan. Masalan:

anne (ana), elma (alma), kardeş (kardaş, karındaş), hangi (hangı), inanmak, şişman va boshqalar.

Qo'shma so'zlarda tanglay uyg'unligi qoidasiga muvofiqlik shart deb hisoblanmaydi:

Çiçek tozu	biçerdöver	gecekondu
Karabiber	başkent	karadeniz
hanımeli	güneybatı	akciğer

### **Türk tilida tanishuv so'zlari**

Tanishuv chog'ida ishlatiladigan iboralar:

Adın ne? –Isming nima?

(Benim) adım ... . – (Mening) ismim ..... .

Senin adın ne? – Sening isming nima?

Soyadın ne? – Familiyang nima?

Soyadım ..... . – Familiyam ..... .

Kaç yaşındasın? – Yoshing nechada?

(On altı) yaşındayım. – (O'n olti) yoshdaman.

Nerede oturuyorsun? – Qayerda yashaysan?

(Tashkent')te oturuyorum. – (Toshkent)da yashayman.

Nerede okuyorsun? – Qayerda o'qiyasan?

(Sharqshunoslik Universiteti'n)de okuyorum. – (Sharqshunoslik universiteti)da o'qiyman.

Tanıştığımıza memnun oldum. –Tanishganimizdan xursandman.

Ben de memnun oldum. –Men ham xursandman.

**6-mashq.** *Dialogni rollarga bo'lib o'qing.*

### **Merhaba**

Ali: Merhaba!

Nergis: Merhaba!

Ali: Benim adım Ali, sizin adınız ne?

Nergis: Benim adım Nergis.

Ali: Tanıştığımıza memnun oldum.

Nergis: Ben de memnun oldum.

Ali: Nasılsınız?

Nergis: Teşekkür ederim, iyiyim, siz nasılsınız?

Ali: Teşekkürler, ben de iyiyim.

Nergis: İyi günler.

Ali: İyi günler.

**7-mashq.** *Dialogni rollarga bo'lib o'qing.*

Öğretmen: Merhaba!

Öğrenci: İyi günler!

Öğretmen: Senin adın ne?

Öğrenci: Benim adım Osman. Sizin adınız ne?

Öğretmen: Benim adım İsmail. Soyadın ne, Osman?

Öğrenci: Soyadım Demirci, hocam.

Öğretmen: Kaç yaşındasın?

Öğrenci: On altı yaşındayım.

Öğretmen: Lisemizin hangi bölümünde okuyorsun?

Öğrenci: Filololoji bölümü birinci sınıfta okuyorum.

Öğretmen: Nerede oturuyorsun?

Öğrenci: Taşkent'in Almazar ilçesinde oturuyorum.

Öğretmen: Tanıştığımıza memnun oldum ,Osman.

Öğrenci: Ben de memnun oldum ,öğretmenim.

Öğretmen: İyi dersler!

Öğrenci: İyi dersler!

**O'zaro tanishuv dialogini tuzing.**

### **3-§.Unli tushish hodisasi - Ünlü Düşmesi**

So'zlarga so'z yasovchi va sintaktik shakl yasovchi qo'shim-chalarning qo'shilishi yoki qo'shma so'zlarning yasalishi jarayonida bir unlining tushib qolishiga **unli tushishi hodisasi** deyiladi. Turk tilida so'z asosi odatda o'zgarmaydi. Lekin ba'zi hollarda unli tushish hodisasi kuzatiladi. Turk tilida ikkinchi bo'g'inida **ı,i,u,ü** tor



unlilar kelgan ikki bo‘g‘inli ba‘zi so‘zlarga (asosan, arab tilidan o‘zlashgan) unli tovush bilan boshlanadigan egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda, ik-kinchi bo‘g‘indagi unli tushib qoladi:

Ağız-ağzı, burun-burnu, alın-alını, omuz-omzu, göğüs-göğsü, emir-emri, hüküm-hükmü, isim-isim, sabır-sabrı, ömür-ömrü va b.

Asos tarkibidagi unlining tushishi o‘zbek tilida ham kuzatiladi. Masalan, og‘iz, bo‘yin, qorin, ko‘ngil kabi so‘zlarga egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda, o‘zakda i tovushi; burun so‘zida u tovushi, shahar so‘zida a tovushi tushib qoladi: og‘zi, bo‘yni, qorni, ko‘ngli, burni, shahri kabi. Turk tilida unli tushish hodisasi o‘zbek tilidagidan ko‘proq kuzatiladi. Chunki o‘zbek tilida qisqa talaffuz qilinib yozilmaydigan unlilar turk tilida yoziladi va aynan shu unlilar so‘zga unli bilan boshlanadigan qo‘shimcha qo‘shilganda tushib qoladi:

isim (ism) –ismi	keşif (kashf)- keşfi
sabır (sabr)-sabrı	ömür (umr)-ömrü
emir (amr) –emri	göğüs (ko‘ks)-göğsü
şahıs (shaxs)-şahsı	bahıs (bahs) -bahsi
nakil (naql) –nakli	fikir (fikir) -fikri
resim (rasm)-resmi	şükür (shukr)-şükürü
kayıt (qayd) –kaydı	akıl (aql) –aklı

*Masalan:*

Ağız - İki gündür **ağzıma** tek bir lokma girmedi.

Alın - Hastanın **alına** ıslak bir bez koydular.

Omuz - Çocuğun **omzunda** büyük bir yara çıkmıştı.

Göğüs - Doktor Bey, **göğsüm** çok ağrıyor.

**1-mashq.** *Quyidagi so‘zlarga III shaxs birlikdagi egalik qo‘-shimchasini qo‘shib ko‘chiring.*

Oğul, resim, akıl, gönül, beyin, şehir, hapis, kayıt, kayıp, ömür, vakit, sabır, fikir, isim, emir, şahıs, keşif, ilim, zehir, şekil, nutuk, nakil, hüküm, bahis, keyif, nehir.

**2-mashq.** *Qavs ichidagi so'zlarga egalik qo'shimchasini qo'shib, gaplarni ko'chiring.*

1. Özbekistan'ın hangi (şehir)..... büyük?
2. Şu gencin (isim) .....ne?
3. Benim (burun) .....a pis kokular geliyor.
4. Bu (bahis) .....kapayın lütfen! Konuşmak istemiyorum.
5. (Göğüs) ..... ağrıyor, üşüttüm galiba.
6. Sizin iki (oğul) ..... var, değil mi?
7. Benim (vakit)..... az.
8. Sıcak havalarda onların (avuç) ..... hemen terler.
9. Benim bu konuda (fikir) ..... değişti.
- 10.(Beniz)..... limon gibi sararmaya başladı.

**3-mashq.** *Quyidagi gaplarda unli tushib qolgan so'zlarni asl holi-cha yozing.*

1. Karnım aç, ağzım da kurudu. karın, ağız
2. Benzin soluk hasta mısın? \_\_\_\_\_
3. Ne kadar ömrüm kaldı acaba? \_\_\_\_\_
4. Akli yemekte, başka bir şey düşünmüyor. \_\_\_\_\_
5. Bu odayı kim bu şekle soktu. \_\_\_\_\_
6. Şehrinizin ismi çok mu eski? \_\_\_\_\_
7. Bu hastaya kalp nakli yapılabilir mi? \_\_\_\_\_
8. Keyfiniz yerinde, sağlam görünüyorsunuz. \_\_\_\_\_
9. Adamın şahsı henüz belirlenemedi. \_\_\_\_\_
10. Bu işleri aklım almaz. \_\_\_\_\_

### **Tana a'zolarimiz**

vucüt – tana	boyun – bo'yin	kaş – qosh
yanak – yonoq	dil – til	sırt – kurak
kol – qo'l	tırnak – tirnoq	topuk–to'piq

kafa, baş – bosh	alın – peshona	kirpik – kiprik
dudak – lab	kulak – quloq	bel – bel
el – kaft	bacak – oyoq	diz – tizza
saç – soch	göz – ko‘z	dirsek – tirsak
diş – tish	omuz – yelka	karın – qorin
parmak– barmoq	ayak – oyoq panjasi	göğüs – ko‘krak

### **Turk tilida murojaat qilish (Müracaat etme)**

Turk tilida murojaat qilishda ishlatiladigan so‘zlar vaziyatga ko‘ra turli xil bo‘ladi. Murojaat etilayotgan shaxsning ismi ma‘lum bo‘lsa, uning ismiga erkak bo‘lsa, Bey , ayol bo‘lsa Hanım so‘zi qo‘shib aytiladi. Masalan: İsmail Bey, Yusuf Bey, Cenk Bey, Ayşe Hanım, Gümüş Hanım, Arzu Hanım kabi.

O‘quvchilar o‘qituvchilariga Öğretmenim, erkak o‘qituvchilarga Hocam , ayol o‘qituvchilarga esa Hocahanım deb murojaat qiladilar.

Ismi noma‘lum bo‘lgan kishilarga murojaat qilishga to‘g‘ri kelganda erkak kishiga Beyefendi , ayol kishiga esa Hanımefendi yoki Bayan , qizlarga Küçük hanım deb murojaat qilinadi.

Efendim so‘zi turklar tomonidan keng qo‘llaniladi. U janob, labbay, nima deysiz? , telefon suhbatı vaqtida allo ma‘nolarida ishlatiladi.

Kattalar bolalarga nisbatan Evladım, Yavrum, Çocuğum (bolam) deb murojaat qiladilar. Farzandlar ota-onasiga Babacığım (dadajonim) , Anneciğım (oyijonim) deb murojaat qiladilar.

Turklar murojaat so‘zlariga ko‘pincha I shaxs birlikdagi egalik qo‘shimchasini qo‘shib aytadilar. Bu murojaat qilinayotgan kishining so‘zlovchiga sevimli va hurmatli ekanligini bildiradi: öğretmen-im, hoca-m, evlad-ım, yavru-m.

Ko‘pchilikka murojaat qilinganda rasmiy doirada Sayın Bayanlar ve Baylar!(Muhtaram xonimlar va janoblar!), Sevgili arkadaşlar! (Sevimli do‘stlar!) , Efendiler! (Janoblar!), norasmiy doirada Millet! (Xaloyiq!), Arkadaşlar! (Do‘stlar!) kabi so‘zlar ishlatiladi.

Yozuvda murojaat so‘zlari, ya‘ni undalma (seslenme sözcükleri) vergul bilan ajratiladi. Masalan: Yavrum , seni çok özledim. –Bolam , seni juda soğindim.

Turklar o‘zbeklar kabi o‘zidan yoshi katta oila a‘zolari va qarindoshlariga hurmat yuzasidan sizlab murojaat qilmaydi , sen deb murojaat qiladi. Masalan: Anneciğim, seni çok seviyorum. – Ona-jonim, seni juda yaxshi ko‘raman.

**4-mashq.** *Shoir A. Oripovning “O‘zbekiston” she‘ridan parchani ifodali o‘qing. She‘rdagi undalmalarni toping.*

### **Özbekistan**

Yurdum, sana şiir yazdım bu gün,  
Benzerini bulmadım asla.  
Şairler var , öz yurdun bütün  
Dünyada düşünür yegâne.  
Onların şiirleri uçtu çok uzak,  
Kanadında gümüş diyarı.  
Bir ülke var, dünyada ama,  
Yazılmamış destanlar yâri.  
Fakat aciz kalemim benim,  
Özbekistan, vatanım benim.

**5-mashq.** *Dialogni o‘qing. Murojaat so‘zlarini aniqlang. Tinish belgilarining qo‘yilishiga e‘tibor bering.*

### **DERSTE**

Öğretmen: Günaydın, öğrenciler!

Öğrenciler: Günaydın, öğretmenim!

Öğretmen: Bugün dersimize kim gelmedi?

Serdar: Yusuf gelmedi, öğretmenim.

Öğretmen: Niçin arkadaşın gelmedi, Serdar?

Serdar: O hasta olduğu için gelmedi.

Aygül: Arkadaşlar, dersten sonra Yusuf’u ziyaret edelim. Ne dersiniz?

Öğrenciler: Çok güzel, Aygül. Hep birlikte gidelim.

Öğretmen: Siz gerçek arkadaşsınız, çocuklar. Peki, dersimizi başlayalım.

**6-mashq.** *Dialogni o‘qing. “Efendim” so‘zining ma‘nosini izoh-lang.*

### **TELEFON KONUŞMASI**

-Alo, burası hastahane mi, efendim?

-Efendim, sizi iyi anlamadım.

-2343445 mi?

- Hayır, yanlış numara, burası tiyatro, efendim.

-Sizi rahatsız ettim . Kusura bakmayın. İyi günler.

-Önemli değil. İyi günler, beyefendi.

**7-mashq.** *Kerakli o 'rinlarga vergul qo 'yib, gaplarni ko 'chiring.*

1. Merhaba Özlem nasılsın?-Teşekkür ederim Önder iyiyim sen nasılsın?
- 2.Hocam buraya bakar mısınız? 3. Dersten sonra nereye gideceksin Sevgi? 4. Bugün boş zamanın var mı Selim? 5. An-neciğim beni bekle. 6.Demir ailene mektup yazdın mı? 7.Doktor bana ne oldu? 8.Sevgili arkadaşım sana mektup yazmaya karar verdim. 9. Saygılı Bayan va Baylar, sizi burada gördüğümde çok memnunum. 10. Babacığım, ben okula gidiyorum hoşça kal. –Güle güle, oğlum.

#### **4-Ş.Undosh harflar- Ünsüzler**

Og'iz bo'shlig'ida va tovush yo'lida ba'zi to'siqlarga uchrab chiqqan tovushlarga **undoshlar** deyiladi. Turk tilida 21 ta undosh mavjud.

**b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.**

Turk tilida tovushlar 29 ta harf bilan chegaralanmaydi. Lekin bu tovushlar hozirgi alifboda ko'rsatilmaydi.

Tovush naychalarini titratmasdan yuzaga kelgan undoshlar **jarangsiz undoshlar** (sert ünsüzler) deyiladi. Bu undoshlar qizil-o'ngachdan o'tayotganda tovush naychalari titramaydi. Turk tilida 8 ta jarangsiz undosh bor:

**ç, h, f, k, p, s, ş, t**

Ushbu so'zlardagi undoshlar jarangsiz undoshlardir. Qolgan hamma undoshlar esa jarangli undoshlar hisoblanadi.

Tovush naychalarining titrashidan yuzaga kelgan undoshlar **jarangli undoshlar** (yumuşak ünsüzler)deyiladi. Turk tilida 13 ta jarangli undosh bor:

**b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z.**

Turk alifbosida 21 ta undosh tovush (ünsüzler) mavjud bo'lib, ularning 13 tasi jarangli (yumuşak) va 8 tasi jarangsizdir (sert).

Turk alifbosidagi *ç* undoshi o‘zbek tilidagi [ch] tovushini, *ş* undoshi esa [sh] tovushini ifodalaydi.

Undosh tovushlardan turkcha *c* tovushi o‘zbek tilidagi port-lovchi *j* tovushini, turkcha *j* tovushi esa , o‘zbek tilidagi sirg‘aluvchi *j* tovushining talaffuzini ifodalaydi.

Turk tilida *j* tovushi faqat chet tillaridan o‘zlashgan so‘zlar tarkibida uchraydi : jet, mesaj, garaj, jilet.

Turk tilidagi *ğ* tovushi qalin unlilar(a,,ı,o,u) orasida kelganda [g‘] deb, ingichka unlilar (e,i,ö,ü) orasida kelganda [y] yoki yumshoq [g‘] deb talaffuz qilinadi . Masalan: ağaç [ag‘ach], yeğen [ye:en], değil [deyil]. Turk tilida *ğ* tovushi bilan so‘z boshlanmaydi.

O‘zbek tilidagi [ng] tovushi turk tilida ko‘pincha [n] tovushi bilan ifodalanadi. Masalan:

ming –bin, dengiz – deniz, uning- onun, ko‘ngil – gönül.

Turk alifbosidagi *h* harfi o‘zbek tilidagi [h] va [x] harflarining talaffuzini ifodalaydi . Masalan: sahip, sahil, hava, horoz, haber.

**1-mashq.** *Quyidagi so‘zlarni o‘qing va ç, ş jarangsiz tovush-larining talaffuziga, imlosiga e‘tibor bering. So‘zlarni ko‘chiring.*

Çaba, çabuk, çağ, çalışma, çeşit, çeyrek, çevik, çevre, çığ, çiçek, çivi, çok, çorap, çorba,çöl, çöp, çöpçü, çökme, çözüm, çubuk, çünkü, çürük, amaç, ağaç, bıçak, maç, güç.

Şad, şair, şaka, şakak, şalğam, şans, şapka, şarkı, şart, şiir, şehir, şeker, şey, şimdi, şurup, şüphe, şişe, ahşap, tebeşir, barış, kaşık, eş, konuş, karşılaşma, giriş, çıkış.

**2-mashq.** *Quyidagi so‘zlarni o‘qing va c, j jarangli tovush-larining talaffuziga, imlosiga e‘tibor bering. So‘zlarni ko‘chiring.*

Cadde, cam, can, cevap, cep, cereyan, ceviz,cilt, civciv, coğrafya, Cuma, coşku, cüzdán, çocuk, bacanak, eczane, gece, macera, oyuncu, şarkıcı.

Jandarma, jenerik, jeoloji, jest, jile, jeton, jübile, Jüpiter, jüri, jöle, Japonya, Nijerya, garaj, mesaj, bagaj, ajans, psikoloji, sosyoloji, filoloji, abajur, pijama.

**3-mashq.** *Quyidagi soʻzlarni oʻqing va ğ jarangli tovushining talaffuziga, imlosiga eʼtibor bering. Soʻzlarni koʻchiring.*

Dağ , ağaç, öğretmen, öğrenci, değil, düşün, beğenmek, değerli, değişik, çiğ, doğa, doğum, bağ, tuğla, sağlam, ağır, bağır, tuğ, dağ, sağ, ağ, eğitim, düğme, iğne, eğri, doğru, sağır, uğur, sağ, mağara.

**4-mashq.** *Quyidagi soʻzlarni oʻqing va n jarangli tovushining talaffuziga, imlosiga eʼtibor bering.*

Senin, onun, sizin, renk, çelenk, ahenk, yazınız, okuyunuz, geliniz, verin, sonra, kitabın, defterin, kalemin, dinle, yanlış.

**5-mashq.** *Quyidagi soʻzlarni oʻqing va h jarangsiz tovushining talaffuziga, imlosiga eʼtibor bering. Soʻzlarni koʻchiring.*

Hareket, horoz, hafıza, harf, hamam, haklı, hal, halk, hamur, hece, helva, heykel, hırsız, buhar, ahbap, ahenk, ahır, ahlak, ehliyet, saha, baha, sahil, sahip, taht, tahta, hayır, bahçe, merhaba, hanım.

**6-mashq.** *Quyidagi soʻzlarni oʻqing tovushlarning talaffuziga, imlosiga eʼtibor bering. Soʻzlarni koʻchiring.*

Lâf, teşkilât, şikâyet, sükûnet, süflî, rüzgâr, hikâye, âlâ, kâr, hâl, âdet, nazarî, nâr, nâzım, nâçar, mükâfat, mükâleme, mülâkat, milât, makûs, medenî, madenî, klâsik, ilâç, kanunî, billûr, hakîm, hâlâ, halâs, filizî, lâkin, lâle, lâzim, lâkayt, külâh, ânî, âlem, âdeta, âdil.

### **İltimosga oid soʻz va iboralar**

rica ederim -iltimos

lütfen – iltimos

girebilir miyim?-kirsam maylimi?

yardım edebilir misin(iz)?- yordam bera olasan(olasiz)mi?

bir şey sorabilir miyim?- bir narsani soʻrasam maylimi?

tabî - albatta.

buyurun - marhamat.

memnuniyetle – bajonudil

ne yazık ki, hayır.- afsuski, yo‘q

maalesef –afsuski

imkanım yok –ilojim yo‘q.

### **Minnatdorchilik bildirish**

(Çok) teşekkür ederim.- (Katta) rahmat.

Teşekkürler.- Rahmat.

Sağol(un).-Kam bo‘lma(ng).

Ellerine sağlık.- Qo‘ling dard ko‘rmasin.

Bir şey değil.-Arzımaydi.

Rica ederim.- Arzımaydi.

### **Uzr so‘rash**

affedersiniz – kechirasiz, afv etasiz

kusura bakmayın- aybga buyurmang

özür dilerim –uzr

pardon -kechirasiz

önemli değil- hechqisi yo‘q

bir şey yok- hammasi joyida

aldırmayın-ko‘nglingizga olmang

çok üzgünüm- hijolatdaman

### **OTOBÜSTE**

**Zeynep:** Affedersiniz, burası boş mu?

**Nergis:**Evet, boş, buyurun oturabilirsiniz.

**Zeynep:** Teşekkür ederim. Aaa, Nergis, sen misin? Seni tanımadım, özür dilerim. Merhaba, nasılsın?

**Nergis:** Merhaba, Zeynep. Ben de seni tanımadım. Çok de-  
ğişmişsin. Ben iyiyim. Sen nasılsın, iyi misin?

**Zeynep:** Teşekkür ederim. Ben de iyiyim. Nereden geliyor-  
sun?

**Nergis:** Üniversiteden geliyorum. Millî Üniversite’nin Tarih  
fakültesi 4. sınıfta okuyorum. Sen ne iş yaptın gö-rüşmeyeli?

**Zeynep:** Ben Şarkşınaslık Üniversitesi Türk Filolojisi Fakültesi 4.sınıfta  
okuyorum.



- Nergis:** Ne var, ne yok?
- Zeynep:** İyilik, sağlık. Başka sınıf arkadaşlarımızla buluşuyor musunuz?
- Nergis:** Evet, sık sık görüşüyoruz. Sadece senin telefon numaranı bilmiyordum.
- Zeynep:** Benim numaramı kaydet. Arkadaşlarla buluşacağınız zaman beni de ara. Unutma sakın.
- Nergis:** Tamam. Unutmam. Benim durağım. Görüşürüz, Zeynep. İyi günler!
- Zeynep:** İyi günler! Görüşmek üzere, Nergis.

**Yangi soʻzlar:**

otobüs – avtobus

burası – bu yer

değişmek - oʻzgarmoq

fakülte - fakultet

buluşmak – uchrashmoq

sık sık – tez-tez

numara – raqam

kaydetmek – qayd qilmoq, yozib olmoq

sakın – also

durak - bekat

**Savol va topshiriqlar**

*I. Dialogni rollarga ajratib oʻqing va oʻzbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Quyidagi savollarga matnga koʻra javob yozing:*

- 1. Niçin Zeynep Nergisʻi taniyamadi?*
- 2. Zeynep şimdi nerede okuyor? Ya Nergis?*
- 3. Niçin onlar daha önce görüşmediler?*

**5-ş.Undoshlar moslashuvi - Ünsüz Uyumu**

Türk tilida undoshlar moslashuvi ularning jarangli yoki ja-rangsizligiga koʻra sodir boʻladi. Undoshlar moslashuvi faqat asosga qoʻshimcha qoʻshish jarayonida kuzatiladi. Bu qoidaga koʻra agar asos unli yoki jarangli undosh tovush bilan tugasa,

qo‘shiladigan qo‘shimcha jarangli undosh bilan boshlanadi (unli tovush bilan boshlanadigan qo‘shimchalarga bu qoida tegishli emas). Masalan:

gel + di , oyna + dı , av + cı, oyun + cu, masa + da, ben + de .

Agar asos jarangsiz undosh tovush bilan tugasa, unga qo‘-shiladigan qo‘shimcha jarangsiz tovush bilan boshlanadi. Masalan:

kaç + tı , koş + tu, git + ti , aş + çı , iş + çı , çiçek + te , çocuk + ta, ağaç + ta, kuş + tan.

Bu fonetik hodisa o‘zbek tilida ham uchraydi, masalan, og‘zaki nutqda: ketti, kutti , qochti , qo‘rqitti; yozma nutqda: terakka, bilakka, chiqqach, to‘kkani va boshqalar.

Turk tilida undoshlar moslashuvi adabiy til me‘yorlariga kiritilgan. Shuning uchun ham jarangsiz jufti mavjud bo‘lgan jarangli tovushlar (c-ç, g-k, d-t) bilan boshlanadigan qo‘shimchalar sakkiztagacha variantga ega. Ularning 4 tadan varianti unlilar singar-monizmi asosida , har 4 variantning jufti esa undoshlar moslashuvi asosida yuzaga keladi. Masalan: o‘zbek tilidagi –chi shaxs oti yasovchi qo‘shimchasi turk tilida 8 variantga ega, chunki tarkibida “i” unlisining mavjudligi 4 variantni , “ç”jarangsiz undoshining “c” jarangli jufti borligi esa yana 4 variantni yuzaga keltiradi:

-cı: avcı, kiracı

-çı: aşçı, balıkçı

-ci: kahveci, demirci

-çi: simitçi , bekçi

-cu: oyuncu, uykucu

-çu: okçu, hukukçu

-cü: sözcü , öykücü

-çü: çöpçü,üfürükçü

O‘zbek tilidagi –di o‘tgan zamon qo‘shimchasi ham 8 variantga ega:

-dı: kaldı, oynadı

-tı: kaçtı, baktı

-di: verdi, yedi

-ti: içti, gitti

-du: okudu, oldu

-tu: koştı, buluştu

-dü: güldü, öldü

-tü: küstü, ürküttü.

Demak, turk tilida so‘zga biror qo‘shimcha qo‘shishdan oldin ham so‘z oxiridagi tovushga, ham oxirgi bo‘g‘indagi unliga e‘tibor berish kerak bo‘ladi.

Unlilar singarmonizmi va undoshlar mosligi faqat o‘zakka qo‘-shiladigan bir qo‘shimchaga ta‘sir etibgina qolmay, balki o‘zakka ket-ma-ket qo‘shiladigan bir necha qo‘shimchalarga ham ta‘sir qiladi. Ya‘ni bir qo‘shimchadan keyin qo‘shiladigan

ikkinchi qo‘shimcha (ham so‘z yasovchi, ham so‘z o‘zgartiruvchi) o‘zidan oldingi qo‘shimchanning oxirgi harfi va oxirgi bo‘g‘indagi unliga qarab qo‘shiladi. Masalan, balik-çı-lık, hukuk-çu-luk , gel-di-ler, oku-du-lar, kaç-tı-lar.

Unlilar singarmonizmi va undoshlar moslashuviga amal qilmay-digan 7 ta qo‘shimcha mavjud, ya‘ni ularning ba‘zi variantlari mavjud emas:

-ken (ekan to‘liqsiz fe‘liga to‘g‘ri keladi) bitta variantga ega: uyurken, oynarken, konuşurken;

-leyin ( payt ravishi yasovchi qo‘shimcha) bitta variantga ega: sabahleyin, akşamleyin;

-yor ( -yaptı , -moqda hozirgi zamon fe‘li yasovchi qo‘shimchasi) bitta variantga ega : geliyor, gülüyor, yatıyor, okuyor;

-mtrak (-imtir ozaytirma sifat yasovchi qo‘shimcha) bitta variantga ega : yeşilimtrak, mavimtrak, sarımtrak;

-daş (-dosh ot yasovchi qo‘shimcha) ikkita variantga ega (-daş/ -taş):ülküdaş, meslektaş , arkadaş, yurttaş;

-ki ( ham –niki qarashlilik qo‘shimchasi, ham –gi sifat yasovchi qo‘shimcha) qarashlilik ma’nosini bildirganda, bitta variantga ega: benimki, seninki, onunki; payt ravishlaridan sifat yasaganda, ikkita variantga ega (-ki / -kü) : sabahki, akşamki, bugünkü, önceki.

-gil (-gi qo‘shimchasi): babamgiller (otam va oilasi), amcamgiller (amakim va oilasi), baklagiller (dukkaklilar oilasi).

**1-mashq.** Berilgan so‘zlarga –di qo‘shimchasining mos variantini (-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü) qo‘shib ko‘chiring.

Al, ver, otur, yat, bekle, oku ,yaz, kal, bul, düşün, anla, işit, dinle, gör, bak, tak, kes, oyna, söyle, izle, ara, sor, aç, kapa, gir, çık, atla, gizle, in, bin, düş, bil, pişir, yedir, kalk, don, dön, buluş, güreş, görüş , paylaş.

**2-mashq.** Berilgan so‘zlarga –da qo‘shimchasining mos variantini (-da, -de, -ta, -te) qo‘shib ko‘chiring.

Masa, sandalye, ağaç, dolap, küpe, kedi, şişe, köpek, deniz, balık, kitap, defter, kalem, askı, pencere, ütü, kuş, oda, ev, elma, öğrenci, öğretmen, sokak, ders, okul, lise, otobüs, bilgisayar, halı, çorap.

**3-mashq.** Berilgan soʻzlarga –gın qoʻshimchasining mos variantini (-gın, -gin, -gun, -gün, -kın, -kin, -kun, -kün) qoʻshib koʻchiring.

Et, bil, piş, dal, şaş, küs, kır, taş, bas, yor, yan, sol, ol, düz, dur, sal, az, bay, üz, kes, coş, düş, geç, yetiş, alış, eriş, tut, sür, çap.

**4-mashq.** Berilgan soʻzlarga –ci qoʻshimchasining mos variantini (-cı, -ci, -cu, -cü, -çı, -çi, -çu, -çü) qoʻshib koʻchiring.

Süt, fırın, öykü, şarkı, ekmek, dondurma, söz, iş, aş, bek, oyun, dans, öğren, çeviri, şaka, ülkü, akıl, halk, kavga, iftira, dedikodu, inat, uyku, dalga, doğru, çöp, kira, posta, hesap, ecza, diş, itfaiye, çift, balık, yol, kuyum, kuşku.

**! Turk tilida atoqli otlarga qoʻshimcha qoʻshilganda, yozuvda qoʻshimchadan oldin (') belgisi (kesme ishareti) qoʻyiladi. Bu belgi soʻzning talaffuziga hech qanday ta'sir koʻrsatmaydi: Ali'yi, Taşkent'e.**

## KANTİNDE

**Dilek:** Merhaba, Beşim.

**Beşim:** Merhaba, Dilek.

**Dilek:** Seni Bahtiyar ile tanıştıracam. Bahtiyar Azerbaycan'dan geldi.

**Bahtiyar:**Merhaba, ben Bahtiyar.

**Beşim:** Merhaba, ben Besim. Ben de Türkmenistan'dan geldim.

**Bahtiyar:**Türkmen misin?

**Beşim:** Türkmenim. Sen Azeri misin?

**Bahtiyar:**Evet, Azeri'yim. Azerbaycan'da Bakü'de yaşıyoruz. Türkiye'ye Türkçeyi daha iyi öğrenmek için geldim. Sen Türkmenistan'ın hangi şehrinden geldin?

**Beşim:** Aşkabat'tan. Çok güzel Türkçe konuşuyorsun.

**Bahtiyar:**Daha önce üç kez Türkiye'ye geldim.

**Beşim:** Başka bir dil biliyor musun?

**Bahtiyar:** Evet, İngilizce biliyorum.

**Dilek:** Arkadaşlar, siz konuşmaya devam edin. Ben size çay alayım.

**Bahtiyar:** Teşekkürler, Dilek.

**Beşim:** Teşekkür ederiz.

**Yangi soʻzlar:**

hangi – qaysi

konuşmak – soʻzlashmoq

arkadaş – doʻst

daha önce – bundan oldin

kez – marotaba, marta

**Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni oʻqing va oʻzbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Quyidagi savollarga matnga koʻra javob yozing:*

- 1. Kantinde kaç kişi konuşuyor, adları neydi?*
- 2. Bahtiyar nerelidir? Hangi dilleri biliyor?*
- 3. Beşim nerelidir? Hangi dilleri konuşuyor?*

**Qarindoshlik atamalari**

anne – ona

damat (güvey) – kuyov

baba – ota

hala – amma

dede – buva

bacanak – boja

anneanne – onaning onasi (buvi)

elti – ovsin

nine – buvi

kayınpeder(kayınbaba) – qaynota

babaanne – otaning onasi (buvi)

kayınvalide(kayınanne) – qaynona

teyze – xola

yeğen – jıyan

ağa bey – aka

torun – nabira

yenge – yanga, kelinoyi

amca – amaki

kuzen – xolavachcha

amcazade – amakıvachcha

abla – opa

gelin – kelin

enişte – pochcha

görümce – qayin egachi

erkek kardeş – aka-uka

baldız – qaynisingil

kız kardeş – opa-singil  
kayınbirader – qayin uka (aka)

## **EVİMİZ – AİLEMİZ**

Her canlının bir yuvası vardır. İnsan yuvası evidir. Evimiz bize göre herkesin evinden daha güzel va rahattır.

Evimizde bizi seven annemiz, babamız ve kardeşlerimizle yaşarız. Onlarla birlikte mutlu oluruz.

Ailemiz bireyleri arasında sevgi, saygı ve işbölümü vardır. Babam dışarıda çalışır. Ablam okul dönüşü anneme yardım eder. Ağabeyim anneme hem de babama yardımcıdır.

Akşam üzeri hepimiz eve dönünce hiç gürültü etmeyiz. Çünkü çalışan insanın dinlenmeye hakkı vardır. Bunu da evimizde buluruz.

Yaşasın güzel evimiz!

Yaşasın mutlu ailemiz!

### **Yangi so‘zlar:**

canlı – jonzot

yuva –uya

ev – uy

herkes – hamma

rahat – qulay, xotirjam

mutlu olmak – baxtli bo‘lmoq

birey – a’zo

ishbölümü – ish taqsimoti

çalışmak – ishlamoq

okul – maktab

dönüş – qaytish

gürültü etmek – shovqin qilmoq

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan otli so‘z birikmalarini toping.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko‘ra javob yozing:*

*1. Sizce aile nedir?*

2. *Sizin ailenizde kimler var?*
3. *Siz niçin ailenizi seviyorsunuz?*

## **AİLEMİZ**

Merhaba. Benim adım Akmal. Ben Şarkşinaslık Üniversitesi'nin birinci sınıfında okuyorum.

Ben çok mutluyum. Çünkü benim çok güzel bir ailem var. Ailede yedi kişiyiz. Ablamın adı Gülbahar. Özbekistan Millî Üniversitesinde okuyor. Erkek kardeşimin adı Murat. Sekizinci sınıfta okumaktadır. Üçümüz de öğrenciyiz. Annemin adı Leylâ. Annem ev hanımı. Annem bütün ev işlerini yapar, bize bakar. Babamın adı Vahit. Babam avukat. Büyük babam, biz ona dede deriz, tatlı bir ihtiyardır. Büyük annem, biz ona nine deriz, ev işlerinde anneme yardım eder. Bize ilginç öyküler anlatır. Dedem ve ninem emekli öğretmen. Ben ailemi çok seviyorum.

*Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob bering.*

1. Akmal'in kaç kardeşi var?
2. Gülbahar kimdir?
3. Murat kimdir?
4. Akmal'in babası ne iş yapıyor?
5. Akmal'in annesi ne iş yapıyor?



Yuqoridagi matndan foydalanib oilangiz haqida matn yozing.

### **6-Ş.Jarangsiz undoshlarning jaranglilashuvi –**

#### **Ünsüz Yumuşaması**

Türk dilinde so'z oxirida b, c, d, g jarangli undosh tovushlari uchramaydi. Ko'pincha so'zlar ularning jarangsiz juftlari – p, ç, t, k tovushlari bilan tugallanadi: kitap, dert, mektup, çocuk, amaç. Bunday so'zlarga unli bilan boshlanadigan qo'shimcha qo'shilsa, so'z oxiridagi jarangsiz undoshlar jaranglilashadi: kitabı, derdi, mektubu, çocuğu, amacı.

P → b : dolap-dolabı, çorap- çorabı, dip-dibi, sebep- sebebi, cevap- cevabı, kap-kabı;

ç → c : ağaç-ağacı, güç- gücü, uç-ucu, sonuç- sonucu; nç ga tugagan soʻzlarning barchasida bu tovushlar nc ga aylanadi: genç-genci, basınç-basıncı, sevinç-sevinci, bilinç-bilinci, kazanç-kazancı;

t → d : kanat-kanadı, yurt- yurdu, senet- senedi, dört-dördü, vücut-vücudu;

k → ğ : çiçek-çiçeği , sokak –sokağı, bebek-bebeği, etek-eteği, mutfak-mutfağı, kulak-kulağı.

Soʻz –nk bilan tugasa, unga unli bilan boshlanadigan qoʻshimcha qoʻshilsa, k g ga aylanadi:

k → g : renk- rengi, ahenk- ahengi, kepenk- kepengi, çelenk-çelengi.

Soʻz oxiridagi jarangsizlarning jaranglilashuvi barcha soʻzlarda ham boʻlavermaydi. Atoqli otlar bu qoidadan mustasno: Ahmetʼe, Bişkekʼe, Taşkentʼi va boshqalar.

Bir boʻgʻinli paronimi mavjud soʻzlar (jarangsiz tovush oʻrnida uning jarangli jufti kelganda boshqa maʼnoni bildiradigan soʻz boʻlsa) ham bu qoidaga amal qilmaydi: saç (soch) –sac (temir), ot (oʻt, maysa)- od (oʻt, olov), at (ot)- ad (ism), yat (yot) –yad (yod) , ak (oq) – ağ (toʻr), ek (qoʻshimcha)-eğ (eg) va boshqalar.

Baʼzi chet tilidan oʻzlashgan soʻzlar bu qoidaga boʻysunmaydi: paket, ceket, küp, maç, kamp, bilet, pilot, külot kabilar.

Soʻz oxiridagi jarangsiz undoshi oʻzgarmaydigan soʻzlar: ip, sap, hap, suç, koç, üç, göç, kaç, süt, sert, bulut, sepet, kök , bak, kalk, tok, ek, top, it kabilar.

*Eslatma:* **et** soʻzi goʻsht maʼnosida undoshini oʻzgartirmaydi, etmoq yordamchi feʼli maʼnosida undoshini jaranglilashtiradi: teşekkür ederim (minnatdorchilik bildiraman), davet ediyorum (taklif etaman).

**1-mashq.** *Quyidagi soʻzlarga 1-shaxs birlikdagi egalik qoʻshimchasini qoʻshib koʻchiring. Soʻz oxiridagi jarangsiz tovushning jaranglilashishiga eʼtibor bering. Namuna: kulak-kulağı,...*

Ayak, bacak, çocuk, bebek, kitap, köpek, sokak, yanak, dudak, emek, yemek, ekmek, yurt, cep, toprak, uçak, oyuncak, yatak, kapak, kalp, ilâç, amaç, bardak, gözlük, sözlük, mutfak, kilit, felç, durak, destek, araç, bayrak, güç, balık, azap, çeşit, aşık.

**2-mashq.** *Nuqtalar oʻrniga mos tovushlarni qoʻyib, gaplarni koʻchiring.*



1.Senin kita...ın nerede? 2. Bu bizim soka..ımızdır. 3. Kuş ağa..a kondu. 4. Kula..ım ağrıdı, doktora gittim. 5. Mektu..unu okudum. 6.Gömlə..in ren..i çok güzel. 7. Ekme..i mutfa..a koydum. 8. Çiçe..i çocu..a verdi. 9. Yeme..imi yemedim, çünkü karnım toktu. 10. Ben Ah-me..'e sözlü..ümü verdim. 11. Benim yata..ımda oyunca..ım var.12. Kita..ın kapa..ı çok güzel. 13. Bana yardım et, gü..üm yetmiyor. 14. Kardeşim balı..ı çok seviyor.

### Ranglar

ak, beyaz – oq	lacivert – lojuvard rangi,
açık – och	ko‘k
bej – qaymoq rang	mavi – havo rang
bordo – to‘q qizil	mor – siyohrang
gri – kul rang	pembe – pushti rang
kahverengi– jıgarrang	sarı – sariq
kavuniçi rengi– to‘q sariq	siyah – qora
kırmızı, al– qizil	turuncu – olov rang
koyu – to‘q	yeşil – yashil
	turkuaz - feruza

### 3-mashq. Quyidagi savollarga javob bering.

1. Hangi renkten hoşlanıyorsun?
2. Odanın rengi ne?
3. Domates ne renk?
4. Hangi renk daha güzel?
5. Sizce, ne renk araba daha güzel?
6. Saçınızın rengi ne?
7. Karpuz ne renk?
8. Ağacın rengi ne?

### KARA

Benim adım Polat. Ben Özbekistan'ın Namangan şehrinde doğ-dum. Çocukluğum köyde dedemin yanında geçti. Köyümüz küçük, ama çok şirin bir köydü. Dedem çok yardımsever biriydi. Her zaman yoksul insanlara yardım etti, onlara iş ve aş verdi. Hep

faydalı şeyler yaptı. Ben de onu kendime örnek aldım.

Köyde küçük bir köpeğimiz vardı. Adı Kara'ydı. Simsiyah tüy-leri vardı. Çok sevimli bir köpekti. Birbirimizi çok sevdik. Okul za-manı onu da Namangan'a getirdim. Okula her gün onunla gittim. O beni bahçede bekledi, bana yoldaş oldu. Evde, annem, babam ve kar-deşim de onu çok sevdiler.

Bir gün Kara aniden hastalandı. Vetirenere götürdük. Bir kaç gün orada kaldı ve sonra eve getirdiler. Üç gün sonra da öldü. "Niçin öl-dü?" diye kimseye sormadım. Şimdi on yedi yaşındayım ama onu hâlâ unutmadım.

### **Yangi so'zlar:**

doğmak - tug'ilmoq

çocukluk – bolalik

köy – qishloq

geçmek – o'tmoq

şirin – yoqimli, shinam

yoksul – kambag'al

şey – narsa

tüy – tuk, jun

beklemek - kutmoq

aniden – to'satdan

götürmek – olib bormoq

getirmek – olib kelmoq

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Tarkibida fonetik o'zgarish ro'y bergan so'zlarni toping.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:*

- 1. Polat nerede doğdu?*
- 2. Dedesi neler yaptı?*
- 3. Kara, nasıl bir köpekti?*
- 4. Kara'yı niçin veterinere götürdüler?*
- 5. Polat'ın çocukluğu nerede geçti?*

## 7-§. Tovush orttirilishi- Kaynaşma Sesler

Turk tilida unli tovush bilan tugagan soʻzga unli tovush bilan boshlanadigan qoʻshimcha qoʻshilganda, undan oldin orttiriladigan tovushga orttirma tovush (kaynaşma sesler) deyiladi. Ular quyidagilardir:

**-n-**unli tovush bilan tugagan soʻzgaqaratqich kelishigi qoʻshimchasi qoʻshilganida orttiriladi:

pencere – in - pencerenin

kapı – ın – kapının

ütü – ün - ütünün

komşu – un – komşunun.

III shaxs egalik qoʻshimchasini olgan soʻzga yana bir qoʻshimcha qoʻshishdan oldin orttiriladi:

arabası – da – arabasında

masası –a – masasına

çantaları – dan – çantalarından

evi –i – evini (uning uyini)

**! II shaxs birlikda – evini (uyingni), III shaxs birlikda ham – evini (uyini). II shaxsda ev – asos, - in – egalik qoʻshimchasi, -i – tushum kelishigi qoʻshimchasi. III shaxsda esa, ev – asos, - i – egalik qoʻshimchasi, -n- orttirma tovush , -i – tushum kelishigi qoʻshimchasi. Bunday ohangdosh soʻzlarning maʼnosi matn mazmuniga koʻra tarjima qilinadi:**

Arkadashımın kalemını aldım. (III shaxs)

Senin kalemını aldım.(II shaxs)

**-s-**unli tovush bilan tugagan soʻzgaIII shaxsegalik qoʻshimchasi qoʻshilganida orttiriladi (oʻzbek tilidagi singari):

bahçe – i – bahçesi

araba – ı – arabası

ütü – ü - ütüsü

komşu – u – komşusu

**-ş-** unli tovush bilan tugagan sonlarga taqsim son qoʻshimchasi qoʻshilganda orttiriladi:

iki – er – ikişer (ikkitadan)

yedi – er – yedişer (yettitadan)

yirmi – yirmişer (yigirmatadan)

elli – er – ellişer (elliktadan)

altı – ar – altışar (oltitadan)

**-y-** eng ko‘p uchraydigan orttirma tovush bo‘lib, unli tovush bilan tugagan so‘zga unli tovush bilan boshlanadigan qo‘shimcha qo‘shilganda

bahçe – e – bahçeye

bahçe – i - bahçeyi

kapı – a – kapıya

kapı – ı - kapıyı

ütü – e – ütüye

ütü – ü - ütüyü

komşu – a- komşuya

komşu – u- komşuyu

Fe‘llarning tuslanishida ham ikki unli orasiga –y orttirma undoshi qo‘shiladi:

İstemek iste – ecek - isteyecek

Koklamak kokla – arak – koklayarak

Yaşamak yaşa – ınca – yaşayınca

Unli bilan tugagan ot-kesimga to‘liqsiz fe‘llar qo‘shilganda orttiriladi:

Bu işi yapan Fatma’ymiş.

Gelen Ali’yse bana haber verin.

O bugün evdeydi.

Orttirma undoshlarni xotirada saqlab qolish uchun “**yaşasın**“ so‘zini bilib olsa kifoyadir. Bu so‘zdagi **y, ş, s, n** undoshlari orttirma undoshlardir.

**1-mashq.** Nuqtalar o‘rniga qaratqich kelishigi qo‘shimchasini yozib, gaplarni ko‘chiring. Orttirma tovushlarning tagiga chizing.

1. Kitaplarım dolap.....içinde.
2. Postane.....önünde bekliyorum.
3. Çocuk.....parası yok.
4. Ali.....zamanı var.
5. Bu şehir.....caddeleri çok geniş.
6. Bir dakika..... altmışta biri saniyedir.
7. Helikopter..... pilotu uçuşa hazır.
8. Bavulu karyola..... altına koydular.
9. Bu kim..... defteri.
10. Dolap..... arkasında bir şey yok.

## 2-mashq. *Orttirma tovushlarni qo'yib gaplarni ko'chiring.*

1. Bir dakika..ın altmışta biri saniyedir.
2. Buraların yazları..ı sever misiniz?
3. Siz Özgür'ün çanta..ı..ı görmediniz mi?
4. Dolabın arkası..da bir şey yok.
5. Sen masa..üstü..den hiç bir şey almadın mı?
6. Bavulu karyola..ın altı..a koydular.
7. Kapı..ın önü pek kalabalık.
8. Seni sinema..ın önü..de bekliyorum.
9. Evin içi..de bekle.
10. Onun araba..ı var, güzel mi, güzel.

### **Mavsumlar**

ilkbahar – bahor

yaz – yoz

sonbahar – kuz

kış – qish

### **Hafta kunlari**

pazartesi – dushanba

salı – seshanba

çarşamba – chorshanba

perşembe – payshanba

cuma – juma

cumartesi – shanba

pazar – yakshanba

### **Oylar**

ocak – yanvar

şubat – fevral

mart – mart

nisan – aprel

mayıs – may

haziran – ıyun

temmuz – ıyul

ağustos – avgust

eylül – sentabr

ekim – oktabr

kasım – noyabr

aralık – dekabr

## **SEVDİĞİM MEVSİM**

Yaz aylarında hava sıcak oluyor. Denize gidiyoruz, yüzüyoruz. Turistik ve tarihî yerleri geziyoruz. Sonbaharda ağaçların yaprakları sararıyor. Her taraf rengârenk oluyor. Hava serinliyor. Kışın havalar soğuyor. Yağmur ve kar yağıyor. Dağlarda kayak yapıyoruz. İlk-baharda ağaçlar çiçek açıyor. Havalar ısınıyor. Otlar yeşeriyor. Doğa yeniden canlanıyor.

Sizce hangi mevsim daha güzel?

## Savol va topshiriqlar

I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.

II. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:

1. Siz yaz aylarında ne yapıyorsunuz?
2. Sonbaharda doğa nasıl değişiyor? Ya ilkbaharda?
3. Siz hangi mevsimi daha çok seviyorsunuz?

### Bo'g'in (Hece)

Turk tilida ham o'zbek tilidagi singari bo'g'inning asosini unli belgilayadi, ya'ni so'zda nechta unli bo'lsa, shuncha bo'g'in bo'ladi. Unli bilan tugagan bo'g'in ochiq bo'g'in (açık hece) , undosh bilan tugagan bo'g'in esa yopiq bo'g'in (kapalı hece) deyiladi. Masalan:

ka-lem so'zida birinchi bo'g'in – ochiq bo'g'in, keyingi bo'g'in esa yopiq bo'g'indir.

Turk tilida bo'g'in ko'chirish qoidasiga ko'ra so'z boshida yoki so'z oxirida bir harf oldingi qatorda qoldirilmaydi va ikkinchi qatorga ko'chirilmaydi. Masalan, araba, okul, adet.

**3-mashq.** *Quyidagi so'zlarni bo'g'inlarga bo'lib ko'chiring. Bo'g'inlarning turini aniqlang.*

Araba, aydın, abla, bakkal, çaba, çalı, balta, bakır, sandal, para, balık, kapı, kasap, pınar, tabaka, posta, emek, ekmek, gece, değirmen, beyin, defa, delil, defter, herkes, heykel, henüz, inek, kepek, kedi, köpek, ilçe, iğne, ince, ılık, ışık, ırmak, kadın, balık, kaldırım, kamış, kırık, kırışık, sınav, sınıf, sıcak, sıfat, sığır, sıkıntı, sınır, pırıltı, kalıcı, iğne, iyilik, için, iki, intizam, kilit, kilim, kibar, kimlik, giriş, milliyet, milyon, pişkin, pişman, ileri, diri, çivi, silgi.

**4-mashq.** *So'zlarni ikki ustunga: ochiq va yopiq bo'g'inlilarga ajratib yozing.*

Çatı, kirpik, salı, defter, ilginç, para, örnek, yağmur, şişe, karpuz, gömlek, sessiz, dizi, tuzsuz, pire, yorgan, hediye, evcil, kedi, fare, ekmek, tokmak, davetiye, çarşamba.

**5-mashq.** *O'quvchilarining bir-biri bilan salomlashish va so'rashish dialogini tuzing.*

**6-mashq.** *Nuqtalar o'rniga kerakli iboralarni qo'yib, dialogni ko'chiring.*

Selim: Merhaba!

Demir: .....

Selim: Nasılsın? İyi misin?

Demir: ....., ..... . Sen nasılsın?

Selim: .....

Demir: İyi günler.Görüşmek üzere.

Selim: .....

### **Urg‘u (Vurgu)**

So‘z bo‘g‘inlaridan birining yoki gapdagi so‘zlardan birining boshqasiga nisbatan kuchliroq aytilishiga urg‘u deyiladi.Urg‘u ikki xil bo‘ladi:

1.So‘z urg‘usi (Sözcük vurgusu) : pencere, arabá, ütú.

2.Gap urg‘usi (Cümle vurgusu): Ben kitap okuyorum.

Türk tilida ham o‘zbek tilidagi singari **so‘z urg‘usi** ko‘pincha oxirgi bo‘g‘inga tushadi. So‘zga qo‘shimcha qo‘shilishi bilan urg‘u o‘rnini o‘zgartirib, so‘zning oxiriga ko‘chadi: kitáp , kitaplár, kitaplará.

Quyidagi holatlarda urg‘u oxirgi bo‘g‘inga tushmaydi:

1.Fe‘lga bo‘lishsizlik qo‘shimchasi –ma/-me qo‘shilganda urg‘u qo‘shimchadan oldingi bo‘ginga tushadi: kopárma, yázma, gélme, bekléme.

2. Ot-kesimga –(y)di, -(y)miş, -(y)se qo‘shilganda, urg‘u qo‘shimchadan oldingi bo‘ginga tushadi: evdéydi, lisedéymiş, evdéyse.

3. Fe‘lning murakkab zamon qo‘shimchalarining ikkinchisiga emas, birinchisiga tushadi: geliyórdu, gitséymiş, geliyórsa.

4. Ot yoki olmoshga –ca/-ce qo‘shimchasi qo‘shilganda, urg‘u qo‘shimchadan oldingi bo‘ginga tushadi: bénce, annémce, babámca.

5. Bazi qo‘shma so‘zlarning tarkibidagi birinchi asosga tushadi: bášbakan, Béypazarı, búzdolabı.

6. Ba‘zi undov so‘zlarda birinchi bo‘g‘inga tushadi: péki, háydi, yáşa, támam.

7. Ba‘zi atoqli otlarda urg‘u oxirgi bo‘g‘inga tushmaydi: Ánkara, Áydın, Túrkiye, Almánya.

8. Ba‘zi payt ravishlarida urg‘u oxirgi bo‘g‘inga tushmaydi: hémen, şimdi, bÍrden.

9. Ba'zi qarindoshlik atamalarida urg'u oxirgi bo'g'inga tush-maydi: áne, bába, téyze, ábla.

10. mi so'roq yuklamasiga urg'u tushmaydi: sén mi?, geliyór mu?

Turk tilida **gap urg'usi** ko'pincha kesimdan oldingi so'zga tushadi:

Geceleri birlikte kumsala giderdik.

Kumsala birlikte geceleri giderdik.

Geceleri kumsala birlikte giderdik.

Gapning kesimi gap oxirida kelmasa ham, gap urg'usi undan ol-dingi so'zga tushadi:

Oralara biz gitmiştik eskiden.

**7-mashq.** *She'rni oqing . So'zlarini bo'g'inlarga ajratib ko'chi-ring. Ajratib ko'rsatilgan so'zlardagi urg'uli bo'g'inni aniqlang.*

## KITAPLARIM

En iyi arkadaşım

Bilgi, oyun, bilmece,

Kitaplarımdır benim.

Okurum gündüz gece.

Bitmez tükenmez aşım

En sevimli bilmece

Kitaplarımdır benim.

Kitaplarımdır benim.

**8-mashq.** *So'zlarni bo'g'in ko'chirish qoidasiga ko'ra ajratib yozing.*

Amaç, leylek, lastik, leblebi, lezzet, lokma, lokum, ilgi, bilgi, fasıl, nesil, araba, macun, mahalle, mahkeme, emek, yemek, omuz, bilim, ilim, hayat, nokta, nüfus, ömür, anıt, düşünce, insan, fırın, radyo, rakam, renk, resim, verim, hatır, satır, hamur, çamur.

**9-mashq.** *Quyidagi so'zlarning tovush va bo'g'inlariga ta'rif bering.*

Kalabalık, meslek, duvar, çanta, ördek, ütü, dolap, odun, elma, kulak, şeftali, sandalye.

## **8-§. Fonetika bo'limi yuzasidan mustahkamlash uchun mashqlar.**

### **Fonetik tahlil**

Fonetik tahlilda quyidagilar aniqlanadi:



1. Harf va tovushlar soni.
2. So‘z tarkibidagi unlilar va undoshlar soni nechta?
3. Unlilarga tafsif bering.
4. Undoshlarga tafsif bering.
5. So‘z qaysi singarmoniya qonuniga bo‘ysunadi? Nima uchun?
6. So‘z necha bo‘g‘indan iborat? Ular qanday b`og‘in?
7. So‘zda urg‘u qaysi bo‘g‘inga tushgan?
8. So‘z o‘zagida fonetik o‘zgarish bormi? Qanday?

**1-mashq.** *Dialogni o‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni fonetik tahlil qiling.*

Mine: Ayg‘ul, **burasi** sizin eviniz mi?

Ayg‘ul: Hayir, burasi bizim evimiz **de‘gil**, orasi bizim evimiz.

Mine: Bu senin **köpe‘gin** mi?

Ayg‘ul: Hayir, bu benim köpe‘gim de‘gil, bu **kom‘sumuzun** köpe-‘gi. Benim köpe‘gim yok.

Mine: Senin Türkçe **kitabim** var mi?

Ayg‘ul: Evet, benim Türkçe kitaplarim çok. Sana da okumak için **verebilirim**.

**2-mashq.** *Matnni o‘qing va tarjima qiling. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni fonetik tahlil qiling.*

### **Güneş ile Ay**

Bir gün Ay Güneş’e seslenmiş:

- Sevgili Güneş. Bana bir elbise diker misin?

Güneş Ay’a cevap vermiş:

- Dikeyim, fakat elbisen nasıl olacak? Sen her gece **de‘ğişiyorsun**. Bazen dar, bazen geniş, bazen yuvarlak oluyorsun. Elbiseni hangi gününe göre dikeyim?

Ay, ona:

- Dolunay iyi de‘gil mi? Sadece o gün **giyerim**, demiş.

Güneş:

- Hayir, **olamaz!** Senin dolunay hâlini **insanlar** çok severler. İnsanları mutlu kıldığın günde elbise giymen hoş olmaz, demiş.

Ay: -Do‘ru **söylüyorsun**, sevgili Güneş, diyerek bulutlar arasında kaybolmuş.

*Ali Tunç*

**3-mashq.** *So‘zlarni singarmonizmga amal qilgan va qilma-ganlarga ajratib yozing.*

Konser, gözbebek, pencere, müsaade, askı, toplum, ipek, elbise, konservatuvar, bilgisayar, mobilya, gömlek, yazıcı, sokak, merdiven, inek, kelebek, ağız, yoksul, zengin, nişanlı, yardım, demir, ileri, davul, köşe, biraz, matematik, hızlı, öğle, deniz, düzen, panik, ekşi, ihtiyar, güzel, zayıf, güçlü, güven, mütevazi.

**4-mashq.** *Quyidagi so‘zlarga –li va –siz qo‘shimchalarining mos variantini qo‘shib, ikki ustunga bo‘lib yozing.*

Tat, tuz, ses, saz, et, söz, saygı, çizgi, toz, şefkat, uyku, düşünce, korku, su, güneş, lezzet, üzüntü, kol, duygu, süt, ev, şeker, sevgi, ücret, taraf, süreklilik, güç, suç, gürültü, gam.

**5-mashq.** *Quyidagi gaplarni –dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür qo‘shimchalaridan mosini qo‘shib ko‘chiring.*

- |                                |                                   |
|--------------------------------|-----------------------------------|
| 1. Bu benim annem... .         | 11. Benim babam doktor...         |
| 2. Arkadaşım benden küçük...   | 12. Bu çiçek gül... .             |
| 3. Selim’in babası pilot... .  | 13. Bu senin defterin... .        |
| 4. Benim ablam hemşire... .    | 14. Bu problem zor... .           |
| 5. Bu bizim evimizin kapısı... | 15. Özbekistan çok güzel... .     |
| 6. Bizim lisemiz büyük... .    | 16. Çocuklar çok mutlu... .       |
| 7. Bu kitap benim... .         | 17. Ülkemizin başkenti Taşkent’.. |
| 8. Oda boş... .                | 18. Bizim arkadaşlarımız çok... . |
| 9. Demir çocuk... .            | 19. Onun gezmek için vakti yok..  |
| 10. Odada kimse yok... .       | 20. İyi okumak çok önemli... .    |

**6-mashq.** *Nuqtalar o‘rniga –mi so‘roq yuklamasining mos variantini qo‘yib, savollarga javob bering.*

- |                            |                                     |
|----------------------------|-------------------------------------|
| 1. Burası okul ... ?       | 11. Bilgisayarında internet var ..? |
| 2. Bu senin kalemin ... ?  | 12. Bu oda boş ... ?                |
| 3. Bu bilgisayar yeni ...? | 13. Orası senin evin ...?           |
| 4. Bu gözlük ... ?         | 14. Bu kitap enteresan ...?         |
| 5. Şu kitap sözlük ... ?   | 15. O ekmek taze ...?               |
| 6. Arkadaşın hasta ...?    | 16. Çayınız şekerli ...?            |

- |                          |                                  |
|--------------------------|----------------------------------|
| 7. Baban mühendis ...?   | 17. Gülbeniz iyi ...?            |
| 8. Kardeşin asker ... ?  | 18. O babanın arabası ... ?      |
| 9. Bu adam öğretmen ...? | 19. Arkadaşın senden büyük ... ? |
| 10. Burası Taşkent ...?  | 20. Lokantanız orada ...?        |

**7-mashq.** *Qavs ichidagi so‘zlarni mos shaklda qo‘yib, gaplarni ko‘chiring.*

1. Kardeşinin (isim) ne?
2. Özbekistan’ın hangi (şehir) en büyük?
3. Sizin iki (oğul) var mı?
4. Benim (sabır) yetmiyor.
5. Aygül’ün (beniz) çok güzel.
6. Mehmet’in (akıl) kitapta.
7. Sırdarya (nehir) Amudarya (nehir) daha büyük.
8. Sporcuların (omuz) çok geniş oluyor.
9. Ayşe’nin (karın) ağrıyor, onun için doktora gidiyor.
10. Öğretmenin (nutuk) öğrencileri çok etkiledi.

**8-mashq.** *Qavs ichidagi so‘zlarni mos shaklda qo‘yib, topishmoq-larni ko‘chiring.*

1. Gelir (leylek), gider (leylek), bir ayak üzerinde durur (leylek). (Kapı)
2. Yüz üstünde iki bağ (çubuk) . (Kaş)
3. (Parmak) var, canı yok, damarı var kanı yok .(Eldiven)
4. Bir çok (çocuk) var şapkalı. (Çivi)
5. Dağdan gelir homur homur, (ayak) koca demir.(Araba)
6. Biz on kardeşiz, en (küçük) en şişmanımızdır.(Parmaklar)
7. İki melek, (melek) ortasında bir direk. (Burun)
8. (Ocak) değmez, (bucak) değer. (Dudaklar)
9. Keser sapı, kendi yapı, bir (ağaç) beş (budak). (El)
10. Senin de var, benim de var, bir kuru (ağaç) da var.(Gölge)

### **Fikrni tasdiqlash. Tasdiq va inkor**

Mavjud fikrni tasdiqlash yoki bekor qilish maqsadida suhbatdoshga beriladigan so‘roq gaplar , asosan, -mı so‘roq yuklamasi yordamida yasaladi. Masalan: Bu kitap mı? Sen geldin mi? -mı so‘roq yuklamasi ba`zan taajjub ma`nosida ham qo‘llaniladi: Öyle mi? (Shundaymi?)

O'zbek tilidan farqli turk tilida -mı so'roq yuklamasi so'zdan ajratib yoziladi va istisno tariqasida unli lar singarmonizmiga amal qilgan holda to'rt variantda ishlatiladi.

Oxirgi bo'g'indagi unli	-mı yuklamasi	Misollar
a yoki ı	-mı	araba mı, askı mı
e yoki i	-mi	defter mi, kedi mi
o yoki u	-mu	okul mu, top mu
ö yoki ü	-mü	şoför mü, ütü mü

mı so'roq yuklamasi yordamida tuzilgan savolga evet (ha) yoki hayır (yo'q) deb javob beriladi. Imloda bu so'zlardan keyin vergul qo'yiladi. Masalan: Bu senin annen mi?- Evet, bu benim annem. Bu mektup mu? – Hayır, bu mektup değil.

Inkor ma'noli gaplarning kesimi ot-kesim bo'lsa, unga değil (emas) so'zi qo'shiladi. Masalan: Bu kitap değil. (Bu kitob emas.) Bu benim defterim değil. (Bu mening daftaram emas.)

Turk tilida -mı so'roq yuklamasi ko'chib yurish xususiyatiga ega, ya'ni so'roq gapda qaysi so'zga gap urg'usi tushsa, yuklama shu so'zdan keyin unga mos shaklda turadi. Masalan:

Bu kitabı kütüphaneden aldın mı? (so'roq ma'nosida)

Bu kitabı kütüphaneden mi aldın? (taajjub va so'roq ma'nosida)

Bu kitabı mı kütüphaneden aldın? (taajjub va so'roq ma'nosida)

Biror predmetning mavjud yoki mavjud emasligi haqida savol berilsa, var mı? (bormi?) yoki yok mu? (yo'qmi?) so'zlari yordamida so'roq gaplar tuziladi. Masalan: Bugün boş vaktin var mı? –Evet, var. Fazla kalemin yok mu? –Hayır, yok.

**10-mashq.** -mi so'roq yuklamasining mos shaklini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1.Senin kitabın var ...? 2.Bu defter senin ...? 3.Otobüste boş yer var ...? 4.Bu senin arkadaşın ...? 5.Evde kimse yok ...? 6.Kitabın ikinci sayfası yok ...? 7.Baban pilot ...? 8. Annen evde ...? 9.Bu telefon ...? 10. Bu sizin öğretmeniniz ...? 11. Kardeşin öğrenci ...? 12. Liseye geldin ...? 13. Bu kitabı okudun ...? 14. Bu yazıyı sen yazdın ...? 15. Bu saat doğru ...?

**11-mashq.** -*mı so‘roq yuklamasining mos shaklini qo‘yib , savollarga mos javob bering.*

*Namuna: Ablan hemşire mi? - Evet, ablam hemşire. Hayır, ablam hemşire değil.*

1. Bu oda senin ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
2. Bu gazete yeni ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
3. Bu lise sizin ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
4. Arkadaşın hasta ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
5. Bu kız güzel ...? -Evet, .... .Hayır , ... .
6. Bu adam doktor ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
7. Kardeşin küçük ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
8. Ablan evli...?- Evet, .... .Hayır , ... .
9. Bu oda boş ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
10. Bu yemek lezzetli ...? - Evet, .... .Hayır , ... .

**12-mashq.** -*mı so‘roq yuklamasining mos shaklini qo‘yib , savollarga evet va hayır deb javob bering.*

*Namuna: Senin köpeğin var mı?-Evet, benim köpeğim var. Hayır, benim köpeğim yok.*

1. Evinde kedi var ...?- Evet, .... .Hayır , ... .
2. Masada kitap var ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
3. Lisede kütüphane var...?- Evet, .... .Hayır , ... .
4. Bilgisayarda MS Word programı var ...?- Evet, .... .Hayır , ... .
5. Odanda televizyon var ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
6. Sende Leyla'nın numarası var...?- Evet, .... .Hayır , ... .
7. Çantanda Türkçe kitabı var...? - Evet, .... .Hayır , ... .
8. Cebinde telefon var ...?- Evet, .... .Hayır , ... .
9. Odada öğretmen var ...? - Evet, .... .Hayır , ... .
10. Garajda araba var ...? - Evet, .... .Hayır , ... .

**13-mashq.** *Nuqtalar o‘rniga -mı so‘roq yuklamasining mos shaklini qo‘yib ko‘chiring. Gap urg‘usi tushgan so‘zning tagiga chizing.*

1. Bu çiçeği sen ... getirdin? 2. Bu yazıyı annen ... yazdı? 3. Bu-gün evden ... geliyorsun? 4. Kahve ... içersiniz, çay ...? 5. Arkadaşın derse ... girmedi? 6. Bugün

lisede toplantı ... var? 7. Toplantıya annen ... gelir, baban ...? 8. Evde herkes ... var?  
9. Kitap okulda ... kaldı? 10. Sen liseye gittin ...?

### Fonetika bo‘limi yuzasidan test savollari

1. Turk tili alifbosida nechta harf bor?  
a) 31 b)32 c)29 d)28
2. Turk tilida nechta unli tovush bor?  
a)8 b)10 c)12 d)16
3. Turk tilida nechta undosh tovush bor?  
a)22 b)23 c)21 d)24
4. Orqa qator (kalın) unli larni toping.  
a) a,i,o,u b) e,i,ö,ü c) a,e,o,u d) a,i,o,u
5. Old qator (ince) unli larni toping.  
a) e,i,ü,ö b) a,i,o,u c) a,e,o,u d) e,i,ü,ö
6. Jarangli undosh tovushlarni ko‘rsating.  
a) m,n,d,z,c b) f,s,t,k,ç c) ş,h,d,y,r d) s,z,c,ç,ş
7. Jarangsiz undosh tovushlarni ko‘rsating.  
a) m,n,d,z,c b) f,s,t,k,ç c) ş,h,d,y,r d) s,z,c,ç,ş
8. Faqat ochiq bo‘g‘inli so‘zlar qatorini ko‘rsating.  
a) pencere, askı, duvar  
b) şişe, yapı, kedi  
c) televizyon, radio, dolap  
d) elma, kalem, defter
9. Faqat yopiq bo‘g‘inli so‘zlar qatorini ko‘rsating.  
a) kardeş, gömlek, bardak  
b) telefon, piano, gitar  
c) çiçek, kapı, karpuz  
d) doğru, yağmur, pasta,
10. Urg‘u oxirgi bo‘g‘inga tushgan so‘zlar qatorini toping.  
a) hadi, peki, tamam  
b) anne,baba, teyze  
c) Ayşe, Ahmet, Astana  
d) kalem, kitap, defter

11. Unlilar katta singarmonizmi (Büyük ünlü uyumu)ga amal qilgan so‘zlar qatorini belgilang.

- a) geliyor, akşamki, sabahleyin
- b) keçi, inek, kedi
- c) badem, bioloji, sosyoloji
- d) kitap, insan, gazete

12. Unlilar kichik singarmonizmi (Küçük ünlü uyumu) ga amal qilgan so‘zlar qatorini belgilang.

- a) odun, ufak, kürek
- b) ocak, kömür, yağmur
- c) bilgisayar, balık, meslektaş
- d) mavimtrak, parfüm, pilot

13. Unlilar katta singarmonizmiga amal qilmagan so‘zlar qatorini belgilang.

- a) çiçek, çocuk, kedi
- b) çorap, dolap, askı
- c) kader, istasyon, akşamki
- d) güzel, gözler, ufak

14. Unlilar kichik singarmonizmiga amal qilmagan so‘zlar qatorini belgilang.

- a) saygı, sevgi, aşık
- b) şefkat, avuç, kavun
- c) müzik, kitap, ülke
- d) dinle, oku, güreş

15. Quyidagi qo‘shimchalarning qaysi birini “oyun” so‘ziga qo‘shish mumkin?

- a) –cı
- b) –çi
- c) –cu
- d) –çu

16. Quyidagi qo‘shimchalarning qaysi birini “futbol” so‘ziga qo‘shish mumkin?

- a) –cu
- b) –çi
- c) –çü
- d) –çu

17. Quyidagi qo‘shimchalarning qaysi birini “kork” so‘ziga qo‘shish mumkin?
- a) – tu
  - b) – du
  - c) – tı
  - d) – dı
18. Quyidagi qo‘shimchalarning qaysi birini “düş” so‘ziga qo‘shish mumkin?
- a) – tu
  - b) – du
  - c) – tü
  - d) – dı
19. Quyidagi gaplarning qaysi birida unli tovushi tushgan so‘z mavjud emas?
- a) Kardeşimin karnı ağrıyor.
  - b) Dayımın iki oğlu ve bir kızı var.
  - c) Dünyadaki her şeyi öğrenmek için bütün ömrümüz de yetmez.
  - d) Kitaplar çocukların en iyi dostudur.
20. Quyidagi gaplarning qaysi birida unli tovushi tushgan so‘z mavjud?
- a) Herkesin gönlünü almaya çalış.
  - b) Kimse kapıyı çaldı.
  - c) Benim köpeğim bembeyazdır.
  - d) Sarvar Türkçe şarkı söylemeyi çok sever.



## I.II. MORFOLOGIYA

### 9-§. Morfologiya. Ot va uning ma'no turlari. Turdosh va atoqli otlar. Aniq va mavhum otlar -Morfoloji. Ad ve Anlamına Göre Çeşitleri. Cins ve Özel Adlar.

#### Somut ve Soyut Adlar

Turk tilshunosligida otning keng ma'noda, bir nechta turkum (ot, sifat, son, olmosh va ravish) ni o'z ichiga oluvchi umumiy so'z turkumi hi-soblanishi aytiladi. Bularning ichidan ot turkumiga kiruvchi so'zlar predmet yoki hodisalarning asl nomlaridir: masa (stol), kapı (eshik), araba (avtomobil), ışık (yorug'lik, chiroq) kabi. Sifatlar predmetning o'z nomi emas, ularning belgi nomlaridir: büyük (masa) – katta (stol), demir (kapı) – temir (eshik), yeni (araba) – yangi (avtomobil), kırmızı (ışık) – qizil (chiroq) kabi. Sonlar predmetning miqdorni bildiruvchi nomlaridir: bir (bir), iki (ikki), otuz (o'ttiz), sekizinci (sakkizinchi), yüzde elli (yuzda ellik), birer (bittadan), onar (o'ntadan) kabi. Olmoshlar predmetlarni atash, ko'rsatish, belgilash va boshqa yo'llar bilan ifodalovchi otlardir: ben (men), sen (sen), bu (bu), şu (shu), o (u), kim (kim), kimi (kimni, ba'zi) va hok. Ravishlar makon, zamon, hol nomlaridir: ileri (ilgari, ilgariga, oldin, oldinga), aşağı (past, quyi), dün (kecha), şimdi (hozir, endi), böyle (bunday, bunaqa), çok (ko'p, juda) kabi.

Demak, turk tili grammatikasi nuqtayi nazaridan ot deb nomlangan umumiy so'z turkumining besh xil turi (ot, sifat, son, olmosh, ravish) mavjud ekan. Quyida bu turkumning birinchi turi ustida batafsil to'xtalamiz. Turk tilida ot ham **isim**, ham **ad** deb yuritiladi<sup>1</sup>.

Otlar jonli, jonsiz barcha mavjudot va tushunchalarning nomidir: çocuk (bola), çiçek (gul), ev (uy), İstanbul va hok. Shu bois turk tilida dunyodagi barcha jonli va jonsiz mavjudotlar, voqea-hodisalarni bildiruvchi so'zlar otlar deb nomladi. Bu mavjudotlar, predmetlar, narsa va hodisalarni ko'rish, qo'l bilan tegish, hidlash mumkin: ağaç (daraxt, yog'och), su (suv), çocuk (bola), ev (uy), gök (osmon), yağmur (yomg'ir), kitap (kitob) va hok. Lekin tilda gönül (ko'ngil), sevgi (sevgi, muhabbat), özgürlük (ozodlik, erkinlik), akıl (aql) kabi so'zlar borki, ularni ko'rish, qo'l bilan ushlab ushlabning iloji yo'q. Hatto koinotda shunday narsalar ham mavjudki, ular yagona,

---

<sup>1</sup> Hamidov X., Turk tili : morfologiya.-Toshkent: ToshDSHI, 2011.

tengsizdir (ular haqida quyida batafsil soʻz yuritiladi). Shundan kelib chiqqan holda otlarni bir nechta guruhga boʻlamiz:

1. Aniq otlar (somut adlar). 2. Mavhum otlar (soyut adlar) 3. Atoqli otlar (özel adlar) . 4. Turdosh otlar (cins adları). 5. Birlik otlari (tekil adlar). 6. Koʻplik otlari (çoğul adlar). 7. Guruh otlari (topluluk adları).

**Aniq otlar (somut adlar).** Turk manbalariga koʻra, aniq ot deb, insonning besh sezgi organlari yordamida his qilib, idrok etib boʻladigan borliq nomlariga aytiladi: taş (tosh), kavak (terak), güvercin (kaptar), çiçek (gul) sandalye (stul), koku (hid), ses (ovoz) va boshqalar.

**Mavhum otlar (soyut adlar).** Insonning besh sezgi organlari yordamida his qilib, idrok etib boʻlmaydigan borliq nomlariga mavhum (abstrakt) otlar deb aytiladi. Ular turk tilshunosligida soyut adlar deyiladi. Turk tili grammatikasiga doir kitoblarda mavhum otlarning yalın adlar deb atalganini ham uchratish mumkin. Bular turk tilidagi duygu (tuygʻu), akıl (aql), şeref (sharaf), aşk (ishq, muhabbat), nefret (nafrat), düşünce (fikir, tushuncha), akıl (aql), düşmanlık (dushmanlik), kuşku (shubha) kabi soʻzlardir.

**Atoqli otlar (özel adlar):** Atoqli otlar jonli mavjudotlar, predmet va narsalarning dunyoga kelgandan keyin olgan xususiy nomlaridir. Atoqli otlar dunyoda yagona, oʻxshashi boʻlmagan mavjudot va predmetlarni bildiruvchi soʻzlar, odatda, inson, hayvon va joy nomlaridir: Ahmet, Fehmi, İbrahim, Erol, Türkan, Yılmaz, Tolga, Ankara, Almanya kabi.

Atoqli otlar, aslida, maʼnosiz soʻzlardir, chunki bir predmetga qarab, uning nomini aytish mumkin (masalan: kitap (kitob), çanta (sumka), televizyon (televizor), lekin bir insonga qarab, uning ismini aytish mumkin emas. Masalan, turdosh ot boʻlgan bir meva (olma) ga qarab turib, uning qanday meva (olma) ligini darrov aytish mumkin, lekin ismi Ahmet boʻlgan kishiga qarab uning ismini aytishning iloji yoʻq. Shu bois atoqli otlar koʻp maʼnoli ham boʻla olmaydi. Masalaning boshqa tomoni ham bor. Agar atoqli ot turdosh otdan oʻzlashgan boʻlsa, maʼnoga ega boʻladi, lekin bu oʻsha atoqli otning maʼnosi emas, u oʻzlashgan turdosh otning maʼnosi hisoblanadi. Masalan, turk tilidagi Yıldırım (erkak kishining ismi) – «chaqmoq», Deniz (qiz bolaning ismi) – «dengiz», Mert (erkak kishining ismi) – «mard», Özgür (erkak kishining ismi) – «ozod» va hok. Turdosh otligida maʼnoga ega boʻlgan bu soʻzlar

turdosh atoqli otga aylangan. Bir kishi (Mert) ga qarab turib, uning otini aytish mumkin emas, chunki soʻz asl maʼnolini yoʻqotgan, turdoshlikdan chiqib, atoqli boʻlgan. Albatta, atoqli ot oʻzlashtirilayotganda, turdosh otligidagi maʼno koʻzda tutilgan. Yaʼni inson oʻz farzandiga Mert (mard) yoki Özgür (ozod) ismini qoʻya-yotganda bu otlarning turdosh ot paytidagi maʼnosidan kelib chiqqani aniq.

Atoqli ot deganda inson, hayvon, mamlakat, shahar, joy, tashkilot, asar nomlari tushuniladi. Turk tilida atoqli otlar turdosh otlar bilan aralashib ketmasligi uchun har doim bosh harf bilan yoziladi: Oğuz, Tahsin, Uğur, İstanbul, Türkiye, Atatürk, Pamuk (hayvon oti), Çalikuşu (roman) va hok. Shuningdek, soʻz birikmasi shaklida boʻlgan tashkilot va muassasa nomlari, turli nashr va asar nomlari tarkibidagi soʻzlar ham bosh harf bilan yoziladi, masalan: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tashkent Devlet Sharkshinaslik Üniversitesi, Türk Dil Kurumu, Edebiyat Fakültesi, Hürriyet Gazetesi, Adalet Menzili romanı kabi.

Millat, til, din, mazhab nomlari ham atoqli otlar hisoblanib, jumladagi oʻrnidan qatʼiy nazar ularning birinchi harfi bosh harf bilan yoziladi: Özbek, Türk, İngiliz, Arap, Özbekçe, Türkçe, Müslümanlık, Mevlevilik kabi.

Turdosh otlar (cins adları). Turdosh otlar, asosan, har xil pred-metlarning nomlaridir. Boshqacha aytganda, turdosh otlar birdan ortiq turga ega boʻlgan predmet, narsa yoki hodisalar nomidir. Turdosh otlar har tilda ot soʻz turkumiga oid soʻzlarning asosiy qismini tashkil etadi. Ular asl maʼnoga ega va nutqda shu maʼnolari bilan qoʻllanadi: kitap (kitob), eser (asar), taş (tosh), dağ (togʻ), at (ot), gemi (kema), kabi.

Turdosh otlarda, atoqli otlardan farqli oʻlaroq, soʻz bilan uning maʼ-nosi orasida uzviy bogʻliqlik, munosabat mavjud. Tilning qadimdan kel-gan tabiiy maʼnoli soʻzlari boʻlgan turdosh otlar predmetlarning ajralmas nomlaridir va ular oʻsha tilni biluvchi kishilarga juda yaxshi tanishdir.

**1-mashq.** *Quyidagi jadvalni misollar bilan toʻldiring.*

Özel ad	Cins ad

**2-mashq.** *Quyidagi matndagi otlarni turlariga ko‘ra tasniflab, jadvalga kiriting.*

### **Benim Mahallem**

Merhaba! Ben Melek. Burası benim mahallem. En büyük hobilerimden biri hafta sonları mahallenin içinde vakit geçirmek. Evim Ulus Caddesi’nde. Her sabah evden çıkıyorum ve Atatürk Caddesi’ndeki parka gidiyorum. Burası çok güzel bir yer. Her yerde ağaçlar ve yürüyüş yerleri var. Burası her sabah çok kalabalık oluyor. Birçok insan sabahları burada spor yapıyor.

Özel ad	Cins ad	Soyut ad	Somut ad

**3-mashq.** *Nuqtalar o‘rniga mos so‘zlarni yozing.*

1. Ben soru soruyorum. Sen ..... veriyorsun.
2. Bahçede ....., ....., ..... var.
3. Benim ....., ....., ..... var.
4. Odada ....., ....., ..... var.
5. Çiçeklerden ....., ....., ..... seviyorum.

### **ŞİŞMAN POLEN**

Merhaba. Ben bal arısı Şişman Polen. Size ailemi tanıtayım. Biz bal arısıyız. Her gün yirmi dört saat çalışırız. Biz hiç boş durmayız. Bizler kovanda yaşarız. Evimizin adı kovandır. Binlerce işçi arıyız. Kovanda bütün işleri biz yaparız. Onlarca erkek arı vardır. Erkek arılar eylül ayında kovandan giderler. Bir tane kraliçe vardır. O, bize emir verir. Kraliçe ana arıdır. O, peteklerin içine yumurtlar. Yılda üç binden fazla yavru çıkar. Yavrular iki günde çalışmaya başlar. İlkbaharda evimiz çok kalabalık olur. Herkesin işi vardır.

Ben çok polen getiririm. Bu yüzden bana Şişman Polen derler. Polen çiçeklerin tozudur. Polenler kış mevsiminde bizim yiyeceğimizdir.

Bazı arkadaşlar bal getirir. İlbahardan sonra petekler balla dolar. Onların üzerini bal mumuyla kapatırız.

Kovaların önünde bekçi arılar var. Onlar balları korur. Kovanlara yaklaşanları sokar. Biz insanları sokmak istemeyiz. Çünkü soktuktan sonra ölürüz. Kim ölmek ister? Biz, insanlar için yaşıyoruz.

### **Yangi soʻzlar:**

bal arısı- asalari

kovan – ari uyasi

kraliçe – qirolicha

emir vermek – buyruq bermoq

yumurtlamak – tuxum qoʻymoq

fazla – ortiq

yavru – bola, goʻdak

kapatmak – yopmoq

sokmak – chaqmoq (hasharot)

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni oʻqing va oʻzbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Quyidagi savollarga matnga koʻra javob yozing:*

- 1. Kovada kaç çeşit arı vardır?*
- 2. Kraliçe arı ne yapar?*
- 3. İşçi arılar kovana neler getiriyor?*
- 4. Erkek arılar ne iş yapar?*
- 5. Niçin arılar insanları sokmak istemez?*

### **Mevalar**

armut–nok

ayva–behi

çilek–qulupnay

erik–olxoʻri

kayısı –oʻrik

kiraz–gilos

mandalina–mandarin

ahududu – malina

badem –bodom

ceviz – yongʻoq

düt–tut

elma–olma

incir –anjir

muz–banan

mevve–meva

portakal – apelsin

vişne–olcha

nâr–anor

şeftali –shaftoli

üzüm–uzum

### Sabzavotlar

biber–garmdori

dolmalik biber–bulg‘or qalampiri

domates–pomidor

havuç–sabzi

ıspanak–ismaloq

lahana–karam

pancar–lavlagi

patates –kartoshka

patlıcan –baqlajon

salatalik –bodring

sebze–sabzavot

soğan–piyoz

şalğam –sholg‘om

turp–turp

marul – salat yaprog‘i

maydanoz – kashnich (ko‘k)

kavun–qovun

karpuz–tarvuz

kabak–qovoq

karnabahar –gulkaram

### Don mahsulotlari

bezelye –yashil no‘xat

buğday – bug‘doy

fasulye– loviya

mercimek – rus no‘xati (chechevitsa)

mısır – jo‘xori

nohut – no‘xat

pirinç – guruch

### 10-Ş.Otning lug‘aviy shakllari: otlarda son kategoriyasi-

#### Sayılarına Göre Adlar

**Birlik otlari (tekil adlar):** Faqat bir borliqning nomi bo‘lgan so‘zlar birlik otlari deyiladi:elma, kaşık, at, çiçek, kent, ev, çiçek, kuş, yol... kabi.

**Ko‘plik otlari (çoğul adlar):** Bir xil jinsdan bo‘lib, birdan ortiq mavjud bo‘lgan narsalarning nomi bo‘lgan so‘zlardir: okullar, ağaclar, kuşlar, evler, kalemler, defterler, kitaplar, masalar ... kabi.

Birlik otlariga –lar, -ler ko‘plik qo‘shimchasi qo‘shilib ko‘plik otlari yasaladi.

Ko‘plik qo‘shimchasi: -lar, -ler

Masalan: çocuklar, anneler, babalar, elmalar, kaşıklar, atlar, çiçekler.

**Jamlovchi otlar (topluluk adları).** Ba’zi otlar ko‘plik qo‘shimchasi olmasdan ko‘plikni ifodalaydi: ordu (armiya), bölük (bo‘linma), takım (jamoá, guruh, yig‘im), alay (diviziya), sürü (suruv), dizi (tizim, serial), gençlik (yoshlik, yoshlar) kabi. Bunday otlarga guruh otlari (topluluk adları) deyiladi. Turk tilida guruh otlariga

ko‘plik qo‘shimchasi qo‘shilib, bir nechta guruh anglashilishi ham mumkin: ordular, b6l6kler, takımlar, s6r6ler kabi.

Yuqorida sanab o‘tilgan ot turlaridan faqat atoqli otlar ko‘plik qo‘shimchasi olmaydi. Lekin ba‘zan bir shaxs yoki narsaning o‘xshashlarini anglatish uchun ularga ko‘plik qo‘shimchasi qo‘shilishi mumkin, ya‘ni ko‘plik qo‘shimchasi mashhur shaxs yoki asar qahramonlarining nomlariga qo‘shilganda “ko‘plik – o‘xshashlik” ma‘nosini ifodalaydi: Bug6n O‘guzlar sizde misafir olacak (Bugun O‘g‘uzlar siznikida mehmon bo‘lishadi), Aliŕir Nevai‘ler, Ulubey‘ler yaŕamıŕ bizim zeminde (Alisher Navoiylar, Ulug‘beklar yashagan bizning zaminda) vb.

**1-mashq.** Nuqtalar o‘rniga mos ko‘plik qo‘shimchasini qo‘shing.

kitap.....	hemŕire.....
6‘grenci.....	m6hendis.....
6‘gretmen.....	polis.....
defter.....	çanta.....
s6zlk6k.....	doktor.....
masa.....	bekar.....
futbolcu.....	kapı.....
dede.....	pencere...
baba.....	kapı....
kalem...	sokak...
sanatçı.....	elbise...

**2-mashq.** Bo‘sh o‘rinlarni –lar/-ler qo‘shimchalaridan mosi bilan to‘ldiring.

1. Geceleyin ma‘gaza\_\_\_\_\_ kapalı olur.
2. Odamda da‘gınlık h6lde bulunan mektup\_\_\_ı topluyordum.
3. T6rkiye’deki b6t6n okul\_\_\_\_\_ın listesini aldım.
4. Bana yaptığın iyilik\_\_\_\_\_ı hiçbir zaman unutmam.
5. Kuŕ\_\_\_\_\_ın 6ŕ6ŕt6‘g6 yere do‘gru ilerlediler.
6. Polis b6t6n tanık\_\_\_\_\_ı g6z altına aldı.
7. B6t6n sınav\_\_\_\_\_ı verdikten sonra k6ye, ninesinin yanına d6nd6.
8. Çocuk\_\_\_\_\_ bir k6ŕeye çekilmiş kitap okuyorlardı.

9. Saat 13:00'te öğrenci \_\_\_\_\_ in hepsi okuldan dönmeye başlarlar.

10. Elindeki bilezik \_\_\_\_\_ in altın olduğunu iddia ediyordu.

**3-mashq.** *Bo 'sh o 'rinlarni –lar/-ler qo 'shimchalaridan mosi bilan to 'ldiring.*

İstanbul'da birçok cami..., güzel saray... , büyük köprü..., dar sokak... , geniş cadde... , eski üniversite ..., lise ... , tiyatro... , sinema..., büyük park..., lokanta..., kahve..., tarihî sur..., zengin kütüphane ... , iyi hastane ..., lüks otel ..., tarihî kule ..., çalışkan insan... vardır.

### **KIR GEZİSİ**

Bugün komşularımızla birlikte Soğukpınar'a gittik. Burası şehrin dışında güzel bir mesire yeridir. Sabah erkenden yola çıktık. Fakat oraya ulaşmamız yine de bir buçuk saat sürdü. Soğukpınar'da her taraf yemyeşil. Temmuz ayında bile derenin suyu buz gibiydi.

Uzun yolculuk sebebiyle erkenden acıktık. Babam ve komşumuz Ferit amca ateşi yaktılar. Yemeği pişirme işiyle onlar uğraştı. Annem ve Ferit amcanın karısı Zehra teyze sofrayı hazırladılar. Etleri onlar hazırladı. Ben de onlara yardım ettim.

Soğukpınar'da hepimiz çok eğlendik. Ama en çok ailenin küçükleri bu geziden memnun kaldı. Kardeşim Onur salıncakta sallandı. Zehra teyzenin oğulları İsmail ve Eren bu güzel yerde top oynadılar.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan kelishik qo 'shimchalarini olgan otlarni ajratib yozing va kelishigini aniqlang.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko 'ra javob yozing:*

- 1. Ece 'nin ailesi kır gezisi için nereye gidiyor?*
- 2. Geziye kaç kişi gidiyor?*
- 3. Erkekler ne yapıyor?*
- 4. Kadınlar ve çocuklar ne yapıyor?*

### **MİNİK TAVŞAN**

Minik tavşan hastalanmıştı. Annesi onu kucakladı, ihtiyar tavşana götürdü. İhtiyar tavşan çok iyi doktordu. Minik tavşanın hastalığını hemen anladı.



–Şöyle bakalım minik, sen nasıl üşüttün?

Minik ateş içinde yanıyordu. Hem de öksürüyordu.

–Dün koşa koşa tepeye çıktım. Orada henüz erimemiş kar vardı. Ondan yedim.

Doktor minik tavşana ilaç verdi ve:

–Sakın terli iken su içmek, kar yemek yok. Bu ilaçları da iç...

Minik tavşan ilaçları içti. İyi oldu. Bir daha da terli iken su içmedi. Kar suyuna hiç yanaşmadı.

## KÜÇÜK ÖRDEK

Küçük ördek suda yüzüyordu. Arada bir başını suya daldırıp bulduğu yiyecekleri afiyetle yiyiyordu.

Anne ördek yavrusunun kıyıdan uzaklaştığını görünce seslendi:

–Vak vak vak. Küçük ördek, kıyıdan çok uzaklaşma. Ayakların yorulur, pek iyi yüzemezsin.

Küçük ördek:

–Vak vak vak. Benim şeker anneciğim. Çok uzaklara gitmem. Seni hiç üzmem, dedi.

Anne ördek ona sevgiyle baktı.

## Savol va topshiriqlar

*I. Hayvonlar haqidagi ertaklarni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matnlardan tushum kelishigidagi otlarni toping.*

*III. Ertaklarni gapirib bering.*

**11-§. Otning aloqa-munosabat shakllari:egalik va kelishik kategoriyasi. -**

### İyelik Ekleri, İsmın Hal Ekleri

Egalik qo'shimchalari biror narsa-buyumning kimga yoki nimaga qarashlilikini bildiradi. Egalik qo'shimchalari quyidagilardir:

*UNLIDAN KEYIN*

Ben : -m

Sen: -n

O : -sı, -si, -su, -sü

Biz : -mız, -miz, -muz, -müz

Siz: -nız, -niz, -nuz, -nüz

Onlar: -ları, -leri

*UNDOSHDAN KEYIN*

Ben : -ım, -im, -um, -üm

Sen: -ın, -in, -un, ün

O : -ı, -i, -u, -ü

Biz : -ımız, -imiz, -umuz, -ümüz

Siz: -ınız, -iniz, -unuz, -ünüz

Onlar: -ları,-leri

Benim	anne-m	ev-im	kalb-im	palto-m
Senin	anne-n	ev-in	kalb-in	palto-n
Onun	anne-si	ev-i	kalb-i	palto-su
Bizim	anne-miz	ev-imiz	kalb-imiz	palto-muz
Sizin	anne-niz	ev-iniz	kalb-iniz	palto-nuz
Onların	anne-leri	ev-leri	kalp-leri	palto-ları

*Misollar:*

Benim okulum evimize çok yakın.

Sizin arabanız çok güzel.

Annemin adı Nefise.

Bizim öğretmenimiz dört yabancı dili biliyor.

Onun babası avukat.

Onların okuluna gittik.

Sizin yardımınıza ihtiyacımız var.

Kitabımı size bırakabilir miyim?

**1-mashq.** *Quyidagi so'zlarga egalik qo'shimchalarini qo'shing. Yuqoridagi jadvaldan foydalaning.*

Mendil, göz, havlu, bilgisayar, dondurma, düğün, köpek, dolap, kedi, armut

**!Egalik qo‘shimchasi ko‘plik qo‘shimchasidan so‘ng keladi.**

Çocuk-lar-ım mutludur.

Kedi-ler-in uyuyor.

Çanta-lar-ımız mavidir.

Öğrenci-ler-imiz çalışkandır.

### **Kelishik qo‘shimchalari – Ad Durum Ekleri**

Turk tilida oltita kelishik mavjud<sup>2</sup>:

Yalın Durum -

İlgi Durumu -ın, -in, -un, -ün/ -nın, -nin, -nun, -nün

Belirtme Durumu -(y)ı, -i, -u, -ü

Yönelme Durumu -(y) a, -e

Bulunma Durumu -da, -de/ -ta, -te

Ayrılma Durumu -dan, -den/ -tan, -ten

**2-mashq.** *Quyida kelgan bo‘sh o‘rinlarga o‘ğretmeniniz/ kitap/ insan/ satranç/ bilgisayar/ telefon/ kapısı/ kardeşim/ elektrik/ köpek so‘zlaridan mosini qo‘yib, gaplarni ko‘chiring.*

1. Benden istediğın \_\_\_\_\_ masanın üstünde, alabilirsin.
2. \_\_\_\_\_ okulda okuyor. O benden iki yaş küçük.
3. \_\_\_\_\_, hayvanlar arasında en akıllı olanıdır.
4. Dayımın hediye ettiğı \_\_\_\_\_ işimi epey kolaylaştırdı.
5. Merhaba çocuklar, \_\_\_\_\_ nerede?
6. Evimizin \_\_\_\_\_ sarı renk.
7. Akşama doğru \_\_\_\_\_ kesildi.
8. \_\_\_\_\_, insan zekâsını yükseltir.
9. \_\_\_\_\_, insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırdı.
10. \_\_\_\_\_ üzerine düşen görevi tam olarak yapmalı.

---

<sup>2</sup> Atamuradov Sh. Turk tili.I.- Toshkent, 2011

**Qaratqich kelishigi** qo‘shimchasi undosh harf bilan tugagan so‘zlarga –ın, -in, -un, -ün shaklida, unli harf bilan tugagan so‘zlarga esa –nın, -nin, -nun, -nün shaklida qo‘shiladi. Qaratqich kelishigidagi so‘z “Kimin? Neyin? Nerenin?” so‘roqlariga javob bo‘ladi.

ev-in	çanta-nın
okul-un	bahçe-nin
sınıf-ın	tiyatro-nun
süt-ün	ütü-nün

Ben-im → Benim babam okulda öğretmenlik yapıyor.

Sen-in → Senin kardeşinin adı neydi?

O-nun → Onun arabasının rengi ne?

Biz-im → Bizim evde kalabilirsin.

Siz-in → Sizin yurttta kaç öğrenci kalıyor?

Onlar-ın → Onların yanında iki sene çalıştım.

*Misollar:*

Sınıfın penceresi açık.

Evin balkonu var.

Sinemaın önünde bekliyorum.

Masaın üstünde kitaplar var.

Sibel’in saçı çok uzundur.

**3-mashq.** *Quyidagi so‘zlarga qaratqich kelishigi qo‘shimchasini qo‘shing.*

soru.....

duvar.....

saat.....

koltuk.....

ağaç.....

gözlük.....

kapı.....

Turk tilida qaratqich kelishigi kelishik sifatida mavjud bo‘lmay, balki uning qo‘shimchasi moslashuv yo‘li bilan bog‘langan qaratqichli otli birikma hosil qiliuvchi qo‘shimcha (Ad Tamalama Eki) sifatida tasnif etiladi.

**4-mashq.** *Quyidagi bo‘sh o‘rinlarga qaratqich kelishigi qo‘shimchasini yozib, gaplarni ko‘chiring.*

Kitaplarım dolap.....içinde.

Postane.....önünde bekliyorum.

Çocuk.....parası yok.

Ali.....zamanı var.

Bu şehir.....caddeleri çok geniş.

Bir dakika..... altmışta biri saniyedir.

Helikopter..... pilotu uçuşa hazır.

Bavulu karyola..... altına koydular.

Bu kim..... defteri.

Dolap..... arkasında bir şey yok.

**5-mashq.** *Quyidagi so‘zlarga qaratqich kelishigi qo‘shimchasini qo‘shing.*

soru.....

saat.....

ağaç.....

kapı.....

duvar.....

koltuk.....

gözlük.....

otobüs.....

**Tushum kelishigi** qo‘shimchasi -ı, -i, -u, -ü sanaladi. Unli bilan tugagan so‘zlardan so‘ng qo‘shilganda y undoshi orttiriladi. Tushum kelishigidagi so‘z “Kimi? Neyi? Nereyi?” so‘roqlariga javob bo‘ladi.

sınıf-ı

okul-u

kalem-i

otobüs-ü

hastane-y-i

banyo-y-u

sinema-y-ı

köprü-y-ü

Ben-i →

Şahiste doğum gününe beni de davet etti.

Sen-i →

Buyur, seni dinliyorum.

O-n-u →

Onu tanımıyorum.

Biz-i →

Bizi unutmayın.

Siz-i →

Sizi kapının önünde bekliyorum.

Onlar-ı →

Onları hiçbir zaman unutmam.

**6-mashq.** *Quyidagi so‘zlarga tushum kelishigi qo‘shimchasini qo‘shing.*

dosya...

çiçek...

yol...

saat...

resim...

şeker...

deniz...

yurt...

şarkı...

pencere...

**7-mashq.** *Quyidagi bo‘sh o‘rinlarga mos tushum kelishigi qo‘shimchasini yozib, gaplarni ko‘chiring.*

Kadın çantasını otobüste unuttu.

Tuzluk..... verir misin?

Ülkem..... çok özledim.

Nermin uyku..... çok sever.

Ali sabah otobüs..... kaçırdı.

Soru..... herkes anladı mı?

Ben hayvanlar..... severim.

Akşam ben..... ara.

Çamaşırlarım..... dün yıkadım.

Kardeşim vazo..... kırdı.

Masayı-masanı, çantayı-çantanı, arabayı-arabanı, elbiseyi-elbiseni kabi so‘zlar bir xil ma’noni anglatmaydi. Birinchi ustundagi so‘zlarda tushum kelishigi

qo‘shimchasidan (-i, -i, -u, -ü) oldin y harfi orttirilgan. Ikkinchi ustundagi so‘zlarda esa, n orttirilmagan bo‘lib, u ikkinchi shaxsga oid egalik qo‘shimchasi sanaladi:

masayı – stolni →

çantayı –sumkani →

arabayı – mashinani→

elbiseyi – kiyimni →

masanı – stolingni

çantanı –sumkangni

arabani – mashinangni

elbiseni - kiyimingni

**Jo‘nalish kelishigi** qo‘shimchasi –a, -e sanaladi. Unli bilan tugagan so‘zlardan so‘ng qo‘shilganda y undoshi orttiriladi. Jo‘nalish kelishigidagi so‘z “Kime? Neye? Nereye?” so‘roqlariga javob bo‘ladi.

duvar-a

çanta-y-a

deniz-e

şemsiye-y-e

muz-a

elma-y-a

değirmen-e

bahçe-y-e

Ban-a (ben-e → bana) → Şu defteri bana ver.

San-a (sen-e→sana) → Sana hiçbir zaman yalan söylemedim.

O-n-a → Benim geldiğimi ona söyleme.

Biz-e → Annem bize telefon etti.

Siz-e → Size sadece şu kitabı verebilirim.

Onlar-a → Onlara de ki, biz hiçbir zaman kaybetmeyiz.

**8-mashq.** *Quyidagi so‘zlarga jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasini qo‘shing.*

kitap.....

yatak....

defter....

yemek....

askı....

çocuk....

dolap....

televizyon....

bebek....

ağaç....

oda....

renk....

**9-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga mos jo'nalish kelishigi qo'shimchasini yozib, gaplarni ko'chiring.*

Ali Bey bu akşam Adana..... gidiyor.

Dağçılar Ağrı Dağı..... tırmanıyor.

Çimler..... basmayınız.

Dün sen..... çok kızdım.

Otobüste sakatlar..... ve yaşlılar..... yer veriniz.

Halı..... çay döktüm.

Maç..... yetiştik.

Ayağım..... diken battı.

Ben..... yardım eder misin?

Ben arkadaşlarım..... çok güvenirim.

Öğrenciye-öğrencine, gazeteye-gazetene, pencereye-pencerene, aynaya-aynana kabi so'zlar bir xil ma'noni anglatmaydi. Birinchi ustundagi so'zlarda jo'nalish kelishigi qo'shimchasidan (-a, -e, ) oldin y harfi orttirilgan. Ikkinchi ustundagi so'zlarda esa n orttirilmagan bo'lib, u ikkinchi shaxsga oid qo'shimcha sanaladi:

öğrenciye –o'quvchiga

öğrencine – o'quvchingga

gazeteye –gazetaga

gazetene –gazetangga

pencereye – derazaga

pencerene – derazangga

aynaya – ko'zguga

aynana – ko'zgungga

**10-mashq.** *Quyidagi gaplarni namunadagi singari yozing.*

Arabaya bindim. → Arabana bindim.

Bankaya gidiyorum. → \_\_\_\_\_.

Pencereye perdeleri as. → \_\_\_\_\_.

Büroya git ve kimliğini al. → \_\_\_\_\_.

Bu dosyayı çantaya koy. → \_\_\_\_\_.



Bir saat önce, fakülteye gitti. → \_\_\_\_\_.

Şunları komşuya ver. → \_\_\_\_\_.

Kahveye şeker at. → \_\_\_\_\_.

Şu çiçekleri vazoya koy. → \_\_\_\_\_.

Belgeleri odaya bıraktım. → \_\_\_\_\_.

Sıraya bak. → \_\_\_\_\_.

Uchinchi shaxs egalik qo‘shimchalaridan (-ı, -i, -u, -ü; -sı, -si, -su, -sü; -ları, -leri) so‘ng kelishik qo‘shimchasi qo‘shilganda n undoshi orttiriladi.

onun evi-n-de

onun defteri-n-e

onların kitapları-n-dan

onların işleri-n-e

**11-mashq.** Nuqtalar o‘rniga jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasini qo‘shing.

İnsan kendi arkadaşları..... iyi davranmalıdır.

Ben öğretmenin soruları..... cevap vermek istedim.

Anne çocuğunu bağı..... bastı.

Şu kalemi Ali’nin kardeşi..... ver.

Okulun çıkışı..... gel.

Onun sesi..... hayranım.

Kaza insanın yaşı..... bakmıyor.

Bugün arkadaşlarla Sultan Ahmet Camisi..... gidiyoruz.

Hiç Amir Timur Parkı..... gittin mi?

Özbekistan Oteli..... ne zaman gideceğiz?

**12-mashq.** Quyidagi bo‘sh o‘rinlarni to‘ldiring. Qavs ichidagi so‘zlardan foydalanib, savollarga javob bering.

1. Her sabah nereye gidiyorsun?

Her sabah okula gidiyorum. (okul)

2. Şimdi nere \_\_\_\_\_ gidiyorsun?

\_\_\_\_\_. (kantin)

3. Ali nere \_\_\_\_\_ gitti?

\_\_\_\_\_. (kütüphane)

4. Baban sabahları nere \_\_\_\_\_ gider?  
\_\_\_\_\_. (iş)
5. Dün akşam nere \_\_\_\_\_ gittiniz?  
\_\_\_\_\_. (park)
6. Hafta sonu nere \_\_\_\_\_ gittin?  
\_\_\_\_\_. (sinema)
7. Dün annen ile nere \_\_\_\_\_ gittin?  
\_\_\_\_\_. (market)
8. Dersten sonra nere \_\_\_\_\_ gideceğiz?  
\_\_\_\_\_. (ev)
9. Dün akşam nere \_\_\_\_\_ gittiniz?  
\_\_\_\_\_. (konser)
10. Öğretmen nere \_\_\_\_\_ gitti?  
\_\_\_\_\_. (sınıf)

**O‘rin-payt kelishigi** qo‘shimchasi –da, -de/ -ta, -te hisoblanadi. f, s, t, k, ç, ş, h, p jarangsiz undoshlari bilan tugagan so‘zlardan so‘ng qo‘shiladigan –da, -de qo‘shimchasi -ta, -te jarangsiz juftiga o‘zgaradi. O‘rin-payt kelishigidagi so‘z “Kimde? Nede? Nerede?” so‘roqlariga javob bo‘ladi.

fil-de	sınıf-ta
dosya-da	ağaç-ta
kasa-da	sepet-te
pencere-de	çiçek-te

Başka yere gitmem, sizde kal-mak      Kaç gündür onlarda kalıyorsun.  
istiyorum.

**13-mashq.** *Quyidagi so‘zlarga o‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasini qo‘shing.*

maç....	dolap....
sinema....	şemsiye....

horoz....

tahta....

gl....

kalem....

cadde....

kitap....

sokak.....

**14-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga mos o'rin-payt kelishigi qo'shimchasini yozib, gaplarni ko'chiring.*

O, yurt..... kalıyor.

Karşı masa..... oturuyorlar.

İnsanlar caddeler..... yürüyor.

Aslı havuz..... yüzer.

Ben Taşkent..... büyüdüm.

Biz Özbekistan..... yaşıyoruz.

Cebim..... para yok.

Bahar..... çiçekler çok güzeldir.

Annem saat iki..... geliyor.

Ahmet ev.... yalnız kalıyor.

**15-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarni to'ldiring. Qavs ichidagi so'zlardan foydalanib, savollarga javob bering.*

1. Ahmet nerede oturuyor?

Ahmet Taşkent'te oturuyor. (Taşkent)

2. Senin evin nere \_\_\_\_\_?

\_\_\_\_\_. (Yunusabat)

3. Öğretmen nere \_\_\_\_\_ oturuyor?

\_\_\_\_\_. (Almzar)

4. Senin okulun nere \_\_\_\_\_?

\_\_\_\_\_. (Mirabat)

5. Semerkant nere \_\_\_\_\_?

\_\_\_\_\_. (Özbekistan)

6. Senin ailen nere \_\_\_\_\_?

\_\_\_\_\_. (Buhara)

7. Benim kitabım nere \_\_\_\_\_?

\_\_\_\_\_. (ev)

8. Ayşe'nin babası nere \_\_\_\_\_ çalışıyor?

\_\_\_\_\_. (banka)

9. Nere \_\_\_\_\_ yemek yedin?

\_\_\_\_\_. (lokanta)

10. Senin araban nere \_\_\_\_\_?

\_\_\_\_\_. (garaj)

**Chiqish kelishi** qo'shimchasi –dan, -den/ -tan, -ten hisoblanadi. f, s, t, k, ç, ş, h, p jarangsiz undoshlari bilan tugagan so'zlardan so'ng qo'shiladigan –dan, -den qo'shimchasi -tan, -ten jarangsiz juftiga o'zgaradi. Chiqish kelishidagi so'z "Kimden? Neden? Nereden?" so'roqlariga javob bo'ladi.

araba-dan

uçak-tan

yol-dan

kitap-tan

öğretmen-den

otobüs-ten

deniz-den

soğuk-tan

Ben-den → Benden aldığın kitabı geri istiyorum.

Sen-den → Senden başka kimseye güvenmiyorum.

O-n-dan → Ondan önce ben gelmişim.

Biz-den → Bizden sonra gelecek nesiller mutlu olsun.

Siz-den → Sizden daha ne istiyormuş?

Onlar-dan → Onlardan gelen hiçbir şeyi kabul edemeyiz.

**16-mashq.** *Quyidagi so'zlarga chiqish kelishi qo'shimchasini qo'shing.*

okul....

muz....

iş.....

değirmen....

bahçe.....

orman.....

taş....

çocuk....

inek.....

park....

**17-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga mos chiqish kelishi qo'shimchasini yozib, gaplarni ko'chiring.*

İstanbul..... Ankara'ya trenle geldik.  
Bahçe..... bir demet çiçek topladım.  
Çalışmak..... gözleri ağrıyor.  
Akdeniz, Karadeniz..... daha büyüktür.  
Dedemler..... eve, saat sekizde döndük.  
Elif, ben..... hikâye kitabı istedi.  
Polisler adam..... şüphelendiler.  
Yaşlı kadın pencere..... bakıyor.  
Kardeşim herkes..... utanır.  
Çocuk köpek..... çok korkuyor.

**18-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarni to'ldiring. Qavs ichidagi so'zlardan foydalanib, savollarga javob bering.*

1. Sen nereden geliyorsun?  
Ben evden geliyorum.
2. Bu kitabı nere \_\_\_\_\_ aldın?  
\_\_\_\_\_. (kitapçı)
3. Serdar nere \_\_\_\_\_ geldi?  
\_\_\_\_\_. (Türkiye)
4. Öğretmen nere \_\_\_\_\_ çıktı?  
\_\_\_\_\_. (sınıf)
5. Ekmeği nere \_\_\_\_\_ aldın?  
\_\_\_\_\_. (bakkal)
6. Çayı nere \_\_\_\_\_ aldın?  
\_\_\_\_\_. (kantin)
7. Bu saati nere \_\_\_\_\_ getirdin?  
\_\_\_\_\_. (İsviçre)
8. Elbiseni nere \_\_\_\_\_ aldın?  
\_\_\_\_\_. (pazar)

9. Anahtarları nere \_\_\_\_\_ aldın?

\_\_\_\_\_. (çekmece)

10. Nere \_\_\_\_\_ geliyorsun?

\_\_\_\_\_. (mağaza)

**19-mashq.** Nuqtalar o'rniga egalik qo'shimchalaridan mosini qo'shib, gaplarni ko'chiring.

1. Benim okul..... çok güzel.
2. Sizin bahçe..... çok büyük.
3. Onun bilgisayar..... çok hızlı.
4. Onun hiç eşya..... yok.
5. Bizim çevre..... çok geniş, çok kişiyi tanıyoruz.
6. Onların ad..... ne?
7. Senin kardeş..... nerede çalışıyor?
8. Benim kitap..... masanın üstünde.
9. Sizin yatak..... hiç güzel değil.
10. Bu senin ağaç..... mı?
11. Özbekistan'ın başkent..... Taşkent'tir.
12. Türkiye'nin başkent..... Ankara'dır.
13. Odanın anahtar.... yok mu?
14. Benim iki kardeş..... var.
15. Senin anne..... beni tanıyor mu?
16. Bizim kimlik kartı..... kayboldu.
17. Sizin yurt.....buraya uzak mı?
18. Bu babanın araba..... mı?
19. Benim bardak..... boş.
20. Senin gözlük..... numaralı mı?

**20-mashq.** Bo'sh o'rinlarni to'ldirib, savollarga javob yozing.

1. Onun araba..... ne renk ? .....
2. Senin ev..... büyük mü ? .....
3. Bu benim hediye..... mi ? .....

4. Onların okul..... uzak mı ? .....
5. Öğretmenin çanta..... güzel mi ? .....
6. Benim kitap..... nerede ? .....
7. Sizin saat..... doğru mu ? .....
8. Sizin baba..... adı ne? .....
9. Sizin baş..... ağrıyor mu ? .....
10. Senin baş..... ağrıyor mu ? .....
11. Bizim hiç şans..... yok mu ? .....
12. Onun araba..... var mı ? .....

**21-mashq .** *Bo 'sh o 'rinlarni to 'ldiring.*

1. Ayşe..... abla..... Hukuk Fakültesinde okuyor.
2. Ayşe..... ağabey..... Tıp Fakültesinde okuyor.
3. Ben..... kardeş..... Ankara..... gidiyor.
4. O..... sınıf..... 20 öğrenci var.
5. Muhammet'..... yan..... Emre oturuyor.
6. Ben..... kedi..... ad..... Boncuk'tur.
7. Biz..... ev..... 5 oda var.
8. Ben..... anne..... ad..... Mevlüde'dir.
9. İsmail, Oral..... araba..... biniyor.
10. Türkiye'..... başkent..... Ankara'dır.
11. Ben..... arkadaş..... İstanbul Üniversite..... okuyor.
12. Araba..... depo..... dolu.

**22-mashq.** *Bo 'sh o 'rinlarni to 'ldiring.*

1. Arkadaş..... ev..... büyük bir köpek var.
2. Okul..... bahçe..... çocuklar oynuyorlar.
3. Araba..... kapı..... açık.
4. Postane..... yan..... karakol var.
5. Mehmet'..... cüzdan..... çok para var.
6. Öğrenciler..... kitaplar..... ve defterler..... yok.
7. Öğrenciler..... elbiseler..... çok kirli.

8. Çanta.....için.....neler var ?
9. Film.....son.....genç adam ölüyor.
10. Araba.....lastik..... patladı.
11. Ahmet.....gözler.....renk..... mavi.
- 12.Ali.....kızkardeş..... hasta.
13. Öğretmen.....baş.....ağrıyor.
- 14.Şoför.....ehliyet.....yok.
- 15.Müdür.....masa.....çiçek yok.

## **12-§. Otlarning tuzilish turlari. Ot yasovchi qo‘shimchalar- Yapılarına Göre Adlar (Basit, Türemiş, Birleşik).Ad Türeten Ekler**

Otlar tuzilishiga ko‘ra tub, yasama va qo‘shma otlar sifatida uchga bo‘linadi:

### **1.Tub otlar (Basit Adlar)**

Tub otlar yasovchi qo‘shimchasi olmagan, boshqa bir so‘z bilan birlashmagan o‘zak holdagi otlardir: masa, sandelye, kitap, pencere, ev, hava, su kabi.

### **2.Yasama otlar (Türemiş Adlar)**

Turk tilida otlarning salmoqli qismi so‘z yasovchi qo‘shimchalar vositasida yuzaga kelgan. Bunday so‘zlar otlarga so‘z yasovchi qo‘shimchalar qo‘shilishi (addan yapılan adlar) va fe’llarga so‘z yasovchi qo‘shimchalar qo‘shilishi (fiilden yapılan adlar) natijasida yuzaga kelgan. So‘z yasovchi qo‘shimchalar turk tilshunosligida *yapım ekleri* deyiladi.

#### **Otdan ot yasalishi:**

–**ak (-ek)**. O‘xshatish ma’nosini ifodalovchi bu qo‘shimchani ham hozirgi zamon turk tilida bir nechta so‘zdagina uchratish mumkin: *top-ak, sol-ak, baş-ak, ben-ek, dur-akkabi*.

–**ay (-ey)**. Bu qo‘shimchani turk tilidagi *gün-ey, kuz-ey*, shuningdek, keyinchalik yasalgan *bir-ey* va fe’ldan yasalgan *dik-ey, yat-ay, düş-ey* so‘zlarida uchratish mumkin.

–**ca (-ce, -ça, -çe)**. Bu qo‘shimcha, aslida, shakl yasovchidir (*insan-ca, yavaş-ça*), ammo keyinchalik u o‘z vazifasini o‘zgartirib, so‘z yasovchi qo‘shimchaga aylangan. U so‘z yasovchi qo‘shimcha sifatida turk tilida til nomlarini yasagan: *Alman-ca, İngiliz-ce, Arap-ça, Fransız-ca, Özbek-çe, Türk-çe, Fars-ça* kabi.Ba’zan bu



qo‘shimcha qoliplashgan holda alohida otlar yasagan: *ala-ca, kara-ca, ak-ça, ak-çe* kabi. Bunday qoliplashgan shakl ko‘pincha Turkiyadagi joy nomlarida kuzatiladi: *Sütlü-ce, Kanlı-ca, Çekme-ce, Tuzlu-ca, Çamlı-ca, Yarım-ca, Derin-ce, Yeni-ce* kabi.

**-cı (-ci, -cu, -cü, -çı, -çi, -çu, çü)** qo‘shimchasi turk tilidagi eng samarador otdan ot yasovchi qo‘shimchalardan biri bo‘lib, uning asosiy vazifasi, otga qo‘shilib, kasb-hunar, mashg‘ulot va ish bajaruvchi shaxs otlari yasashdir: *av-cı, eski-ci, bek-çi, araba-cı, söz-cü, koltuk-çu, aş-çı, çöp-çü, oyun-cu, üfürük-çü, simit-çi, süt-çü* kabi.

Ushbu qo‘shimcha yordamida yasalgan kasb-hunar, mashg‘ulot nomlarini bildiruvchi otlarning oxiriga mavhum ot yasovchi **-lık, -lik, -luk, -lük** qo‘shimchasi qo‘shilishi natijasida yangi otlar yasaladi: *av-cı-luk, kitap-çı-luk, teneke-ci-lik, bek-çi-lik, pul-cu-luk, yoğurt-çu-luk, göz-cü-lük, süt-çü-lük* kabi.

**-cı** qo‘shimchasi yordamida predmet yoki narsa bilan bog‘liq shaxsni ko‘rsatuvchi otlar ham yasaladi: *yol-cu, göz-cü, dünür-cü, kira-cı, dava-cı, konuşma-cı, yaban-cı* kabi.

**-cı** qo‘shimchasi ot va ba‘zi sifatlarga qo‘shilib, shaxsning bir narsaga odatlanib qolganini bildiruvchi odat otlari yasaydi: *yalan-cı, şaka-cı, kavga-cı, dedikodu-cu, inat-çı, dalga-cı, doğru-cu, uyku-cu* kabi.

**-cı** qo‘shimchasi bir tushuncha, fikr, ishonch-e‘tiqod tarafdorini bildiruvchi otlar yasaydi: *akıl-cı, ülkü-cü, milliyet-çi, ileri-cı, halk-çı, Atatürk-çü* kabi.

**-daş (-taş).** Bu qo‘shimcha ham juda samarador bo‘lib, uning asosiy vazifasi birgalik, sheriklik, oidlik va bog‘liqlikni ifoda etishdir. Bu qo‘shimchanning hozirgi paytda faqat qalin shakli saklanib qolgan. Faqat ma‘lum so‘zlarda, cheklangan sohalarda ishlatiladi: *irk-taş, din-taş, sır-taş, arka-taş, soy-taş, meslek-taş, karın-taş, yol-taş, yurt-taş, vatan-taş, sağ-taş, sınır-taş, ad-taş* (qisqargan shakli *adaş*) kabi.

Bu qo‘shimchanning ingichka shakli ba‘zi otlardagina kuzatiladi: *kardeş, beydeş, gündeş* kabi.

**-lık, -lik, -luk, -lük.** Bu qo‘shimcha turk tilida qadimdan keng qo‘llanib kelinadi va uning asosiy vazifasi joy, predmet, narsa, mehnat quroli, mavhum otlar va sifatlar yasashdir:

bu qo‘shimcha vositasida joy nomlari yasalgan va ular predmetning makonini yoki ular juda ko‘p uchraydigan joyni ifodalaydi: *taş-lik, zeytin-lik, ağaç-lik, ot-luk, orman-lik, odun-luk, çimen-lik, ekin-lik, gül-lük, boş-luk, çukur-luk, kömür-lük, meyve-lik, çöp-lük*va **hok.**

**-tı, -ti, -tu, -tü.** Bu qo‘shimcha tabiat hodisalariga taqlid so‘zlarda uchraydi. Bu guruhdagi so‘zlarning soni hozirgi zamon turk tilida talaygina: *parıl-tı, zangır-tı, şangır-tı, gürül-tü, cıvıl-tı, kütür-tü, şırıl-tı, gümbür-tü, ışıl-tı, patır-tı, fokur-tu*kabi.

#### **Fe’ldan ot yasalishi:**

**-a (-e).** Ushbu fe’ldan ot yasovchi qo‘shimchani hozirgi zamon turk tilida faqat sanoqli so‘zdagina kuzatish mumkin: *yar-a, sap-a, öt-e, oy-a* kabi.

**-ak (-ek).** Ko‘p ishlatiladigan bu qo‘shimcha fe’l ta’sirida qolgan turli predmet nomlarini yasaydi: *dön-ek, kaç-ak, dur-ak, sanc-ak, yed-ek, tapın-ak, dayan-ak, kork-ak, kon-ak, barın-ak, sür-ek, at-ak, yat-ak, bıç-ak, okun-ak*kabi.

**-amak (-emek).** Bu qo‘shimcha vositasida turk tilida fe’ldan bor-yo‘g‘i uchta so‘z yasagan: *kaç-amak, tut-amak, bas-amak.*

**-anak (-enek).** Bu yasovchi qo‘shimchani ham faqat eskirgan *sağ-anak, boğ-anak, gör-enek, gel-enek, değ-enek (değnek), yığ-anak, tak-anak* so‘zlarida kuzatish mumkin.

**-ç.** Bu qo‘shimcha vositasida ham turk tilida fe’ldan ot va sifatlar yasalgan. U faqat **-n** bilan tugagan fe’l negizlariga qo‘shilib ot yasaydi: *kıskan-ç, korkun-ç, inan-ç, iğren-ç, gülün-ç, sevin-ç, utan-ç, güven-ç, ödün-ç, kıvan-ç, kakın-ç, kazan-ç, ilen-ç* kabi. Birgina *tıka-ç* so‘zi bu yerda istisnoni tashkil etadi.

**-ga (-ge).** Hozirgi turk tilida bu qo‘shimcha bilan yasalgan otlar kam uchraydi: *bil-ge, dal-ga, yon-ga, böl-ge, süpür-ge, kavur-ga* kabi.

**-gaç (-geç, -kaç, -keç).** Bu qo‘shimcha yuqorida keltirilgan **-gıç (-giç, -guç, -güç)** qo‘shimchasining sinonimi bo‘lib, turk tilida bir nechta so‘zdagina uchraydi: *yüz-geç, süz-geç, kıs-kaç, utan-gaç* kabi.

**-gı (-gi, -gu, -gü, -kı, -ki, -ku, -kü).** Bu qo‘shimcha vositasida ham turk tilida azaldan, asosan, bir bo‘g‘inli fe’llardan otlar yasalgan: *say-gı, il-gi, duy-gu, bıç-ki,*

*sar-gi, bil-gi, bur-gu, bas-ki, çal-gı, sev-gi, sor-gu, at-ki, ser-gi, ver-gi, gör-gü, iç-ki, çiz-gi, uy-ku (uyu-ku), kes-ki* va hok.

–**gın** (**-gin, -gun, -gün, -kın, -kin, -kun, -kün**). Tilda faol qo‘llanilayotgan bu qo‘shimcha ham, asosan, bir bo‘g‘inli fe‘llarga qo‘shilib, otlar va sifatlar yasaydi va kuchaytirish, orttirish, mubolag‘a ma‘nosini ifodalaydi: *bas-kın, çap-kın, bil-gin, sür-gün, yetiş-kin, tut-kun* kabi.

–**gıç** (**-giç, -guç, -güç**). Bu qo‘shimcha yordamida yasalgan otlar turk tilida kamchilikni tashkil etadi. Kuchaytirishni ifodalovchi bu qo‘shimchani *dal-gıç, bil-giç, başlan-gıç* so‘zlarida uchratish mumkin.

–**ı** (**-i, -u, -ü**). Hozirgi zamon turk tilida fe‘ldan ot va ba‘zan otlashgan sifatlar yasovchi faol qo‘shimchaga aylangan, nisbatan yangi qo‘shimchadir. Uning eski turkchadagi shakli farqli bo‘lgan. Misollar: *yaz-t, çat-t, tart-t, çek-i, sık-t, yat-t, say-t, kork-u, yap-t, bat-t, yak-t, doğ-u, ayr-t (ayır-t), şaş-t, diz-i, öl-ü, koş-u, kok-u, ört-ü, ölç-ü, aşır-t, dikil-i, ekil-i, takıl-t, gömül-ü, bükül-ü, asıl-t, seril-i* kabi.

–**ıcı** (**-ici, -ucu, -ücü**). Bu qo‘shimcha fe‘ldan ot, kasb-hunar nomlari, ba‘zan esa sifatlar yasaydi: *al-ıcı, oyala-y-ıcı, gör-ücü, yap-ıcı, ver-ici, kur-ucu, yüz-ücü, sat-ıcı, besle-y-ici, oku-y-ucu, dondur-ucu, kal-ıcı, dinle-y-ici, uç-ucu, düşündür-ücü* kabi.

–**k** (**ka**), **-k** (**ke**). Fe‘ldan ot yasovchi eng faol qo‘shimcha bo‘lib, harakatdan yuzaga kelgan yoki harakatni bajargan turli predmet nomlarini yasaydi: *del-i-k, tükür-ü-k, düş-ü-k, saç-t-k, yan-t-k, buruş-u-k, çatla-k, bulaş-t-k, üfür-ü-k, ele-k, dile-k, döse-k* kabi.

–**m** (**-im**). Bu qo‘shimcha fe‘lga aloqador turli predmetlarning nomini yasaydi: *al-t-m, geç-i-m, kuşa-m, ver-i-m, giy-i-m, tak-t-m, sat-t-m, biç-i-m, öl-ü-m, uçur-u-m, doğ-u-m, yud-u-m (yut-u-m)* kabi.

### 3. Qo‘shma otlar (Birleşik Adlar)

Birdan ortiq so‘zning qo‘shilishidan tashkil topgan so‘zlarga **qo‘shma otlar** deyiladi. Qo‘shma otlarning yasalişida uch unsur kuzatiladi.

–ma‘no farqlashishi bilan qo‘shma otlarni tashkil etgan so‘zlar asl ma‘nolarini butkul yoki qisman yo‘qotib, faqat bir tushunchani bil-diradi. Qo‘shma ot tuzilishida birinchi ot, ikkinchi ot yoki har ikki ot ham birdan asl ma‘nosini yo‘qotishi mumkin:

sivri + sinek - sivrisinek

kuş + burnu - kuşburnu

hanım+ eli - hanımeli

aslan + ağzı - aslanagzı;

–tovush yoki bo‘g‘in yo‘qotish bilan:

cuma + ertesi - cumartesi

pazar + ertesi - pazartesi

sütlü + aş –sütlaç

güllü + aç – güllaç;

–fe‘ldan yasalgan so‘zlarning, birlashgan so‘zlari bilan birga ko‘rinish jihatidan

o‘zgarishga uchragan ot yoki sifatdan iborat bo‘lishi bilan:

gece + konu - gecekonu

biçmek + döver - biçerdöver

uyur + gezer - uyurgezer

miras + yedi – mirasyedi

### **-ci shaxs oti yasovchi qo‘shimchasi**

**Unli va jarangli undoshdan so‘ng:**

<b>Oxirgi unli</b>	<b>Qo‘shimcha</b>
a, ı	-cı
e, i	-ci
o, u	-cu
ö, ü	-cü

**Jarangsiz undosh (*f, s, t, k, ç, ş, h, p*)dan so‘ng:**

<b>Oxirgi unli</b>	<b>Qo‘shimcha</b>
a, ı	-çı
e, i	-ci
o, u	-çu
ö, ü	-cü

pasta → pasta-cı → pastacı

gazete → gazete-ci → gazeteci

futbol → futbol-cu → futbolcu

gürültü → gürültü-cü → gürültücü

barış → barış-çı → barışçı

simit → simit-çi → simitçi  
gözlük → gözlük-çü → gözlükçü  
ok → ok-çu → okçu

**1-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga –cı, -ci qo'shimchalaridan mosini yozing.*

televizyon_____	sağ_____
voleybol_____	savaş_____
türkü_____	oyun_____
gömlük_____	göz_____
kahve_____	inat_____
fotoğraf_____	dedikodu_____
muhallebi_____	soygun_____
emlâk_____	spor_____
boya_____	kavgâ_____
sol_____	şaka_____

**2-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga –cı, -ci qo'shimchalaridan mosini yozing.*

1. Ahmet çok şaka\_\_\_\_\_.
2. Benim babam cam\_\_\_\_\_.
3. Mesut yalan\_\_\_ bir çocuktur.
4. Bizim komşularımız çok gürültü\_\_\_\_\_ insanlar.
5. İstanbul'da pek çok köfte\_\_\_\_\_ vardır.
6. Sen çok inat\_\_\_\_\_ bir kızsın.
7. Bizim okulumuzda birçok spor\_\_\_\_\_ var.
8. Biraz sonra fotoğraf\_\_\_ya gideceğim.
9. Emlâk\_\_\_\_\_ bize ev buldu.
10. Yemekten sonra muhallebi\_\_\_ye gideceğiz.
11. En meşhur tatlı\_\_\_\_\_ hangisidir?
12. Kızkardeşim çok uyku\_\_\_\_\_.
13. Boya\_\_\_\_\_ okulu boyadı.

14. Dedikodu \_\_\_\_ insanları hiç sevmem.

15. Futbol \_\_\_\_ larımızı havaalanında karşıladık.

### **PAZAR YERİ**

Oya, annesi ile birlikte pazara gitti. Pazar yeri çok kalabalıktı. Herkes evine gerekli sebze, meyve va diğer şeylerini alıyordu.

Temiz önlüklü bir manav sandıklara yerleştirdiği meyveleri şöyle satıyordu:

–Hey maşallah bu ne tat,

–Hemen al tadına bak.

Mandalina, portakal,

Yemiş değil sanki bal!

Haydi bitsin kalmasın,

Beğen beğendiğini al.

Oya ile annesi manavın konuşmasını gülümseyerek dinlediler. Manavdan portakal, mandalina ve biraz da kestane aldılar.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan kelishik qo 'shimchalarini olgan otlarni ajratib, kelishigini aniqlang.*

### **AİLEM**

Benim adım Emin. Otuz yedi yaşındayım. Evliyim. Eşimin adı Gül. İkimiz de Bursalıyız. İki çocuğumuz var. Büyük çocuğumuz Okan on beş yaşında ve liseye gidiyor. Küçüğü Sevgi ise on üç yaşında ve yedinci sınıfa gidiyor.

Biz Bursa'nın ünlü Çekirge semtinde bir apartman dairesinde otu-ruyoruz. Apartmanımız beş katlı. Biz üçüncü katta, yani orta katta otu-ruyoruz. Apartmanda on altı daire var. En altta üç tane dükkân var. Ortada kuru yemiş dükkânı var. Sağında berber, solunda da kuru temizleyici var.

Ben avukatlık yapmaktayım. Eşim ise lisede edebiyat öğretmeni. Babam üç yıl önce vefat etti. Annem de bizimle birlikte. Bir ağabeyim, bir de ablam var, ama her ikisi de Bursa'nın dışında. Annem, Bursa'dan ayrılmak istemiyor. Biz de bu durumdan çok memnunuz. Annem bize her konuda yardım ediyor. O, emekli öğretmen.

Hafta sonlarında annem, eşim ve çocuklarla birlikte Yalova'ya gi-diyoruz. Orada da bir evimiz var. Ev denize çok yakın. Bizim evin önünde iki ev var. Ondan sonrası deniz. Orayı annem çok seviyor. Deniz havası ona çok iyi geliyor. Çocuklar ve eşim için de, kafa dinlemek için çok güzel bir yer. Ben de denizi ve balığı çok seviyorum. Bazen arkadaşlarla birlikte balık tutuyoruz.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan kelishik qo'shimchalarini olgan otlarni ajratib, kelishigini aniqlang.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:*

- 1. Emin Bey kaç yaşında ve ne iş yapıyor?*
- 2. Emin Beylerin evinde kimler kalıyor?*
- 3. Emin Beyin annesi Yalova'yı niçin çok seviyor?*
- 4. Emin Bey ve eşi için Yalova niçin güzel?*
- 5. Bursa'daki evleri hangi semtte ve apartmanın kaçınıcı katında?*

### **Kasblar**

antrenör – sport murabbiyi

aşçı–oshpaz

avukat – advokat

bahçıvan –bog‘bon

bekçi–qorovul

berber–sartarosh (soch

kesuvchi)

çiftçi–dehqon

çöpçü–farrosh

dansçı–raqqos

diş hekimi – tish shifokori

doktor–shifokor

meslek–kasb

zanaat – hunar

öğretmen– o‘qituvchi

tezgahtar –sotuvchi

pilot–uchuvchi

oyuncu – aktyor

subay–ofitser

ressam–rassom

manav– meva va sabzavot

sotuvchisi

garson–ofitsiant

politikacı–siyosatchi

sporcu – sportchi

trafik polisi – YPX xodimi

saticı – sotuvchi

muhasebeci – hisobchi

kuyumcu – zargar

kasiyer, gaznacı – g‘aznachi

işçi–ishchi	tercüman – tarjimon
sekreter–kotiba	polis –militsiya xodimi
şoför–haydovchi	hemşire–hamshira
eczacı – dori sotuvchi	iş adamı – tadbirkor
itfaiyeci –o‘to‘chiruvchi	küaför – sartarosh (ayol sartarosh)
mühendis –muhandis	

## KİM NE YAPAR?

### (Kim nima ish qiladi?)

Eczacı ilaç satar.	İtfaiyeci yangın söndürür.
Doktor hastaları muayene eder.	Mühendis proje çizer.
Öğretmen ders anlatır.	Şoför araba kullanır.
Berber saç keser.	Manav sebze ve meyve satar.
Diş hekimi dişleri tedavi eder.	Polis suçluları yakalar.

**3-mashq.** *Quyida keltirilgan kasb egalari bajaradigan ishni to‘g‘ri ko‘rsating.*

Ev hanımı	Doktora yardım eder.
Hemşire	Et satar.
Kasap	Ameliyat yapar.
Kasiyer	Tercüme işleriyle uğraşır.
Antrenör	Para dağıtır.
Çevirmen	Ev işlerini yapar.
Cerrah	Sporcuları eğitir.

## AHMET BEYİN BİR GÜNÜ

Ahmet Bey kırk beş yaşında, evli ve iki çocuk babasıdır. İzmir’de bir şirkette güvenlik görevlisi olarak çalışıyor. İşe akşam saat yediden sonra gidiyor. İş yeri evine yakın. Onun için işe yürüyerek gidiyor.

Ahmet Beyin eşi çalışmıyor. O ev hanımıdır. Ahmet Bey sabah-leyin saat yedide işten çıkıyor ve yine evine yürüyerek dönüyor. Bu onun için spor oluyor. Çünkü şirkette çok hareket etmiyor, genellikle bir sandalyede oturuyor. Çok boş vakti oluyor.



Bu yuzden bol bol kitap okuyor. O, kitap okumayi çok seviyor. Özellikle macera romanları okuyor.

Ahmet Bey sabahleyin kahvaltıya yetiştiriyor. Eşi ve çocuklarıyla bir-likte kahvaltı yapıyor. Daha sonra çocuklarını okula götürüyor. Çocuk-ların ikisi de Lise 2'ye gidiyor. Çünkü onlar ikiz. İkisi de erkek.

Gündüz arkadaşları işe gidiyor, Ahmet Bey ise yatıp uyuyor. Ahmet Beyin eşi bu durumdan pek memnun değil, çünkü o çalışmıyor ve arkadaşlarını eve çağırarak istiyor. Ama Ahmet Bey evdedir. Onun için çağırıyor. Bu sebeple canı sıkılıyor.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:*

- 1. Ahmet Bey ne iş yapıyor?*
- 2. Ahmet Bey niçin işe yürüyerek gidiyor?*
- 3. Şirkette niçin çok kitap okuyor?*
- 4. Eşinin canı niçin sıkılıyor?*
- 5. Ahmet Bey ne zaman işe gidiyor, ne zaman işten dönüyor?*
- 6. Ahmet Bey kahvaltıdan sonra ne yapıyor?*

### **13-§. Sifat va uning ma'no turlari – Sifat ve Çeşitleri**

Predmetning belgisini bildiradigan va ot so'z turkumiga bog'lanib keladigan so'zlarga *sifat* deyiladi: güzel kız, mavi kitap, küçük ev, yedi gün, bu kalem, hangi çocuk, tertemiz oda, bazı insanlar, bütün dostla-rım... gibi.

Sifat so'z turkumi ot so'z turkumidan oldin kelib, uning belgi va xususiyatini bildiradi. Sifatlar vazifasiga ko'ra ikki guruhga ajratiladi: asl sifatlar va nisbiy sifatlar.<sup>3</sup>

Asl sifatlar predmetning ichki belgi (hususiyat) sini ko'rsatadi, shu sababdan ularning soni ko'pchilikni tashkil etadi: *beyaz* (*elbise*), *altun* (*yüzük*), *doğru* (*söz*), *aç* (*hayvan*), *eski* (*halı*), *çetin* (*ceviz*), *geçen* (*ay*), *demir* (*kapı*), *sayısız* (*fayda*) va hok.

---

<sup>3</sup> Xudoyberganova Z., Hamidov X., Turk tilining amaliy grammatikasi.-Toshkent: ToshDSHI , 2010.

Nisbiy sifatlar predmetlarning ichki belgisini emas, faqat uning tashqi xossasini bildiradi. Predmetlarning tashqi belgilari ularning joyi, soni, so‘roq shakllari, noaniqlik holatlaridir. Nisbiy sifatlar shakllariga ko‘ra uchga bo‘linadi: **ko‘rsatish sifatleri(işaret sifatleri)**, **so‘roq sifatleri(soru sifatleri)**, **noaniq sifatlar (belirsizlik sifatleri)**,

**Ko‘rsatish sifatleri (işaret sifatleri)**. Ko‘rsatish sifatleri predmetlarning o‘rnini ko‘rsatuvchi, ishora etuvchi so‘zlardir. Ularning shakli ko‘rsatish olmoshlari bilan bir xil: **bu, şu, o, ol, şol, işbu**.

Hozirgi zamon turk tilida ko‘rsatish sifatleri **bu, şu, o** dir.

**So‘roq sifatleri (soru sifatleri)**. So‘roq sifatleri predmetlarni so‘roq shaklida ifodalovchi sifatlar bo‘lib, ular quyidagilardir: **kaç, hangi, ne, nasıl, nice, neredeki** va hok.

**Kaç** so‘roq sifati predmetning miqdorini so‘roq shaklida ifodalaydi: **kaç (kişi), kaç (gün), kaç (türliü), kaç (kuruş)**kabi.

**Hangi** so‘roq sifati predmetning qaysi predmet ekanligini, bir xildagi predmetlar ichidan aynan qaysinisi ekanligini so‘rovchi sifattir: **hangi (gün), hangi (kız), hangi (iş)**kabi.

**Ne** so‘roq sifati predmetning holatini so‘rovchi sifattir bo‘lib **hangi** ma’nosida keladi: **ne(gün), ne (zaman), ne (vakit), ne (iş)**kabi.

Ba’zan esa so‘roq ma’nosida kuchaytiruvni ifodalab keladi: **ne(güzel), ne (çabuk), ne (mutlu), ne (iyi)**kabi. Bu yerda **ne** so‘roq sifattida **nasıl** va **çok** ifodasi bor

Undan tashqari **ne** qatnashgan birikmalar ham so‘roq sifati o‘laroq qo‘llanadi: **ne kadar(insan), ne gibi (iş)**kabi. Bu yerda ham so‘roq ma’nosi ostida kuchaytiruv ifodalanadi: **ne kadar(güzel), ne kadar (çabuk)**kabi. Albatta, bu yerda **ne** sifattir emas, so‘roq omoshidir.

**Nasıl** so‘roq sifati predmetning mohiyatini so‘rovchi, **ne** va **asıl** so‘zlarining qo‘shilishidan yuzaga kelgan so‘roq sifattir: **nasıl(adam), nasıl (yer)** kabi.

**Nice** so‘roq sifati qadimdan bugungacha yetib kelgan, hozirda **kaç** va **hangi** ma’nosida, asosan, shevalarda saqlanib qolgan so‘zdir: **nice yıl (kaç yıl), nice Ahmet (hangi Ahmet)** kabi.

*Nice* so‘roq sifati hozirgi paytda turk adabiy tilida juda kam qo‘llanadigan belgisiz sifat holiga kelgan: *nice yillar, nice demler, nice mutlu yillar* kabi. Hatto bunday qo‘llanishda «ko‘p», «qancha qancha» ma’nosini tashuvchi tilak ham ifodalanadi: *nice bayramlar, nice mutlu yillara* kabi.

*Neredeki* so‘roq sifati predmetning joyi, o‘rnini so‘rash uchun qo‘llanadi: *neredeki (yol), neredeki (kız)* kabi. Bu so‘roq sifatining o‘rin-payt kelishigi ko‘rinishi oidlik shaklida ekanligi ma’lum.

**Noaniq sifatlar (belirsizlik sifatları).** Belgisiz sifatlar predmetlarni belgisiz shaklda ifodalovchi sifatlardir: *bir (gün), her (gün)* kabi. Ular predmetlarning soni, miqdorini, bir necha predmet ichidan qaysinisi ekanligini taxminan bildiradi. Turk tilidagi belgisiz (noaniq) sifatlar quyidagilardir: *bir, bütün, başka, bazı, her, kimi, çoğu, çok, hiç, falan, filan, falanca, filanca, az, fazla* kabi.

Ko‘rinib turibdiki, bularning orasida qoliplashgan egalik shakllari ham bor: *kimi (insanlar), çoğu (zaman)* kabi. Undan tashqari *öteki, beriki, şimdiki, buradaki, bizdeki* kabi oidlik shakllari ham bu guruhga ilova qilinishi mumkin: *öteki (iş), beriki (ev)* kabi. Ularda belgisizlik (noaniqlik) dan ko‘ra ko‘proq aniqlik ma’nosi borgan o‘xshaydi. Faqat noaniqlik va aniqlik sifatlarning turlari o‘laroq ayni kategoriyaga kiradi. Shu bois ularning barchasini noaniqlik (belgisiz) sifatlari deymiz. Ushbu guruhga turk tilidagi *öbür* va *diğer* sifatlarini ham kiritgan ma’qul.

**1-mashq.** *Quyidagi matndagi sifatlarning turlarini aniqlang.*

O zaman gümüş kayalar arasındaki rengarenk yollar kızıl, sarı, mor, turuncu, beyaz şekillerle doluyor. Sanki çardakların önündeki o gülbüz sardunya, arslanağzı, horozibiği, kına saksıları yerlerinden fırlamışlar, sanki yürümeye başlamışlar...

*Refik Halit Karay*

**2-mashq.** *Quyidagi sifatlarning antonimini toping.*

Kuvvetli adam, sıcak su, ekşi portakal, geniş meydan; tatsız meyve, tuzlu su, kalın kâğıt, kırık kalem, uzun yol, yüksek dağ; güzel huy, terbiyeli çocuk, zengin adam, büyük ev, birçok çocuk.

**3-mashq.** *Quyidagi matnni sifatlar bilan to‘ldiring.*

Her insanın ..... ve ..... alışkanlıkları vardır. Alışkanlıkları bırakmak veya değiştirmek ..... değildir. Sigara, ..... bir alışkanlıktır. İnsanlar sigaraya alışır ve daha sonra sigarayı bırakmak, onlar için çok ..... olur. Bazı insanlar ise sağlık konusunda çok ..... Böyleleri, her sabah spor yapar ve sağlıklı beslenirler. .... yiyecek ve içeceklerden uzak dururlar. Sebze ve meyve yerler. .... yiyecekler yemezler. .... zamanlarında hobileriyle uğraşırlar.

### Nutqda qo‘llaniladigan ba‘zi sifatlar

acı – achchiq	bedava – bepul, tekin
acil – shoshilinch	çabuk – tez
aç – och (qorni)	büyük – katta
açık – ochiq, och (rang)	dar – tor
ağır – og‘ir	doğru – to‘g‘ri
akıllı – aqlli	dolu – to‘la
akılsız – aqlsiz	düz – tekis, to‘g‘ri
aydın – yorug‘	eğri – egri
az – oz	genç – yosh
baş – bosh	geniş – keng
ıslak – ho‘l	tatlı – shirin
iyi – yaxshi	taze – barra
kapalı –yopiq	temiz – toza
kısa – qisqa	ucuz – arzon
kuru – quruq	yavaş –sekin
küçük – kichik	yaşlı – qari, keksa
pahalı – qimmat	yeni – yangi
sıcak – issiq	yoksul – yo‘qsil, kambag‘al
soğuk – sovuq	zayıf – oriq, ozg‘in
şişman – semiz	zeki – aqlli
şakacı – hazilkash	zengin – boy

## ÖĞRENMEK

**Ertan:** Her zaman çok ders çalışıyorsun, hiç dinlenmiyorsun. Niçin?

**Selim:** Benim ailem çok fakir. Okuyup iyi bir iş sahibi olmak ve çok para kazanıp aileme yardım etmek istiyorum. Bunun için çok çalışmam gerek.

**Ertan:** Seni anlıyorum, ama gençliğin geçip gidiyor.

**Selim:** Önemli değil, ben hâlimden memnunum. Hiçbir şikâyetim yok. Boş zamanlarım da oluyor. Kitaplar insanın en iyi dostu. Bugün birlikte ders çalışalım mı?

**Ertan:** Hayır, ben arkadaşlarla gezmek istiyorum. Sınavlardan önce çalışıyorum. O bana yetiyor. Bu sebeple çok boş zamanım oluyor.

**Selim:** Bu konuda seninle anlaşamıyoruz. Ben sınavlardan geçmek için değil, öğrenmek için çalışıyorum. Sabahtan akşama kadar bir şey yapmadan gezmek bana göre değil. Niçin daha çok şey öğrenmek istemiyorsun?

**Ertan:** Her şeyi bilmiyorum da onun için.

**Selim:** Öyleyse bırak beni, rahat rahat çalışayım.

**Ertan:** Tamam, haydi iyi günler.

**Selim:** Güle güle, sana da iyi günler.

### Savol va topshiriqlar

*I. Matnni rollarga ajratib o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:*

- 1. Selim'in çok çalışmasının sebebi nedir?*
- 2. Ertan niçin Selim'le çalışmak istemiyor?*
- 3. Niçin anlaşamıyorlar?*

### 14-§. Sifat darajalari. Sifatlarning otlashishi - Sifatlarda Derecelendirme.

#### Sifatların İsimleşmesi

Belgining ortiq yoki kamligi jihatidan farqlanishi sifat darajalari, shu ma'noni ifodalovchi shakllar esa daraja shakllari deyiladi. Sifat darajalari to'rt xil:

1. Oddiy daraja.
2. Qiyosiy daraja.
3. Orttirma daraja.

#### 4. Ozaytirma daraja.

**Oddiy daraja** belgining odatdagi me'yorini bildirib, boshqa sifat darajalari uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Oddiy daraja maxsus ko'rsatkichga ega emas: iyi ( yaxshi), ilginç (qiziq), büyük (ulkan), güzel (chiroyli).

**Qiyosiy daraja** qiyoslanuvchi belgining me'yordan biroz kamligini qiyoslab ko'rsatuvchi daraja bo'lib, sifat asosidan oldin daha (-roq qo'shimchasining ma'nosini bildiradi) so'zi qo'shish orqali yasaladi: daha güzel (chiroyliroq), daha yakın (yaqinroq).

**Orttirma daraja** belgining me'yordan ortiq ekanligini bildirgan sifat shakli bo'lib, quyidagi usullar bilan yasaladi.

— *sintaktik usul*: oddiy darajadagi sifat oldidan çok, pek (juda, g'oyatda, nihoyatda), en (eng,jiqqa, g'irt, o'lguday) kabi so'zlarni keltirish bilan yasaladi: çok kurnaz (juda ayyor), çok cimri (o'lguday ziqna), en büyük (eng katta), pek güzel (g'oyatda chiroyli).

— *fonetik usul*: sifatning birinchi bo'g'inini tovush o'zgarishi orqali takrorlab (-p(a), -m(a), -s, -r tovushlari yordamida) qo'llash orqali yasaladi: kıpkırmızı (qip-qizil), sapsarı (sapsariq), masmavi (ko'm - ko'k).Turk tilida bunday sifatlar **pekiştirme sıfatları** deyiladi. Ular nutqda o'zbek tiliga nisbatan ko'proq ishlatiladi.

**Ozaytirma daraja** belgining me'yordan kam ekanligini bildiruvchi sifat shaklidir. U quyidagi usullar bilan yasaladi:

— *sintaktik usul*: oddiy darajadagi sifat oldidan biraz (sal,picha, biroz, xiyol, xiyla, nim, biroz) so'zini keltirish orqali: biraz tatlı (sal shirin), biraz iyi (biroz yaxshi);

— *morfologik usul*: ayrim sifatlarga quyidagi qo'shimchalarni qo'shish orqali:

**-cık (-cık, -cuk, -cük)**.Ba'zi tilshunoslar tomonidan shakl yasovchi qo'shimcha deb ham qaralayotgan **-cık** qo'shimchasi turk tilida ko'p uchraydigan kichraytirish va erkalashni ifodalovchi otlar yasash bilan birga, sifatlar ham yasaydi. Bu qo'shimcha so'zlarga qo'shilib o'zidan oldin kelgan undoshning tushishiga sabab bo'ladi. Bunda odatda sifatdan sifat yasaladi: *ufa- cık(ufak-cık), küçü-cük (küçük-cük), yumuşa-cık,*

(*yumuşak-cık*) kabi. Ba'zan esa u o'zidan oldin bir vokal (unli) orttiradi: *az-ı-cık*, *az-a-cık*, *dar-a-cık* kabi.

Bu qo'shimchani qo'llashning yana bir o'ziga xos shakli uning-**ca**, **-ce**, **-ça**, **-çe** qo'shimchasidan keyin kelishidir: *usul-ca-cık*, *yavaş-ça-cık*, *demin-ce-cık*, *ufa-ca-cık* kabi;

**-cık** qo'shimchasi sifatlarga qo'shilganda o'ta kichraytirish ma'nosini ifodalaydi va urg'usi tushadi: *kısa-cık*, *ince-cık*. Xuddi shu yo'nalishda boshqa so'zlarga ham qo'shilib, kichraytiruv ma'nosida qo'llanadi: *ufa-cık*, *küçü-cük*, *dar-a-cık*, *az-a-cık*, *mini-cık* kabi;

**-msı** (**-msi**, **-msu**, **-msü**). Bu qo'shimcha ham o'xshashlik, rang va mazani ifoda etib, ko'p ishlatiladi: *ağac-ı-msı*, *tatlı- msı*, *mor-u-msu*, *tepe- msı*, *acı- msı*, *kırmızı- msı*, *ekşi- msı*, *yeşil- i-msı*, *duvar- ı-msı* kabi;

**-mtırak**. Bu qo'shimcha ham o'xshashlik ma'nosini ifodalaydi, lekin uning qo'llanish sohasi oldingisidan torroq. Undosh bilan tugagan o'zaklarga qo'shilgan ushbu qo'shimchadan oldin ayiruvchi *i* (*ı, u, ü*) unlisi orttiriladi. Ushbu qo'shimcha yordamida maza-ta'm va rangni ifodalovchi sifatlarni yasaladi: *acı- mtırak*, *beyaz- ı- mtırak*, *kırmızı -mtırak*, *ekşi- mtırak*, *sarı- mtırak*, *yeşil- i- mtırak* kabi.

**Sifatlar otlashganda** boshqa bo'laklar vazifasida ham kela oladi. Sifatning otlashishi – nutqda sifatdan keyin keladigan otning tushib qolishi va ot bajarishi lozim bo'lgan sintaktik vazifalarning sifatga o'tishidir. Masalan: Dünyada iyi insanlar çok. Dünyada iyiler çok. (*Dunyoda yaxshi odamlar ko'p. Dunyoda yaxshilar ko'p.*)

### **1-mashq.** Misollarni o'qing va tarjima qiling.

**Büyük** (katta) → daha büyük (kattaroq) → en büyük (eng katta)

**küçük** (kichik) → daha küçük → en küçük

**kısa** (kalta) → daha kısa → en kısa

**akıllı** (aqlli) → daha akıllı → en akıllı

**genç** (yosh) → daha genç → en genç

**yaşlı** (keksa) → daha yaşlı → en yaşlı

**güzel** (chiroyli) → daha güzel → en güzel

**zengin** (boy) → daha zengin → en zengin  
**kötü** (yomon) → daha kötü → en kötü  
**iyi** (yaxshi) → daha iyi → en iyi

uzun ağaç	hızlı araba	güzel kız	pahalı ev
daha uzun ağaç	daha hızlı araba	daha güzel kız	daha pahalı ev
en uzun ağaç	en hızlı araba	en güzel kız	en pahalı ev

1. At arabası otomobilden daha yavaş.
2. İnsan at arabasından daha yavaş.
3. Uçak otomobilden daha hızlı.
4. En yavaş insan.
5. En hızlı uçak.

**2-mashq.** Quyidagi bo'sh o'rinlarni namunadagi singari to'ldiring.

1. Emre, Mehmet'ten daha çalışkan.
2. Sınıf, oda \_\_\_\_\_ geniş.
3. Taşkent, Fergana'dan \_\_\_\_\_ kalabalık.
4. İnsan, hayvan \_\_\_\_\_ akıllı.
5. Ay, Dünya \_\_\_\_\_ küçük.
6. Elma, muz \_\_\_\_\_ ucuz.
7. Kiraz, portakal \_\_\_\_\_ tatlı.
8. Dedem, babam \_\_\_\_\_ yaşlı.
9. Amcam, dayım \_\_\_\_\_ zengin.
10. Ayşe, Fatma \_\_\_\_\_ güzel.
11. Güneş, Dünya \_\_\_\_\_ büyük.
12. Ağrı Dağı, Toros Dağları \_\_\_\_\_ yüksek.

**3-mashq.** Quyidagi bo'sh o'rinlarni namunadagi singari to'ldiring.  
Savollarga javob bering.





**Satıcı:** Şu yedi lira.

**Çocuk:** Tamam, bunu alıyorum.

### LOKANTADA

**Garson:** Hoş geldiniz. Buyurun efendim. Ne arzu edersiniz?

**Uğur:** Hangi yemekler var?

**Yasemin:** Sizin yemek listeniz yok mu?

**Garson:** Elbette efendim. Buyurun yemek listemiz.

**Uğur:** Ben önce sıcak bir mercimek çorbası istiyorum.

Sonra döner yiyelim.

**Yasemin:** Ben çorba içmek istemiyorum. Yemek olarak kaşarlı pide istiyorum. Yanında bol salata olsun!

**Garson:** Ne içersiniz?

**Yasemin:** Ben kola içerim.

**Uğur:** Bana ayran lütfen.

**Garson:** Yemekten sonra tatlı ister misiniz?

**Yasemin:** Teşekkür ederim. Ben istemiyorum.

**Uğur:** Ben bir porsiyon baklava istiyorum.

\* \* \*

**Uğur:** Garson bey hesabı alabilir miyiz?

**Garson:** Tabii efendim. Borcunuz 20 lira.

**Uğur:** Teşekkür ederiz. Buyurun.

**Garson:** Biz de teşekkür ederiz. Yine bekleriz.

### Savol va topshiriqlar

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matnlardan oziq-ovqat mahsulotlari nomlarini aniqlang.*

*III. «Lokantada» mavzusida suhbat uyushtiring.*

### Taom nomlari

çorba–sho‘rva

baklava –pahlava

köfte–kotlet

dolma –do‘lma

lahmacun– qiymali pirog

et suyu –qaynatma sho‘rva

mantı – chuchvara  
pilâv–palov  
pirzola–beshpanja  
şiş kebab – sixli kabob  
tavuk şiş – tovuq kabobi  
tost–buterbrod  
yemek – taom

köfte – kotlet  
kuru fasulye – quruq loviya  
makarna– makaron  
pide – yoğli kulcha  
poğaç –shirin kulcha  
salata– salat  
sos – qayla  
sütlaç – sutli taom

### **Oziq-ovqat mahsulotlari**

baharatlar –ziravorlar  
bisküvi – pechenye  
çikolata –shokolad  
ekmek – non  
gofret –vafli  
kaymak –qaymoq  
pasta – tort  
peynir –pishloq  
reçel – murabbo  
süt – sut  
şeker – shakar ( qand)  
tatlı –shirinlik  
tereyağı – saryog‘  
yoğurt – qatiq, yogurt  
yumurta –tuxum  
zeytin – zaytun

ayran –ayron  
baklava –pahlava  
bal –asal  
çay –choy  
dondurma – muzqaymoq  
et –go‘sh  
helva –holva  
kahve –qahva  
kek –keks  
makarna – makaron  
mayonez –mayonez  
meyve suyu – meva sharbati  
salam – kolbasa  
sisis– sosiska  
sucuk – dudlangan kolbasa  
turşu – tuzlama

### **15-§. Sifatlarning tuzilish turlari- Yapilarına Göre Sifatlar**

Tuzilishiga ko‘ra sifatlar 3 turga bo‘linadi:

- Oddiy(tub) sifatlar (basit sifatlar)
- Yasama sifatlar (türemiş sifatlar)

•Qo‘shma sifatlar (birleishik sifatlar)

### 1. Tub sifatlar

Yasovchi qo‘shimchasiz, asosdan iborat bo‘lgan sifatlar **tub sifatlar** deyiladi.

<b>güzel</b> kız	<b>büyük</b> insan	<b>mavi</b> gezegen
<b>yeşil</b> yaprak	<b>iyi</b> çocuk	<b>üç</b> öğrenci
<b>bir</b> adam	<b>temiz</b> kent	<b>küçük</b> ev

### 2. Yasama sifatlar

Sifat yasovchi qo‘shimchalarning qo‘shilishi yordamida hosil bo‘lgan so‘zlarga **yasama sifatlar** deyiladi:

akıllı çocuk	fiziksel olaylar
güçlü insan	yazlık elbise
uykucu Ayşe	çocuksu davranışlar
yalancı tanık	suçsuz adam

Turk tilida sifatlar quyidagi qo‘shimchalar yordamida yasaladi:

**-cıl (-cil, -cul, -cül, -çıl, -çil, -çul, -çül).** Bu qo‘shimcha ham juda kam ishlatiladi va o‘xshatish, mubolag‘ani ifodalaydi: *ev-cil, ben-cil, balık-çıl, tavşan-cıl, ölüm-cül, kır-çıl, ak-çıl, insan-cıl, av-cıl, adam-cıl* kabi.

**-k (ka), -k (ke).** Fe‘ldan sifat yasovchi qo‘shimcha bo‘lib, harakatdan yuzaga kelgan yoki harakat belgisini ifodalovchi sifatlar yasaydi: *aç-ı-k, yat-ı-k, saç-ı-k, yan-ı-k, buruş-u-k, düş-ü-k, sön-ü-k, yuvarla-k, çek-i-k, çürü-k, çök-ü-k, yürü-k, bükü-k, dönü-k* kabi.

Shuningdek, turk tilida ushbu qo‘shimcha bilan yasalgan otlarni ham uchratish mumkin: *del-i-k, tükür-ü-k, yan-ı-k, çatla-k, bulaş-ı-k, üfür-ü-k, ele-k, dile-k, döse-k* kabi.

**-gın (-gin, -gun, -gün, -kın, -kin, -kun, -kün).** Tilda faol qo‘llanilayotgan bu qo‘shimcha ham, asosan, bir bo‘g‘inli fe‘llarga qo‘shilib sifatlar yasaydi. Bunday sifatlar kuchaytirish, orttirish, mubolag‘a ma’nolarini ifodalaydi: *dal-gın, sal-gın, ol-gun, düz-gün, az-gın, bay-gın, dur-gun, bas-kın, dar-gın, gir-gın, üz-gün, kır-gın, aş-kın, yetiş-kin, geç-kin, kes-kin, coş-kun, küs-kün, düş-kün, piş-kin, alış-kın, eriş-*

*kin*kabi. Shuningdek, turk tilida ushbu qo‘shimcha vositasida qator otlashgan sifatlar ham yasalgan: *bas-kın, çap-kın, bil-gın, sür-gün, tut-kun* kabi.

–**gan (-gen, -kan, -ken)**. Bu qo‘shimcha bir bo‘g‘inli fe‘llarga qo‘shilmaydi: *alın-gan, sokul-gan, yapış-kan, sıklı-gan, çekin-gen, sırt-kan, konuş-kan, giriş-ken, unut-kan, dövüş-ken, somurt-kan, doğur-gan* kabi.

–**li**. Bu qo‘shimchaning samaradorlik darajasi shakl yasovchi qo‘shimchalarga yaqin bo‘lib, vokal qoidasiga ko‘ra 4 ko‘rinishga ega: **-li, -lı, -lu, -lü**. Qo‘shimchaning vazifasi, asosan, sifat o‘rnida keluvchi otlar yasashdir. Shuning uchun uni sifat qo‘shimchasi deb yuritish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu yo‘l bilan yasalgan ba‘zi so‘zlar ot xususiyatiga ega bo‘ladi va egalik yoki tegishlilik ma‘nolarini ifodalaydi.

Egalikni ifodalaganda: *baş-lı, kilit-li, toz-lu, kan-lı, düşünce-li, köpük-lü, boya-lı, su-lu, üzüntü-lü, güneş-li, korku-lu, ölüm-lü* kabi.

Tegishlilik, qarashlilik (bog‘liqlik)ni ifodalaganda: *ankara-lı, lise-li, köy-lü, amerika-lı, Karahan-lı, doğu-lu, Osman-lı, istanbul-lu, şehir-li, Selçuk-lu, yunan-lı* kabi.

Ilgari bu qo‘shimchaning faqat yumaloq shakllari bo‘lgan. Shuning uchun ba‘zi misollarda o‘sha davrning izlarini ko‘rish mumkin: *devlet-lü, haşmet-lü, izzet-lü* kabi.

–**sı (-si, -su, -sü)**. Bu qo‘shimcha turk tilida faqat bir nechta so‘zga qo‘shilib, o‘xshashlik ma‘nosini ifodalaydi: *kadın-sı, sıfat-sı, zamir-sı, çocuk-su* kabi.

–**siz (-sız, -suz, -süz)** qo‘shimchasi **-li, -lı, -lu, -lü** qo‘shimchasining antonim shaklidir. Shu boisdan turk grammatikasida manfiy ot yoki manfiy sifat qo‘shimchalari deb ham ataladi. **-lı** qo‘shimchasi, asosan, asosdan ifodalangan belgining mavjudligini, **-sız** qo‘shimchasi esa mavjud emasligini bildiradi: *taş-sız, ev-siz, kol-suz, ana-sız, iş-siz, görgü-süz, çorap-sız, su-suz, ölçü-süz, içki-siz, duygu-suz, süt-süz* kabi. U kamdan-kam hollarda egalik qo‘shimchasidan keyin kelishi mumkin: *annem-siz, babam-sız* kabi.

–**ki** qo‘shimchasi oidlikni ifodalaydi. Uning asosiy vazifasi bog‘liqlik, oidlik ma‘nosini ifodalash bo‘lib, asosan, sifat yoki olmosh yasaydi: *şimdi-ki, önce-ki, öte-ki, dün-kü, demin-ki, sonra-ki, beri-ki, bugün-kü, karşı-ki, akşam-ki, yarın-ki, sabah-ki, aşığı-ki, evvel-ki, gece-ki* kabi.

**-lik (-lik, -luk, -lük).** Otdan ot yasovchi ushbu qo‘shimcha turk tilida otdan sifatlar ham yasaydi: *kira-lik, yıl-lik, oda-lik, dolma-lik, kış-lik, hediye-lik, adım-lik, yudum-luk, kesim-lik, gün-lük, yemek-lik, ay-lik* kabi.

**-kan.** Bu qo‘shimchani ham turk tilid faqat *çalış-kan, konuş-kan* so‘zida uchratish mumkin (*baş-kan* so‘zi ot turkumiga kiradi).

**-şın (-şin).**Rangni bildiruvchi so‘zlardagina uchraydigan bu qo‘shimcha yaqinlik hamda o‘xshashlikni ifodalaydi: *sarı-şın, kara-şın, mavi-şın*(qisqartirilgan shakli *maviş*), *ak-şın, gök-şin* kabi.

Yevropa va boshqa tillardan kirib kelgan **-al, -el** qo‘shimchasi yordamida ham turk tiliga otlardan bir qator sifatlar yasalgan: *sosy-al, kültür-el, ulus-al, yer-el* kabi. Turk tilidagi singarmoniya qonuniga ko‘ra unli bilan tugagan so‘zlarda va hatto ba’zi undosh bilan tugagan so‘zlarga **-el** yasovchisidan oldin **-s** undoshi orttiriladi: *bölge-sel, bilgi-sel, duygu-sal, gelenek-sel, siya-sal* va hok.

### 3. Qo‘shma sifatlar

Qo‘shma so‘zlar asosida yasalgan so‘zlarga **qo‘shma sifatlar** deyiladi. Qo‘shma sifatlariga quyidagilarni misol qilib keltirishimiz mumkin:

<b>yurtsever</b> insanlar	<b>cancığer</b> dost
<b>konuksever</b> millet	<b>mirasyedi</b> evlat
<b>boşboğaz</b> Ahmet	<b>haksever</b> insanlar

**1-mashq.** *Bo‘sh o‘rinlarni tub sifatlar bilan to‘ldiring.*

..... gün

..... gül

..... yemek

..... taş

..... insan

..... yolculuk

..... ülke

..... çizgi.

**2-mashq.** *Bo‘sh o‘rinlarni to‘ldiring.*

Birleşik sıfat	Ad
Külyutmaz	
boşboğaz	
boğazına düşkün	
birtakım	
cana yakın	

**3-mashq.** *Bo‘sh o‘rinlarni mos qo‘shimcha bilan to‘ldiring.*

kira.... ev

yıl..... izin

tuz..... su

aydın...Hasan

iş.... adamlar

ol..... kişi

süt... kahve

yarın..... maç

güneş....bir oda

**4-mashq.** *Quyidagi bo‘sh o‘rinlarga –li, -lı, -lu, -lü qo‘shimchalaridan mosini qo‘ying.*

para\_\_\_\_\_ adam

Türkiye\_\_\_\_\_ konuklar

banyo\_\_\_\_\_oda

para\_\_\_\_\_otopark

lezzet\_\_\_\_\_ yemek

Taşkent\_\_\_\_\_ arkadaş

bahçe\_\_\_\_\_ okul

alkol\_\_\_\_\_ içki

çikolata\_\_\_\_\_ dondurma

şeker\_\_\_\_\_ kahve

muz\_\_\_\_\_pasta

İstanbul\_\_\_\_\_öğretmen

Kore\_\_\_\_\_ öğrenci

kravat\_\_\_\_\_ öğrenci

Sudan\_\_\_\_\_ kız

kent\_\_\_\_\_adam

şapka \_\_\_\_\_ kadın

yeşil \_\_\_\_\_ pantolon

okul \_\_\_\_\_ köy

kırmızı \_\_\_\_\_ elbise

**5-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga –siz, -siz, -suz, -süz qo'shimchalaridan mosini qo'ying.*

huy \_\_\_\_\_ ihtiyar

tuz \_\_\_\_\_ çorba

şeref \_\_\_\_\_ adam

vefa \_\_\_\_\_ dost

son \_\_\_\_\_ aşk

ses \_\_\_\_\_ akşam

sevgi \_\_\_\_\_ insan

ölüm \_\_\_\_\_ insan

hak \_\_\_\_\_ savaş

gümrük \_\_\_\_\_ geçiş

su \_\_\_\_\_ çeşme

sayı \_\_\_\_\_ güzel

çocuk \_\_\_\_\_ ev

şeker \_\_\_\_\_ kahve

yıldız \_\_\_\_\_ gece

para \_\_\_\_\_ çocuk

yağ \_\_\_\_\_ yemek

yatak \_\_\_\_\_ oda

balkon \_\_\_\_\_ ev

akıl \_\_\_\_\_ kadın

**6-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga –li, -lı, -lu, -lü / –siz, -siz, -suz, -süz qo'shimchalaridan mosini qo'ying.*

1. Ayşe çok akıl \_\_\_\_\_ bir kız.

2. Emre us \_\_\_\_\_ bir çocuk.

3. Dedemin üç kat \_\_\_\_\_ bir evi var.

4. Sağlık \_\_\_\_\_ yaşamak için spor yapın.

5. O, çok kaba ve merhamet \_\_\_\_\_ bir adam.

6. Öğretmen bugün kravat \_\_\_\_\_ gelmiş.

7. Bence, bu iş çok fayda \_\_\_\_\_.

8. Süt \_\_\_\_\_ kahve var mı?

9. Bugün çok moral \_\_\_\_\_ im.

10. Son günlerde para \_\_\_\_\_ kaldık.



11. Bu ev kaç oda \_\_\_\_\_?
12. Öğrenciler nere \_\_\_\_\_?
13. Neden böyle ses \_\_\_\_\_ duruyorsun?
14. Savaş \_\_\_\_\_ bir dünya istiyoruz.
15. Zavallı, anne \_\_\_\_\_ büyüdü.
16. Limon \_\_\_\_\_ çay güzeldir.
17. Seyirci \_\_\_\_\_ maç güzel değildir.
18. Kürk \_\_\_\_\_ kadın çok uzun boy \_\_\_\_\_.
19. Sağlığımız için yağ \_\_\_\_\_ yemekler yemeliyiz.
20. Bugün hava yağmur \_\_\_\_\_, ama soğuk değil.

### **RİZE’NİN YAYLALARI**

**Tuğçe:** Nazgül, sen Türkiye’ye niçin geldin?

**Nazgül:** Doktora yapmak üzere geldim. Ama henüz başlamadım.

**Tuğçe:** Neden?

**Nazgül:** Doktoraya başlamak için gerekli belgelerden biri yanımda değil. Üniversiteden istedim, bir haftaya kadar gelecek inşallah.O zaman kayıt için başvuracağım.

**Tuğçe:** Bu ilk gelişin mi, Türkiye’ye? Daha önce hiç gelmedin mi?

**Nazgül:** Geldim. İki defa geldim. İlkinde gezip görmek için İstanbul’a geldim. İkincisinde bir Türk şirketi davet etti. İzmir’de bir ay kaldım. Benim için staj gibi oldu. Çünkü ben işletme okuyorum. Bu üçüncü gelişim.

**Tuğçe:** Buraya ve bizlere alıştın mı?

**Nazgül:** Evet, çok çabuk alıştım. Alışmak için kendimi zorlamadım. Şimdi Ankara’dayım. İstanbul’u ve İzmir’i de gördüm. İnsanları az çok tanıdım. Gelenek ve göreneklerimiz çok benziyor. Kazakistan’da da burada da büyüklere ve konuklara saygı göstermek çok önemli. Tuğçe, sen nerelisin?

**Tuğçe:** Rizeliyim. Bizim oralar çok güzeldir.

**Nazgül:** Yaylalar çok güzel değil mi? Oralarda ata binmek ne güzel olur!  
Yemyeşil otların içinde.

**Tuğçe:** Sen nereden biliyorsun?

**Nazgül:** Geçenlerde televizyonda seyrettim. Belki tatilde giderim.

**Tuğçe:** Birlikte gidip bizim yayla evinde kalacağız, tamam mı?

**Nazgül:** Çok memnun olurum.

**Tuğçe:** Tatil için sakın başka kimseye söz verme. Bizim oralardan çok memnun kalacaksın. Tekrar tekrar gitmek isteyeceksin.

**Nazgül:** Şimdiden istemeye başladım bile.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni rollarga ajratib o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan hozirgi zamon fe‘llarini toping.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko‘ra javob yozing:*

- 1. Nazgül‘ün Türkiye‘ye geliş sebebi nedir?*
- 2. Nazgül niçin sonra kayıt olacak?*
- 3. Nazgül‘ün Türkiye‘ye kaçınıcı gelişini? Nereleri gördü?*

### **16-§. Son va uning ma‘no turlari. Sonning tuzilish turlari. –**

#### **Sayı ve Çeşitleri**

Sonlar türk tilshunosligida sifatlarning bir turi (qismi) sifatida olinib, nisbiy sifatlar tarkibiga kiritiladi. Sonlar predmetlarning miqdorini bildiruvchi so‘zlar bo‘lib, gapda sifatlar kabi predmet nom-laridan oldin kelgani uchun türk tilshunosligida **sayı sifatlari** (*son sifatlari*) deb yuritiladi. Sonlar gap ichida aniqlovchi vazifasini bajaruvchi sifatlar kabi qo‘llanadi. Sonlar türk tilida besh turga bo‘linadi: **sanoq sonlar, tartib sonlar, taqsim sonlar, jamlovchi sonlar, kasr sonlar.**

**Sanoq sonlar (asıl sayı sifatlari).** Sanoq sonlar asl sonlar sifatida predmetlarning miqdorini ko‘rsatadi: **bir** (*karpuz*), **iki** (*defter*) kabi. Sanoq sonlarning o‘zi ham uchga bo‘linadi: so‘z shaklida bo‘lgan sonlar, so‘z birikmasi shaklida bo‘lgan o‘nlik, yuzlik, minglik sonlar, sonli birikma shaklidagi aralash sonlar:

1. Soʻz shaklida boʻlgan sonlar: *bir, iki, yedi, on, otuz, kirk, doksan, yüz, bin* va hok. Bunga qadimda qoʻllanilgan *tümen* (*on ming*), keyinchalik gʻarb tillaridan oʻzlashgan *milyon, milyar* kabi sonlarni ham qoʻshish mumkin.

Nutqda *yüz* va *bin* dan oldin *bir* qoʻllanilmaydi (*yüz elli dörd, bin dokuz yüz altmış üç*), lekin *milyon, milyar* dan oldin *bir* qoʻshib qoʻllanadi: *bir milyon sekiz yüz bin, bir milyard iki yüz altmış üç milyon* kabi.

2. Soʻz birikmasi shaklida boʻlgan oʻnlik, yuzlik, minglik sonlar katta sonlar orasidagi oʻnlik, yuzlik sonlar uchun qoʻllaniladi: *iki yüz, beş yüz, altı yüz bin, bir milyon, dokuz yüz milyard* va hok. Bu son birikmalarida kichik son oldin, katta son keyin keladi.

3. Sonli birikma shaklidagi aralash sonlar. Bu guruhga *on bir, altmış altı, yüz doksan, bin beş yüz, üç milyar beş yüz milyon* kabi butun sonlar kiradi.

Turk tilidagi *seksen, doksan* kabi sonlar aslida *sekiz on, dokuz on* birikmalaridan yuzaga kelgan. Shuningdek, *yirmi* soni aslida *yigirme* boʻlgan. Soʻngra *yigirmi, yigirmi* va *yirmi* shaklida oʻzgara borgan va bir boʻgʻin tushishi bilan adabiy tildan *yirmi* boʻlib oʻz joyini olgan. Hozirgi paytda turk tili shevalarida ushbu sonning *yigirmi* deb qoʻllanayotganini ham koʻrish mumkin.

Miqdorni ifodalovchi sonlar (*bir* sonidan boshqa) koʻplik maʼnosiga ega. Shuning uchun ulardan keyin kelgan otga koʻplik qoʻshimchasi (-lar, -ler) qoʻshilmaydi: *beş elma, on sekiz çocuk, yüz lira* kabi. Albatta, bu yerda istisno holatlar ham mavjud: *kirk haramiler, dört büyükler, üç ahbap çavuşlar* va hok.

**Tartib sonlar** (*sıra sayı sıfatları*). Tartib sonlar predmetlarning sirasini koʻrsatadi. Ular *-inci* qoʻshimchasi yordamida asl sonlardan yasaladi: *bir - inci, dokuz - uncu, beş yüz kırk üç – üçüncü* kabi.

Turk tilidagi *sonuncu, kaçınıcı, filancı, ortancı* kabi soʻzlarni ham tartib sonlar jumlasiga kiritish mumkin.

Shuningdek, turk tilidagi *ikindi* soʻzi aslida *ikinci* dir, faqat keyinchalik u faqat kun vaqtini koʻrsatadigan boʻlgan. Ertalabki (bomdod) namoz quyosh chiqmasdan oʻqilgan. *İkinci namazı* esa quyosh chiqqandan keyin oʻqilgan ikkinchi namozdir, shu bois u ikkinchi, yaʼni *ikindi namazı* nomini olgan.

Tartib sonlardan keyin keluvchi otlar ko‘plik qo‘shimchasini olishi mumkin: **birinci siniflar, üçüncü şahıslar** va hok.

Turk tilida yana bir guruh sonlar borki, ular **üleştirme sayı sıfatları (taqsim sonlar)** deyiladi. Bu sonlar predmetlarning miqdorini guruh-guruh qilib ko‘rsatuvchi sonlardir. Ular ayiruv, bo‘luv, baham ko‘ruv, tarqatuv ma’nolarini ifodalaydi. Ular asl sonlarga otdan ot yasovchi qo‘shimchalar (**-er, -ar, -şer, -şar**) qo‘shish yo‘li bilan yasaladi: **bir-er** (*bittadan* yoki *bitta-bitta*), **üç-er** (*uchtadan* yoki *uchta-uchta*), **dokuz-ar** (*to‘qqiztadan* yoki *to‘qqizta-to‘qqizta*), **on-ar** (*o‘ntadan* yoki *o‘nta-o‘nta*), **iki-şer** (*ikkitadan* yoki *ikkita-ikkita*), **yedi-şer** (*yettitadan* yoki *yettita-yettita*), **altı-şar** (*oltitadan* yoki *oltita-oltita*) kabi.

So‘z birikmasi shaklidagi sonlarning ulashtiruv shakllari ikki xil tarzda yasaladi: **on biner –onar bin, beş yüzer – beşer yüz** kabi. Og‘zaki nutqda ikkinchi shakl faolroq qo‘llanadi. Ayniqsa, minglik sonlarda **otuzar bin, ellışer bin** shakllari **otuz biner, elli biner** shakllaridan ko‘ra ko‘proq qo‘llanadi.

Xuddi shu qo‘shimcha bilan yasalgan **teker** (*teker teker - bittadan* yoki *bitta-bitta*), **azar** (*ozgina-ozginadan*), **kaçar** (*nechtadan*) so‘zlari ham ulashtiruvni ifodalaydi. Faqat ulardan **kaçar** so‘zi son sifatida qo‘llanishi mumkin: **kaçar gün**(*necha kundandan*) kabi. Bunday sonlardan keyin keluvchi otlar ko‘plik qo‘shimchasi olmaydi, chunki ular ko‘plik ma’nosini o‘zida aks ettirgan.

**Jamlovchi sonlar (topluluk sayı sıfatları)**. Bu sonlar yaqinlikka asoslangan predmetlar to‘plami, guruh narsalarni ifodalaydi: **ikili, üçlü, dördlü** (*takım elbise*), **ikiz** (*çocuk*), **üçüz** (*yavrular*) kabi. Ular asl sonlardan yasalgan va miqdori ko‘p emas. Ular tug‘ilish, qarindoshlik kabi ma’nolarni ifodalaydi. Jamlik sonlari tilda ko‘proq ot sifatida qo‘llanadi: **ikizler, üçüzler, dördüzler** kabi. Shuningdek, **çift** (juft, ya’ni er-xotin) so‘zini ham ushbu guruhga kiritish mumkin: **Çillerler çifti** (*Chillerlar jufti*) kabi.

**Kasr sonlar (kesir sayı sıfatları)**. Bu sonlar predmetlarning qism, parchalarini belgilaydi. Ular asl sonlar asosida so‘z birikmasi shaklida yasaladi: **üçte bir, dörtte üç, yüzde altı, üç yüzde bir, binde yedi** kabi.

Kasr sonlari ham nutqda kam qoʻllanadi. Ular hamisha otlar bilan birga qoʻllanadi: *üçte bir* (elma), *dörtte üç* (ekmek) oʻrnida *elmanın üçte biri*, *ekmeğin dörtte üçü*, *paranın yüzde yirmisi*, *nüfusun yüzde beşi* kabi. Shuningdek, ogʻzaki nutqda kasr sonlar *2.3* (iki nokta üç), *80.8* (seksen nokta sekiz) shaklida ham keng qoʻllanadi.

### Son turlarini shakllantiruvchi qoʻshimchalar

Turk tilida son turlarini shakllantiruvchi qoʻshimchalar, asosan, quyidagilardir:

**-ncı, -nci, -ncu, -ncü.** Bu qoʻshimcha turk tilida eng samarador son yasovchilardan boʻlib, sanoq sonlardan tartib va daraja sonlarini yasashda qoʻllanadi: *bir-i-nci*, *dörd-ü-ncü*, *yedi-nci*, *iki-nci*, *beş-i-nci*, *on-u-ncu*, *üç-ü-ncü*, *altı-ncı*, *yüz-ü-ncü* kabi.

Bu qoʻshimcha sonlardan tashqari tartibni bildiruvchi boshqa soʻzlar yasashda ham qoʻllanadi: *kaç-t-ncı*, *orta-ncı* (çocuk), *son-u-ncu* kabi.

**-ar, -er, -şar, -şer.** Bu qoʻshimcha ham samarador son yasovchi qoʻshimcha boʻlib, uning vazifasi asl sanoq sonlardan taqsim, boʻluv, ayiruv sonlarini yasashdir: *bir-er*, *beş-er*, *dokuz-ar*, *iki-şer*, *altı-şar*, *on-ar*, *üç-er*, *yedi-şer*, *elli-şer*, *dörd-er*, *sekiz-er*, *yüz-er* kabi. Unli (vokal) bilan tugagan soʻzlarga qoʻshimchaning **-şar, -şer** shakli, undosh (konsonant) bilan tugagan soʻzlarga esa **-ar, -er** shakli qoʻshiladi. Bu qoʻshimchaning asli **-ar, -er** boʻlgan, lekin keyinchalik **beşer** soʻzining boʻgʻinlarga ajralishidan **-şar, -şer** shakli yuzaga kelgan.

**-z.** Bu qoʻshimcha sanoq son yasovchi qoʻshimchalardan biri, ammo faqat maʼlum sonlarga qoʻshilib kelgani uchun uning qoʻllanish miqyosi boshqalariga qaraganda torroq. U koʻproq birdan oʻngacha boʻlgan sonlarga qoʻshiladi. Uning asosiy vazifasi yaqinlik, tenglikni ifodalovchi guruh nomlari yasashdir: *iki-z*, *dörd-ü-z*, *altı-z*, *üç-ü-z*, *beş-i-z*, *yedi-z* kabi.

**-ca.** Bu qoʻshimcha oʻzbek tilidagi jamlovchi son hosil qiluvchi **-lab** qoʻshimchasiga maʼno jihatidan yaqin: *onca* (oʻnlab).

**-larca.** Bu qoʻshimcha oʻzbek tilidagi jamlovchi son hosil qiluvchi **-larcha** qoʻshimchasiga maʼno jihatidan yaqin: *onlarca* (oʻnlarcha), *yüzlerce* (yuzlarcha), *binlerce* (minglarcha).

**! Quyidagi so‘zlarni o‘rganing!**

0 - sifir	11- on bir	40- kirk
1- bir	12- on iki	50- elli
2- iki	13- on uch	60- altmish
3- uch	14- on dort	70- yetmish
4- dort	15- on bes	80- seksen
5- bes	16- on alti	90- doksan
6- alti	17- on yedi	100- yuz
7- yedi	18- on sekiz	1 000- bin
8- sekiz	19- on dokuz	1000000- bir milyon
9- dokuz	20- yirmi	1000000000- bir milyar
10- on	30- otuz	

**1-mashq.** *Quyidagi raqamlarni yozing.*

- 102 - \_\_\_\_\_.
- 999 - \_\_\_\_\_.
- 1004 - \_\_\_\_\_.
- 2567 - \_\_\_\_\_.
- 10432- \_\_\_\_\_.
- 1988- \_\_\_\_\_.
- 24064- \_\_\_\_\_.
- 1670543- \_\_\_\_\_.
- 1991- \_\_\_\_\_.

**2-mashq.** *Quyidagi sonlarni moslang.*

seksen dort / doksan bir / elli bes / otuz dokuz / on sekiz

yetmish bir / kirk iki / altmish / yuz yirmi uch

1. 42: .....

2. 123: .....

3. 55: .....

4. 39: .....

5. 18: .....

6. 71: .....

7. 84: .....

8. 60: .....

9. 91: .....

**3-mashq.** *Javoblarni yozing.*

1. bir + beş = .....

2. sekiz – altı = .....

3. on alt / iki = .....

4. yirmi üç + on bir = .....

5. dört x sekiz = .....

6. elli / beş = .....

7. yüz + seksen = .....

8. yüz – kırk = .....

**4-mashq.** *Quyidagi savollarga javob bering.*

1. Kaç yaşındasınız? \_\_\_\_\_.

2. Doğum tarihiniz kaç? \_\_\_\_\_.

3. Telefon numaranız kaç? \_\_\_\_\_.

4. Pasaport numaranız kaç? \_\_\_\_\_.

5. Ailede kaç kişisiniz? \_\_\_\_\_.

6. Ailede kaç kardeşiniz? \_\_\_\_\_.

7. Bir yılda kaç hafta var? \_\_\_\_\_.

8. Ülkenizde kaç şehir var? \_\_\_\_\_.

9. Bir elde kaç parmak var? \_\_\_\_\_.

10. Bir günde kaç saat var? \_\_\_\_\_.



**SAAT KAÇ? (Soat necha?)**

**! Quyidagi so‘zlarni o‘rganing!**

**saat** –soat

**saniye** – soniya

**dakika** – daqiqa

**buçuk** – yarım

**çeyrek** – chorak

**akrep** – soat strelkasi

**yelkovan**–daqiqa strelkasi

**-(y)ı, -i, -u, -ü...geçiyor**

**-(y)a, -e ... var**

**(...dan ...o‘tdi)**

**(...ta kam ...)**

Saat kaç? (05:00)

Saat kaç? (10:25)

*Saat tam beş.*

*Saat onu yirmi beş geçiyor.*

Saat kaç? (14:30)

Saat kaç? (12:50)

*Saat iki buçuk.*

*Saat bire on var.*

Saat kaç? (12:30)

Saat kaç? (07:35)

*Yarım (on iki buçuk).*

*Saat sekize yirmi beş var.*

Saat kaç? (12:15)

Saat kaç? (14:45)

*Saat on ikiyi çeyrek geçiyor.*

*Saat üçe çeyrek var.*

Saat kaç? (19:05)

Saat kaç? (17:45)

*Saat yediyi beş geçiyor.*

*Saat altıya on beş var.*

**4-mashq.** Savollarga javob bering.

Saat kaç? (15:10)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (00:55)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (08:50)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (21:35)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (13:40)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (17:45)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (00:30)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (19:00)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (07:15)\_\_\_\_\_.

Saat kaç? (11:20)\_\_\_\_\_.

**Konuşma**

**Ekrem:** Affedersiniz, saatiniz var mı?



**Hüseyin:** Saat dokuza on var.

**Ekrem:** Trenin gelmesine on dakika var. Teşekkür ederim.

**Hüseyin:** Rica ederim.

**5-mashq.** *Quyidagi savollarga javob bering.*

1. Saat kaçta kalkıyorsun? (06:50)\_\_\_\_\_.
2. Saat kaçta kahvaltı ediyorsun? (07:30)\_\_\_\_\_.
3. Saat kaçta okulda oluyorsun? (08:45)\_\_\_\_\_.
4. Saat kaçta ders başlıyor? (09:00)\_\_\_\_\_.
5. Türkçe dersi saat kaçta başlıyor? (10:30)\_\_\_\_\_.
6. Genellikle ne zaman yatıyorsunuz? (11:00)\_\_\_\_\_.
7. Mağazalar saat kaçta kapanıyor? (20:00)\_\_\_\_\_.
8. Uçağınız saat kaçta kalkıyor? (05:45)\_\_\_\_\_.
9. Saat kaçta havaalanına indiniz? (19:10)\_\_\_\_\_.
10. Toplantıya ne zaman girdiler? (15:30)\_\_\_\_\_.

**6-mashq.** *Savollarga javob bering.*

1. Sınıfta kaç kişi var?.....
2. Bir haftda kaç gün var? .....
3. Siz kaç kilosunuz? .....
4. Bir şişe su kaç lira?.....
5. Çantanda kaç kitap var? .....
6. Senin evin kaçınca kat? .....
7. İstanbul'da kaç milyon insan var?.....
8. Doğum tarihiniz ne? .....
9. Sınıfta birinci sırada kim var? .....
10. Sokakta kaç araba var? .....

### **Benim Sıradan Bir Günüm**

Benim adım Sarvinoz. Ben Taşkent Devlet Şarkşınaslık Üniversitesi Tercümeşinaslık bölümünde 1. grupta okuyorum. Yani ben Üniversite 1. sınıfta eğitim görüyorum.

Haftanın altı gününde liseye gidiyorum. Pazar günü ise evde kalıyorum. Sabahleyin genellikle saat 6:00'da kalkıyorum. 10 dakika spor yapıyorum. Sonra yatağımı düzeltiyorum ve duşa giriyorum. Yıkandıktan sonra kahvaltayı hazırlıyorum. Ailece kahvaltı yapıyoruz. Saat 7:00'de giyiniyorum ve taranıyorum. 7:15'te babam, annem ve kardeşimle evden çıkıyoruz. Babam bizi okula, üniversiteye kadar götürüyor ve kendi iş yerine gidiyor.

Saat 7:45'te Üniversitemde oluyorum. Çünkü evim Üniversiteden o kadar uzak değil. Dersimiz saat 8:30'da başlıyor. Günde 3 ya da 4 tane dersimiz oluyor. 3. dersimiz saat 13:20'de bitiyor. Dersten sonra kütüphaneye gidip kitapları alıyoruz ve eve gidiyoruz. Ben kız arkadaşlarımla birlikte 60. numaralı otobüsle eve gidiyorum. Saat 14:00 sularında evde oluyorum. Öğle yemeğini yedikten sonra bulaşıkları yıkıyorum ve biraz dinleniyorum. Akşama yakın anneme yemek hazırlamada yardımcı oluyorum. Bütün ailemiz saat 19:30'da akşam yemeğine toplanıyor. Biz televizyonda dizi seyrederek yemek yiyoruz. Yemekten sonra bulaşıkları yıkayınca kendi odama gidiyorum ve saat 22:00'ye kadar ders çalışıyorum. Yatmadan önce çantamı ve giyeceklerimi hazırlıyorum. Saat 22:30'da yatıp uyuyorum. Benim günüm böylece geçiyor.

### **O'z kun tartibingiz haqida matn tuzing va og'zaki bayon eting.**

#### **17-§. Olmosh va uning ma'no turlari –Zamir ve Çeşitleri**

Olmoshlar turk tilshunosligida *zamirler* yoki *adillar* deb nomlanib kelinayotgan, otga o'xshash, lekin ot, sifat va ravishlardan farqli va o'ziga xos so'z turkumidir. Bu farqlarni olmoshlar ega bo'lgan quyidagi olti xususiyatga ko'ra ajratish mumkin. Bu: 1) *ma'no*; 2) *kenglik*; 3) *so'z yasash*; 4) *egalik*; 5) *turlanish*; 6) *yordamchi so'zlarga bog'lanish* xususiyatlaridir.

1. Ma'no jihatdan olmoshlarning ot so'z turkumidan farqi uning alohida so'z turkumi sifatida olinganda ma'noga ega emasligidir. Olmoshlar, masalan, *kalem* (*ruchka, qalam*), *defter* (*daftar*), *su* (*suv*), *toprak* (*tuproq*) kabi bir predmetning nomlari emas. Ular so'z sifatida ham bir borliq, narsani bildirmaydi. Olmoshlar predmetlarning o'zini bildirmasdan, faqatgina ularga ishora etuvchi, ko'rsatuvchi so'zlardir. Turk tilshunoslari qisqa va obrazli qilib olmoshlarni «aktyor» so'zlar deya

ta'kidlashadi. Aktyorlar haqiqiy qahramon emas, uni sahnada jonlantiruvchi shaxs bo'lgani kabi, olmoshlar ham predmetlarning haqiqiy nomlari emas, ularni ko'rsatuvchi so'zlar hisoblanadi. Olmoshlar bu rolni ikki shaklda «bajaradi»: predmet yoki shaxsning o'rnida qo'llanadi yoki uni ko'rsatadi. Masalan, *sen* olmoshi *Ahmed* ni, *Ayşe* ni, *Fatma* ni, *öğrenci* ni bildirib keladi, *o* olmoshi *kitap* ning o'rnida keladi, uni tanishtiradi, ko'rsatadi. Yoki *bu* olmoshi shaxs yoki predmetga ishora qilib, ularni anglatadi. Demak, olmoshlar ot emas, ot o'rnida kelib, uning o'rnini bosa oladigan so'zlar ekan.

2. Olmoshlar shaxs va predmetning o'rnini bosa olsa-da, o'zlari so'z sifatida mustaqil ma'noga ega bo'lmasdan turib, katta imkoniyatlarga ega so'zlar ekan. Birgina *o* olmoshi yoki *bu* olmoshi yuzlab va hatto minglab predmetlarni ko'rsata oladi. Masalan, *kitap* mustaqil ma'noga ega bo'lgan bir otdir. Ammo u bor yo'g'i bitta predmetni ifodalay oladi. Lekin *bu* olmoshi ma'nosiz bo'la turib, *kitap* ni ham, *defter* ni ham yoki boshqa yuzlab predmetlarni ham ifodalash, ko'rsatish qobiliyatiga ega.

3. Olmoshlarning boshqa ot turkumlaridan yana bir farqi ot turkumlari singari so'z yasalishi uchun qulay emasligidir. Ulardan bor-yo'g'i *ben* va *sen* asosida bir-ikkita so'z yasalishi mumkin: *ben-lik*, *sen-li*, *ben-siz*, *ben-cil*, *benimsemek* (*fe'l*) kabi. Ammo ushbu yasovchi qo'shimchalarni boshqa olmoshlarga qo'shib yangi so'z yasashning imkoni yo'q. Shu tarzda olmoshlardan (*ben* va *sen* bundan mustasno) yangi so'z yasalmaydi.

4. Olmoshlarning ot so'z turkumidan yana bir farqi egalik qo'shimchalarini olmasligidir. Albatta, bunda ba'zi istisno holatlar uchrashi mumkin. Olmoshlarning ot so'z turkumidan muhim farqi turlanganda asosning o'zgarishidir: *ben - bana*, *sen - sana* kabi (holbuki turk tili qo'shimcha qo'shilib, so'z va shakl yasaluvchi til bo'lgani uchun turlanish asnosida asos o'zgarmasligi kerak. Bu borada so'z turkumlari ichida olmoshlar eng ko'p istisnoga ega bo'lgan so'z turkumidir).

5. Olmoshlarning ot so'z turkumlaridan yana bir farqi uning yordamchi so'z turkumlariga bog'lanayotganda qo'shimcha olishidir. Masalan: *taş gibi*, *su için* deyiladi, lekin *ben gibi*, *o için* deyilmaydi, *benim gibi*, *senin için* deyiladi.

Sanab o‘tilgan bu xususiyatlar olmoshlarning ot so‘z turkumi ichida (ot, sifat va son) o‘ziga xos o‘rni borligini ko‘rsatadi. Ammo qanchalik farq bo‘lmasin, olmoshlar ot jinsidagi so‘z turkumi hisoblanadi. Chunki:

1. Ko‘rsatadimi, ot turkumidagi so‘zning o‘rnida keladimi, baribir, olmoshlar barcha ot so‘z turkumlari kabi ma’lum bir predmetni bildiradi;
2. Olmoshlar otlar kabi turlanadi: *ben-den, bu-nu* kabi.
3. Olmoshlar so‘z birikmalari va gapda ot kabi turlangan shaklda keladi, ot kabi vazifa bajaradi.

Turk tilida olmoshlarning quyidagi turlari ajratiladi: *kishilik olmoshlari, ko‘rsatish olmoshlari, so‘roq olmoshlari, gumon olmoshlari, bog‘lovchi olmoshlar.*

### **Kishilik olmoshlari (*Şahıs Zamirleri*)**

Kishilik olmoshlari shaxslarni bildiruvchi so‘zlardir. Turk tilshunosligida kishilik olmoshlarining uchtaligi ta’kidlanadi: *so‘zlovchi, tinglovchi, ismi tilga olingan shaxs*. Grammatikada ular *birinchi shaxs, ikkinchi shaxs, uchinchi shaxs* deb ataladi. Shaxslar birlikda va ko‘plik sonda bo‘ladi. Shunga ko‘ra uchta birlik va uchta ko‘plik, jami oltita shaxs ajratiladi:

*So‘zlovchi - Birlik 1- shaxs*

*Tinglovchi - 2- shaxs*

*Ismi tilga olingan - 3- shaxs*

*So‘zlovchilar - Ko‘plik 1- shaxs*

*Tinglovchilar - 2- shaxs*

*Ismi tilga olinganlar - 3- shaxs*

### **Olmoshlarning turlanishi**

Olmoshlar turlanganda asosda tovush o‘zgarishi mumkin:

Bosh kelishik	<i>ben</i>	<i>sen</i>	<i>o</i>	<i>biz</i>	<i>siz</i>	<i>onlar</i>
Qaratqich kel.	<i>benim</i>	<i>senin</i>	<i>onun</i>	<i>bizim</i>	<i>sizin</i>	<i>onlaring</i>
Joʻnalish kel.	<i>bana</i>	<i>sana</i>	<i>ona</i>	<i>bize</i>	<i>size</i>	<i>onlarga</i>
Tushum kel.	<i>beni</i>	<i>seni</i>	<i>onu</i>	<i>bizi</i>	<i>sizi</i>	<i>onlari</i>
Oʻrin-p. kel.	<i>bende</i>	<i>sende</i>	<i>onda</i>	<i>bizde</i>	<i>sizde</i>	<i>onlarda</i>
Chiqish kel.	<i>benden</i>	<i>senden</i>	<i>ondan</i>	<i>bizden</i>	<i>sizden</i>	<i>onlardan</i>

Qaratqich kelishigida **benim** va **bizim** shakllari istisno holatni tashkil etadi. Bu kelishikning qoʻshimchasi **-in**, **-in** boʻlsa-da, **ben** va **biz** olmoshlari qaratqich kelishigida **benim** va **bizim** boʻladi. Bu holat 1-shaxs egalik qoʻshimchasi **-m** ning taʼsirida yuz bergan. Birlik va koʻplik 3-shaxslardagi **-n** esa **ben** va **sen** olmoshlaridagi **-n** ning ularga koʻchib oʻtishi natijasida yuzaga kelgan. Bu **-n** tovushi egalik qoʻshimchalaridan keyingi **-n** tovushining ham asosiy manbaidir.

Joʻnalish kelishigida ham olmoshning asosi oʻzgargan. 1- va 2- shaxslar 3-shaxsga **-n** tovushini bergan, bunga muqobil ravishda 3-shaxs ham 1- va 2-shaxsda undoshni qalinlashtirgan. Bu turlanish bugungi kunda shevalarda xuddi ilgari boʻlganidek jarangsiz (**sağır**) **-n** (**ng**) olgan: **banga**, **sanga**, **onga**. Buning sababi bugungi joʻnalish kelishigi qoʻshimchasi **-a**, **-e** ning aslida **-ga**, **ge** shaklida boʻlganidir. Gʻarb turkchasiga oʻtish chogʻida joʻnalish kelishigi shaklining **gi**, **g** tovushlari tushgan. Faqat olmoshlarda bu tushish yuz bermasdan **n** va **g** birlashib, jarangsiz **n** (**ng**)ga aylangan, yaʼni **banga**, **sanga** eski **ben-ge**, **sen-ge** dan yuzaga kelgan.

Oʻrin-payt kelishigida ham 3- shaxslarda ortiqcha **-n** tovushi koʻzga tashlanadi.

Shuningdek, ortiqcha **-n** tovushini chiqish kelishigi va tenglik shakllarida ham (3-shaxslar) koʻrish mumkin.

**Kishilik olmoshlarining yordamchi soʻzlarga bogʻlanishi.** Kishilik olmoshlari otlardan farqli oʻlaroq, hozirgi zamon turk tilida **ile**, **için**, **gibi**, **kadar** kabi yordamchi

soʻzlarga qaratqich shaklida bogʻlanadi: **benimle (benim ile), seninle, onunla, bizimle, sizinle, onlarla.**

Ogʻzaki nutqda uchrab turadigan **benle, bizle, senle, sizle** kabi shakllar notoʻgʻri va hozirgi paytda turk tilining shevalarida qoʻllaniladi va adabiy til meʼyorlariga zid hisoblanadi.

Bu olmoshlarni quyidagicha qoʻllash maqsadga muvofiq: **benim gibi, senin gibi, onun gibi, bizim gibi, sizin gibi, onlar gibi** . Ogʻzaki nutqda koʻp uchraydigan **ben gibi, sen gibi** kabi shakllar ham nutq meʼyorlariga zid hisoblanadi. Ilgari nutqda kam qoʻllanilgan **benle, senle, ben gibi, sen gibi** singari shakllarga eʼtibor berilmasligi kerak. Ularni quyidagicha qoʻllash maqsadga muvofiq: **benim için, senin için, onun için, bizim için, sizin için, onlar için** .

Hozirgi zamon turk tilida **benim kadar, senin kadar, onun kadar, bizim kadar, sizin kadar, onlar kadar** kabi shakllarning qoʻllanilishida xatolik mavjud emas.

Koʻrinib turibdiki, yuqorida keltirilgan shakllarning barchasida faqat koʻplik 3-shaxs shakli qaratqich kelishigi qoʻshimchasini olmagan.

Turk tilining shevalarida ayrim istisno holatlarga duch kelinishi mum-kin. Yuqorida keltirilgan shakllar adabiy til meʼyorlariga toʻla mos boʻlib, qolgan shakllar xato hisoblanadi.

### **Oʻzlik olmoshi (iyelik zamiri)**

Turk tilshunosligida oʻzlik olmoshi kishilik olmoshlarining boshqa bir shakli sifatida qabul qilingan. U sof kishilik olmoshlaridan kuchliroq ifodaviylikka ega. Oʻzlik olmoshi yakka holda sof kishilik olmoshlarining oʻrnini ham bosa oladi. Undan tashqari, oʻzlik olmoshi kishilik olmoshlari bilan birgalikda qoʻllanishi ham mumkin: **ben yaptım (men qildim), kendim yaptım (oʻzim qildim), ben kendim yaptım (men oʻzim qildim)**kabi.

Ogʻzaki nutqda **benim kendim yaptım (mening oʻzim qildim)** kabi shakllar ham keng qoʻllanadi. Faqat bu yerda **kendim** soʻzi oʻzlik olmoshi boʻlishdan kora koʻproq ot (ega) vazifasini bajarib keladi.

Turk tilida oʻzlik olmoshlari **kendi** soʻzining egalik qoʻshimchasi olgan shakllaridan iboratdir: **kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri** kabi.

**Kendi** soʻzi yakka holda «oʻz» maʼnosida keluvchi bir otdir: **kendi elim** (oʻz qoʻlim), **kendi gözü** (oʻz koʻzing) misollarida boʻlgani kabi.

Birlik 3-shaxsning toʻgʻri shakli **kendisi** dir. **Kendi** soʻzining oxiridagi **-i** tovushi egalik qoʻshimchasi deb faraz qilinib, soʻzni ozgina qisqartirish (tejash) maqsadida **onun kendi, kendi kendine** kabi shakllar ham qoʻllanadi. Faqat uning toʻgʻri shakli **onun kendisi, kendi kendisine** dir.

### Koʻrsatish olmoshlari (*Işaret zamirleri*)

Koʻrsatish olmoshlari predmetlarning joylashgan yeri, oʻrnini koʻrsatadi, ularga ishora qiladi. Turk tilidagi koʻrsatish olmoshlari quyidagilardir: **bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar**.

**Bu (bunlar)** yaqinni, **şu (şunlar)** oʻrtacha yaqinlikni, **o (onlar)** esa uzoqni ishora qilib, koʻrsatadi.

Koʻplik shakllarida olmoshning **-n** - tovushi orttirilgan.

Koʻrsatish olmoshlarining kelishik shakllari quyidagicha:

Tushum kelishigida birlik **-nu** qoʻshimchasi (**bunu, şunu, onu**), koʻplik **-ı (bunları, şunları, onları)** qoʻshimchasi mavjud.

Kelishiklar	Olmoshlar					
Bosh k.	<i>bu</i>	<i>şu</i>	<i>o</i>	<i>bunlar</i>	<i>şunlar</i>	<i>onlar</i>
Qaratqich k.	<i>bunun</i>	<i>şunun</i>	<i>onun</i>	<i>bunların</i>	<i>şunların</i>	<i>onların</i>
Joʻnalish k.	<i>buna</i>	<i>şuna</i>	<i>ona</i>	<i>bunlarga</i>	<i>şunlarga</i>	<i>onlarga</i>
Tushum k.	<i>bunu</i>	<i>şunu</i>	<i>onu</i>	<i>bunları</i>	<i>şunları</i>	<i>onları</i>
Oʻrin-p. k.	<i>bunda</i>	<i>şunda</i>	<i>onda</i>	<i>bunlarda</i>	<i>şunlarda</i>	<i>onlarda</i>
Chiqish k.	<i>bundan</i>	<i>şundan</i>	<i>ondan</i>	<i>bunlardan</i>	<i>şunlardan</i>	<i>onlardan</i>

Turk tilining shevalarida birlik shaxslaridagi **-n** jarangsiz (**sağır -n - ng**) dir. Bu birlik shakllari **bunga, şunga, onga** dan yuzaga kelgan. Ularda ham kishilik

olmoshlaridan o'tgan yasama *-n* ga duch kelinadi. Aks holda ular *buya, şuya, oya* bo'lishi mumkin edi.

O'rin-payt, chiqish va tenglik shakllarida ham *-n* tovushiga duch kelinadi. Ko'rsatish olmoshlarining tenglik shakllari hozirgi zamon turk tilida ko'p qo'llanilmaydi. Ulardan eng ko'p qo'llanadigani *bunca* dir. Tenglikni ifodalash uchun *göre, kadar* kabi yordamchi so'zlar qo'llanadi: *buna göre, bu kadar, şuna göre, şu kadar* kabi.

Ko'rsatish olmoshlarining *bura, şura, ora* shakllari yo'nalishni ifodalovchi shakllar kabi ko'rinadi, lekin bu aniq xulosa emas va ularning *bu ara, şu ara, o ara* kabi birlashmalardan yuzaga kelganligi faraz qilinadi. Albatta, bunga yo'nalish qo'shimchasining ta'siri borligiga hech shubha yo'q.

**Ko'rsatish olmoshlarining yordamchi so'zlarga bog'lanishi.** Ko'rsatish olmoshlari ham *ile, için, gibi* singari yordamchi so'zlarga qaratqich kelishigi qo'shimchasi yordamida bog'lanadi: *bununla (bunun ile), şununla, onunla, bunlarla, şunlarla, onlarla, bunun için, şunun için, onun için, bunlar için, şunlar için, onlar için, bunun gibi, şunun gibi, onun gibi, bunlar gibi, şunlar gibi, onlar gibi* kabi.

Og'zaki nutqda *bu gibi, şu gibi, o gibi* singari qaratqich kelishigi qo'shimchasini olmagan shakllar ham keng qo'llanadi. Faqat bunday shakllar *böyle, şöyle, öyle* so'zlarining o'rnida va biroz farqli ma'noda qo'llanadi.

Ko'rsatish olmoshlari *kadar* so'ziga ikki shaklda bog'lanadi: *bunun kadar, şunun kadar, onun kadar* yoki *bu kadar, şu kadar, o kadar* kabi.

### **So'roq olmoshlari (soru zamirleri)**

So'roq olmoshlari predmetlarni so'roq ma'nosida ko'rsatuvchi shakllardir. Predmetlarni so'rash uchun ikki xil so'roq olmoshi qo'llanadi: *kim, ne (kimler, neler)*. *Kim* so'roq olmoshi turk tilida insonga nisbatan qo'llaniladi: *kim geldi? kimi seviyor?*

*Kim* so'roq olmoshi ham *ile, için, gibi* kabi yordamchi so'zlarga qaratqich kelishigi qo'shimchasi yordamida bog'lanadi: *kiminle (kimin ile), kimin için, kimin*



**gibi. Kimle** shakli noto'g'ri, ba'zan uchraydigan **kim için** shakli to'g'ri emas. Turk tilida hozirgi paytda ham **kim gibi** shakli **kimin gibi** kabi qo'llanilmoqda va har ikki shakl ham noto'g'ri hisoblanmaydi.

**Ne** so'roq olmoshi turk tilida insondan tashqari barcha jonli (jumladan, hayvon va hasharotlar) va jonsiz predmetlarga nisbatan qo'llanadi: **sütü ne içti? neyi götürdün?** kabi.

**Ne** olmoshining egalik va qaratqich shakllarida bir istisno holatining mavjudligini yuqoridagi mavzularimizda ta'kidlagan edik: **ne-y-i-m, ne-m** (egalik) va **ne-y-i-n, ne-nin** (qaratqich) kabi. Egalikda **nesi** shaklidan ko'ra **neyi** shakli afzal ko'riladi. Qolgan shakllar aralash qo'llanaveradi.

**Ne** olmoshining jo'nalish kelishigi shakli **neye** dir. Uning asosida yuzaga kelgan **niye** so'zi esa yordamchi so'z, bir so'roq ravishidir. Ushbu so'roq olmoshining chiqish kelishigi shakli **nedен** dir. Uning **nedен (niçin)** shakliga ega bo'lgan ikkinchi ko'rinishi so'roq olmoshi emas, yordamchi so'zdir.

**Ne** olmoshi yuqorida ko'rilgani kabi so'roq sifati o'laroq bir qancha qo'shma shakllar yasaydi: **ne kadar, niçin (ne için) nasıl (ne asıl)**. Bu olmosh o'zidan keyin keluvchi fe'llarning yonida ham **nasıl** ravishi kabi qo'llanadi: **ne yapayım** kabi. Undan tashqari, unli tovush bilan boshlangan so'zlar bilan ham oson birlashadi: **niçin, nolur, nideyim**.

**Kim** va **ne** olmoshlarining ko'plik shakllari ham mavjud: **kimler geldi? Neler oldu?**

Asl so'roq olmoshlari bo'lgan **kim** va **ne** dan boshqa so'roq sifatlarining egalik shakllari ham so'roq olmoshi sifatida qo'llanishlari mumkin: **hangisi, kaç, kaçınıcı** .

**-ki** qo'shimchasini olgan so'roq sifatlari ham yakka holda so'roq olmoshlari bo'ladi: **neredeki (qayerdagi), kimdeki (kimdagi), nedeki (nimadagi), kiminki (kimmiki), neyinki (nimaniki)**.

### **Gumon olmoshlari (belirsizlik zamirlari)**

Gumon olmoshlari predmetlarni noaniq shaklda ko'rsatuvchi ko'rinishdir. Asl gumon olmoshlarining hozirgi zamon turk tilidagi miqdori juda kam. Bular: **kimse, herkes**.

Gumon ma'nosi turk tilida gumon olmoshi kabi qo'llanilayotgan egalik shakllari orqali ham ifodalanadi: **biri** (*biri*), **başkası** (*boshqasi*), **hepsi** (*hammasi*), **bazısı** (*bazisi*), **kimi** (*ba'zi, ba'zi biri*), **kimisi** (*ba'zisi, ba'zi biri*), **birisi** (*biri*), **hepimiz** (*hammamiz*), **bir kaçı** (*bir nechtasi*), **bir çoğu** (*bir qanchasi, bir nechtasi*), **her biri** (*har biri*), **hiç biri** (*hech biri, hech qaysisi*), **bir çoğumuz** (*bir qanchamiz, ko'pchiligimiz*)kabi. **Falan** (*falon*), **filan** (*pismadon*), **falanca** (*falonchi*), **filanca** (*pismadonchi*), **(bir) şey** (*bir narsa, haligi*), **şeyi, şeyisi** so'zlari ham yakka holda qo'llanganda gumon olmoshi vazifasini bajaradi.

**-ki** sifat va olmosh yasovchi qo'shimcha bilan yasalgan so'zlar ham gumon olmoshlari singari qo'llanadi: **öteki** (*boshqa, narigi*), **beriki** (*berigi*), **deminki** (*haligi*), **alttaki** (*pastdagi, quyidagi*), **dağdaki** (*tog'dagi*), **benimki** (*meniki*), **seninki** (*seniki*)va hok.

### **Bog'lovchi olmoshlar (*bağlama zamirleri*)**

Bog'lovchi olmoshlar ikki unsur, ikki so'zni ko'rsatish ma'nosida bog'lovchi so'zlardir. Eski turk tilida faqat **kim** bog'lovchi olmoshi qo'llangan. Buni quyidagi misollarida ko'rish mumkin:

**Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz?** (*Sen ki kelursan majlisga, joy topilmaydimi?*)

**Öyle bir nara attı kim dağ taş yankılandı** (*Shunday bir na'ra tortdiki, tog'utosh aks-sado berdi*).

Turk tilidagi **kim** so'roq olmoshi keyinchalik o'z o'rnini **-ki** qo'shimchasiga bo'shatib bergan:

**Bir söz dedi canan ki, keramet var içinde** (*Jonon bir so'z dediki, karomat bor ichinda*).

**-ki** bog'lovchi olmoshi turk tilida yakka holda qo'llanmaydi va ma'noga ega bo'lmaydi. Bu bog'lovchi hozirgi paytda ham bog'lovchi, ham bog'lovchi olmosh vazifasini bajarib keladi:

**Bir eser yazdı ki, görmeyin** (*Bir asar yozdiki, hech ko'rmang*).

**Bir ses ki, hayran kalırsın** (*Bir ovozki, hayron qolasan*).

**Öyle güzel ki, insanı büyülüyor** (*Shundayin go'zalki, insonni sehrlab qo'yadi*).

**İnsan ki, yaşamaya mecburdur** (*İnson borki, yashashga majbur*) kabi.

**ki** bog'lovchi olmoshi o'zidan oldin kelgan unsur, otni ko'rsatib ishora qiladi va uning o'rnini egallaydi:

**Bir yer ki sevenler sevilenlerden eser yok** (*Bir joyki, sevganlar va sevilganlardan asar ham yo'q*). Bu gapdan **-ki** ni olib tashlansa, birikma **sevenler sevilenlerden eser olmayan bir yer** (*sevganlar va sevilganlardan asar ham bo'lmagan bir joy*) shaklidagi kengaygan sifatdoshli birikma yuzaga keladi.

**1-mashq.** *Testni yeching.*

1. Aşağıdakilerin hangisinde yanıt cümlesi, bir kişi zamiridir?

- A) Hangilerinin durumu iyi? - Bazılarının.
- B) Kimin saçları daha uzun? - Bunun.
- C) Kaçının sorumlu dersi var?- Birkaçının.
- D) Oturdukları ev, kendilerinin mi? -Kendilerinin.

2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde yüklem dışındaki sözcüklerin tümü zamirdir?

- A) Ankara'daki sokaklardan bazılarının adları değiştirildi.
- B) Öteki çocuklar oyunu izlerken berikiler oyuna katıldılar.
- C) Herkes, buraya gelenlerin kim olduğunu merak ediyordu.
- D) Bunları oraya ben kendim koydum.

3. "O" sözcüğü, aşağıdaki cümlelerin hangisinde zamir görevindedir?

- A) O bir zamanlar buranın hükümdarıydı.
- B) Sinemada, o kalabalıkta, beni görmüş.
- C) Sonuçta o yanlış düşmemeliydin.
- D) İnsan, o uzaklığı hesaplamaz mı?
- E) O fikirler artık değerini yitirdi.

4. Aşağıdakilerin hangisinde zamir kullanılmamıştır?

- A) Her kitap insana değişik duygular verir.
- B) Yarın seninki de sınava girecek mi?

- C) Onun yanında her şeyi anlatacak diye korktum.
- D) Kimi gün bizi arar, sorunlarımızla ilgilenirdi.
- E) Şurada senden başka kimsem yok, diyordu.

5. Gösterme (işaret) zamirleri, soyut bir kavramın yerine kullanıldığında gerçek bir gösterme anlamı vermez.

Aşağıdakilerden hangisi bu duruma örnek olabilir?

- A) Bu, kaç numaralı masaya bırakılacak?
- B) Şunu yeşil kristal vazoya koymalısın.
- C) Burak'ın bunu düşüneceğini sanmıyorum.
- D) Ona sor bakalım, nasıl yardım edebilir?
- E) Böyleleriyle arkadaşlık yapmamalısın.

6. Aşağıdakilerin hangisinde soru anlamı bir zamirle sağlanmamıştır?

- A) Nedir seni bu kadar öfkeliendiren?
- B) Kıtık hangi yılda olmuştu?
- C) Bu kadın sizin neyiniz olur?
- D) Bu akşam hangisini giyeceksin?
- E) Yaz tatilinde nereye gitmek istersin?

7. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde zamir kullanılmamıştır?

- A) Bu iş sensiz nasıl yapılır?
- B) İstedğim, seni mutlu görmek yalnızca.
- C) Bugün kimse yarınlar umutla bakmıyor.
- D) Aradığım şey, işte buydu.
- E) Hepimiz bu konuda iyi niyetliydik.

8. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde, soru anlamı bir zamirle sağlanmıştır?

- A) Ben ondan uzakta nasıl yaşarım?
- B) Dün kaç soru çözdüğümü biliyor musun?
- C) Dün anlattıklarımı hatırlıyor musun?
- D) Annenle birlikte nereye gidiyordun?
- E) Bu adam sabahtan beri ne dolaşıp duruyor?

9. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde, "benim dışındakilerin hepsi" anlamında bir belgisiz zamir (adıl) kullanılmıştır?

- A) Her birimiz onun etrafında pervane olmuştuk.
- B) Hiçbirinizin olanlardan haberi yok, neler oldu neler!
- C) Spor, çoğumuza zaman harcama gibi gelir.
- D) Söyler misin, hangimiz onun derdiyle ilgilendik?
- E) Bu, hepimizin görevi olduğuna göre işbirliği yapalım.

10. Ödevlerinizi yapmanız gerektiğini size kimse söylememeli; bu, hiçbirimizin görevi değil.

Bu cümlede, aşağıdakilerden hangisi yoktur?

- A) İyelik zamiri
- B) Belgisiz zamir
- C) Kişi zamiri
- D) İşaret zamiri
- E) Soru zamiri

**2-mashq.** Bo 'sh o 'rinlarni olmoshlar bilan to 'ldiring.

1. Bugün evi \_\_\_\_\_ temizleyeceğim.
2. Köpeğim bir haftalığına \_\_\_\_\_ kalabilir mi?
3. \_\_\_\_\_ hiç mihiç güvenmiyorum.
4. Yarışmaya \_\_\_\_\_ de katılacağız.
5. \_\_\_\_\_ binanın arkasındaki bahçeye fidan dikeceksiniz.
6. \_\_\_\_\_ haber almayalı uzun zaman oldu.
7. \_\_\_\_\_ her akşam bana çikolata alır.
8. \_\_\_\_\_ okulun tatil olacağını söylenmedi mi?
9. Ders notlarını \_\_\_\_\_ alırım.
10. \_\_\_\_\_ meşgul etmezseniz seviniriz.

**3-mashq.** Bo 'sh o 'rinlarga berilgan so 'zlardan mosini qo 'yib yozing.

okulu kardeşim sınıfımız öğretmeniniz  
babam evleri ablası bilgisayarım dersiniz

1. Benim ..... lisede öğrenci.

2. Senin ..... varmı?
3. Onun ..... Fransa'dayükseklisansyapıyor.
4. Bizim ..... geniş ve aydınlık.
5. Onun ..... Beyazıt'ta.
6. Onların ..... okula çok uzak.
7. Sizin ..... kaçta başlıyor?
8. Benim ..... kardeşime para veriyor.
9. Senin ..... ne iş yapıyor?
10. Sizin ..... genç mi yaşlı mı?

**4-mashq.** *Quydaqi bo 'sh o 'rinlarni to 'ldiring.*

1. Ben evimi kendi..... temizliyorum.
2. Leman ödevlerini kendi..... yapıyor.
3. Sen bu ayakkabıyı kendi..... mi alıyorsun?
4. Hep..... çok güzel Türkçe konuşuyorsunuz.
5. Meyvelerin hep..... çok taze.
6. Kendi..... nasıl hissediyorsun?
7. Hep..... aynı sınıftayız.
8. Onlar kendi..... yemek hazırlıyorlar, bize hazırlamı-yorlar.
9. Sınıfların hep..... bilgisayar var.
10. Hep..... şiir yazıyor musunuz?

**FOÇA**

Genellikle birçok insan, bütün yıl çalıştıktan sonra yazın tatile çıkıp dinlenmek ve bütün bir yılın yorgunluğunu üzerinden atmak ister. Kimi kendi şehrine, kasabasına veya köyüne gider, orada akra-balarıyla birlikte olur, kim ise deniz kenarında bir otele ya da pansiyona yerleşir. Kimi de çadırını götürüp deniz kenarında uygun bir yer-de kamp kurar.

Ben de yaz tatillerinde önce memleketim olan Manisa'ya gidip ailemle birlikte olurum. Daha sonra arkadaşlarla birlikte İzmir'in şirin ilçesi Foça'ya gidip orada yaklaşık olarak bir hafta bir pansiyonda kalırız. Foça'nın hem denizi hem de balığı çok güzel olur.

Foça'nın denizin içine doğru girmiş küçük bir kalesi var. Akşamları kalenin yanındaki lokantaların önündeki masalarda balık yiyerek gü-neşin batışını seyretmek harikadır. Sabahın erken saatlerinde denize girmek çok güzel olur.

İnsanlar ya denize girip yüzer ya da oltalarıyla balık tutar. Biz hiç yemek yapmayız. Küçük, ama yemekleri lezzetli lokantalara gideriz. Bir hafta gönlümüzce eğleniriz. Bazen oradaki balıkçılarla sohbet ederiz. Uzun zaman yanlarından ayrılmayız. Onları izlemek de çok zevklidir.

Bazı akşamlar kumsalda gitar çalıp şarkılar söyleriz. Böylece yor-gunluğumuzu da unuturuz, dertlerimizi de.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan hozirgi-kelasi zamon fe'llarini toping.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:*

- 1. İnsanlar yazın niçin tatile çıkmak ister?*
- 2. Yazarın Foça'yı tercih etmesinin sebebi nedir?*
- 3. İnsanlar Foça'da genellikle ne yaparlar?*
- 4. Yazar ve arkadaşları niçin balıkçıların yanında uzun süre kalırlar?*

### **İLKBAHAR SEVİNCİ**

İlkbahar geldi. Kırlar yeşerdi. Ağaçlar çiçek açtı. Serçe, arı kovanın üstünde kondu:

–Çık çık! Uyan arı kardeş! Havalar ısındı, ilkbahar geldi, diye öttü.

Arı neşe içinde uçtu. Çiçekten çiçeğe kondu. Hemen kelebeğe seslendi:

–Vız vız! Uyan kelebek kardeş! Bak bahar geldi.

Kelebek kozasından çıktı. Önce tırtıl, sonra güzel bir kelebek oldu. Nazlı nazlı uçarak çiçekler arasında dolaşırken kertenkeleye bağırdı:

-Uyan Kertenkele kardeş! Bahar geldi!

Kertenkele yuvasından çıktı. O da karıncaya haber verdi.

Çayırdaki şimdi kuzular, oğlaklar, taylar koşup oynuyordu.

Bahar bütün güzelliği ile gelmişti. Baharın neşesine çocukların oyunları da katılmıştı. Uçurtma uçuran çocuklar sıcak ülkelerden dönen leyleklerin gelişlerini heyecanla izlediler.

Leylek leylek havada

Yumurtası tavada

Çağır gelsin et yesin

Et yemezse ot yesin,

diye bağırdılar ve el çırdılar.

### Savol va topshiriqlar

I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.

II. Matndagi hayvonot olamiga oid so'zlarni toping va ularning tarjimasini yodlang.

### 18-§. Olmoshlarning tuzilish turlari –

#### Yapılarına Göre Zamirler

Türk tilida olmoshlar tuzilishiga ko'ra ikki turga bo'linadi:

1. Sodda olmoshlar.
2. Murakkab olmoshlar.

**Sodda olmoshlar** birgina o'zakdan tashkil topadi: *ben, sen, o, kim? ne? şu, o* kabi.

**Murakkab olmoshlar** ikki va undan ortiq tarkibli bo'ladi: *her kim, her şey, harhngi, hiç kimse* kabi.

#### 1-mashq. Testni yeching.

1. Bundan önceki sorunuzda bu konuya değinmiştim. Ben dünya şiirini pek iyi bilmiyorum; bildiğim birkaç Fransız şairi var. Bugün bizde yazı yazan herkes dünyaca ünlü olmayı hedefliyor.

Altı çizili sözcüklerden kaç zamirdir?

A) 2 B) 3 C) 4 D) 5 E) 6

2. Aşağıdaki dizelerden hangisinde zamir kullanılmamıştır?

A) Lacivert elbiseli, keskin bakışlı adam kimdir biliyor musunuz?

B) Doldursun bütün bu sahili Marikkule.



- C) Balıkçıların torik yakalamasına onlardan çok sevinmişti.  
D) Burada omuz omuza dalgıcı seyredelerdi.  
E) Bende hiç tükenmez bir hayat vardı.

3. Aşağıdaki cümlelerden hangisinde iki farklı zamir kullanılmıştır?

- A) Birinin yaptığını hemen hepsi tekrarlıyordu.  
B) Onu kapıda görünce hepimiz çok şaşırдық.  
C) Onun, aslında bizi çok sevdiğini biliyoruz.  
D) Bunu buradan al, onların üstüne koy.  
E) Yarın nereye gidileceğini kim biliyor?

4. Aynalar, aynalar (I)sevgili aynalar

Yok (II)beni anlayan, seven (III)sizin kadar.

(IV)Kim beni düşünür, hayalimi saklar?

Aynalar, (V)ne olur siz, yalnız aynalar...

Numaralanmış sözcüklerden hangisi farklı türdedir?

- A) I. B) II. C) III. D) IV. E) V.

5. Aşağıdaki cümlelerden hangisinde kişi zamiri kullanılmıştır?

- A) Bunu daha önce hiç görmemiştim.  
B) Çocuklar, onun getirdiği hediyeleri çok beğenmişlerdi.  
C) Yolcuların çoğu, otobüs hareket ettikten sonra uykuya dalmıştı.  
D) Şiire şöyle bir göz attı, fakat onu sonuna kadar okumadı.  
E) Bu soruyu Gamze'nin kendisine sormalısınız.

6. Bu soruyu o, dün bana sormuştu, onu çözemeyeceğimi söylemişim.

Altı çizili sözcüklerin türleri, aşağıdakilerin hangisinde, sırasıyla verilmiştir?

- A) İşaret sıfatı – işaret zamiri – kişi zamiri  
B) İşaret zamiri – kişi zamiri – işaret zamiri  
C) İşaret sıfatı – belgisiz zamir – işaret sıfatı  
D) İşaret zamiri – kişi zamiri – işaret sıfatı  
E) İşaret sıfatı – kişi zamiri – işaret zamiri

7. (I)Herkesin kendine göre birtakım kuralları vardır. Yazının kurallarının (II)ne olduğu nasıl belirlenecek? (III)Kimi yazarken düşün-cesini olgunlaştırır, geliştirir. (IV)Kimse kendi doğrularını (V)başkasına dayatamaz.

Altı çizili sözcüklerden hangisi farklı türden zamirdir?

A) I. B) II. C) III. D) IV. E) V.

8. Kişi zamirleriyle kurulan isim tamlamalarında, kimi zaman tamlananın aldığı iyelik eki düşebilir.

Aşağıdaki cümlelerden hangisinde bu kuralı örneklendiren bir kullanım vardır?

A) O yıllarda, bizim okul şehrin bir hayli uzağındaydı.

B) Sana kitapları getiren çocuk onun kardeşiymiş.

C) Bu yaz onların tek isteği deniz kıyısında bir kamp çadırı kurmaktı.

D) Dersten sonra, sizin sorularınızı çözelim.

E) Okuldaki öğrencilerin içinde yalnız benim bisikletim vardı.

9. Aşağıdakilerden hangisinde "çoğu" sözcüğü farklı görevde kullanılmıştır?

A) Kitaptaki şiirlerin çoğu ortalama 10-15 dizelikti.

B) Kar yağdığı gün, çoğu okula gelmemişti.

C) Bu dönemde, çoğu bilgisayarla oynamayı seviyor Çocukların.

D) Bu yaylada yaşayan çoğu insan, hiç büyükşehir görmemiştir.

E) Soruların birkaçı zordu, ama çoğu oldukça kolaydı.

10. Aşağıdaki cümlelerden hangisinde altı çizili sözcük zamir değildir?

A) Çocuklardan biri dün hasta olduğu için kursa gelememiş.

B) İçeriye kimi sorduysam yok dediler.

C) Dersten sonra, hepimiz sınıfta oturup kitap okuduk.

D) Sorulan bitirmek için epeyce zaman harcadı, birkaçını çözemedi.

E) Günhan lise biri Ankara'da okuduktan sonra buraya gelmiş.

**2-mashq.** *Quyidagi gaplarda ravishlarni topib, turini aniqlang.*

1. İki günden beri bunları arıyorum.....

2. Onu geçen yıl size vermiştim.....

3. Herkes, bana bir şeyler soruyordu.....

4. Şunları hangisi götürecektir?.....

5. Öteki nereye giderse bu da oraya gidecek.....
6. Hiçbiri, bizi aramadı, ne yapabiliriz?.....
7. Bazıları, o günkü toplantıya hiç katılmadı.....
8. Kimi arıyorsanız, bize söyleyin.....
9. O, hiçbir zaman umutsuzluğa düşmedi.....
10. İsterseniz buraya onları da çağıralım.....

### **3-mashq. Quyidagi matndan olmoshlarni toping va tagiga chizing.**

Koca Ali yerinden kımıldamadı. Zaten biraz başı ağrıyordu. “Mesnevi dinler, açılırım!” dedi. Büyük bir gönül rahatlığı içinde, iki garip dervişin ruhu ürperten ezgileriyle kendinden geçti. Her âşık gibi onun yüreğinde de sonsuz bir kendinden geçiş, bir coşku, bir kaynaşma yeteneği vardı. En küçük bir nedenle coşardı. Anlamını çıkaramadığı bir dilin gizemli uyumu, durgun kanını sular altında saklı derin bir su çevrintisi gibi kaynattı. Her yanı nedensiz bir sarsıntıyla titriyor, sökülmez bir şey boğazına düğümlenir gibi oluyordu. Yatsı namazını kıldıktan sonra mescitten çıkınca, doğru dükkânına giremedi. Yürüdü. Uykusu yoktu. Ilık, yıldızlı bir yaz gecesiydi. Samanyolu, sarı altın tozundan göz alabildiğine bir bulut gibi göğün bir yanından öbürüne uzanıyordu. Yürüdü, yürüdü. Kentten mandıralara giden yolun geçtiği tahta köprüde durdu. Kenara dayandı. Geniş derenin dibine yansıyan yıldızlar, orada çakıl taşları gibi parlıyor, şırıldıyordu.

### **GÜNEŞ SAĞLIK GETİRİR**

Öğretmen öğrencilerine gülümseyerek sordu:

–Size bir bilmece soracağım. Bakalım önce kim bilecek?

Mavi atlas

Metre ölçmez,

Makas kesmez,

İğne batmaz,

Teri biçmez.

Ali parmak kaldırdı.

–Güneş, öğretmenim, dedi.

Öğretmeni:

–Aferin, Ali. Bugün ders konumuz güneştir. Güneş bizi aydınlatır, ısıtır. Bitkileri büyütür. Güneş hayat kaynağımızdır. Mikroplar güneş gören yerlerde yaşayamazlar. Onun için atalarımız “Güneş girmeyen eve doktor girer.” demişlerdir.

Ayla parmak kaldırdı:

–Öğretmenim, fazla güneşte durmak bize zarar verir, dedi.

Öğretmen:

–Aferin, Ayla. Ne güzel söyledin. Özellikle sıcak yaz günlerinde denizde fazla kalmamalı, güneşte oynamamalı, dedi.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnlarni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II.«Shifokor huzurida» mavzusida dialog tuzing.*

### **UZUN HUSEYİN**

**Patron:** Günaydın!

**Sekreter:** Günaydın, efendim.

**Patron:** Beni kimse aradı mı?

**Sekreter:** Evet, efendim, on dakika önce Huseyin Bey adlı biri aradı. İstanbul’daymış, sizinle görüşmek istiyor. Cep telefonunun numarasını aldım.

**Patron:** Tamam, hemen odama bağla. Bakalım kimmiş? Ne istiyor?

**Sekreter:** Hemen bağlıyorum efendim.

**Patron:** Alo! Buyurun efendim, beni aramışsınız.

**Huseyin:** Beni tanımadın mı? Uzun zaman oldu tabii. Belki de unutmuşsundur.

**Patron:** Sesiniz yabancı gelmiyor ama halahatırlayamadım. Nereden tanışıyoruz beyfendi?

**Huseyin:** Liseden, Atatürk Lisesi’nden.

**Patron:** Ooo! Basketçi Uzun Huseyn nerelerdesin? Nasılsın, iyi misin?

**Huseyin:** Sağ ol, iyiyim. İzmir’deyim. Sen nasılsın?

- Patron:** Teşekkürler, ben de iyiyim. Sesini duydum, daha iyi oldum. Galiba basketbolu bırakmamışsın.
- Hüseyin:** Amatör olarak oynuyorum. Ama, asıl işim avukatlık. Seni çok aradım ama ulaşamadım. Telefonunu bulmak da çok zor. Eski telefonun değişmiş. Yenisi de telefon rehberinde yok.
- Patron:** Haklısın. Telefonlar şirket adına. Bu yüzden bula-mamışsın. Ben de seni ihmal ettim, aramadım, kusura bakma. İşler için koşturmaktan kendimizi, çevremizi unutuyoruz. Peki telefon numaramı nereden buldun?
- Huseyin:** Geçen gün yolda Ahmet'le karşılaştık. Ona, "Bizim Erhan nerede?" diye sordum. O da, "Şirket kurdu, patron oldu." diye cevap verdikten sonra telefon numaranı da verdi.
- Patron:** İyi olmuş. Şimdi senin numaran da bende var. Bundan sonra benden kurtulman mümkün değil. Seni sık sık rahatsız edeceğim.
- Huseyin:** Memnun olurum.
- Patron:** Vaktin var mı? Gel, görüşelim.
- Huseyin:** Şimdi otobüsüm kalkacak. Edirne'de bir işim var. Yarın döneceğim, uğrarım, Allah'a ısmarladık.
- Patron:** Güle güle, hayırlı yolculuklar, yarın görüşmek üzere.

### **Savol va topshiriqlar**

- I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*
- II. Matndagi «diye» so'zining qo'llanilishiga e'tibor bering.*
- III. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:*
  - 1. Patronun adı neymiş?*
  - 2. Patronla Huseyn Bey'in dostluğu nereye dayanıyor?*
  - 3. Huseyin Bey'e niçin "Uzun" lâkabı takılmış?*
  - 4. Patronun telefon numarasını bulmak neden zormuş?*

### **19-§. Ravish va uning ma'no turlari –Zarf ve Çeşitleri**

Gapda fe'l va sifatlardan oldin kelib, ular ifodalagan ish-harakat yoki predmet belgisini izohlovchi, o'zgartiruvchi so'zlar turk tilshunosligida *ravishlar* (*zarflar*)

deyiladi. Turk tilshunosligida ravishlarning joy, vaqt (zamon), holat va miqdor nomlari ekanligi aytiladi.

Turk tilida ko‘plab so‘zlar ravish bo‘lib qo‘llanadi. Bularga: *hemen, şimdi, çok, az çok, en çok, biraz, son derece, sabaha karşı, akşama doğru, önce, sonra, çabuk, hızlı, yavaş, ileri, geri, birden bire, ansızın...* kabilarni kiritish mumkin.

Ravishlar ma`no va vazifasiga ko‘ra quyidagi guruhlariga ajratiladi.

- Payt ravishlari
- O‘rin ravishlari
- Miqdor ravishlari (ozlik - ko‘plik)
- Holat ravishlari
- So‘roq ravishlari

**Payt ravishlari** ish-harakat va uning yuz berishini ma’lum bir vaqt ichida ko‘rsatgan so‘zlardir.

Hakan *dün akşam* geldi.

Hamdi Bey *şimdi* gitti.

Orhan *yarın* gelecek.

Ish-harakatning ma`nosini joy, makon, yo‘nalish jihatidan ifodalagan so‘zlarga **o‘rin ravishlari** deyiladi. O‘rin ravishlariga *ileri, geri, aşağı, yukarı, on, arka, sağ, sol, alt, üst, bura, şura, ora...* kabilar misol bo‘ladi.

Fe`l, sifat, ravishlarning ozlik-ko‘pligini ifodalagan so‘zlarga **miqdor ravishlari** deyiladi. Miqdor ravishlari quyidagi so‘zlardan tashkil topadi: *az, çok, pek, en, kadar, daha, en çok, en az, pek çok, pek az, biraz, fazla, hep, hepten, kısmen, daha...* kabi.

Fe`l, sifat, ravishlarning ma`nolari qay tarzda yuz berganligini ifodalaydi. Ushbu ravish turi ish-harakatning belgisini, holatini, bir ishning qay tarzda bajarilganligini, sabab-natijasini va shunga o‘xshash holatlarni bildiradi. Asliy sifatlarni tashkil etuvchi so‘zlar **holat ravishi** bo‘lib ham qo‘llaniladi. Bu so‘zlar predmetning belgisini bildirsa, sifat; ish-harakatning qay tarzda yuz berganligini ifodalasa, ravish bo‘ladi. Ushbu ravish turi o‘z ichida bir qancha guruhlariga bo‘linadi. Faqat mavzuga chuqur yondoshmaslik maqsadida bazi misollarni keltirishni lozim topdik.

Bu işi *böyle* yapınız.

Çocuklar *bağırarak* koştular.

Okula geçkaldık, *hızlı* yürüyünüz.

Siz akıllı insansınız, *aptalca* konuşmayınız.

Fe`l hamda sifatlarning ma`nolarini so`roq yo`li bilan belgilab beruvchi so`zlarga **so`roq ravishlari** deyiladi. Ushbu so`zlarga: *ne, nasıl, nereden, niçin, neden, hani, ne biçim, ne kadar* kabilar misol bo`ladi. Bu so`roq so`zlarining ba`zilari gapdagi o`rniga qarab, so`roq olmoshi, so`roq sifati ham bo`lishi mumkin. Shuni unutmaslik kerakki, so`roq ravishi bo`lganda, bu so`zlar, albatta, hol vazifasida kelishi kerak:

*Araba almışsın, ne markası?* Bu gapda **ne** so`zi aniqlovchi vazifasida kelganligi uchun turk tilida so`roq sifati bo`lib keladi.

*Ne istiyorsun?* Bu gapda **ne** so`zi to`ldiruvchi vazifasida kelganligi uchun turk tilida so`roq olmoshi bo`lib keladi.

*Ne ağlıyorsun?* Bu gapda **ne** so`zi hol vazifasida kelganligi uchun turk tilida so`roq ravishi bo`lib keladi.

*Ne* so`zi singari *nasıl* so`zi ham gapdagi vazifasiga ko`ra ham sifat, ham olmosh, ham ravish bo`lib kelishi mumkin:

*Nasılsın?* (olmosh)

*Nasıl kitap?* (sifat)

*Nasıl geldin?* (ravish)

**1-mashq.** *Tagiga chizilgan ravishlarning turlarini yozing.*

1. Kolumun ağrısı tekrar başladı.

2. Yarın seni aramayacak.

3. Orhan şimdi geldi.

4. Sorunlarını ağlaya ağlaya anlattı.

5. Arabasını ileri park etti.

6. Derslerine, çok çalışıyordu.

7. İşte Selma gidiyor.

8. O, her zaman güzel giyinir.

9. Çocuklar, aşağı indiler.

10. Muş'a niçin gittin?

**2-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga hangi, nasıl, ne, kaç so'zlarini moslab yozing.*

Bu makina ..... çalışır?

Mektup ..... zaman geldi?

Bu bölümde ..... dersler var?

Bu işten ..... bir fayda bekliyorsunuz?

Elma ..... lira?

Sınıfta ..... öğrenci var?

Bu bina ..... kat olacak?

Okula ..... kişi alıyorlar?

..... bir iş istiyorsunuz?

..... dersi sevmiyorsunuz?

..... lira maaş alıyorsunuz?

..... sokakta oturuyorsunuz?

..... lokantada yemek yiyorsunuz?

..... yaşındasınız?

**3-mashq.** *Ravishlarning toping va turini aniqlang.*

1. Bana göre evler kadar sokaklar da temiz olmalıydı. 2. Eve yak-laştıkça yüreğimin daha hızlı çarptığını hissediyorum. 3. Bu boş tepeler günün birinde sarıya boyanacak. 4. Babamın askerlik yaptığı yeri mutlaka göreceğim. 5. Sessizce yanındaki yaşlı kadınla konuşmaya başladı. 6. Dün senden aldığım kitabı bitiriverdim bir solukta. 7. Muhtar, köy odasında halkın sorunlarını ne zaman dinleyecek? 8. Kardeşim, hızlı koşardı. 9. Mobilyalar çok yeni görünüyordu. 10. İzmir'den dün geldim.

## **BORÇ**

**Anne:** Hoş geldiniz!

**Damat:** Hoş bulduk anne!

**Kız:** Hoş bulduk anne! Babam daha gelmedi mi?

**Anne:** İşten şimdi çıkmıştır, birazdan gelir. Salona geçin, ben hemen geliyorum. Mutfakta biraz işim var, bitirip gelirim.



**Kız:** Anne, sana yardım edeyim. Yemek pişiriyorsundur.

**Anne:** Yemeğe kalırsınız değil mi? Ona göre bir şeyler ilave edeyim.

**Kız:** Hayır, anne, biz sinemaya gidiyoruz. Bir saat vaktimiz var. Size uğramak istedik.

**Anne:** İyi yapmışsınız. Ne içersiniz? Çay mı yapayım, kahve mi?

**Damat:** Anne, ben ne çay içerim ne de kahve. Midem pek iyi değil. Midemde biraz yanma var.

**Anne:** O zaman size soğuk bir ayran yapayım.

**Damat:** İyi olur anne, ben ayranı severim.

**Kız:** Anne, babam bugün gecikecek mi?

**Anne:** Bilmiyorum, kızım. Belki arkadaşlarına uğrar belki de markete. Hiç belli olmaz. Niye sordun?

**Kız:** Biraz borç para isteyeceğim. Durumu nasıl? Verir mi, anne?

**Anne:** Ne kadar istiyorsun? Çok değilse verir. Bugünlerde onun da eli sıkışık.

**Kız:** Çok değil, anne. Neyse gelsin, konuşuruz.

**Baba:** Hayırlı akşamlar, hanım, hoş geldiniz çocuklar, nasıl-sınız?

**Kız:** Hoş bulduk, baba iyiyiz, sen nasılsın?

**Baba:** İyiyim, kızım.

**Damat:** Hoş bulduk, baba. Maşallah, iyi görünüyorsun.

**Baba:** İyiyim, oğlum, iyiyim. Bugün annenize bir sürpriz yaptım. Ona haber vermeden bulaşık makinası aldım. Artık bulaşıkları eliyle yıkamaz. Bütün paramı verdim, biraz da borçlandım.

**Anne:** Niçin bana daha önce söylemedin?

**Baba:** “Sürpriz olsun” diye düşündüm de, onun için söylemedim. Sürprizimden hoşlanmadın mı yoksa?

**Anne:** Hoşlandım ama...

**Kız:** Anne, biz gidiyoruz. Yoksa sinemaya geç kalacağız. Haydi iyi akşamlar!

**Anne:** Kızım, ayranınızı için de öyle gidin.

**Damat:** Ben içtim anne, eline sağlık! Haydi iyi akşamlar!

**Kız:** Belki dönüşte uğrarız, ben de o zaman içerim.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Ravishlarni toping va turini aniqlang.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko 'ra javob yozing:*

- 1. Kız ve damat yemeğe kalacaklar mı?*
- 2. Damat niçin çay veya kahve içmek istemiyor?*
- 3. Anne, sürprize niçin sevinemiyor?*
- 4. Sizce kız neden ayranını içmeden kalkıp gitti?*

### **İŞ DİSİPLİNİ**

**Müdür:** Hayrola, Ferhat Bey, bir şey mi var?

**Ferhat Bey:** Önemli bir şey değil, efendim, ama Halûk Bey yine işe geç kaldı. Ben de bir daha geç gelmemesini, işleri aksatmamasını söyledim.

**Müdür:** İyi yapmışsın. Bir daha geç gelmez herhâlde. Yoksa maaşından kesmek zorunda kalırız. Bunu da ona hatırlat.

**Ferhat Bey:** Peki, efendim, söylerim.

**Müdür:** Kapıdaki görevliye de sabah ve akşam işçilerin imzalarını almasını söyle.

**Ferhat Bey:** Olur efendim, hemen gidip söyleyeyim.

\*\*\*

**Ferhat Bey:** Müdür Bey sabah ve akşamleyin işçilerin geliş-gidiş saatlerinde dikkat etmeni ve imzalarını almanı emretti.

**Görevli:** Peki, efendim. Hemen bir imza defteri hazırlayayım.

**Ferhat Bey:** Sabahleyin geliş saatinden, akşamleyin de çıkış saatinden sonra bana getireceksin, kontrol edeceğim.

**Görevli:** Olur efendim.

\*\*\*

**Ferhat Bey:** Halûk Bey kolay gelsin!

- Halûk Bey:** Sağ olun usta başım. Kusura bakmayın, sabah yine geç kaldım. Hanıma beni erken uyandır- masını söyledim. Ama, o da erken kalkmamış.
- Ferhat Bey:** Bunu bir kaç defa tekrarladın. Bu da müdürün dikkatini çekti. Bundan sonra giriş ve çıkışta imza almamızı emretti. Bundan sonra sakın işe geç kalma. Yoksa maaşını keseriz.
- Halûk Bey:** Bunu da mı müdür emretti?
- Ferhat Bey:** Elbette. İş disiplinini kimsenin bozmasını istemiyor. Bu konuda da son derece haklı, hepimiz buradan ekmek yiyoruz.
- Halûk Bey:** Doğru söylüyorsunuz. İnşallah, bundan sonra hiç geç kalmam.
- Ferhat Bey:** İnşallah hiç kimse geç kalmaz ve işlerimizi za- manında bitirip teslim ederiz. Çünkü iş hayatında sz namustur.
- Halûk Bey:** Haklısınız, hem de yerden göge kadar.

### **Savol va topshiriqlar**

- I. Matnni rollarga ajratib o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*
- II. Matndan undalmalarni toping, ularning yozilishiga e‘tibor bering.*
- III. Quyidagi savollarga matnga ko‘ra javob yozing:*

- 1. Ferhat Bey‘in Halûk Bey‘e kizmasının sebebi ne?*
- 2. Müdür, Ferhat Bey‘le konuştuktan sonra neleri emretti?*
- 3. Bundan sonra kapıdaki görevli ne yapacak?*
- 4. İşleri zamanında bitirmenin önemi nedir?*

### **20-ř. Ravishlarda daraja . Ravishlarning tuzilish turlari- Zarflarda**

#### **Derecelendirme. Yapılarına Göre Zarflar**

Sifatlarda bo‘lgani kabi ravishlarda ham qiyos, kuchaytirish va kichraytirish shakllari mavjud.

**Ravishlarda qiyos.** Ravishlar va ravish sifatida qo‘llanadigan so‘zlar o‘zlari ifoda etgan belgi-xususiyat yoki ish-harakatning avjiga ko‘ra uch darajada sanab o‘tiladi: *iləri gitmek, daha iləri gitmek, en iləri gitmek; koyu yeşil, daha koyu yeşil, en koyu yeşil* kabi.

Bu shakllarga turk tilshunosligida qiyos ravishlari deyiladi. Ularning darajalari ham sifatlarda bo'lgani kabi **tenglik** (o'xshashlik) **darajasi**, **orttirma daraja** va **ustunlik darajasi** hisoblanadi.

Qiyos ravishlari qiyos sifatlariga o'xshaydi. Tenglik darajasini yuzaga keltiruvchi **kadar** va **gibi** yordamchi so'zlarini keltiramiz. Bulardan birinchisi miqdor, ikkinchisi xususiyatga ko'ra qiyoslaydi:

*Osman bir at **kadar** hızlı yürür (Osman bir ot qadar tez yuradi).*

*Osman bir at **gibi** hızlı yürür (Osman bir ot kabi tez yuradi).*

Ravishning bunday shakllari sifat darajalariga o'xshab yasaladi:

*Özgür yemeğini **en önce** bitirir, Selma **en sonra**.*

*(O'zгур ovqatini eng oldin tugatadi, Salmo eng oxirida).*

**Ravishlarda kuchaytiruv.** Fe'l va sifatlardan oldin kelib, ish-harakat yoki belgini kuchaytiruvchi ravish shakliga ravishlarda kuchaytiruv deyiladi. Ular shaklan sifatning orttirma darajasiga mos keladi. Hatto bunday shakllarni sifat darajasidan boshqa narsa emas, deyish ham mumkin: **büsbütün haksız** (to'la nohaq), **güpegündüz soymak** (kuppa-kunduz o'g'irlab ketmoq), **dosdoğru konuşmak** (to'ppa-to'g'ri gapirmoq) kabi.

Xuddi sifatlarda bo'lgani kabi ravishlarda ham kuchaytiruv ravishlarning ikkilanishi yo'li bilan yasaladi: **az az**, **erken erken**, **yavaş yavaş**, **güzel güzel** kabi.

Shuningdek, turk tilida otlar ham ikkilanish yo'li bilan kuchaytiruv ravishlariga aylanishi mumkin: **adım adım (izlemek)**, **dükkan dükkan (dolaşmak)**, **tane tane (saymak)** kabi.

**Ravishlarda kichraytiruv.** Fe'l va sifatlardan oldin kelib, ish-harakat yoki belgining kichraytirib, ozaytirib ko'rsatilishiga kichraytiruv deyiladi. Ravishning bunday shakllari xuddi kichraytiruv sifatlari kabi so'z negiziga **-ce**, **-rek**, **-cik**, **-cek** yasovchi qo'shimchalar qo'shib yasaladi.

Kichraytiruv shakllari sifatlar kabi darajalanadi:

**Kısaca = biraz kısa = oldukça kısa = pek kısa.** Masalan: *Oturup, kısaca anlattı (O'tirib, qisqacha so'zlab berdi).* **Biraz kısa yapabilir misin?** (Biroz qisqa qila

olasanmi?) Öğrenci konuyu **oldukça kısa** anlatmış (Talaba mavzuni ancha qisqa aytib beribdi). **Pek kısa** olmasın (Juda ham qisqa bo'lmasin).

Sifatlardan darajalangan kichraytiruv ravishlari ko'proq **-ce** qo'shimchasi yordamida yasaladi. Uning sifat yasovchi **-ce** qo'shimchasidan farqi faqat urg'udadir. Ravish yasovchi **-ce** qo'shimchasi har doim urg'uli bo'ladi: **uzunca** *konuşmak*, **erkence** *kalkmak*, **hızlıca** *yürüme*k, **fazlaca** *yemek* va hok.

**-cek** yasovchi qo'shimcha vositasida yasalgan kichraytiruv ravish shakllari ham **-ce** kabi vazifa bajaradi: **şimdicek**, **demincek**, **çabucak**, **tezcek** kabi.

**-cik** yasovchi qo'shimchasi vositasida yasalgan kichraytiruv ravish shakllari turk tilida juda kam qo'llanadi: **incecik**, **ufacık**, **küçükük**, **azacık** kabi.

**-rek** yasovchi qo'shimchasi olib yasalgan kichraytiruv ravishini bor-yo'g'i bir necha so'zda uchratish mumkin: **ufarak**, **ekşirek**. Bu yerda shuni ta'kidlash joizki, hozirgi zamon o'zbek tilida **-roq** yasovchisi vositasida yasalgan ravish kichraytiruv shakllari juda faoldir: **yaxshiroq** *o'ylab ko'rmoq* (**daha iyi**, **iyice düşünmek**), **qisqaroq** *tushuntirmoq* (**kısaca anlatmak**, **kısa açıklamak**), **chiroyliroq** *kiyinmoq* (**daha güzel giyinmek**)kabi.

**1-mashq.** *Gaplarda bo'sh qoldirilgan joylarni jadvaldagi so'zlar bilan to'ldiring.*

ertesi gün	hafif hafif	ben gelmeden	niye	az sonra
pek	ne zaman	henüz	sakin sakın	nasıl
çok	telaşla	biraz	ne kadar	ne
çok güzel	güzel güzel	içeri	az	biraz sonra

1. .... hava kararmıştı.
2. Anlatılanları ..... dinliyordu.
3. Bunları bana ..... söylersin?
4. Bu elbiseyi ..... aldın?
5. Rüzgar ..... esiyordu.
6. Yaptığın resimler ..... olmuş.
7. ....hiçbir şey hatırlamıyordu.
8. Yaptığım tatlıdan ..... yer misin?

9. ....gerekli açıklama yapılacaktır.
10. Bana ördüğün şapkayı ..... beğendim
11. Bak seninle ..... konuşuyoruz.
12. Küçük kız ..... girdi.
13. .... geleceğim demişti.
14. Okulunu bitirmene..... kaldı.
15. Seni daha ..... bekleyeceğiz?
16. Son günlerde ..... görüşemiyoruz.
17. .... ağlayıp duruyorsun?
18. Boş ver, bunları ..... kafana takma.
19. .... sakın bir yere gitmeyin!
20. Akşamki toplantıya ..... katılmadın?

### **ÇIFTE KAMBURLAR VE ÇARŞAMBA CADILARI**

Bir varmış bir yokmuş. Vaktiyle Ali adında bir kambur varmış. Ali, bir hamamın külhanında görevliymiş. Hamamın sıcaklığı kamburu için iyiymiş. Bu sebeple, hamam sahibi kendisine hamam içinde bir oda verip orada yaşamasını istemiş. Ali uzun yıllar hamamdaki işini sür-dürmüş.

Bir gece, bütün müşteriler hamamdan çıktıktan sonra, Ali hamamın içinde bazı sesler duymuş. Gidip bakmış. El ele tutuşmuş çok sayıda küçük adamın “Çarşambadır, Çarşamba!” diyerek dans ettiğini görmüş. Ali de onlara katılmış ve birlikte şarkı söylemeye, dans etmeye başlamış. Küçük adamların her hareketini o da yapmış ve onlarla birlikte eğlenmiş. Bu durum, küçük adamların çok hoşuna gitmiş ve Ali’ye ödül vermişler. Sırtındaki kamburu alıp hamamın kubbesine asmışlar.

Ali ertesi gün yine kendisi gibi kambur arkadaşı ile buluşmuş. Tabi Ali’nin sırtında kamburu yokmuş. Arkadaşı onu görmüş ve çok şaşırılmış. “Kamburuna ne oldu?” demiş. Ali de, her şeyi açık açık anlatmış.

Arkadaşı, Ali’ye “Birkaç gün senin yerine ben çalışmak istiyorum.” demiş. Belki küçük adamlar tekrar gelip benim de kamburu mu alırlar diye düşünmüş. Ali, arkadaşını kırmamış ve isteğini kabul etmiş. Bir gece arkadaşı da aynı gürültüleri duymuş ve hemen içeriye girmiş. Küçük adamları görmüş ve yanlarına yaklaşmış.

Küçük adamlar yine el ele tutuşmuş ve “Çarşambadır, Çarşamba!” demişler. Fakat günlerden çarşamba değil, perşembe imiş. Kambur adam da “Perşembedir, Perşembe!” diye bağırılmış. Bunun üzerine küçük adamların canı sıkılmış. Ona ödül yerine ceza vermişler. Ali'nin kubbedeki kamburunu alıp adamın sırtına takmışlar. Bundan sonra Ali'nin arkadaşı sırtında iki kambur taşımaya başlamış.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan ravishlarni toping va turlarini ko'rsating.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:*

- 1. Hamam sahibi, Ali'nin hamamda yaşamasını neden istemiş?*
- 2. Ali, bir gece hamamda nelerle karşılaşmış?*
- 3. Küçük adamlar Ali'ye niçin ödül vermişler?*
- 4. Ali'nin kambur arkadaşına niçin ceza vermişler ve ne yapmışlar?*
- 5. Arkadaşı niçin Ali'nin yerine geçmek istemiş?*

### **DOSTLAR ZOR GÜNLERDE BELLİ OLUR**

Mahmut'un çok sevdiği bazı arkadaşları var. Onlar çok sık görüşürler. Yardıma ihtiyacı olduğunda onlar Mahmut'a yardım etmekten mutluluk duyarlar. Mesela, Mahmut geçen hafta yeni bir eve taşındı. Bütün eşyasını kendi kendine taşıyamazdı. Birilerini kiralamak için yeterli parası da yoktu. Arkadaşları geldiler ve her şeyi taşımakta ona yardım ettiler. Mahmut çok sevindi. Arkadaşları ona: “Dostlar zor günlerde belli olur.” dediler.

Zeynep Teyze'nin çok sevdiği bazı arkadaşları var. Onlar çok sık görüşürler.

Yardıma ihtiyacı olduğunda onlar Zeynep Teyze'ye yardım etmekten mutluluk duyarlar. Mesela, geçen ay Zeynep Teyze'nin mutfağındaki musluk bozuldu ve evini berbât etti. Bütün ev su içinde kaldı. Herşeyi kendi kendine tamir edemezdi ve temizleyemezdi. Ev sahibi de ona yardım etmedi. Arkadaşları geldiler ve ona yardım ettiler. Musluğu tamir ettiler ve bütün odaları temizlediler. Zeynep Teyze onlara çok çok teşekkürler etti. Arkadaşları ona: “Dostlar zor günlerde belli olur.” dediler.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matn mazmunini gapirib bering.*

*III. O'z do'stlaringiz haqida turk tilida hikoya qilib bering.*

### Uy va uy jihozlari

anahtar – kalit	asansör –lift
apartman –ko‘p qavatli uy	balkon – balkon
askı – kiyim ilgich	banyo – yuvinish xonasi
avize – qandil	bardak –stakan
ayakkabılık – oyoq kiyim javoni	bıçak – pichoq
ayna – ko‘zgu	bodrum – yerto‘la
bahçeli ev –hovlili uy	bulaşık makinesi – idish yuvish mashinasi
çarşaf – ko‘rpa g‘ilofi	buzdolabı – muzlatgich
çekmece – tortma	çamaşır makinesi – kir yuvish mashinasi
çocuk odası – bolalar xonasi	çatal – sanchqi
daire – xonadon	çöp kutusu – axlat qutisi
dolap – shkaf	diş macunu – tish pastasi
döşek – to‘shak	duvar – devor
duş –dush	elektrik süpürge – chang yutgich
elbise dolabı – kiyimlar uchun shkaf	
ev – uy	



fırın – gaz pechi, tandir	fırça – cho‘tka
halı – gilam	havlu – sochiq
kalorifer – isitish moslamasi	kap –idish
kanepe – divan	kapı – eshik
kat –qavat	kâse –kosa
kilim – palos, sholcha	kaşık – qoshiq
kilit – qulf	kepçe – cho‘mich
kitaplık – kitob javoni	kevgir –kapgir
koridor –koridor, yo‘lak	kiler, depo – omborxona
lâmba – lampa	koltuk – kreslo
lavabo – rakovina	kova – chelak
ocak – gaz plitasi	kumanda – masofadan boshqaruv
oda – xona	pulti
oturma odası – ovqatlanish xonasi	masa – stol
raf –javon	masa örtüsü, sofras – dasturxon
saksı – tuvak	mutfak – oshxona
salon – zal	pencere – deraza
sandık – sandiq	perde – parda
selamlık – yo‘lak, dahliz	radyo – radio
soba – isitgich (pechka)	resim – rasm
televizyon – televizor	sabun – sovun
uydu anten – parabolik (yo‘ldoshli)	sandalye – stul
antenna	süpürge –supurgi
vazo – guldon	şampuan – shampun
yastık – yostiq	tabak – taqsimcha
yatak odası – yotoqxona	tava – tova
yorgan – ko‘rpa	tencere – qozon
yatak – yotoq	tuvalet – hojatxona
	ütü – dazmol

**O‘z uyingizni ta’riflang.**

## 21-§. Fe'l. O'timli va o'timsiz fe'llar.Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar - Fiil.

### Geçişli ve Geçişsiz Fiiller. Olumlu ve Olumsuz Fiiller

Ish, harakat, holat, vaziyatni bildirgan, shaxs-son va zamon tushunchasini bergan so'zlarga *fe'llar (füller)* deyiladi. So'z turkumlari orasida eng muhim ahamiyatga ega o'zak fe'llardir. Chunki fe'llar ta'rifda aytilganidek qilingan ishlarni, holatlarni, harakatlarni va ichida joylashgan vaziyatlarni bildirgan holda shaxs-son, zamon, qaror tushunchalarini beradi.

Fe'l tuslanishida ish-harakat o'zak yoki negizda ifodalanadi. Fe'ldan anglashilgan harakat yo tashqariga, yo ichkariga yo'nalgan bo'ladi, ya'ni predmetga harakat tashqaridagi harakatni amalga oshiruvchiga yo'nalgan bo'ladi. Fe'l ot(ega) yoki boshqa so'zga ta'sir etadi. Shu nuqtayi nazardan fe'llar ikki asosiy guruhga bo'linadi: *o'timli* fe'llar va *o'timsiz* fe'llar. Bunga fe'lning ma'no jihatdan ham bo'linishi deyiladi. Soddaroq aytganda, ba'zi fe'llar vositasiz to'ldiruvchi oladi, ba'zisi esa olmaydi. Vositasiz to'ldiruvchi oluvchi fe'llar *o'timli*, vositasiz to'ldiruvchi olmaydigan fe'llar esa *o'timsiz* fe'llar bo'ladi. Masalan: *Barış Bey kitabı açıyor*(*Barış Bey kitobni ochyapti*)gapida *Barış Bey* ning qilgan ishi *kitap* ga ta'sir etmoqda. Shu bois *açıyor* fe'li *o'timli* dir. Bu gapdagi *kitap* so'zi ega amalga oshirgan ishni belgilagan va fe'lning ma'nosini to'ldirib kelgan.

*O'timli fe'llar.*Harakati boshqasiga qaytgan, ya'ni gap ichida bir predmetga (borliqqa) ta'siri bo'ladigan fe'llarga *o'timli fe'llar(geçişli fiiller)* deyiladi: *kır-, çek-, ara-, bul-* kabi. *O camı kırdı, kapıyı çekti, birisini aradı, babasını buldu (U oynani sindirdi, eshikni tortdi, birini qidirdi, otasini topdi)* va hok.

Ta'sirni qabul qiluvchi borliqning nomi ko'pincha *kimni? (kimi?) kim? (kim?)*,ba'zan esa *kimga? (kime?)* savollariga javob bo'ladi va gapda vositasiz to'ldiruvchi (*nesne*) vazifasini bajaradi: *Ali motoru getirdi (Ali motorni keltirdi). Birlikte çorba içeriz (Birga sho'rva ichamiz). Çok paraya kıymışsınız (Juda ko'p pul ishlatibsiz)*va hok.

Bu misollarda fe'llarning otlarga ta'siri ko'rinib turibdi. O'timli fe'llarda harakat bilan o'sha harakatni amalga oshiruvchi (ega)dan boshqa bir predmet ham mavjud. Bu vositasiz to'ldiruvchi (*nesne*) dir. Harakat o'sha predmetga qaratilgan va uni o'z ta'siri

ostiga olgan, ya'ni harakat o'sha predmet ustida amalga oshiriladi. O'timsiz fe'llarda esa harakat va uni bajaruvchisi (ega)dan boshqa uchinchi unsur, ya'ni ega va u amalga oshiradigan ish-harakatdan boshqa narsa (predmet) yo'q. O'timsiz fe'llarda ot (ega) harakat bilan yakkama-yakka holatda bo'ladi, ish-harakat vositasiz to'ldiruvchiga o'tmaydi, uning o'ziga qaytadi.

**O'timsiz fe'llar.** Harakat gapning egasiga yo'nalgan fe'llarga **o'timsiz fe'llar** (*geçişsiz fiiller*) deyiladi (**yat-, kalk-, dur-**). *O yattı, kalktı, durdu (U yotdi, turdi, to'xtadi)* misollarida ish-harakatning boshqasiga o'tmaganligi va faqat egaga yo'nalgan ekanligi aniq ko'rinib turibdi. Demak, o'timli fe'llarda harakat boshqa predmetga o'tadi, o'timsiz fe'llarda o'tmaydi, eganing o'zida qoladi. Fe'llarning gap ichida biror bir borliq, predmetga ta'siri bo'lmaydi. Ular gap ichida vositali to'ldiruvchi (**tümleç**) bo'ladi: *Arkadaşım Konya'dan geldi (O'rtog'im Konyadan keldi). Yarın evde oturalım (Ertaga uyda o'tiraylik). Biz Üsküdar'a geçeceğiz (Biz Uskudarga o'tamiz)* va hok.

Holat va bo'lishni ifodalovchi fe'llar, ko'pincha, o'timsiz bo'ladi: *Her gün yazıhanede bulunurum (Har kuni ofisda bo'laman). Yemek pişti (Ovqat pishdi). Biraz daha büyümelisin (Yana ozgina katta bo'lishingiz kerak)* va hok.

Qo'llanish o'rni va ma'no farqiga ko'ra ham fe'llar o'timli va o'timsizga ajratiladi: *Kırlarda çiçek topladık (Qirlarda gullar terdik). Yazın biraz dinlenmişsin (Yozda bir oz dam olibsan). Eve bir kat çıkacağız (uyga bir qavat chiqamiz). Yarın Uludağ'a çıkacağız (Ertaga Uludoqqa chiqamiz)* va hok.

Bunday fe'llar turk tilida o'rtoq fe'llar deyiladi. Fe'lning o'zak va negizi ish-harakatni boshlang'ich shaklda ifodalaydi va bu holatda qo'llanish so-hasiga chiqmaydi. Shuning uchun ularning boshlang'ich holatlari **yap-, kes-, ol-, git-, ver-, otur-, uyu-** shaklida yoziladi.

Xulosa shuki, o'timli fe'llar ish-harakatning bajarilishini, o'timsiz fe'llar esa yuz berishi (bo'lishi)ni ifodalar ekan. Fe'llar boshlang'ich shaklda xoh o'timli, xoh o'timsiz bo'lsin, ma'lum va ish bajaruvchi shaxsni talab qiladi. Shu bois passiv ko'rinish qarshisida faol ko'rinish namoyon bo'ladi: **kırılmak** emas **kırmak**.

Turk tilida o‘timsiz fe’llarga **-dir (-tir)** qo‘shimchalari qo‘shilganda ular o‘timli fe’llarga aylanishi mumkin. Masalan: *Anne beşiğin üzerinde uyudu (o‘timli); Anne çocuğunu uyuttu (o‘timsiz).* Yoki *Kız delikanlıya güldü (o‘timli); Kız delikanlıyı güldürdü (o‘timsiz).*

### **Fe’llarda bo‘lishlilik va bo‘lishsizlik**

Yuqorida fe’llarning gap egasiga ko‘ra olti turga bo‘linishi ta’kidlandi va undan birinchisi *bo‘lishli ko‘rinish (yalın görünüş, olumlu görünüş)* va ikkinchisi *bo‘lishsiz ko‘rinish (olumsuz görünüş)* ekani aytib o‘tildi.

Ma’lumki, fe’llar boshqa so‘z turkumlariga nisbatan boy va murakkab grammatik kategoriyalarga ega. Shu nuqtayi nazardan, fe’llarga bir nechta grammatik kategoriyalar xosdir.

Fe’l asosining qo‘shimchalar olmagan holatiga boshlang‘ich ko‘rinish (fe’lning noaniq shakli) deyiladi. Ular bir bo‘g‘inli asos yoki turli yasovchi qo‘shimchalar bilan otdan yoki fe’ldan yasalgan fe’l negizlari bo‘lishi mumkin: *geç-mek, dene-mek, yatmak, at-mak, çarp-mak, ara-mak* kabi.

Fe’lning noaniq shakli bo‘lib o‘tgan ish-harakatni tasdiqlaydi, ma’qullaydi va *bo‘lishli, bo‘lishsiz* ko‘rinishlarga ega bo‘ladi. Noaniq shakl tugal ma’noni ifodalash uchun muayyan ish bajaruvchi shaxsni talab etadi.

Fe’lning bo‘lishsiz shakli (*olumsuz görünüş*). Fe’lning bo‘lishsiz shakli fe’l asos yoki negiziga **-me, -ma** qo‘shimchasini qo‘shish orqali yasaladi. Bu qo‘shimcha urg‘usizligi bilan harakat nomlarida uchraydigan **-me** qo‘shimchasidan farqlanadi (*gel-me-di; gel-me, oku-ma-di*). Fe’lning barcha ko‘rinishlari ushbu qo‘shimcha yordamida bo‘lishsiz ko‘rinish olishi mumkin: *tepmek - tepmemek, tepilmemek, tepinmemek, tepişmemek, tepindirmemek* kabi.

Shu tarzda bo‘lishsiz negiz fe’l ifodalagan ish-harakatning amalga oshmaganligi, yuz bermaganligi, bo‘lmaganligini bildiradi: *Düğüne gitmeyeceğiz (To‘yga bormaymiz). Kapı açılmıyor (Eshik ochilmayapti). Hasta olmadım (Kasal bo‘lmadim)* kabi.

Yana shuni aytish kerakki, turk tilida **değil** so‘zi ham bo‘lishsizlikni ifodalashi mumkin: *değil-im, değil-diniz, değil-sek* kabi.

**1-mashq.** *Quyidagi gaplarda bo'lishli fe'llarni bo'lishsiz, bo'lishsiz fe'llarni esa bo'lishli qilib yozing.*

İsmail ödevini yaptı. ....  
Furkan hikâye okumadı . ....  
Yakup arkadaşlarına bilmece sordu. ....  
Uzay güzel bir resim yapmamış. ....  
Akif bugün sınıf başkanı seçildi. ....  
Sezai Eren'le birlikte oturuyor. ....

**2-mashq.** *Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar ishtirokida gaplar tuzing.*

**3-mashq.** *O'timli va o'timsiz fe'llar ishtirokida gaplar tuzing.*

### SUYUNUN SUYU

Köylünün biri, bir tavşan getirmiş Hoca'ya. Hoca da köylüyü bir güzel ağırlamış, yedirmiş, içirmiş. Ertesi hafta köylü yine gelmiş ve Hoca'ya: “Geçen hafta bir tavşan getirdim ya!” demiş. Hoca buyur edip içeri almış. Çorba içirip karnını doyurmuş. Sonra da “Bu getirdiğin tavşanın çorbası.” diye şaka bile yapmış. Adamın gönlünü almış ve gön-dermiş.

Bir hafta sonra birkaç köylü “Hoca bizi de ağırlar,” diye düşünmüş ve Hoca'nın evine gitmiş. Hoca “Siz kimsiniz?” diye sormuş. “Biz, sana geçenlerde tavşan getirenin komşularıyız,” diye cevap vermişler. Hoca onları da evine alıp neyi var neyi yoksa önlerine koymuş, yolcu etmiş hepsini sabahleyin.

Bir süre sonra birkaç köylü daha çıkıp gelmiş Hoca'nın evine. Hoca onları da içeri alıp misafir etmiş. “Kimlerdensiniz, hangi köydensiniz?” diye sormuş. Köylüler, “Biz sana tavşan getiren köylünün komşularının komşusuyuz,” diye cevap vermişler. Hiç aldırış etmemiş Hoca. Yemek zamanı sofraya bir tas su getirip koymuş. Adamlar şaşır-mışlar ve “Efendi, bu ne?” diye sormuşlar Hoca'ya. O da hiç bozuntuya vermeden, “Tavşanın suyunun suyu,” demiş.

### Savol va topshiriqlar

I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.

II. Matndagi fe'llarning bo'lishli yoki bo'lishsizligi, o'timli yoki o'timsizligini aniqlang.

III. Quyidagi savollarga matnga ko'ra javob yozing:

1. Köylü, Hoca'nın evine bir hafta sonra (ikinci kez) niçin gelmiş?
2. Köylünün ikinci gelişinde Hoca ona nasıl davranmış?
3. Sizce tavşanı getiren köylünün arkadaşları niçin gelmişler?
4. Hoca'nın sofraya bir tas su koymasının anlamı nedir?

### İKİ KARDEŞ HİKAYESİ

Bir çiftlikte iki erkek kardeş babalarından kalma yerde birlikte çalışıyorlardı. Kardeşlerden biri evliydi ve beş çocuğu vardı. Diğer kardeş ise bekarıydı. Her günün sonunda iki erkek kardeş ürünlerini ve kârlarını eşit olarak bölüşürlerdi.

Günün birinde bekar kardeş şöyle düşündü;

– Ürünümüzü ve kârımızı eşit olarak bölüşmemiz hiç de adaletli değil. Ben bekarım ve pek fazla ihtiyacım yok. Kardeşimin geniş bir ailesi var. Onun daha fazla ihtiyacı olur.

O günden sonra bekar olan kardeş her gece evinden çıkıp, bir çuval tahılı gizlice erkek kardeşinin evindeki tahıl deposuna götürmeye gitti.

Bu arada evli olan kardeş de kendi kendine:

– Ürünümüzü ve kârımızı eşit olarak bölüşmemiz hiç de doğru değil. Ben evliyim, eşim ve çocuklarım var ve yaşlandığım zaman onlar bana bakabilirler. Fakat kardeşim yaşlandığı zaman ona bakacak hiç kimsesi yok. İlerde onun daha fazla ihtiyacı olacak.

Böylece evli olan kardeş de her gece evinden çıkıp, bir çuval tahılı gizlice erkek kardeşinin tahıl deposuna götürmeye başladı. İki kardeş de yıllarca ne olup bittiğini bir türlü anlayamadılar. Çünkü her ikisinin de deposundaki tahılın miktarı değişmiyordu. Sonra, bir gece iki kardeş gizlice birbirlerinin deposuna tahıl taşıırken karşılaştılar. O anda olan biteni anladılar. Çuvallarını yere bırakıp birbirlerini kucakladılar.

Hayat akarken, kardeşlik bencilce sadece kendini düşünmek değil başkalarını da düşünmek ve kardeşçe paylaşmaktır.

**Yangi so'zlar:**

çiftlik-xo‘jalik , ferma

evli-oilali

bekar- turmush qurmagan inson, bo‘ydoq

eşit- teng

tahıl- don

depo- ombor

çuval- qop

kâr – foyda

## 22-§. Fe’lda zamon shakllari. Hozirgi zamon fe’li - Fiillerde Zaman .

### Şimdiki Zaman Fiili

Fe’l zamonlari ish-harakat bajarilgan vaqtni bildiradi. Turk tilida beshta zamon bor:

- Hozirgi zamon
- Yaqin o‘tgan zamon
- Uzoq o‘tgan zamon
- Kelasi zamon
- Hozirgi - kelasi zamon

Fe’lning *hozirgi zamon shakli* ifodalanayotgan ish-harakatning so‘zlashuv paytida bajarilayotganini bildiradi. Shu bilan birga hozirgi zamonning ish-harakatning davomiyligini ifodalovchi vazifasi ham bor. Fe’lning hozirgi zamon shakli ish-harakatning kelasi va hozirgi kelasi zamonini ham ifoda eta oladi:

Bu işi iki yıldan beri yapıyoruz.

Ben yarın geliyorum.

Biz yarın pikniğe gidiyoruz.

Ben ailemi çok seviyorum.

Arkadaşım hiç yalan söylemiyor.

Sizi her zaman özlüyorum.

### Hozirgi zamon (Şimdiki Zaman)

Bo‘lishli	Bo‘lishli so‘roq	Bo‘lishsiz	Bo‘lishsiz so‘roq
geliyorum	geliyor muyum?	gelmiyorum	gelmiyor muyum?
geliyorsun	geliyor musun?	gelmiyorsun	gelmiyor musun?
geliyor	geliyor mu?	gelmiyor	gelmiyor mu?
geliyoruz	geliyor muyuz?	gelmiyoruz	gelmiyor muyuz?
geliyorsunuz	geliyor musunuz?	gelmiyorsunuz	gelmiyor musunuz?
geliyorlar	geliyorlar mı?	gelmiyorlar	gelmiyorlar mı?

Turk tilida **-iyor** hozirgi zamon qo‘shimchasi singarmonizm qonuniga ko‘ra **-iyor, -üyor, -uyor** shakllarida ham qo‘llanadi:

gel-iyor, otur-uyor, gör-üyor kabi.

Fe‘l o‘zagi unli harf bilan tugasa, *-iyor* qo‘shimchasi *-yor* shaklida yoziladi:

oku-mak -> oku-**yor**

kazı-mak -> kazı-**yor**

-a, -e tovushlari bilan tugagan fe‘l o‘zaklariga -yor hozirgi zamon qo‘shimchasidan oldin -y- undoshining ta’siri ostida -i-, -ı-, -ü-, -u- ga aylanadi. Bu hodisa unli torayishi deyiladi.

anla-mak -> anlı-yor yaşa-mak -> yaşı-yor

dinle-mek -> dinli-yor izle-mek -> izli-yor

özle-mek -> özlü-yor gözle-mek-> gözlü-yor

otla-mak -> otlu-yor okşa-mak -> okşu-yor

**1-mashq.** Matnni o‘qing. Hozirgi zamon fe‘llarini aniqlang.



Mehmet Bey bir okulda Türkçe öğretmenidir. O öğrencilere Türk-çe öğretiyor. Mehmet Bey 26 yaşındadır. O, sabah saat 8:00'de evden çıkıyor. 8:30'da derse giriyor. Sınıfta 15 öğrenci var. Öğrenciler çok çalışkanlar. Onlar Türkçeyi çabuk öğreniyorlar. Mehmet Bey öğren-cilerini çok seviyor. Öğrenciler de Mehmet Bey'i çok seviyorlar.

Öğrenciler derste kitap okuyorlar, alıştırmalar yapıyorlar, yazı yazı-yorlar ve konuşuyorlar. Öğrenciler Türkçe dersini çok seviyorlar. Di-yorlar ki, Türkçe öğrenmek çok kolay.

*Yuqoridagi matn parchasini o 'qib savollarga javob bering.*

- a) 1.Mehmet Bey nerede çalışıyor ?
- 2.Mehmet Bey ne iş yapıyor ?
- 3.Mehmet Bey kaç yaşındadır ?
- 4.Sınıfta kaç öğrenci var ?
- 5.Öğrenciler derste ne yapıyorlar ?
- 6.Türkçe dersi zor mu ?
- 7.Öğrenciler Türkçe dersini seviyorlar mı?

b) To'g'ri mi xato mi ?

- 1.Mehmet Bey öğretmendir. ( )
2. Mehmet Bey işe otobüsle gidiyor. ( )
3. Mehmet Bey saat 8:30'da evden çıkıyor. ( )
4. Öğrenciler çok tembeller. ( )
5. Türkçe dersi çok kolay. ( )
6. Öğrenciler Mehmet Bey'i çok seviyorlar. ( )

**2-mashq.** *Namunadagi kabi yozing.*

Sen ne yapıyorsun? Araba yıkıyorum. ( araba yıkamak)

Sen .....? .....(kitap okumak)

Sen .....? .....(ev temizlemek)

Sen .....? .....(duş almak)

Sen .....? ..... (bulaşık yıkamak)

Sen .....? .....(tatile gitmek)

Sen .....	?	.....	(yemek yapmak)
Ben .....	?	.....	..(ders çalışmak)
Ben .....	?	.....	(bilgisayar kullanmak)
Ben .....	?	.....	(bisiklet sürmek)
Ben .....	?	.....	(araba tamir etmek)
Ben .....	?	.....	(Türkçe çalışmak)
Ben .....	?	.....	....(resim yapmak)
O .....	?	.....	(çamaşır yıkamak)
O .....	?	.....	(çocuk bakmak)
O .....	?	.....	(çiçek dikmek)
O .....	?	.....	(bahçe sulamak)
O .....	?	.....	(ütü yapmak)
O .....	?	.....	(pencereleri silmek)

**3-mashq.** *Quyidagilarga ko 'ra kun tartibiga oid matn tuzing.*

- 7:00 Kalkmak.
- 7:15 Elini yüzünü yıkamak, tıraş olmak.
- 8:00 Kahvaltı yapmak.
- 9:00 Kitap yada gazete okumak.
- 9:30 Okula gitmek.
- 10:00 Türkçe dersine girmek.
- 12:00 Kütüphaneye gitmek.
- 13:00 Öğle yemeği yemek.
- 14:00 Parka gitmek.
- 15:00 Çay içmek.
- 16:00 Futbol oynamak.
- 18:00 Akşam yemeği yemek.
- 19:00 Dinlenmek.
- 20:00 Televizyon seyretmek.
- 22:00 Kitap okumak.
- 23:00 Uyumak.

## KİTABIN HAYATIMIZDAKİ YERİ

Dünyada kitaptan güzel ne var ki? İşte önünüzde iki yüz, üç yüz sayfalık bir kitap... Ne olduğunu, neden bahsettiğini bilmiyorsunuz. Yalnız ismini görüyorsunuz. Yazarını da tanımiyorsunuz. Sadece bi-liyorsunuz ki, bir romandır. Hiç durmadan açın, belki içinde elemeleri, sevinçleri, muhabbetleri veya nefretleri, sizi alâkadar edecek bir veya birkaç insanla tanışacaksınız. Onlarla birkaç saat veya birkaç gün beraber yaşayacak, onların sırlarını öğreneceksiniz. Onların belki de dostu olacaksınız, onların kederlerine ağlayacak, saadetleri ile sevineceksiniz. Onlar da sizin dostunuz olacak, en ıstıraplı günle-rinizden birinde bir roman kahramanının size geldiğini görebilir, “Bilmez misin? Ben de senin gibi idim!” dediğini duyabilirsiniz. Çok okuyan, hikâye ve romanlarla geçen saatlerin kaybolmadığına inanan adam ömründe asla yalnız kalmaz.

*Nurullah Ataç*

### Savol va topshiriqlar

- I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*
- II. Matndagi fe'llarning qaysi zamonda ishlatilganligini aniqlang.*
- III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### BİR ÇİFT KUNDURA

17. asrın başlarında Dalmagya'da Nadin kasabasının sancak beyi yaşardı. Beyin ahırında atlara bakan uşaklar arasında 13 yaşlarında küçük bir çocuk vardı. Herkes tarafından horlanan bu kimsesiz çocuğa bir gün dul bir kadın acımış ve çıplak ayaklarına, kocasından kalan kocaman bir ayakkabıyı giydirmişti. Bir gün devlet görevlilerinden biri Nadin kasabasından geçerken sancak beyine misafir oldu. Küçük ahır uşağının zeka ve parlayan gözleri dikkatini çekip onu yanında götürdü. Bir güzel yıkatıp giydirdikten sonra saraya verdi. O dönemde devlet idari mekanizmasında görev alacaklara Enderun mektebinde hususi eğitim verilirdi. Bu mekteplere bugün Siyasal Bilgiler Fakültesi diyebiliriz. Buralarda bütün sosyal ve fen bilimleriyle birlikte devletlerarası münasebetler ve idareciliğin püf noktaları öğretilirdi.

Güzelliğinden dolayı Yusuf adı verilen bu küçük ahır uşağı da Enderun'da zekasıyla kısa zamanda yükseldi ve bir gün devletin Kaptan Paşa gibi üst rütbelerine gelmişti. Ama kendine o büyük kunduraları veren kadının iyiliğini de unutmamıştı.

Bir gün Nadin'e Kaptan Paşa'nın bir adamı geldi. Sancak Bey'e ağ-zı muhurlu bir torba verdi. Bey'e yazılan mektupta da şunlar yazılıydı: "Falan mahallede oturan bir dul kadın vardır. Eğer sağ ise bu torba Nadin Sancak Bey'i ve kadısının huzurunda o dul kadına verilecektir ve bir senet tanzim edilip bana gönderilecektir..."

O yaşlı kadın sağ idi. Fakat çok fakir düşmüştü. Sancak Bey'i ve kadının önünde Kaptan Paşa'nın torbası kendisine teslim edildi. Torbanın içinde bir çift kocaman kundura vardı ve içleri altın ile dol-durulmuştu. Yusuf Paşa kısa bir mektup da yazmıştı.

"Anacığım! Bir kış günü dönmüş ayaklarına bu kunduraları giy-dirdiğin kimsesiz çocuk, ölünceye kadar seni unutmayacaktır..."

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan atoqli otlarni yozib oling. Ularning imlosiga e'tibor bering.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **23-§.Yaqin o'tgan zamon - Görülen Geçmiş Zaman**

Yaqin o'tgan zamon ish-harakatning nutq jarayonidan oldin bajarilganligini bildiradi.

### **Görülen Geçmiş Zaman**

<b>Bo'lishli</b>	<b>Bo'lishli so'roq</b>	<b>Bo'lishsiz</b>	<b>Bo'lishsiz so'roq</b>
geldim	geldim mi?	gelmedim	gelmedim mi?
geldin	geldin mi?	gelmedin	gelmedin mi?
geldi	geldi mi?	gelmedi	gelmedi mi?
geldik	geldik mi?	gelmedik	gelmedik mi?

geldiniz	geldiniz mi?	gelmediniz	gelmediniz mi?
geldiler	geldiler mi?	gelmediler	gelmediler mi?

Yaqin o'tgan zamon qo'shimchasi –*di* singlarmonizm qonuniga amal qiladi:  
yaz-**di**-m, bil-**di**-m, bul-**du**-m, gör-**dü**-m...

Yaqin o'tgan zamon qo'shimchasi –*di* undoshlar moslashuvi qoidasiga ko'ra  
quyidagicha o'zgaradi:

bırak-**ti**-m, git-**ti**-m, tut-**tu**-m, ört-**tü**-m...

**1-mashq.** *Aniq o'tgan zamon bo'lishsiz shakli bilan tamomlang.*

1. Dün arkadaşımın sinemaya git..... .
2. Ahmet geçen yıl derslerine çok çalış..... .
3. Sen çok doğru söy..... .
4. Biz Türkçe'yi iyi öğren..... .
5. Siz dün derse geç kal..... .
6. Onlar soruların cevabını bil..... .
7. Ben dün babama telefon et..... .
8. Seni dün iki saat bekle..... .
9. Biz bu kitabı sana vermekten vazgeç..... .
10. Ben böyle yaşamaya alış..... .
11. Ahmet annesini çok özle..... .
12. Siz bu kitabı oku..... .
13. Ödevlerimizi bitir..... .
14. Öğrenciler derste çok konuş..... .
15. Annem bulaşıkların hepsini yıka..... .
16. Polis hırsızları yakala..... .

**2-mashq.** *Savollarga javob bering.*

1. Bahçıvan bahçeyi suladı mı ?

Evet,.....

Hayır,.....

2. Öğretmen öğrencilere çok soru sordu mu ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
3. Öğrenciler doğru cevap verdiler mi ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
4. Dün havuzda yüzdünüz mü ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
5. Ödevini bitirdin mi ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
6. Ailene mektup yazdın mı ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
7. Ahmet kapıyı kapattı mı ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
8. Öğrenciler Türkçe öğrendiler mi ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
9. Bu hafta müzeye gittiniz mi ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
10. Bu kitabı okudun mu ?  
Evet,.....  
Hayır,.....
11. Misafirleri gördün mü ?  
Evet,.....  
Hayır,.....

12. Bu resimlere baktın mı ?

Evet,..... Hayır,.....

**3-mashq. Javoblarga mos savol toping.**

1. .... ? Ahmet'e para verdim.
2. .... ? Öskemen'i çok beğendik.
3. .... ? Ahmet bizi çok bekletti.
4. ....?Öğrenciler soruların cevabını bildiler.
5. .... ? Katil mahkemede konuştu.
6. .... ? Çocuğu köpek ısırıldı.
7. .... ? O eski arabasını sattı.
8. .... ? Evet, o yeni araba aldı.
9. ....? Evet, polisler hırsızları yakaladılar.
10. .... ? Kelimelerin hepsini ezberledim.
11. .... ? Evet, dün akşam geç yattım.
12. .... ? Dün sinemaya gittik.
13. .... ? Öğrenciler derste çok konuştular.
14. .... ? Ahmet Türkçe öğrendi.
15. .... ? Ahmet ile Ayşe geçen hafta evlendiler.

**EL ÖPMEK**

El öpmek, Türk toplumuna özgü bir saygı ifadesidir. Türk toplumunda el öpmenin çok önemli bir yeri vardır. Küçükler büyük-lerin elini öpüp başlarına koyarlar. Bu hareketle, büyüklerine karşı saygılarını gösterirler. Büyükler de her zaman onlara sevgiyle karşılık verirler.

Bazen küçükler bir hata yapar ve gidip büyüğünün elini öperek özür diler.

Büyük de, bu davranış karşısında küçüğünü affeder. Bazen de genç, başka bir şehre okamaya gider. Annesinin ve babasının elini öpmeden gitmez, dönüşte yine öper. Kısacası, ayrılmak da kavuşmak da el öpmekle başlar.

Dinî bayramlar (Ramazan va Kurban Bayramı)da mutlaka küçükler büyüklerini ziyaret edip ellerini öperler. Önce herkes anne ve babasının elini öper, sonra diğer büyüklerin ellerini. Bayramların güzelliği de buradadır.

Biz büyürüz, küçüklerimiz bizim elimizi öpmeye, bize saygılarını sunmaya başlarlar. Küçüklerin mutlu olması için sevgi dolu bir bakı-şımız veya gülüşümüz yeter. El öperek büyüklerimizin hem gönlünü alırız hem de rızalarını.

Bu karşılıklı davranışlar, toplumdaki saygı ve sevginin temelini oluşturur. Böylece, toplumdaki beraberlik duygusu yükselir. Ne demiş atalarımız: “Birlikten kuvvet doğar.”

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matn mazmunini gapirib bering.*

*III. O‘zbek millatida yoshi kichiklar kattalarga nisbatan o‘z hurmatlarini qanday ifoda etishlari haqida turk tilida hikoya qilib bering.*

### **SEBAT**

**Murat:** Merhaba Sinan! Nereden geliyorsun?

**Sinan:** Merhaba Murat ağabey! İş yerinden geliyorum.

**Murat:** Hayrola! Biraz sinirli görünüyorsun.

**Sinan:** Evet, bu işi de bıraktım. Onun için biraz moralim bozuk. Esnaflık bana göre değil.

**Murat:** Çok iş değiştirdin. Terzilik yaptın, bereberlik yaptın, fırıncıda çalıştın, şimdi de tezgâhtarlığı da bıraktın. Hâlbuki, başarılı olman için bir işte sebat göstermen gerekir. Yani, sabırlı olman gerek. Peki, bu işten niçin ayrıldın?

**Sinan:** Ben elimden geleni yapıyorum. İyi niyetle çalışıyorum. Ama, her işi bana yaptırıyorlar. Bu, benim işi iyi öğrenmem içinmiş. Çok fazla yoruluyorum.

**Murat:** Ama bu senin için iyi bir şey. İşin her yönünü öğrenirsin. İleride kendi işini kurarsın. Aksi hâlde, hiç bir işi tam öğrenemezsin. Ben, tam altı yıl ustamın ya-nında mobilyacılığı öğrendikten sonra kendi dük-kânımı açtım. Önceleri her şey çok zordu. Ama şimdi iyi bir mobilyacıyım ve ustama her zaman dua ediyorum. Peki, bir de mobilyacılığı denemek ister misin?



- Sinan:** Olabilir. Bu bir iş teklifi mi? Beni adam mı etmek isti-yorsun?
- Murat:** Evet. Yarın sabah saat sekizde bizim dükkâna gel. Sen iyi bir insansın. Sözlerimi unutma sakın! Başarman için sabırlı ve dürüst olman şart.
- Sinan:** Sağ olun! Bu güveniniz için teşekkür ederim. Bundan sonra çok çalışacağım ve sabırlı olacağım. İnşallah bu sefer başarılı olurum. Yarın sabah erkenden dükkânda olacağım.
- Murat:** Tamam, anlaştık! Bundan sonra moralini de hiç bozma. Haydi eyvallah!
- Sinan:** Tamam ustacığım. Haydi güle güle!

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Quyidagi savollarga matnga ko‘ra javob yozing:*

- 1. Sinan‘in moralinin bozuk olmasının sebebi ne?*
- 2. Sinan, niçin çok iş değiştiriyor?*
- 3. Murat, nasıl iyi bir mobilyacı olmuş?*
- 4. Sinan‘in başarılı olması neye bağlı?*
- 5. Sinan, yeni ustasına hangi konularda söz veriyor?*

### **24-§. O‘tgan zamon hikoya fe‘li –**

#### **Duyulan Geçmiş Zaman Fiili**

Uzoq o‘tgan zamon eshitib bilingan, yaqindagina bo‘lib o‘tgan, lekin ko‘z bilan ko‘rib, guvohi bo‘linmagan ish-harakat, yuz bergan voqea-hodisani ifodalaydi.

- Ahmet ne zaman geldi?
- Bilmiyorum, dün saat beşte gelmiş.
- Sen ne zaman konuşmaya başladın?
- Ben iki yaşında konuşmuşum.

#### **Duyulan Geçmiş Zaman**

<b>Bo‘lishli</b>	<b>Bo‘lishli so‘roq</b>	<b>Bo‘lishsiz</b>	<b>Bo‘lishsiz so‘roq</b>
------------------	-------------------------	-------------------	--------------------------

gelmişim	gelmiş miyim?	gelmemişim	gelmemiş miyim?
gelmişsin	gelmiş misin?	gelmemişsin	gelmemiş misin?
gelmiş	gelmiş mi?	gelmemiş	gelmemiş mi?
gelmişiz	gelmiş miyiz?	gelmemişiz	gelmemiş miyiz?
gelmişsiniz	gelmiş misiniz?	gelmemişsiniz	gelmemiş misiniz?
gelmişler	gelmişler mi?	gelmemişler	gelmemişler mi?

Uzoq o'tgan zamon ba'zan mazax, shubha ma'nolarini ham ifodalab keladi:

Halil, g'uya sinifin en çalışkan öğrencisiymiş!

Annesine sorarsan Serpil d'nyanın en g'zel kızıymiş!

Uzoq o'tgan zamon qo'shimchasi –miş singarmonizm qonuniga amal qiladi:

bak-miş, gel-miş, oku-muş, gör-müş....

**1-mashq.** Quyidagi so'zlarni o'tgan zamonning hikoya bo'lishsiz shakli (-miş, -miş, -muş, -müş) qo'shimchalari bilan tamomlang.

Amerika'da deprem ol.....

Depremde 212 kişi öl.....

Deprem 7 saniye sür.....

Dün İstanbul'a kar yağ.....

Ayşe dün annesine mektup yaz.....

Sen dün derse geç kal.....

Siz ihtiyar bir kadına yardım et.....

Öğretmenimiz dün hastalan.....

Siz dün pikniğe git.....

Onlar piknikte top oyna.....

Onlar dün akşam sinemaya git.....

Sen Ali'ye borç ver.....

Emine sorunun cevabını bil.....

Öğretmen çok zor bir soru sor.....

O yalan söyle.....

Veli çok zayıfla.....

Ben dün çok yorul .....

**2-mashq.** *Matnni o 'qing va tarjima qiling.*

Bir gece Nasrettin Hoca'nın evine hırsız girmiş. Hoca, hırsızın eve girdiğini görmüş ve hemen dolaba saklanmış. Hırsız, Nasrettin Hoca'nın evinde çalacak bir şey bulamamış. Gözüne bir dolap çarpmış. Belki içinde pahalı şeyler vardır, diye dolabın kapağını açmış. Dolabı açtığı zaman karşısında Hoca'yı görmüş. Çok şaşırılmış. "Aman Hocam, siz burada mıydınız?" diye sormuş. Hoca "Evet, buradaydım. Evde hiç bir şey yok, o yüzden utandım, buraya saklandım." diye cevap vermiş.

*Quyidagi savollarga javob bering.*

Nasrettin Hoca, dolaba niçin saklanmış?.....

Hırsız dolabı niçin açmış?.....

Hırsız, dolabı açınca niçin şaşırılmış?.....

Hoca, hırsıza ne demiş?.....

**3-mashq.** *Quyidagi jummalarni o 'tgan zamonning bo 'lishsiz shakli bilan tugating.*

1. Ömer dün okula git.....

2. Ali babasının telefonunu aç.....

3. Bekir dün hiç birşey ye.....

4. Sen geçen hafta pikniğe git.....

5. Balıklar daha öl.....

6. Doğru söyle.....

7. Siz bu konuyu anla.....

8. Ben matematikten kötü not al.....

9. Biz meseleyi anla.....

10. Veli çok konuş.....

11. Onlar dün durakta çok bekle.....

12. Sen Mustafa'ya hediye al.....

13. Dün misafirler gel.....

14. Sen dün derste öğretmenini dinle.....

15. Ahmet benim doğum günümü unut.....

### AVUCUNUZDAKİ KELEBEK

Akıllı iki kız kardeş varmış, bilgiye açlarmış ve okullarındaki, etraflarından aldıkları bilgi yetersiz olmuş.

Yörelerindeki en büyük bilgeye gitmeye, ondan da bilgi almaya karar vermişler.

Bilge adam kızların sorduğu bütün soruları bilmiş. Kızlar daha fazla bilgi almak için bir süreliğine daha bilgenin yanında kalmışlar.

Ama sonra bilgenin her sordukları soruyu bilmelerin-den sıkılmışlar. “Bilgenin dahi bilemeyeceği bir soru bulalım” demiş birisi.

Kızlardan biri, bilgenin bile bilemeyeceği bir soru buldum diye sevinmiş. Avucumun içine bir kelebek alacağım “Avucumun içinde bir kelebek var. Canlı mı, ölü mü?” diye bilgeye soracağım, ölü derse kelebeği serbest bırakacağım. Canlı derse, avucumu hafifçe bastıracağım.

Kızlardan biri avucu kapalı bilgeye uzatmış ve sormuş:

– Avucumun içinde bir kelebek var; bilin bakalım canlı mı, ölü mü?

Bilge, kızın gözlerine uzun uzun bakmış ve cevap vermiş:

– Senin elinde, kızım, senin elinde...

Hayat akarken; iyi veya kötü, güzel veya çirkin, doğru veya yanlış, mutluluk veya hüznün, avucunuzdaki kelebek gibi senin elinde...

### Yangi so‘zlar:

bilgi- bilim, ma`lumot

yöre- atrof

bilge- donishmand

canlı- tirik

serbest (bırakmak)-erkin, ozod (qo‘yib yuborish)

hafif- yengil

### SINIFÇA PİKNIK

Merhaba. Benim adım Kemal, ilköğretim altıncı sınıfa gidiyorum. 6/B sınıfta okuyorum. Geçen hafta sonu 6/A sınıfının öğrencileri pikniğe gitti. Piknik yeri ilçeye otuz kilometre uzaklıkta. Oranın adı Çınar Geçidi.

Yarın biz de Çınar Geçidi'ne gideceğiz. Bütün sınıf gidecek. Öğretmenimiz hepimize görev verdi. Sınıfta otuz kişiyiz. Kızların görevleri farklı. Erkeklerin görevleri de farklı. Evde yapılacak yiyecekleri kızlar, hazır yiyecekleri erkekler getiriyor. Ben üç kilo domates, beş tane ekmek getireceğim. Herkes yiyecek getiriyor.

Yarın sabah saat yedide okulda olacağız. Pikniğe otobüsle gideceğiz. Son derste öğretmen elimize bir liste verdi. Zil çaldı. Eve gittim. Çok heyecanlıyım. Anneme yarın pikniğe gideceğiz dedim. Annem bana para verdi. Üç kilo domates, beş tane ekmek aldım. Onları bir kutuya koydum. Yarın sabah için hazırladım. Erkenden uyudum.

Sabah saat altı buçukta uyandım. Elimi yüzümü yıkadım. Pijamamı çıkardım. Pantolonumu ve gömleğimi giydim. Mutfağa gittim. Annem kahvaltı hazırlıyor. Beni gördü:

–Günaydın, oğlum. Kahvaltı hazır. Masaya otur.

–Tamam, anne. Sağol.

Kahvaltıda peynir, zeytin, bir tane de yumurta yedim. Çok çabuk yedim. Paketimi aldım. Annemi öptüm. Saat yedide okula geldim. İki arkadaşımız yoktu. Onları bekledik. Beş dakika sonra onlar geldi. Öğ-retmenimiz yoklama aldı. Hepimizin adını okudu. Hepimiz otobüse bindik. Öğretmen otobüste bize şunları söyledi:

– Gruptan ayrılmak yok. Tek başınıza bir yere gitmeyeceksiniz. Ya-banî hayvanlarla oynamak yok. Onlara zarar vermeyeceksiniz. Yabanî otları, meyveleri yemek yok. Gezinin sonunda bütün çöpleri toplayacağız.

Otobüs yavaş yavaş gidiyor. Hepimiz eğleniyoruz. Gülüyoruz. Oy-nuyoruz. Çok mutluyuz.

Çınar Geçidi'ne geldik. Eşyaları otobüsten indirdik. Hepimiz bir aradayız. Çevremizde çam ve çınar ağaçları var. Ağaçlar çok yüksek, çınar ağaçları derenin kenarında. Çam ağaçları tepelerde. Eşyaları bir çınar ağacının altına koyduk. Hava çok sıcak. Çınarın altı serin. Kız arkadaşlar ip atlıyor, erkekler futbol oynuyor. Hep beraber yiyecekleri yedik.

Yemekten sonra bir ses duyduk. Biri bağırdı. Hepimiz çok korktuk. Öğretmenimiz koştu. Tuncay yerde yatıyor. Ağlıyor. Ayağı şişmiş. Öğretmen

Tuncay'ın ayağını sardı. Hepimizi topladı. Tuncay bizi çok üzdü. Otobüse bindik. Tuncay'ı doktor muayene edecek. Tuncay'ın ayağı kırık. O gün herkes kendini kötü hissetti. Tuncay, öğretmenin sözünü dinlemedi. Ağaca çıktı. Ayağını kırdı. Büyüklerin sözlerini her zaman dinlemeliyiz.

### Savol va topshiriqlar

I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.

II. Matndan kelishik, egalik, oidlik qo'shimchalarini topib izohlang.

IV. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.

### 25-§. Kelasi zamon fe'li – Gelecek Zaman Fiili.

Fe'l ifodalayotgan ish-harakatning kelasi zamonda amalga oshishini bildirgan zamon shakliga fe'lning kelasi zamoni deyiladi.

### Gelecek Zaman

Bo'lishli	Bo'lishli so'roq	Bo'lishsiz	Bo'lishsiz so'roq
geleceğim	gelecek miyim?	gelmeyeceğim	gelmeyecek miyim?
geleceksin	gelecek misin?	gelmeyeceksin	gelmeyecek misin?
gelecek	gelecek mi?	gelmeyecek	gelmeyecek mi?
geleceğiz	gelecek miyiz?	gelmeyeceğiz	gelmeyecek miyiz?
geleceksiniz	gelecek misiniz?	gelmeyeceksiniz	gelmeyecek misiniz?
gelecekler	gelecekler mi?	gelmeyecekler	gelmeyecekler mi?

Kelasi zamon qo'shimchasi *-acak (-ecek)* I shaxs birlik va I shaxs ko'plikda - *acağ, -eceğ* tarzida o'zgaradi. Chunki ikki unli orasidagi **k** tovushi **ğ** ga aylanadi:

sevmeyeceğim, sevmeyeceğiz...

Turk tilida ikki unli yonma-yon kelmaganligi bois *-me* bo'lishsizlik qo'shimchasidan so'ng y tovushi orttiriladi:

sevmeyeceğim, sevmeyeceksin, sevmeyecek...

**1-mashq.** *Kelasi zamon qo 'shimchasi bilan tamomlang.*

1. Ayşe akşam ödevini yap.....
2. Onlar sinemaya git.....
3. Ben İngilizce öğren.....
4. Bakkaldan ekmek ve peynir al.....
5. Biz hafta sonu pikniğe git.....
6. Soğuk su içme hastalan.....
7. Ben boş vakitlerimde kitap oku.....
8. Biz arkadaşlarla futbol oyna.....
9. Siz akşam yemeğini lokantada ye.....
10. Ahmet'le ben satranç oyna.....
11. Ferdi yarın arabasını tamir et.....
12. Gelecek yıl Türkiye'ye git.....
13. Ahmet gelecek hafta evlen.....
14. Biz yarın sabah balık tutmaya git.....
15. Yarın anneme mektup yaz.....
16. Ben gelecek yıl üniversiteyi bitir.....
17. Biz çok zengin ol.....
18. Siz benimle gel.....

**2-mashq.** *Savollarga javob bering.*

1. Bu akşam ne yapacaksın ? .....
2. Yarın sabah ne yapacaksın ? .....
3. Yarın öğleden sonra ne yapacaksın ? .....
4. Hafta sonu neler yapacaksın ? .....
5. Gelecek ay neler yapacaksın ? .....
6. Gelecek yıl neler yapacaksın ?.....
7. Tatilde neler yapacaksın ? .....
8. Ne zaman ders çalışacaksın ? .....
9. Hafta sonu nereye gideceksin ? .....
10. Büyüdüğün zaman ne olacaksın ? .....

**3-mashq.** *Quyidagi savollarga javob bering.*

- 1.Sen yarın ne yapacaksın?..... (Çamaşır yıkamak)
- 2.Sen akşam ne yapacaksın?..... (Bilgisayar kursuna gitmek)
- 3.O bu gece ne yapacak? ..... (Televizyon seyretmek)
- 4.Siz yarın sabah ne yapacaksınız? ..... (Parkta koşmak)
- 5.Onlar öğleden sonra ne yapacaklar? ..... (Antreman yapmak)
- 6.Biz hafta sonu ne yapacağız? ..... (Pikniğe gitmek)
- 7.Siz gelecek hafta ne yapacaksınız?..... (Yüzmeye gitmek)
- 8.Onlar gelecek ay ne yapacaklar? ..... (Türkçe öğrenmek)
- 9.Sen pazartesi günü ne yapacaksın? ..... (Hastaneye gitmek)
- 10.Salı günü ne yapacaksın? ..... (Dişçiye gitmek)

### **YAKINDA NELER OLACAK NELER!!!**

Yakın bir gelecekte hanımlar artık yemek yapmayacak. Ya yemekleri ev robotları otomatik olarak yapacak, ya da yemek yemeyi bırakıp küçük birer tablet yutacağız. Bu yemek tabletlerini cebimizde veya çantamızda taşıyacağız. Temizliği de yine bu hünerli robotlar yapacak. Bu harika robotlar, yalnız yemek yapmayacak, çocuğa bakacak, bahçeyi düzenleyecek, kirli çamaşırları çamaşır makinesine atıp yıkayacak, yatakları düzeltecek, evcil hayvanınızı gezdirecek ve besleyecek. Kısacası, bu ev robotları eliniz ayağınız olacak.

Peki, insanlar ne mi yapacak? Artık, onu da zaman gösterecek. Zaten, bilgisayarlar sayesinde insanlar büroya gitmeden işlerini yapıyorlar. Yakında bilgisayar kullanmadan hiçbir iş yapmayacağız. Bunun iyi bir tarafı da var. İnsanlar artık kavgaları bırakıp teknolojide yarışacak.

Bugün tedavisi çok zor veya imkânsız olan hastalıklar, gelecekte belki de ortadan kalkacak. Belki de okullar olmayacak. Herkes boş zamanında internetten gerekli bilgileri alacak, bilgisayarına kopya-layacak ve kendi kendine ders çalışacak. Şu anda internette sınavlar başladı. Yakında bu sistem daha da gelişecek ve her yere yayılacak.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II.Matndagi kelasi zamon fe'llarini toping, ularning qo'shimchalarini ko'rsating.*



*III. Quyidagi savollarga matnga ko‘ra javob yozing:*

- 1. Yakın bir gelecekte nasıl yemek yiyeceğiz?*
- 2. Robotlar evde ne gibi işler yapacak?*
- 3. Bilgisayarla insan ilişkisi nasıl olacak?*
- 4. Teknolojik gelişmelerle tıpta ne gibi değişiklikler olacaktır?*

### **UNUTMAYACAĞIM**

**Anne:** Kızım, gel buraya çabuk.

**Çocuk:** Geliyorum, anneciğim.

**Anne:** Bak bakalım buraya. Ne görüyorsun?

**Çocuk:** Hiçbir şey göremiyorum anne, masa ve aynadan başka.

**Anne:** Haklısın, ben de göremiyorum. Çünkü bir şey yok. Sa- bahleyin buraya krem ve tarağımı koydum ama şimdi yerinde yeller esiyor.

**Çocuk:** Aman, anne! Ne önemi var!

**Anne:** Öyle deme. Ben senin eşyalarını veya odanı karıştırmı- yorum. Sen de karıştırmayacaksın! Büyüdün artık. Bu yıl okula başlayacaksınız. Hiç kimsenin eşyasını karıştırmayacaksınız veya eve getirmeyeceksiniz! Sorumluluk sahibi olacaksınız!

**Çocuk:** Tamam anneceğim söz. Bir daha böyle olmayacak. Kimsenin eşyasını almayacağım.

**Anne:** Haydi şimdi git, benim eşyalarımı getirip yerine koy! Sonra da doğru odana gidip ortalığı toplayacaksınız! Yine oyuncakların ayak altında.

**Çocuk:** Peki, anneciğim, hemen gidip odamı topluyorum. Tabii önce senin eşyalarını yerine koyacağım.

**Anne:** Aferin, kızım ! Hep böyle dikkatli ol, hiçbir şeyi unutma!

**Çocuk:** Söz, anneceğim, unutmayacağım.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni rollarga ajratib o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi kelasi zamon fe‘llarini toping, ularning qo‘shim- chalarini ko‘rsating.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko‘ra javob yozing:*

1. *Annesi çocuğa niçin kıztıyor?*
2. *ocuk neler için söz veriyor?*
3. *Annesi çocuğuna niçin “Aferin, kıztım!” dedi?*

## HAVA DURUMU

### ! **Quyidagi so‘zlarni o‘rganing!**

**açık** – ochiq

**bulutlu** – bulutli

**Çiy** – shabnam

**dolu** – do‘l

**güneşli** – quyoshli

**ılık** – iliq

**kar** – qor

**karlı** – qorli

**parçalı bulutlu** – parcha bulutli

**rüzgârlı** – shamolli

**sağanak** – jala

**serin** – salqin

**sıcak** – issiq

**sıcaklık** – issiqlik

**sisli** – tumanli

**soğuk** – sovuq

**soğukluk** – sovuqlik

**yağmur** – yomg‘ir

**yağmurlu** – yomg‘irli

**yıldırım** – chaqmoq

### **Konuşma**

- Bugün hava nasıl?

- Bugün hava çok soğuk.

- Sıcaklık kaç derece?

- Eksi yirmi derece (-20°C).

### **4-mashq.** *Quyidagi savollarga javob bering.*

Bugün hava nasıl? \_\_\_\_\_.

Yarın hava yağmurlu olacak mı? \_\_\_\_\_.

Dün hava sisli miydi? \_\_\_\_\_.

Bugün hava sıcaklığı kaç derece? \_\_\_\_\_.

Yarın hava sıcak olacak mı? \_\_\_\_\_.

Bugün buraya kar yağdı mı? \_\_\_\_\_.

## HAVA TAHMİN RAPORU

Bugün akşama kadar yurdun kuzey ve batı kesimleri parçalı, yer yer çok bulutlu olacak. İstanbul, Edirne, Ordu, Muğla, Antalya çevreleri sağanak yağışlı olacak. Diğer yerler az bulutlu ve açık geçecek.

Hava sıcaklığı yurdun doğu kesimlerinde biraz artacak. Diğer yerlerde önemli bir değişiklik olmayacak.

Bazı illerimizde yarın için tahmin edilen en yüksek hava sıcaklıkları şöyle olacak:

Adana 32°C	Ankara 31°C
İstanbul 33°C	Hatay 30°C
İzmir 33°C	Antalya 34°C

### 26-Ş.Hozirgi kelasi zamon fe'li – Geniş Zaman Fiili.

Fe'l ifodalagan ish-harakatning har doim bajarib kelinganini, bajarilayotganini, kelajakda ham bajarilishini ifodalovchi zamon shakliga *hozirgi - kelasi zamon* deyiladi. Bu jihatdan o'tgan, hozirgi va kelasi zamon ma'nolarini o'zida qamrab oladi.

İnsanlar binlerce yıldan heri doğar, büyür ve ölürlər.

Güneş her gün doğudan doğar, batıdan batar.

Yüzyıllardan beri bu güzel dünyamızda sular akar, kuşlar öter, çiçekler açar. Baharbiter, yaz gelir, yaz biter, kış gelir.

Hozirgi - kelasi zamon qo'shimchasi *-ar* singarmonizm qoidasiga amal qiladi: bak-ar. çek-er. kal-ır, gel-ir, dur-ur. gör-ür...

**Unli bilan tugagan fe'llarga—rqo'shimchasi qo'shiladi:**

Başla-r, söyle-r, uyu-r, ağla-r, yaşa-r...

**Misollar:**

Kardeşim genellikle klâsik Türk müziği dinler.

Kedim bütün gün ağacın gölgesinde uyurum.

**Undosh bilan tugagan fe'llardan so'ng *-ir, -ır, -ur, -ür* qo'shimchasi qo'shiladi:**

Getir-ir, buluş-ur, öldür-ür, bırak-ır, otur-ur...

**Misollar:**

Dedemler bu sokağın başında oturur.

Beni her zaman okula babam bırakır.

Yağmur bereket getirir.

Anne babalar çocuklarını her zaman düşünür.

**Quyidagi bir bo‘g‘inli fe’llardan so‘ng-ir, -ur, -ur, -ür qo‘shimchasi qo‘shiladi:**

Al-ır, kal-ır, san-ır, var-ır, bil-ir, gel-ir, ver-ir, dur-ur, ol-ur, vur-ur, gör-ür.

**Misollar:**

Öğretmenimiz bize her gün ödev verir.

Benim dedem her şeyi bilir.

Otobüs bu durakta durur.

Büyük annem gözlükle daha iyi görür.

**Yuqoridagi bir bo‘g‘inli fe’llardan tashqari barcha bir bo‘g‘inli fe’llardan so‘ng-ar/-er qo‘shimchasi qo‘shiladi:**

Gez-er, bak-ar, düş-er, yaz-ar, sor-ar...

**Misollar:**

Biri yer bini bakar, kıyamet ondan kopar.

Hafta sonları arkadaşlarla gezeriz.

Onlar çok iyi yüzerler.

Kışın turistler Uludağ’da kayar.

**Hozirgi-kelasi zamon ifodalangan gaplarda quyidagi so‘zlarni uchratish mumkin:** *“her gün, her sabah, her akşam, her gece, her yaz, bazen, kimi zaman, bazı günler, bazı sabahlar, bazı akşamlar, bazı geceler, genellikle, çoğunlukla, sürekli...”*

**1-mashq.** *Bo‘shliqlarni umumzamon qo‘shimchasi bilan to‘ldiring.*

1. Ömer gece dışarı çık.....
2. Öğrenciler her zaman ders çalış.....

3. Teşekkür et.....
4. Her akşam bize misafir gel.....
5. Bazı insanlar çok kon..... az iş yap.....
6. Osman her yıl sınıfını geç.....
7. İnsanları çok sev.....
8. Ben her sabah parkta yür.....
9. Öğretmen bizi çok sev.....
10. Dünyaya güneşten ışık gel.....
11. Ben Rusça ve İngilizce bil.....
12. Doğru söyle.....
13. Güzel konuş.....
14. Dünya kendi etrafında dön. ....
15. İnsanlar doğ....., büy....., öl.....
16. Arkadaşım bana her zaman yardım et.....

**1-mashq. Savollarga javob bering.**

1. Patates sever misin ? Evet, ..... Hayır, .....
2. İngilizce bilir misiniz ? Evet, ..... Hayır, .....
3. Ahmet Bey yemek pişirir mi ? Evet, ..... Hayır,.....
4. Bulaşık ve çamaşır yıkar mı ? Evet, ..... Hayır, .....
5. İngiliz yemeklerinden hoşlanır mısınız ? Evet, ..... Hayır,...
6. Tahsin Usta Rus yemekleri yapar mı ? Evet,..... Hayır, .....
7. Sinemaya gider misiniz ? Evet,..... Hayır, .....
8. Remzi iyi İngilizce konuşur mu ? Evet, ..... Hayır, .....
9. Sabah dişlerini fırçalar mısın ? Evet, .....Hayır, .....
10. Akarsu ailesi cumartesi akşamları televizyon seyreder mi ?  
Evet, ..... Hayır, .....

**2-mashq. Savollarga javob bering.**

1. Ne tür filmleri seversiniz ?
2. Hangi çeşit kitapları seversiniz ?
3. Hangi çeşit yemeklerden hoşlanırsınız ?

4. Hangi sporları yaparsınız ?
5. Ne tür müzikleri dinlersiniz ?
6. Hangi televizyon programlarını seyredersiniz ?
7. Hangi arabalara sahip olmak istersiniz ?
8. Hangi arkadaşınızı daha çok seversiniz ?
9. Hangi dili güzel konuşursunuz ?
10. Hangi dersi daha çok seversiniz ?

### **HAKAN**

Hakan, iyi futbolcudur. Kendine çok iyi bakar, akşamları çok geç olmadan yatar. Sabahleyin erkenden kalkar. Eşofmanlarını giyip parkta biraz koşar. Eve hızlı hızlı döner. Hemen banyoya girer ve yıkanır. Yıkandıktan sonra kahvaltıya oturur. Kahvaltıda peynir, zeytin, domates, bal ve reçel yer, süt ve çay içer.

Kahvaltısını bitirdikten sonra çantasını hazırlar ve arabasını binip takımın tesislerine gider. Orada antrenörü ve arkadaşlarıyla birlikte antrenmana çıkar. İşini çok ciddiye alır. Antrenman bittikten sonra evine gelir. Çok fazla televizyon seyretmez. Yalnızca haberleri izler. Akşam yemeğinde ağır şeyler yemez, genellikle hafif yemekler veya salata yer. Çünkü, formunu korumak ister. Boş zamanlarında şehirde gezmeyi sever.

#### **Quyidagi savollarga matnga qarab javob bering.**

1. Hakan kahvaltıdan önce neler yapar?
2. Hakan kahvaltıda neler yer ve neler içer?
3. Hakan kahvaltıdan sonra nereye gider?
4. Antrenörü ve arkadaşlarıyla birlikte neler yapar?
5. Çalışması bittikten sonra Hakan ne yapar?
6. Akşam yemeğinde niçin hafif şeyler yer?

#### **Quyidagi so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing.**

geç: \_\_\_\_\_.

erken: \_\_\_\_\_.

kahvaltı: \_\_\_\_\_.

takım: \_\_\_\_\_.

fazla: \_\_\_\_\_.  
yalnızca: \_\_\_\_\_.  
hafif yemek: \_\_\_\_\_.  
kendine bakmak: \_\_\_\_\_.  
formunu korumak: \_\_\_\_\_.

## FUNDA

Benim adım Funda. Ben bir öğrenciyim. Her gün saat yedide kalkarım. Okula servis arabasıyla giderim. En çok Türkçe, matematik, fen bilgisi, İngilizce ve müzik derslerini severim. Boş zamanlarımda kitap okumayı ve müzik dinlemeyi severim. Çok güzel saz çalarım. Arka-daşlarım ile haftada iki gün okulda müzik çalışırız. Bütün öğretmenlerimi severim. Onlar da beni severler. Arkadaşlarımı da severim. Arkadaşlarımla çok iyi anlaşırım. Ağabeyim de benimle aynı okula gider. Ağabeyim okulda çok sevilir. Onu hemen hemen herkes tanır. Ben de onu çok severim. O da beni çok sever. Bana derslerimde yardım eder. O gitar çalar. Hafta sonunda ağabeyim arkadaşlarıyla gezer. Onun arkadaşları terbiyelidir. Hiçbiri sigara içmez. Onlar daha çok sinemaya giderler. Bazen de bowling oynarlar. Ben bowling oynamam.

### Quyidagi savollarga matnga qarab javob bering.

1. Funda en çok hangi dersleri sever?
2. Funda boş zamanlarında neler yapar?
3. Funda ağabeyini sever mi?
4. Funda'nın ağabeyi Funda'ya yardım eder mi?
5. Funda'nın ağabeyinin arkadaşları sigara içerler mi?

### Matnga qarab quyidagilarning to'g'ri (T) yoki noto'g'riligini (N) belgilang.

1. Funda okula minibüsle gider. ( )
2. Funda çok güzel gitar çalar. ( )
3. Funda öğretmenlerini hiç sevmez. ( )
4. Funda ağabeyiyle aynı okula gider. ( )
5. Funda bowling oynar. ( )

### Quyidagi so'zlardan foydalanib gaplar tuzing.

servis: \_\_\_\_\_.

en çok: \_\_\_\_\_.

boş zaman: \_\_\_\_\_.

anlaşmak: \_\_\_\_\_.

aynı: \_\_\_\_\_.

hemen hemen: \_\_\_\_\_.

daha çok: \_\_\_\_\_.

sigara içmek: \_\_\_\_\_.

## KÖY ÇEŞMESİ

Anadolu'nun köyleri ve kasabalarından çeşme başları bir seyirliktir. Genç kızlar, ya kuşluk vaktinde ya da güneş batarken çeşme başına gelirler. Siz deyiniz su almaya gelir, biz diyelim görücüye çıkarlar.

Ağustosun sıcağında çakıl yolları, eğri büğrü belleri aşarak ömür biter yol bitmez diyen çileli bir delikanlı gurbetten geliyordu. Bir köyün yamacında, kimbilir kaç yıldan beri güldür güldür akan çeşmeye yöneldi. Bağı yanık, dudakları kuruydu. Çeşme başına geldi, ama yüreği de hop etti. Sarı saçları sırma sırma omuzlarına dökülmüş bir güzel, kalaylı bakracını kurnaya dayamış su alır.

Delikanlı susuzluğunu unuttu, öylece kıza baktı. Neden sonra kız su-yunu doldurup bakracını omuzladı ve evine yöneldi. Delikanlının o zaman akli başına geldi, avcuna alıp kana kana su içti. Ama, bağındaki alev sön-medi.

Az ötede bir harmanda saç sakalı süt gibi yaşlı bir adam tek öküzüyle harmanını sürmekteydi. Selâm verdi. Hoş beşten sonra yaşlı adam:

–Nereden gelip nereye gidersin oğul? dedi.

–Garibim, Karadeniz'de fındık topladım, üç-beş kuruş kazandım, köyüme dönüyorum, diye cevap verdi.

Sohbet ilerledi. Yaşlı adam sonunda çeşme başındaki bir kıza tu-tulduğunu anladı delikanlının. Ama, kimdi? Bunu bilemiyordu. Akşamı beklediler.

Güneş batmaya yakın, köy kızları allı-yeşilli giyinerek çeşmeye gelmeye başladılar. Adam ilk geleni sordu:

–Bu muydu?



–Hayır, değil.

–Ya bu?

–O da değil.

Sonunda sarı saçlı kız görününce oğlan dayanamayıp atıldı:

–O! İşte gördüğüm oydu. Ondan başkasını ne bilirim ne görürüm. Öl dese ölür, kal dese kalırım.

Adam sesini yükselterek:

–Bana bak, oğul! O kız , benim öz kızım. Senden hoşlandım. Tek bir kızım var, oğlum yok. Yaşlandım, bu eve bir direk, bu harmana bir kürek gerek. Bir şartım var. Bu köyde kalacak , bundan böyle evin erkeği sen olacaksın, ne dersin? dedi.

Oğlan şaşkındı:

–Atam olmayı kabul edersen, oğlun olup senin ocağını tütürmeye hazırım.

*Mehmet Önder*

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan ravishlarni ajratib yozing. Ularning turini aniqlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **BİÇİMSİZ TAŞ**

Bir heykeltıraş, işleyip heykel yapmak üzere mermer satın almak istiyordu. Mermercinin bahçesinde dolaşırken, köşeye atılmış bir kaya par-çasına gözü ilişti.

“Bu mermer parçasının fiyatı nedir?” diye sordu mermerciye. “Beda-va.” cevabını verdi mermerci. “Eğer, işine gerçekten yarayacağını düşünüyorsan para vermeden götürebilirsin.”

Heykeltıraş şaşırarak sordu:

“Neden bedava veriyorsun bunu?”

Mermerci “Biçimi bozuk, onun için veriyorum,” dedi. “Kimse satın almak istemiyor ve bahçemi işgal etmekten başka bir işe yaramıyor. Alıp götürürsen beni mutlu edersin.”

Birkaç ay sonra heykeltıraş mermercinin dükkânına elinde bir kutuyla geldi ve kutuyu mermerciye uzattı. Mermerci kutuyu açtığı anda, harika bir heykelle karşılaştı.

“Şu güzelliğe bakın!” dedi mermerci. “Eminim, bu sanat eseri için büyük paralar isteyeceksin. Peki, ama onu neden bana getirdin? Biliyorsun, ben yalnızca mermer taşı satarım.”

“Hayır, hayır,” diye cevap verdi sanatkâr. “Bu sana bir armağan.”

“Bana armağan mı? Neden?” “Çünkü, bu taş senin.” “Nasıl yani?”

“Hatırlamıyor musun? Buraya altı ay önce geldiğimde bana bahçenin köşesinde duran bir taş parçasını vermiştin.”

“Evet, şimdi hatırladım.”

“İşte, bu heykeli bana verdiğin taştan yaptım!”

Mermerci altı ay önce söylediği sözleri hatırlayıp utandı.

“Bu harika heykelin o çirkin taştan yapıldığına kim inanır ki?” diye sordu.

Michelangelo da başka heykeltıraşların almak istemediği büyük bir mermeri alıp dünyaca tanınan Hz. Davut heykelini yapmıştı. Ken-disine bu harika sanat eserlerini nasıl yaptığını soranlara da şu cevabı vermişti:

“Ben mermerlerin içinde bir melek görürüm ve onu özgürlüğüne kavuşturuncaya dek mermeri keski ve çekicimle oymaya devam ederim.”

Çoğu zaman beğenmediğimiz, şikâyet ettiğimiz yaşamımız da o çirkin mermer parçasına benzemiyor mu? Yapmamız gereken, hayat taşımızın üzerindeki fazlalıkları atmak ve içimizdeki meleği açığa çıkarmak değil mi?

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o ‘qing va o ‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan ravishlarni ajratib yozing. Ularning turini aniqlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **27-§. Fe’l mayllari. Buyruq mayli – Fiil Kipleri. Emir Kipi.**

Buyruq maylidagi fe’l ish-harakatining bajarilishini buyurish, iltimos qilishni bildiradi. Buyruq mayli I shaxs birlik va I shaxs ko‘p-likka nisbatan qo‘llanilmaydi.

**sev-mek**

**sevmemek**

<b>Sen</b>	sev	sev-me
<b>O</b>	sev- <b>sin</b>	sev-me- <b>sin</b>

<b>Siz</b>	sev- <b>in</b>	sev-me-y- <b>in(iz)</b>
<b>Onlar</b>	sev- <b>sin-ler</b>	sev-me- <b>sin-ler</b>

Buyruq mayli qo‘shimchalari unlilar moslashuv qoidasiga amal qiladi:  
gel-**sin**, otur-**sun**, bak-**sin**, gör-**sün**.

Insanlari sev, çiçekleri **koru**!

Çocuklar sınıfa **girsin**, derslerine çalışsın!

Öğrenciler yarın bütün ödevlerini bana **getirsinler**.

Kimse duvarlara yazı **yazmasın**!

Kötüleri **sevmeyiniz**, onlara yardım **etmeyiniz**!

**Buyruq maylidagi fe’li maqollar:**

Önce düşün, sonra söyle.

Ulular köprü olsa, basıp geçme.

Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.

Al malın iyisini, çekme kaygısını.

**1-mashq.** a) *Bo‘lishsiz shaklda yozing.*

1. Derste konuş. ....
2. Pencereyi aç. ....
3. Mektup yaz. ....
4. Eve git. ....
5. Okula gel. ....
6. O erken uyusun. ....
7. Onlar merak etsinler. ....
8. Siz bekleyiniz. ....
9. Sigara içiniz. ....
10. İhtiyarlara yardım ediniz. ....

b) *Savol yozing.*

1. Veli çok çalışsın. ....
1. Onlar parka gitsinler. ....

2. Öğrenciler kitap okusunlar. ....
3. Mehmet parka gitsin. ....
4. Eve kadar yürüsün. ....
5. Ayşe evde beklesin. ....
6. Çok konuşmasın. ....
7. Çok yemek yemesin. ....

d) *Quyidagi bo 'shliqlarni mos buyruq mayli qo 'shimchalari bilan to 'ldiring.*

1. Yoksullara yardım et. ....
2. Sigara iç. .... (olumsuz)
3. Yüksek sesle konuş. .... (olumsuz)
4. Biraz dinle. ....
5. Otobüse önden bin. .... arkadan in. ....
6. Biraz kibar ol. ....
7. Dürüst ve çalışkan ol. ....
8. Akşam bana telefon et. ....
9. Çok ders çalış. ....
10. Siz hiç merak et. ....

e) *Quyidagi so 'zlar fellarini buyruq maylida yozing.*

1. Oya kitabı Emine'ye veriyor. ....
2. Hizmetçi odayı temizliyor. ....
3. Öğrenciler bu soruları biliyorlar. ....
4. Kaya beni sinemaya götürüyor. ....
5. Sen dişlerini fırçalıyorsun. ....
6. Siz dikkat ediyorsunuz. ....
7. Eve erken geliyor. ....
8. Öğrenciler çok ders çalışıyorlar. ....

**2-mashq.** *Quyidagi so 'zlarni buyruq mayli bilan tamomlang.*

1. Arzu kitap ..... (okumak)
2. O buraya ..... (gelmek)
3. Sen çok ders ..... (çalışmak)

4. Siz akşam bana .....(telefon etmek)
5. Siz lütfen sınıfta Türkçe ..... (konuşmak)
6. Lütfen çay ..... (içmek)
7. Lütfen derste ..... (konuşmak)
8. Onlar akşam bize .....(gelmek)
9. Sen Türkçe .....(öğrenmek)
10. Sen televizyon .....(seyretmek)

### **BABADAN OĞLUNA ÖĞÜTLER**

- Cesaretli ol, hayatına geri dönüp baktığın zaman yaptıkların için değil, yapmadıkların için üzüleceksin.

- Sevinçlerini sakın erteleme.

- Her gün otuz dakika yürüyüş yap.

- Kaybedecekleri şeyleri olmayan insanlardan kork.

- Kendini ve başkalarını affetmesini bil.

- Ucuz araba kullan, ama alabileceğin en güzel evi al.

- Çok güzel üç fıkra öğren.

- Her nimetten sonra şükret.

- Arkadaşına sırrını açmadan önce iki kez düşün.

- Gözünün önünde hep güzel şeyler bulundur.

- İlk yardımı öğren.

- Biri seni kucakladığında, ilk bırakan sen olma.

- Her gün altı bardak su içmeyi unutma. Seni seven insanları koru.

- Keyifsizliklerini açığa vurma.

- Nasıl bir duygu olduğunu öğrenmek için 24 saat kimseyi ve hiçbir şeyi eleştirme.

- İyilik dolu bir sözü ve iyiliğin etkisini asla küçümseme.

- Çocukların hakkında başkalarına iyi şeyler söylerken çocuklarının senin sesini duymasına izin ver.

- Güç, sahip olduğun mallarla ilgili değildir, unutma.

- Kalem ve not defterini hep yanında taşı.

- Zaman ve kelimeleri boş yere harcama, ikisi de çok değerli.
- Senden az ya da çok parası olanlarla paran hakkında konuşma.
- Her şeyi elde etmek için çok güç harcadıysan tadını çıkarmak için kendine zaman ayır.
- Yolculuğa çıktığında cüzdanının içinde sana ait sağlık bilgileri, ev adresin ve telefon numaran olsun.
- Çocuklarının adalet kelimesini duyduklarında seni hatırlayacakları gibi yaşa.
- Başarıyı iş huzuruna kavuştuğun, sağlıklı olduğun ve sevildiğin zaman değerlendir.
- Zor da olsa ailenle tatil yapmak için her şeyi dene, çünkü bu tatildeki anlar hayatının en değerli hatıralarından biri olacak.
- İyi evliliğin iki şeye bağlı olduğunu unutma: birisi doğru insanı bulmak, ikincisi doğru insan olmak.
- Büyüklerini, eşini, çocuklarını eleştirmek istediğin zaman dilini ısırs ve düşün.
- Çok mükemmel bulduğun bir düşünceyi başkasının engelleme-sine izin verme.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan buyruq maylidagi fe'llarni ajratib yozing. Ularning shaxsini aniqlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **SPOR YAPAR MISINIZ?**

**! Quyidagi so'zlarni o'rganing!**

**atletizm** – yengil atletika

**basketbol** – basketbol

**boks** – boks

**file** – shit

**futbol** – futbol

**güreş** – kurash

**judo** – dzyudo

**karate** – karate

**okçuluk** – kamon otish

**oyuncu** – o'yinchi

**saha** – maydon, stadion

**takım** – jamoa, komanda

**hakem** – hakam  
**halter** – og‘ir atletika  
**hentbol** – qo‘l to‘pi  
**voleybol** – voleybol

**tekvando** – taekvando  
**tenis** - tennis  
**top** –to‘p  
**yüzme** – suzish

### **Konuşma.**

**A:** Hangi sporu yapıyorsunuz?

**B:** Koşuyorum, yüzüyorum.

**A:** Takım sporlarını sevmiyor musunuz?

**B:** Evet sevmiyorum. Bireysel sporlardan hoşlanıyorum.

**A:** Bu akşamki futbol maçını izleyecek misin?

**B:** Hayır, futbol maçı izlemeyi sevmiyorum. Ben basketbol maçları izlemekten hoşlanıyorum.

### **!Oynamak, yapmak:**

futbol, basketbol, tenis, hentbol, voleybol... oynamak.

karate, boks, tekvando, judo... yapmak.

### **SPOR DALLARI**

Sağlıklı yaşamak için spor yaparız. Sporla besinleri yakarız. Kaslarımız gelişir. Daha çalışkan oluruz. Daha başarılı oluruz. Ne tür sporlar yaparız? Bunları öğrenmek ister misiniz? Her spor dalının farklı kuralları vardır. Spor dallarını iki gruba ayırabiliriz:

A) Takım sporları ; B) Bireysel sporlar

A) Takım sporları: I. Futbol. II. Basketbol. III. Voleybol

B) Bireysel sporlar: I. Yüzme. II. Atletizm. III. Güreş

Takım sporları ve bireysel sporlar çok fazladır. Burada üçer adetini açıklayacağız.

Bu spor dallarının genel özellikleri şunlardır:

#### ***Takım sporları***

1) Futbol: Futbol bir takım oyunudur. Takımlarda on bir sporcu vardır. Toplam yirmi iki futbolcu oynar. Futbolda kaleler vardır. Oyunculardan biri kalecidir. Oyuncular, futbolu, futbol sahasında oynar. Sahada bir orta hakem, iki de yan

hakem vardır. Oyun iki devredir. Her devre kırk beş dakikadır. Devre-lerin arasında on beş dakikalık mola vardır.

Türkiye’de çocuklar genellikle futbol oynar. İnsanlar televiz-yonda genellikle futbol maçlarını izler. Türkiye'nin millî takımı vardır. Türk millî takımı 2002 Dünya Kupası’nda üçüncü oldu.

2) Basketbol: Basketbol bir takım oyunudur. Her takımda beş oyuncu oynar. Basketbol oyuncusuna basketbolcu denir. Basketbolcular elleriyle topu çemberden geçirir. Basketbolda dört devre vardır. Her devre on dakikadır. Maçları iki hakem yönetir.

Türkiye’de insanlar futboldan sonra en çok basketbol izler. Türk basketbol millî takımı vardır. Türk millî takımı yurt dışında başarılıdır.

3) Voleybol: Voleybol bir takım oyunudur. Her takımda altı oyuncu vardır. Voleybol oyuncusuna voleybolcu denir. Voleybolda süre yoktur. Set vardır. Maç üç sette biter. Türkiye’de voleybol millî takımı vardır. Bayan millî takımı erkek millî takımından başarılıdır.

Daha birçok takım oyunu vardır. Burada sadece üç tanesini açıkladık.

### ***Bireysel sporlar***

1) Yüzme: Bireysel bir spordur. Yüzme en sağlıklı spordur. Yüzmede insanın bütün organları çalışır. Yüzme sporcusuna yüzücü denir. Yüzme sporunun değişik stilleri vardır. Serbest stil, sırt üstü, kurbağalama, kelebek, karışık yüzme bunlardan bazılarıdır. Türkiye yüzme sporunda pek başarılı değildir.

2) Atletizm: Atletizm bireysel bir spordur. Atletizmde yarışlar üçe ayrılır: a) Koşular; b) Atmalar; c) Atlamalar. Koşmak en eski spor dalıdır. Atletizmin temel dalıdır. Değişik türde yarışlar olur.

Mesafeye göre yarışların adı vardır. 100 metre, 400 metre, 1500 metre koşusu.... gibi.

3) Güreş: Güreş Türklerin ata sporudur. Güreşte bir rakip vardır. Rakipler oyuncuların kilolarına göre belli olur. Herkes kendi kilo-sundaki sporcu ile güreşir. Güreş sporcusuna güreşçi denir.



Güreşçiler minderde güreşir. Dünyada güreş sporu ikiye ayrılır, a) Serbest; b) Grekomen. Ayrıca, Türkiye'de yağlı güreş türü de vardır. Güreşçiler açık havada güreşir. Üzerlerine sıvı yağ sürerler. Dünya şampiyonu pek çok Türk güreşçi vardır.

### Savol va topshiriqlar

1. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.
2. Matndagi fe'llarni o'timli va o'timsizga ajratib yozing.
3. Matn mazmunini gapirib bering.
4. O'zbek sportchilarining dunyo miqyosidagi muvaffaqiyatlari haqida turk tilida so'zlab bering.

### 28-§. Istak mayli -İstek Kipi

Istak maylidagi fe'l ish-harakatning bajarilishini istalayotganini, tilakni ifodalaydi. Hozirgi zamon turk tilida istak mayli qo'shimchasi—*e (-a)* dir.

Fe'llar istak ko'rinishida olmosh aslli shaxs-son qo'shimchalari bilan tulsansa-da, bu shaklga egalik qo'shimchalarining ham ta'sirini kuzatish mumkin:

<i>Ben</i>	<i>ol-a-y-ım</i>	<i>bil-e-y-ım</i>	<i>bilme-y-e-y-ım</i>
<i>Sen</i>	<i>ol-a-sın</i>	<i>bil-e-sin</i>	<i>bilme-y-e-sin</i>
<i>O</i>	<i>ol-a</i>	<i>bil-e</i>	<i>bilme-y-e</i>
<i>Biz</i>	<i>ol-a-l-ım</i>	<i>bil-e-l-ım</i>	<i>bilme-y-e-l-ım</i>
<i>Siz</i>	<i>ol-a-sınız</i>	<i>bil-e-siniz</i>	<i>bilme-y-e-siniz</i>
<i>Onlar</i>	<i>ol-a-lar</i>	<i>bil-e-ler</i>	<i>bilme-y-e-ler</i>

Bugungi kunda ba'zi tilshunos olimlar istak shaklining adabiy tilda faqat birlik va ko'plik 1-shaxsi borligini ta'kidlaydilar.<sup>4</sup>

Istak maylining 2, 3- shaxslari hozirgi zamon turk tilida jonli nutqda juda kam qo'llaniladi. Fe'lning ushbu shakli hozirgi paytda turk tilining ba'zi shevalarida qo'llanilmoqda.

Istak shaklining shaxs-son qo'shimchalari bilan turlangan, shevalardagina qo'llanilayotgan, tilshunoslikda faqat sheva shakli sifatida tan olinayotgan ko'rinishi quyidagicha:

---

<sup>4</sup>Ergin Muharrem, *Üniversiteler için Türk Dili, İstanbul, Bayrak, 2000, s 327.*

<i>gel-e-m</i>	<i>bul-a-m</i>
<i>gel-e-sin</i>	<i>bul-a-sın</i>
<i>gel-e-</i>	<i>bul-a-</i>
<i>gel-e-k</i>	<i>bul-a- k</i>
<i>gel-e-siniz</i>	<i>bul-a-sınız</i>
<i>gel-e-ler</i>	<i>bul-a-lar</i>

Adabiy tilda istak shaklining qo‘llanishdan chiqib ketishi uning vazifasining buyruq shakliga o‘tishiga sabab bo‘lgan. Buyruq va istak shaklining aralashib ketganligiga asosiy sabab ham shudir.

Bugun adabiy tilda istak shaklining tuslanishi buyruq va istak aralashmasi sifatida quyidagi shakllarni yuzaga keltirmoqda:

<i>bulun-ayım</i>	<i>gölme-y-eyim</i>
<i>bulun-asın</i>	<i>gölme-y-e-sin</i>
<i>bulun-a</i>	<i>gölme-y-e</i>
<i>bulun-alım</i>	<i>gölme-y-elim</i>
<i>bulun-a-sınız</i>	<i>gölme-y-e-siniz</i>
<i>bulun-a-lar</i>	<i>gölme-y-e-ler</i>

Biroq so‘zlashuvda bu shakl ham unchalik faol emas. Chunki 2, 3-shaxslarda ularning o‘rniga **bulun, bulunsun** kabi buyruq qo‘shimchalari qo‘llanilmoqda.

**Istak tuslanishida ham “y” ning ta’sirida o‘rta bo‘g‘in unlisi talaffuz chog‘ida o‘zgarishi mumkin: *dinli-y-e-sin (dinle-y-esin)* kabi. Yozuvda asl shakl saqlanadi.**

Doğayı sevelim, ormanları koruyalım.

Bu dünyada gülelim, oynayalım, yaşamdan zevk alalım.

İyi insanları sevelim, ancak kötülerini sevelim mi. sevmeyelim mi?

Kendimize birer bisiklet alalım, her günü kırlara çıkalım.

Bu yaz tatile gidelim mi, gitmeyelim mi?

Gelin tanış **olalım,**

İşi kolay **kılalım,**

**Sevelim sevilelim,**

Dünya kimseye kalmaz.

*Yunus EMRE*

**1-mashq.** *Quyidagi bo'shliqlarni to'ldiring.*

1. Fazlaca ağaç dik..... ki şehrimiz nefes alsın.
2. Resmini duvarımdan indir..... diyorum, yapamıyorum.
3. Kimsesizlere yardım et.....
4. Derslerimize düzenli çalış.....
5. Bunu böyle bil.....
6. Artık hapşırırım da rahatla.....
7. Biriktirdiğiniz paraları bankaya yatır.....

**2-mashq.** *Quyidagi bo'shliqlarni mos so'zlar bilan to'ldiring: yapayım, geleyim, edeyim, gitmeyeyim.*

- a) Ben bugün alışveriş .....
- b) Baba bekle ben de seninle çarşıya .....
- c) Anneme ev işlerinde yardım .....
- d) Bence ben oraya .....

**3-mashq.** *Quyidagi gaplarni istak maylida yangidan yozing.*

1. Gürkan'a söyle de gelirken iki tane ekmek alsın. ....
2. Biz pazardan gelene kadar evi toparlayın. ....
3. Ustalar fayansları döşemeyi bitirmiş olacaklar. ....
4. Yarın annemle konuşurken bir pot kırma. ....
5. Macera ararken düşüp bir taraflarınızı kırmayın. ....
6. Adresi şaşırıp yanlış eve gitmesinler. ....
7. Eve gidince ayaklarımı uzatıp yatacağım. ....
8. Allah sana kara kaşlı kara gözlü bir eş versin. ....
9. Çatıyı tamir ederken sıcak su deposunu bozmasınlar. ....
10. Bir kere de top oynarken sakatlanma. ....

### **MASA TENİSİ**

**Orhan:** Arkadaşlar haydi gidip masa tenisi oynayalım.

**Yılmaz:** Burada masa tenisi var mı?

**Orhan:** Evet, var. Şu parkın içinde masalar var. Biz bazen gidip oynuyoruz.

- Leyla:** Ben de oynamak istiyorum, ama çok iyi bilmiyorum. Bana da öğretir misiniz?
- Orhan:** Elbette. Ben hemen gidip evden raket ve top getireyim. Sen de geliyormusun Ece?
- Ece:** Tamam ben de geleyim. Leyla ile oynarım. Çünkü ben fazla bilmiyorum bu oyunu.
- Yılmaz:** Haydi, Orhan, sen çabuk gidip gel. Biz parka doğru yürüyelim.
- Orhan:** İlk maçı Yılmaz'la yapıyorum. Kızlar önce bizi seyredin, sonra siz oynayın.
- Yılmaz:** Topu ver de başlayalım.
- Leyla:** Ece, bunlar çok iyi oynuyor. Ama, moralini bozma. Biz çabuk öğreniriz.
- Ece:** Bak! Orhan servisi ne güzel atıyor! Topu çok iyi kontrol ediyor.
- Leyla:** Yılmaz da fena değil. Ben kola içmek istiyorum. Sen de ister misin?
- Ece:** Evet, ama burada kola almak için bir yer var mı? Orhan ve Yılmaz'a da alalım.
- Yılmaz:** Kızlar ne konuşuyorsunuz? Özel mi?
- Leyla:** Hayır, kola içmek istiyoruz. Siz de içersiniz değil mi?
- Yılmaz:** Evet. Bir dakika , ben alıp geleyim. Zaten yoruldu. Haydi, siz oynayın.
- Orhan:** Yılmaz, bir dakika bekle. Biz kolaları birlikte alıp gelelim. Onlar da bu arada biraz çalışsınlar.
- Orhan:** Bak, Leyla ile Ece ne kadar güzel oynuyorlar!
- Yılmaz:** Evet, çok çabuk öğrendiler.
- Leyla:** Nasıl? İyi oynuyor muyuz?
- Orhan:** Gerçekten çok iyi oynuyorsunuz. Haydi artık siz de kolalarınızı için de gidelim, yarın yine geliriz.
- Ece:** Tamam, biz Leyla'yla eve gidiyoruz. Yarın görüşmek üzere.
- Yılmaz:** Haydi Orhan, sen de gel, bize gidelim. Bahçede oturup sohbet ederiz.
- Orhan:** Tamam, haydi arkadaşlar, iyi günler.

**Leyla:** İyü günler, yarın görüşmek üzere.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni rollarga ajratib o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan istak maylidagi fe‘llarni toping.*

*III. Quyidagi savollarga matnga ko‘ra javob yozing:*

- 1. Niçin ilk maçi Orhan‘la Yılmaz yapıyor?*
- 2. Kim kola almaya gitmek istiyor?*

### **HAYDİ PİLAV YAPALIM**

Malzemeler:

- Bir kâse pirinç.
- İki kâse et suyu (veya su).
- Bir yemek kaşığı tereyağı.
- Bir tatlı kaşığı tuz.

Önce pirinci iyice yıkayıp bir kenara koyalım. Bir tencereye et suyunu koyup kaynatalım. Sonra tuzunu ve yağına içine atalım. Arkasından pirinci tencereye koyalım.

Tencerenin kapağı yarı açık olsun. Pirinç et suyunu içine çeksın. Sonra altını iyice kısıp kapağını kapatalım. On dakika böyle demlensın. Şimdi pilâvımızı tabaklara koyup et, tavuk, köfte vb. ile servis yapalım.

Afiyet olsun.

“Pilâvı kahvaltıda kendin ye, öğle yemeğinde arkadaşınla paylaş, akşam yemeğinde ise düşmanına ikram et” (*Ibn-i Sina*)

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matnlardan oziq-ovqat mahsulotlari nomlarini aniqlang.*

*III. O‘zbek milliy taomlaridan birining tayyorlanish usulini turk tilida so‘zlab bering.*

*IV. Ibn Sinoning hikmatini turk tilida izohlab bering.*

*V. Matndan buyruq va istak maylidagi fe‘llarni toping.*

## ZORLA GÜZELLİK OLMAZ

Her gün dünyanın birçok yerinde bombalar patlıyor, insanlar ölüyor veya yaralanıyor. Birçok çocuk daha küçücük yaşta savaşı yaşıyor. Bu çocuklardan bir bölümü ölüyor, diğer bölümü de, sakat veya psikolojik yönden problemliler oluyor.

İnsanlar niçin durmadan haklı veya haksız yere savaşıyorlar? Anlamak mümkün değil. Dostluk içinde, barış içinde yaşamayı niçin istemiyorlar? Kardeş olmak o kadar zor mu? Atalarımız, “Zorla güzellik olmaz.” demişler. Biz de atalarımızı dinleyelim. Kardeşlikte, güzellikte, iyilikte yarışalım. İnsanlık için hep birlikte bir şeyler yapalım.

Akıllı olalım ve bencilliği bırakalım!

### Savol va topshiriqlar

I. Matnни o ‘qing va o ‘zbek tiliga tarjima qiling.

II. Matndan istak maylidagi fe ‘llarni toping va shaxs-sonini aniqlang.

III. Matn so ‘ngidagi to ‘rtlikning ma ‘nosini izohlang va yod oling.

### 29-§.Shart mayli –Dilek-Şart kipi

Shart mayli fe’lga shart ma’nosini yuklaydi. Shart mayli turk tilshunosligida **şart kipi**, ba’zan esa **dilek-koşul kipi** deb nomlanadi. Shart mayli qo‘shimchasi –*se*, –*sa* bo‘lib, fe’lning zamonini ko‘rsatmaydi, faqat shart ma’nosini ifodalaydi. Fe’lning shart shakli zamonni ifoda etmagani uchun shart ergash gapli qo‘shma gaplar tarkibidagi ergash gapning ichida keladi.

Turk tilidagi fe’llar ilgari faqat olmosh aslli shaxs-son qo‘shimchalari yordamida shart maylida tuslanar edi. Keyinchalik ular yaqin o‘tgan zamon tuslanish shaklini ham oladigan bo‘lgan.

Hozirgi zamon turk tilida shart mayli tuslanishi shakli quyidagicha:

<i>Ben</i>	<i>git-se-m</i>	<i>yap-sa-m</i>	<i>yürü-se-m</i>	<i>duyma-sam</i>
<i>Sen</i>	<i>git-se-n</i>	<i>yap-sa-n</i>	<i>yürü-se-n</i>	<i>duyma-san</i>
<i>O</i>	<i>git-se</i>	<i>yap-sa</i>	<i>yürü-se</i>	<i>duyma-sa</i>
<i>Biz</i>	<i>git-se-k</i>	<i>yap-sak</i>	<i>yürü-sek</i>	<i>duyma-sak</i>
<i>Siz</i>	<i>git-se-niz</i>	<i>yap-sa-niz</i>	<i>yürü-se-niz</i>	<i>duymasaniz</i>
<i>Onlar</i>	<i>git-se-ler</i>	<i>yap-sa-lar</i>	<i>yürü-se-ler</i>	<i>duymasalar</i>

Shart mayli qo'shimchasi ba'zan istak ma'nosini ifodalash uchun qo'llanadi. Bunda fe'llar shartdan ko'ra ko'proq orzu, istak, tilakni ifodalaydi: *Bari yarın hava güzel olsa (Mabodo ertaga havo yaxshi bo'lsa),biraz uyusan(bir ozgina uxlasang),dizinde ağlasam (tizzanga bosh qo'yib yig'lasam),ah bir zengin olsam (qaniydi, bir boyib ketsam)* misollarida bo'lgani kabi. Ba'zan shart mayli qo'shilgandan so'ng oxiriga undov ham qo'llanilishi mumkin: *gelsene (gel-se-n-e!), otursana (otur-sa-n-a!), baksanıza (bak-sa-nız-a!)* kabi. Bu shaklda ham buyruq va istak o'rtasidagi oraliq bir ifoda mavjud.

Shart mayli -sa (-se) singarmonizm qoidasiga bo'ysunadi :  
okusam, gelsem, dokunsam, baksam. bilsem, görsem...

Bu kitabı okusanız, iyi olur.

Param olsa, bir araba alırım.

Bu akşam bize gelseniz, birlikte yemek yeriz.

Beni sevseniz, dünyalar benim olur.

Bu akşam sinemaya gitmesek, benim çok işim var.

Parayı bugün bankaya yatırsam mı, yatırmasam mı?

Eve gitsem mi, gitmesem mi? Bir türlü karar veremiyorum.

Çocuklar tatile gitse mi, gitmese mi?

**Shart mayli fe'li ishtirok etgan maqollar:**

Allah gümüş kapıyı kaparsa, altın kapıyı açar.

Sık gidersen dostuna,yatar arka üstüne.

Kedinin kanadı olsaydı, serçenin adı kalmazdı.

**1-mashq. "MESELA" oynayalım mı?**

Bu sabah yine yatıyorum ve kendimi kafamda yine bir şeyler üretirken buluyorum. Evet, ben bunu her sabah yapıyorum. Çünkü beynim hep bu saatlerde en verimli şekilde çalışıyor. Bu hep sabahları oluyor. Çok eğlenceli bir oyun oynarken buluyorum kendimi.

Başlıyorum yatağın içerisinde...

Gel seninle "mesela" oynayalım. Mesela şimdi birileri kocaman bir bardak portakal suyu ile peynir tabağı ve yastıklı bir tepsi üzerinde, içerisinde ince bir vazoda, tek bir çiçekle sabah kahvaltısı getirse...

Ya da mesela şu an evimin içerisinden süper bir müzik sesi gelse ve ben yatağında çarşafa dolanıp şöyle bir gülümseyerek gözlerimi sabaha açsam. Birileri bana bu sürprizi yapsa.

Ya da mesela şimdi martılar abir vapurda olsam. Gözlerimde tebessüm ile martılara simit atarken bulsam kendimi. Mesela kapı çalsa, o gelse.

Mesela telefon çalsa, o arasa.

Mesela internete girse, e-posta yollasa yalnızlıkla.

Mesela ben daha genç olsam, on yedimde mesela.

Mesela daha da geçmişe gitsem, bir parkta, bir salıncakta çocuk olsam.

Mesela annem gelse ve bana süt ısıtsa.

Sihirli bir el evimi temizlese mesela.

Bu meselalar herkeste türlü türüdür. İnsanlar ilk önce hayallerden yola çıkarlar, sonunda kendilerini bambaşka diyarlarda bulurlar. Bir kaç dakika veya daha fazla... Ama güzeldir "mesela" demesi. Hayaller ve bu hayallere ümitler yüklenmesi.

Mesela bir kuşun sırtına yüklesem hayallerimi, nereye gitmek istesem beni oraya götürse. Onlar, bir bir benim başımda uçuşsalar.

Şimdi kalksam, gitsem ona, desem ki "Aç kollarımı!"

Hayır, hayır, sadece mesela.

Bu yazımın altına, yorumlar kısmına herkes "mesela"sını yazsa. Yazı büyüse, meselalar çoğalsa, çocuklar gibi oynasak mesela.

Ne dersiniz, sizinle "mesela" oynayalım mı?

*Quyidagi so 'zlarni to 'g 'ri bo 'lsa "D", xato bo 'lsa, "Y" qilib yozing.*

1. Yazarın sabah hayal kurmasının nedeni sabahları çok sevmesidir. ( )
2. Yazar birçok şeyi özleyiyor. ( )
3. Yazara göre herkesin hayalleri farklıdır. ( )
4. Yazar kendi yaşından memnun. ( )



**2-mashq.** *Quyidagi gaplarni shart mayli bilan tamomlang.*

1. Keşke iş yerim evime yakın ol..... .
2. Keşke patronumdan izin al..... da bir hafta tatil yap..... .
3. Keşke hep ye..... ama şişmanla..... .
4. Çok zengin ol....., dünya turuna çıkarım.
5. Bu akşam anneleri ziyaret et.....?
6. Bu etek çok güzel ama biraz pahalı. Sence al....., al.....?
7. Keşke hiç büyü....., hep çocuk kal..... .
8. Çok kararsızım. Acaba o iş teklifini kabul et.....?
9. Ben senin yerinde ol....., bu küçük problemler için sıkılmam.
10. Ne zaman beyaz gömlek giy..... her zaman üstüme bir şeyler dökerim.

### **KONTROL**

**Ercan:** Dün neredeydin? İşe gelmedin?

**Orhan:** Dün sabah yolda karşıdan karşıya geçmek için yeşil ışığın yanmasını beklerken bir otomobil yaşlı bir kadına çarptı. Olay çok yakınımda oldu. Zavallı yaşlı kadının bir suçu da yoktu. Kaldırımdaydı ve elindeki bastonuna dayanarak etrafına bakmıyordu. Araba hızlıydı ve önündeki otobüs sarı ışıkta durdu. Şoför, otobüse çarpmamak için direksiyonu sağa kırdı ve arabanın kontrolünü kaybetti.

**Ercan:** Yaşlı kadına bir şey oldu mu?

**Orhan:** Kadıncağız yere düştü tabii. Elindeki çantası da bastonu da yere yuvarlandı. Araba, ancak yol kenarındaki direğe çarparak durdu. Şoför de başını ön cama vurdu. Her şey bir anda oldu. Önce yaşlı kadının yanına koştuk. Hastahaneye götürmek için ambulâns çağırmamız lâzımdı. Yanımdaki adamda cep telefonu vardı. Hemen telefon etti. Ben de trafiği durdurdum ve şoförün yanına gittim. Yüzü kan içindeydi.

**Ercan:** İkisi de yaşıyor muydu?

**Orhan:** Evet her ikisi de yaralıydı, ama şoförün durumu ağırdı. O sırada ekip arabasıyla iki trafik polisi geldi ve biz rahatladık. Onlar her şeyi kontrol altına aldılar.

- Ercan:** Ambulâns hemen geldi mi?
- Orhan:** Evet, 10 dakika kadar sonra ambulâns siren çala çala geldi. Hem yaşlı kadını hem de şoförü sedyeyle ambulânsa yerleştirdiler. Şoföre hemen serum taktılar. Yaşlı kadın kendindeydi, ama korku içindeydi. Bacağının birinde hafif bir kanama vardı.
- Ercan:** Bu olay seni çok etkiledi mi, kan seni korkuttu mu?
- Orhan:** Evet, böyle şeyler herkesi etkiler. Beni de etkiledi. Kan görmeye dayanmam. Polisler da bunu anlamış, bizi oradan uzaklaştırıp arabalarına götürdüler.
- Ercan:** Neden?
- Orhan:** Rapor yazmaları lâzımmış. Biz de olayın en yakın görgü tanıklarımızdık. Kazanın oluş şeklini anlatıp ifademizi imzaladık. Polis, adres ve telefonlarımızı aldıktan sonra bizi evlerimize bıraktı. Ben de hemen telefon edip müdüre durumu bildirdim. O da bana bir gün izin verdi.
- Ercan:** Peki , yaralılardan bir haber aldınız mı?
- Orhan:** Evet, akşam evde otururken polisten telefon geldi. Her ikisi de iyiymiş. Bu habere çok sevindim. Ben de araba kullanıyorum. Şoförün yerine kendimi koydum. Ne kadar zor bir durum!
- Ercan:** Onun için araba kullanırken çok dikkatli olmak gerek. Bir anlık dalgınlık çok üzücü sonuçlara yol açıyor. Ben bu yüzden araba kullanmaktan korkuyorum.
- Orhan:** Haklısın , ben araba kullanırken herkesi sustururum. Yoksa dikkatim dağılıyor.
- Ercan:** Ben senin arabana bindim. Sen hızlı kullanmıyorsun. Kurallara da sıkı sıkıya bağlısın. Keşke, herkes senin gibi olsa. O zaman hiç kaza olmaz.
- Orhan:** Her yıl birçok insan, küçük bir dikkatsizlik yüzünden ya ölüyor ya da sakat kalıyor. Bunu önlemek için, küçük yaşlardan itibaren herkesi iyice eğitmek gerek.
- Ercan:** Doğru söylüyorsun, her şeyin başı eğitim.

## Savol va topshiriqlar

I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.

II. Matndan turlangan otlarni yozib oling. Turlovchi qo'shim- chaning turini aniqlang.

III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.

### KIVIR KIVIR

**Anne:** İyi günler! Kolay gelsin!

**Kuaför:** Sağ olun! Hoş geldiniz!

**Anne:** Hoş bulduk, çok sıra var mı? İşim acele. Nikâha yetişmem gerekiyor.

**Kuaför:** Sıra yok, ancak bayanın işi 15 dakika sonra biter. Nikâh saat kaçta? Saçınıza neler yaptıracaksınız?

**Anne:** Nikâh tam 2 saat sonra. Yalnız, ben saçımı hem kestireceğim hem de boyatacağım. Düğün salonu yakın. O saate kadar yetiştirebilir misiniz saçımı?

**Kuaför:** Yetiştiririm merak etmeyin. Sabahtan beri boş oturu-yordum. Keşke daha erken gelseydiniz. Yavaş ya-vaş, özene bezene yapardık saçınızı.

**Anne:** Telaştan geledim. Böyle günlerde işler bitmiyor. Sabahleyin uzaktan gelen misafirlerle ilgilendik.

**Kuaför:** Bilirim, bu hep böyle olur. Ama tatlı bir telaştır bu.

**Çocuk:** Anneciğim, ben de saçımı boyatmak istiyorum.

**Anne:** Hayır, senin saçını yalnızca düzelttireceğiz. Uçları biraz bozulmuş.

**Çocuk:** Ama anne, sen boyatıyorsun. Ben de boyatmak istiyorum.

**Anne:** Sen daha küçüksün. Saçların da çok güzel. Senin saçının boyaya ihtiyacı yok.

**Kuaför:** Annen doğru söylüyor. Senin saçların gerçekten çok parlak ve çok güzel. Anlaşılan saçlarına çok iyi bakıyorsun.

**Çocuk:** Evet, benim şampuanım da ayrı.

**Anne:** Anneannesine ördürür saçlarını. O da büyük zevkle örer.

**Kuaför:** Anneanesi için onun saçını örmek bambaşka bir zevk oluyordur. Buyurun koltuğa Nilgün Hanım. Hemen başlayalım, vaktimiz azalıyor.

**Anne:** Saçımı düğün saatine kadar yetiştirirsiniz değil mi? Geç kal-mam doğru olmaz.

**Kuaför:** Sizin saçınızı yetiştireceğim. Ayrıca, daha sırada kızınız bekliyor.

**Çocuk:** Elbette, benim saçımı da çok güzel yapacaksınız. Kıvır kıvır olmasını istiyorum.

**Kuaför:** Tabii, en güzel saç senin saçın olacak.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan kelishik, egalik, oidlik qo 'shimchalarini topib izohlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **SONBAHARDA YAŞLILARLA DAHA ÇOK İLGİLENİN**

Sonbahar herkesten çok yaşlıların hüzün mevsimidir. Çünkü, bu mevsim, yaşlılara hayatın sonunu, bazı hayâllerin anlamsızlığını hatırlatır. Birçok yaşlı insan artık işe yaramadığını düşünmeye bu mevsimde başlar.

Yaşlılarımızı sonbahar hüznünden kurtarmak ve onları olumsuz düşüncelerden uzaklaştırmak için çaba göstermemiz gerekir. Bunun da en iyi yolu onlarla daha yakından ilgilenmektir. Yaşlılarımıza sık sık geçmişlerini hatırlatarak, bunları anlatmalarını sağlamamız gerekir. Bu, onlarda bir rahatlamaya yol açacaktır. Ayrıca ufak tefek de olsa görevler vererek işe yaradıkları duygusunu hissettirmemiz gerek.

Kıscası yaşlılarımızı uzun süre yalnız bırakmamamız gerek. Unutmayın, bir gün hepimiz yaşlanacağız.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan kelishik, egalik, oidlik qo 'shimchalarini topib izohlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **30-Ş. Keraklilik fe'li -Gereklilik Kipi**

Türk tilida fe'l ifodalagan ish-harakatning bajarilishi kerakligini bildiruvchi fe'l shakllariga keraklilik shakli (*gereklilik kipi*) deyiladi. Ushbu mayl qo'shimchasi *-meli, -mali* bo'lib, u boshqa fe'l yasovchi qo'shimchalarga nisbatan ancha yangi hisoblanadi.

Bu qo‘shimcha **-me, -ma** fe‘ldan ot (harakat nomlari) yasovchi qo‘shimcha va **-li, -li** sifat yasovchi qo‘shim-chasi asosida yuzaga kelgan.

Fe‘lning ushbu shakli tuslanganda unga olmosh aslli shaxs-son qo‘shimchalari qo‘shiladi:

<i>git-meli-y-im</i>	<i>yürü-meli-y-im</i>	<i>yap-malı-y-ım</i>	<i>gelme-meli-y-im</i>
<i>git-meli-sin</i>	<i>yürü-meli-sin</i>	<i>yap-malı-sın</i>	<i>gelme-meli-sin</i>
<i>git-meli</i>	<i>yürü-meli</i>	<i>yap-malı</i>	<i>gelme-meli</i>
<i>git-meli-y-iz</i>	<i>yürü-meli-y-iz</i>	<i>yap-malı-y-ız</i>	<i>gelme-meli-y-iz</i>
<i>git-meli-siniz</i>	<i>yürü-meli-siniz</i>	<i>yap-malı-sınız</i>	<i>gelme-meli-siniz</i>
<i>git-meli-ler</i>	<i>yürü-meli-ler</i>	<i>yap-malı-lar</i>	<i>gelme-meli-ler</i>

Keraklilik mayli qo‘shimchasi **-malı (-meli)** singlarmonizm qoidasiga bo‘ysunadi: **okumalı, yazmalı, bilmeli, vermeli...**

Keraklilik mayli ish-hatakatning bajarilishi kerakligini bildirgan **lâzım, gerek ve icap ediyor** so‘zlarining ma’nolarni o‘zida mujassam etadi.

Kitap okum <b>alı</b> sın.	Kitap okuman gerek.
Kitap okum <b>alı</b> sın.	Kitap okuman lâzım.
Kitap okum <b>alı</b> sın.	Kitap okuman icap ediyor.
Doğayı sevm <b>eli</b> sin.	Doğayı sevmen gerek.
Ormanları korum <b>alı</b> yız.	Ormanları korumamız gerek.
Sınavı başarm <b>alı</b> sın.	Sınavı başarmen lâzım.
Borcunu ödem <b>eli</b> sin.	Borcunu ödemen icap ediyor.
Biraz hızlı gitm <b>eli</b> yiz.	Biraz hızlı gitmemiz gerek.
Saat beşte evde ol <b>malı</b> .	Saat beşte evde olması lâzım.
Yarın bize gel <b>meli</b> ler.	Yarın bize gelmeleri gerek.
Sigara içmem <b>eli</b> sin.	Sigara içmemen gerek.
Sigarayı bırak <b>malı</b> sın.	Sigarayı bırakman lâzım.
Bu yaz tatil yap <b>malı</b> yız.	Bu yaz tatil yapmamız lâzım.

**1-mashq.** Quyidagi so‘zlarni keraklilik mayli bilan to‘ldiring.

1. Öğrenciler, dersleri başlamadan 10 dakika önce sınıfta ol..... .
2. Doktorla görüşmek için önce randevu al..... .

3. Raporlarımızı yarın sabaha kadar bitir..... .
4. Bu kadar çok şeker ye..... .
5. İnsanlar özel araba kullanmak yerine otobüs kullan..... .
6. İnsanlar birbirlerine saygı ve hoşgörü göster..... .
7. Doğum günümde tüm sevdiklerim yanımda ol..... .
8. Bugün sizinle gelemem, bir iş görüşmeye git..... .
9. Yarınki toplantıya gel..... ?
10. Sağlıklı olmak için abur cubur ye..... ?

**2-mashq. Quyidagi vaziyatlar uchun tavsiyalar bering.**

1. Yarın arkadaşım doğum gününü kutlayacak, beni de davet etti.

- .....
2. Tatlıları çok seviyorum ama kilo yapıyor.

- .....
3. Kolesterolüm yüksekmiş, kalp krizi riskim varmış, doktor söyledi.

- .....
4. Yeni bir telefon çıkmış, pek çok özelliği varmış. Ama biraz pahalı.

- .....
5. Kedim çok yaramaz, evin içinde saklandı, onu bulamıyorum.

## **BİLİM DÜNYASINDAN**

### **Sağlıklı Hayat**

Bütün doktorlar; sağlıklı bir hayat için gıdalarımıza dikkat etmeliyiz, der. Ancak, Harvard Tıp Fakültesi uzmanları, araştırmaları sonucunda 9 besin maddesinin mutfaklardan kesinlikle eksik edilmemesi gerektiğini söylüyor.

İşte, sağlıklı hayatın temeli olan 9 besin maddesi ve yararları şunlardır:

**Brokoli.** Günlük C vitamini ihtiyacımızın % 97'sini karşılar. Kanseri önleyici besin değeri vardır. Vücudun hormon üretimini artırır. Göğüs kanseri, romatizma, diyabet ve kalp hastalıkları riskini azaltır. Bağışıklık sistemini güçlendirir. Haftada 3-4 kez yarım kâse yemelisiniz.

**Kurufasulye.** Bakliyatların en sağlıklısidir. 2-8 gramının dahi kolesterol dūřurucu etkisi vardır. Kalp hastalıkları, felç ve kolon kanseri riskini en aza indirir. Midede yavaş sindirildiği için diyabetiklere tavsiye edilir. En az iki günde bir haşlama ya da yemek olarak yarım kāse yemek gerekiyor.

**Yađsız sūt.** Kemikleri gūçlendirir. İçindeki kalsiyum ve D vitamini vūcudu yeniler. Az yađlı yiyeceklerin yanında içip tansiyonunuzu dūřu-rebilirsiniz. Bōbrek tařı riskini de oldukça dūřurur. 50 yařın ūstündeki erkekler ve 65 yařın ūstündeki kadınlar günde an az ū bardak yađsız sūt imeli.

**Portakal.** Sođuk algınlıđını iyileřtirir, kolesterol seviyesini dūřurur, kemikleri gūçlendirir, bōbrek tařı oluřmasını ve bađırsak kanserini önler. Bir portakal, gūnlük C vitamini ihtiyacınızın % 110'unu karřılar. Günde en az bir portakal yemelisiniz.

**Balık.** Uzmanlar balıkların arasında da somon balığını tavsiye ediyorlar. Balık yağı "Omega 3", kalp krizine karşı korur, kalsiyum ve sodyum ihtiyacını karşılar, romatizma yanmalarına iyi gelir. Haftada en az bir kez balık yemek lāzım.

**Tofu.** Soya sūtuyla hazırlanan tofu (peynire benzer bir yiyecek), kalbi korur. Kolesterolu dūřurucu etkiye sahiptir. Bōbrekleri korur. Günde 40 - 50 gram, yani kūuk bir kāse tofu yemek gerekir.

**Domates.** Bařta prostat olmak ūzere mide ve bağırsak kanserine karşı koruyucu etkiye sahiptir. Yaşlılığın etkilerini geciktirir. Kanserin yayılmasını engeller. Haftada 4- 5 kez çiđ olarak yemelisi- niz.

**Sarımsak.** Kolesterol seviyenizi dūřurur, anti bakteriyal etkiye sahiptir. Bađırsak ve gōđus kanseri riskini azaltır. Her gūn bir diř sarmısak yemek gerekir. İyice ezip beklettikten sonra çiđ olarak yenmesi daha yararlıdır.

**Su.** Yorgunluđu alır, kasları gevşetip rahatlatır. Vūcut ısısını normal seviyede tutar, bōbrek taşı oluşmasını önler. Günde 5 bardaktan fazla su içmek, kadınlarda bağırsak kanseri riskini yarı yarıya azaltır.

Demek ki, bu 9 hayatı besini soframızdan uzak tutmamalı, her gūn yeteri kadar bu besinlerden tūketmeliyiz. Ancak bōyle sađlıklı bir hayat sūrmemiz mūmkūn olabilir.

## **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

II. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.

III. Matnga ko 'ra quyidagi savollarga yozma javob bering:

1. Sizce yukarıda adı geçen 9 besin maddesi insanlar tarafından yeterince tüketiliyor mu?

2. Siz sağlıklı bir hayat sürmek için beslenmenin dışında neler yapıyorsunuz?

3. "Her işin başı sağlık" ve "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" sözleri neyi ifade ediyor?

4. Yemek yeme alışkanlığınızı değiştirmeyi hiç düşündünüz mü? Niçin?

5. Genetik çalışmalar ile sağlık arasında olumlu veya olumsuz ne gibi ilişkiler söz konusudur?

### ŞİKAYETİNİZ NEDİR?

**Çocuk:** Anneciğim, boğazım ağrıyor.

**Anne:** Sana kaç defa soğuk su içmemeni söyledim. Hiç söz dinlemiyorsun. Artık kış geliyor. Giyimine de dikkat etmelisin.

**Çocuk:** Boğazım şişti, yutkunamıyorum. Evde ilaç var mı?

**Anne:** Var, ama doktora muayene olmadan ilaç kullanmamalı. Ben şimdi telefon edip doktordan randevu alırım.

**Anne:** Alo! İyi günler! Doktor Levent Beyin muayenehanesi mi?

**Sekreter:** Evet efendim. Buyurun yardımcı olabilir miyim?

**Anne:** Çocuğumu muayene ettirmek istiyorum. Acaba ne zaman müsait Levent Bey?

**Sekreter:** Saat 17:00 sizin için uygun mu hanım efendi? Diğer saatler dolu.

**Anne:** Uygun, Gönül Can adına randevu almak istiyorum.

**Sekreter:** Tamam efendim. Saat 17:00'de görüşmek üzere. İyi günler!

**Anne:** İyi günler!

**Sekreter:** Buyurun efendim, hoş geldiniz!

**Anne:** Hoş bulduk! Saat 17:00'de randevumuz vardı.

**Sekreter:** Evet efendim. Levent Bey sizi bekliyor. Buyurun gi- rebilirsiniz.

**Çocuk:** Anneciğim, sen de gel.

**Anne:** Tamam, haydi girelim.



- Doktor:** Geçmiş olsun! Şikayetiniz nedir?
- Anne:** Oğlumun boğazı ağrıyor, yutkunamıyor.
- Doktor:** Tamam, bayan, siz şöyle oturun lütfen. Biz, biraz konu-şalım. Gel bakalım, neyin var?
- Çocuk:** Boğazım ağrıyor.
- Doktor:** Tamam, aç bakalım ağzını. Biraz daha açarak “aaa!” de.
- Çocuk:** Aaaa!
- Doktor:** Tamam, kapatabilirsin ağzını. Öksürük var mı?
- Çocuk:** Hayır, yok. Fazla ateşim de yok.
- Doktor:** Grip olmuşsun. Şimdi sana bir şurup vereceğim, bir de vitamin hapı. Bunları her gün düzenli olarak kullanmalı, ihmal etmemelisin. Ayrıca toz halinde bir ilaç vereceğim. Onu ılık suda eritip içmelisin. Bir haftaya kadar hiçbir şeyin kalmaz.
- Çocuk:** Sağ olun efendim.
- Doktor:** Bir dakika! Bazı tavsiyelerim olacak. Havalar soğudu artık. Kesinlikle buzlu, soğuk içecekler içmemelisin. Sıcak bir ortamdan soğuk bir ortama veya soğuk bir ortamdan sıcak bir ortama çıkarken giyimine dikkat etmeli, bol bol C vitaminli meyvelerden yemelisin.
- Anne:** Sağ olun doktor bey!
- Doktor:** Tekrar geçmiş olsun!

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni rollarga bo‘lib o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling*

*II.«Shifokor huzurida» mavzusida dialog tuzing.*

### **ÖĞRETMENE SAYGI**

Öğretmenler, biz öğrencilere her zaman bir şeyler öğretmek için çırpınmaktadırlar. Yürekleri sevgi doludur. Öğretmenlerimiz, bizim iyi bir insan, iyi bir vatandaş olmamızı isterler. Ders sırasında öğretmenlerden daha iyi istifade edebilmek için onlara saygı göstermeyi unutmamalıyız.

Dersteyken:

- izin almadan asla konuşmamalıyız;

- sesimizin tonunu çok yükseltmemeliyiz;
- öğretmene karşı gelmemeliyiz;
- anlayarak dinlemeli, anlayarak okumalıyız;
- sorulara hazır olmalı ve derse katılmaktan zevk almalıyız.

Bunlar gibi daha birçok şey söylenebilir. Sınıftaki arkadaşlarımızı da sevmeli ve onlara da saygı duymalıyız.

Nezakat kurallarını asla çiğnememeliyiz. Çünkü, okul kutsal bir yerdir.

Öğretmenlerimiz bize, kendimizi sorgulamayı ve eksiklerimizi görüp tamamlamayı öğretir. Bizi kitapların sihirli dünyasıyla öğretmenlerimiz tanıştırır. Onlar, bizim her derdimize ortak olur, bizimle sevinirler.

Arkadaşlarımızı da can kulağıyla dinlemeliyiz. Acele edip sözünü kesmemeliyiz. Kendimizi arkadaşımızın yerine koyarak ve duygularını anlamaya çalışarak onu dinlememiz gerek. Buna, bütün benliğimizle dinlemek, diyebiliriz. İnsanları dinlemesini bilmek ve onları doğru anlamak, birçok soruyu kolayca çözer.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan keraklilik fe'llarini toping.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **31-§. Fe'l nisbatlari. Aniq nisbat. O'zlik nisbati -Fiil Çatısı. Yaln Çatı (Etken Fiil). Dönüslü Çatı (Dönüslü Görünüş)**

Ma'lumki, gap ichida ish-harakatning amalga oshishida ot turlicha ko'rinishga ega bo'ladi: ta'sir ko'rsatadi, ta'sirlanadi yoki bo'lishsiz munosabatda bo'ladi. Bunga mutanosib ravishda fe'l negizi turli ko'rinishlarga kirib, otning gap ichidagi vaziyatini belgilaydi: *Ahmet döv-dü, Ahmet döv-ül-dü, Ahmet döv-me-di* va hok.

Fe'l asosining tuslanishdan oldin olgan bunday shakllari uning *ko'-rinishi (aspekt yoki çatı)* deyiladi. Turk tilida fe'lning bunday ko'rinishlari turlicha bo'lib, ularning har biri maxsus qo'shimchalarga ega bo'ladi va birgalikda *fiilin çatısı (görünüşü)* deyiladi. Boshqacha aytganda, fe'llarning vositasiz to'ldiruvchi (*nesne*) olishi-olmasligi yoki bo'lmasa, gap egasining holatiga ko'ra qo'shimchalarning fe'l asos va negiziga qo'shilib yangi fe'l yasalishiga *çatı* yoki *görünüş* deyiladi.

Fe'llar harakatning bajaruvchisiga ko'ra ham quyidagi besh turga bo'linadi: 1. *Aniq nisbat(yalın görünüş)- döv-mek*; 2. *O'zlik nisbati ko'rinishi (dönüşlü görünüş) - döv-ül-mek*; 3. *Majhul nisbat ko'rinishi (edilgen görünüş) - döv-ün-mek*; 4. *Birgalik nisbati ko'rinishi(işteş görünüş) - döv-üş-mek*; 5. *Orttirma nisbat ko'rinishi(ettiren görünüş) - döv – dür – mek* kabi.

Fe'l asoslaridan o'zlik, majhul, orttirma, birgalik nisbatini vujudga keltirgan qo'shimchalarga nisbat qo'shimchalari deyiladi. Nisbat qo'shimchalari bilan tuslanmagan fe'llar aniq nisbatdagi fe'llar deyiladi.

Misollar:

- Hasan çocuğu dövdü. (Etken eylem, özne eylemi yapandır.)
- Çocuk dövüldü. (Edilgen eylem, özne belli değil, çocuk eylemden etkilenendir.)
- Çocukun annesi dövündü. (Dönüşlü eylem, anne eylemi hem yapan, hemde etkilenendir.)
- Hasanla çocuk dövüŝtü. (İşteş eylem, Hasan'la çocuk eylemden karşılıklı etkileniyorlar.)
- Hasan çocuğu dövdürdü. (Ettirgen eylem, özne işi başkasına yaptırmaktadır.)
- **O'zlik nisbatdagi** fe'llar ish-harakatning bajaruvchisi (subyekti) ham, bajariluvchisi (obyekti) ham bir shaxs yoki narsaning o'zi ekanligini anglatadi. Bu nisbat fe'lga **-n, -in** qo'shimchalaridan mosini qo'shish orqali hosil bo'ladi: yıkanmak (*yuvınmoq*), giyinmek (*kiyinmoq*), süslenmek (*bezanmoq*), taranmak (*taranmoq*) kabi. Masalan: *Gulsanam sabah kalkıp yıkandı, giyindi, tarandı, hazırlandı ve işe gitti.*

**1-mashq.** *Quyidagi so'zlarning aniq nisbat shakliga keltiring.*

1. Teknoloji dersi projeleri öğretmen tarafından incelendi.

.....

2. Onun yemekleri her zaman başkaları tarafından beğenilir.

.....

3.Bu sene firincilar tarafından ekmeğe zam yapılmadı.

4.Hırsız hakim tarafından suçlu bulunmuş mu?

5.Bu araba eşiniz tarafından hiç kullanılmamış mı?

**2-mashq.** *Quyidagi so‘zlarni sinonimini toping va bu so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing.*

- |                  |                            |
|------------------|----------------------------|
| 1. aktif         | a. belirlemek              |
| 2. iletişim      | b. bilgi                   |
| 3. mobil.        | c. etkin                   |
| 4. ortalama.     | ç. mesaj                   |
| 5. tespit etmek. | d. taşınabilir / hareketli |
| 6. veri.         | e. yaklaşık                |

**3-mashq.** *Quyidagi bo‘sh o‘rinlarni toldiring.*

1. Akşam yemeği neden hâlâ hazırla.....?
2. Türkiye kupasında birbirinden güzel maçlar oyna.....
3. Yaz gelince kilo almamaya dikkat et.....
4. Bayramlarda akrabalar ziyaret et.....
5. Dün akşamki maçta hiç gol at.....
6. Geçen gün kuru temizlemeye verdiği elbise hâlâ temizle.....?
7. Kar nedeniyle bütün yollar kapa.....
8. O, hep yalan söylüyor. Ona güven.....
9. Önceki hafta olduğumuz sınav açıkla.....?
10. Sınav tarihi dün derste söyle.....

**4-mashq.** *Quyidagi so‘zlarni namunadagi kabi takror yozing.*

Örnek: Sevgi, iş görüşmesi için kendini hazırlıyor.

Sevgi, iş görüşmesi için hazırlanıyor.

1. Aysun saatlerdir ayna karşısında kendini süslüyor.

2. Çocuk kendini arabanın arkasına sakladı.

3. Gökçe yarınki yolculuk için kendini hazırlıyor.

4. Arkadaşımı beklerken vitrinlere bakarak kendimi oyaladım.

5.Çemberlitaş Hamamı'ndaki turistler kendilerini güzelce keselediler.

6. Kendimizi güneşin zararlı ışınlarından korumak için güneş kremi sürmeliyiz.

7. Meltem kendini sınava çok iyi hazırlamış.

8. Doktor: "Biraz kilo vermeniz lazım. Bunun için kendinizi dengeli beslemelisiniz," dedi.

9. Köpek durmadan kendini kaşıyor.

10. Sınavdan kötü puan alınca Mehmet kendini eve kapadı.

**5-mashq.** *Quyidagi fe'llarni o'zlik nisbatiga o'girib, ular bilan bo'shliqlarni to'ldiring.*

1. Çocuk ağacın arkasına

2. Futbolcu maçta düşerek

3. Zehra yarınki sınava çok iyi

4. Küçük kız aynanın karşısında saatlerce

5. Annem dün sabahtan akşama kadar temizlik yaptığı için çok

6. Hava çok soğuk, kalın

7. En yakın arkadaşımın düğününe gidemediğim için çok

8. Kedi mamasını yedikten sonra tüylerini yalayarak iyice
9. Annem benimle her zaman
10. Adamın ayağı takıldı ve birdenbire yere
  - a. süsle..... .
  - b. sakla..... .
  - c. giy..... .
  - ç. temizle..... .
  - d. öv..... .
  - e. sakatla..... .
  - f. hazırla..... .
  - g. üz..... .
  - ğ. yor..... .
  - h. ser..... .

### **BİZ DE YAŞLANACAĞIZ**

İnsanlar doğar, büyür, yaşlanır ve ölür. Bu doğal bir süreçtir. İnsan, küçükken “Ben ne zaman büyüyeceğim?” diye kendine sık sık sorular sorar. Zaman geçmiyor gibidir. Hâlbuki zaman çok çabuk geçmektedir.

Sonra, insan yaşlanmaya başlar. Bu sefer de “Hayat ne çabuk geçti, zaman su gibi akıp gitti.” der. Unutmayalım! Bugünkü yaşlılarımız sevimli , onalra her yerde yardımcı olmalı ve saygı duymalıyız.

Türkiye’de yaşlılara saygı göstermek geleneklerden ve törenlerden kaynaklanır. Türk insanının en belirgin özelliklerinden biri, yaşlılarına hürmet etmesi, onları başının üzerine taç yapmasıdır. Çünkü, yaşlılara hürmet ve ikram Allah sevgisindedir.

Bir genç, ihtiyar birine yaşından dolayı saygı gösterirse, yaşlanınca da gençler ona saygı gösterir. Muhtaçlara ve yaşlılara yardımcı olmak bizim görevlerimizin en önemlilerindedir.

1990 yılından beri 18-24 Mart tarihleri arası Türkiye’de “Yaşlılara Saygı Haftası” olarak ele alınır. İlköğretim okullarında yaşlılara saygılı olmak üzerine bazı etkinlikler yapılır.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan aniq nisbatdagi fe'llarni ajratib yozing.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

## **KELOĞLAN VE SİHİRLİ TAS**

Bir varmış, bir yokmuş. Allahın kulu çokmuş... Evvel zaman içinde bir Keloğlan varmış. Annesiyle birlikte yaşarmış. Başka kimi kimsesi yokmuş. Çok yoksullarmış.

Günlerden bir gün Keloğlan yaşlı annesinden izin alarak balık tutmaya ırmak kenarına gitmiş. Birkaç balık tutarım, anacığım la yiyip aç karnımızı doyururuz, diye düşünmüş.

Göl kenarında oltasını suya salmış. Bir müddet sonra kocaman bir balık yakalamış. Annesine iş bırakmayıp balığın pullarını kazımış. Karnını yarıp temizlemek istemiş.

Bir de ne görsün! Kocaman bir tas balığın karnında duruyor. Keloğlan buna çok sevinmiş. Annesine hem balık, hem tas götüreceğini düşünmüş.

Tası suyla doldurup balığı yıkamak istemiş. Fakat, o da ne! Tastaki sular altın olarak akmış yere. Buna Keloğlan çok şaşırılmış. Bunu birkaç kez denemiş. Her seferinde sular altın olmuş.

Keloğlan sevinçle annesine koşmuş.

Sihirli tasa su doldurup boşalttıkça altınlar birikmiş. Keloğlan çok zengin olmuş. Hemen kendine bir saray yaptırarak içine yerleşmiş. Birçok hizmetçi tutmuş. En güzel yemekleri yemeye başlamış.

Annesi Keloğlan'ı uyararak dikkat etmesi gerektiğini söylemiş. Ama, Keloğlan "Sihirli tasımla her şeyi yapabilirim." diyormuş.

Keloğlan'ın şımarması etrafındaki insanları rahatsız etmeye başlamış. Keloğlan tekrar sihirli tası eline alarak ırmak kenarına gitmiş. Bir saray daha yaptırmak istiyormuş. Irmağın suyundan alıp kenara boşalttıkça altınlar yığılmaya başlamış.

Aniden elindeki tas suya düşmüş. Keloğlan telâşla suya atlamış. Yüzme bilmiyormuş. Suda uzun zaman çırpınmış. O sırada hırsızlar altınları çalıp gitmişler. Keloğlan sudan çok zor çıkmış. Sihirli tas da yok olup gitmiş.

Keloğlan ağlaya ağlaya annesinin yanına dönmüş ve her şeyi ona anlatmış.

Annesi: “Hay’dan gelen huya gider. Sen o altınları çalışarak kazanmadın. Ayrıca, insanları küçük görmeye başlamıştın. Böylesi daha iyi!” demiş.

Keloğlan, anasına hak vermiş. Bir daha da sihirli tasta hiç söz etmemiş.

*Ahmet Efe*

*(Gümüş Gözlü Dev)*

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi fe’llarni toping, zamoni, mayli va nisbatini aniqlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **MİMAR SİNAN’I TANIYOR MUSUNUZ?**

**Ahmet:** Ne boş vaktim var, ne de fazla param. Onun için bu konuda uzun uzun hiç düşünmedim. Ama, eskiden beri Türkiye turuna çıkmak, ülkemizin güzelliklerini görmek hep ilgimi çekmiştir. Keşke öyle bir imkânım olsa da ülkemi iyice gezebilsem.

**Orhan:** İstanbul’a gitmek isterim. Çünkü, İstanbul hem tarihî hem de coğrafi bakımdan dünyanın en önemli şehri.

**Ahmet:** Bir kere gittim. O da ilkokuldayken. O yüzden birçok şeyi hayal meyal hatırlıyorum. O zamanlar bu kadar kalabalık değildi. Her sokak sanki tarih kokuyordu. Ama, bir daha gitmek nasip olmadı.

**Orhan:** İstanbul’a ben çok gidip geldim. En çok neyini merak ediyorsun?

**Ahmet:** Önce Sultanahmet Camisi’ni görmek istiyorum. Filmlerde seyrediyoruz. Altı minaresiyle muhteşem bir yapı.

**Orhan:** Evet, caminin altı minareli silüeti denizden çok hoş bir manzara hâlinde görülmekte. Oraya gidersen hemen karşısındaki Ayasofya’yı da görmelisin. Zaten Sultanahmet Camisi, Ayasofya’dan daha güzel bir eser yaratmak amacıyla onun karşısına yapılmıştır. İçerisi mavi ve beyaz çinilerle bezenmiştir. Bundan dolayı, yabancı turistler tarafından “Mavi Cami” adıyla tanınır.



- Ahmet:** Mimar Sinan'ın eseri değil mi?
- Orhan:** Hayır, Mimar Sedefçi Mehmet Ağa'ya yaptırılmış. Mimar Sinan'ın İstanbul'daki en güzel eseri Süleymaniye Camisi'dir. İstanbul camilerinin en büyük ve en gösterişlisidir. Ama, oraya Mimar Sinan'ın kal-falık eseri denmektedir.
- Ahmet:** Öyleyse ustalık eseri hangisi?
- Orhan:** Mimar Sinan'ın çıraklık eseri Şehzade Camisi, kalfalık eseri Süleymaniye Camisi, ustalık eseri ise Edirne'deki Selimiye Camisi'dir.
- Ahmet:** Mimar Sinan'ın 300'den fazla eseri varmış.
- Orhan:** Evet, 84 cami, 52 mescit, 57 medrese, 7 darülcürra, 22 türbe, 17 imaret, 3 darüşşifa, 6 su yolu kemeri, 8 köprü, 20 kervansaray, 35 saray, 8 mahzen ve 41 hamam olmak üzere toplam 360 eserde imzası var Mimar Sinan ustanın. Bu eserlerin % 80'i İstanbul'da.
- Ahmet:** Bütün bunları nasıl aklında tutabiliyorsun? Şimdi bana sorsan tekrarlayamam.
- Orhan:** Ben matematik öğretmeniyim, ama bununla ilgisi yok. Benim sanat tarihine karşı büyük bir merakım var. Bu konularla ilgili hem çok eser okuyorum, hem de fırsat bulursam gidip eserleri yerinde görüyorum.
- Ahmet:** O zaman, çok param olursa seninle gezmem daha doğru olur. Ayaklı kütüphane gibisin.
- Orhan:** Keşke sen de kitaplara biraz ilgi duysaydın. Seni hiç kitap okurken görmedim.
- Ahmet:** İşlerden vakit bulamıyorum.
- Orhan:** Bu, çok klâsik bir bahane. İnsan isterse her gün az veya çok kitap okuyabilir. Hiç vaktin yoksa yatarken yarım saat okuyabilirsin.
- Ahmet:** Tamam, sana söz veriyorum. Bundan sonra kitap okumaya ağırlık vereceğim. Cahil kalmak istemem.
- Orhan:** İyi olur.

## **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi fe'llarni topib, zamoni, mayli va nisbatini aniqlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

*IV. Matnga ko'ra quyidagi savollarga javob yozing:*

*1. Ahmet neyi hayâl ediyor?*

*2. Ahmet, niçin en çok İstanbul'a gitmek istiyor?*

*3. Sultanahmet Camisi'ne niçin Mavi Cami deniyor?*

*4. Orhan, Mimar Sinan'ın eserlerini nasıl tek tek sayabiliyor?*

*5. Mimar Sinan'ın en güzel eseri hangisidir ve nerededir?*

## **KAKTÜS VE BÖCEK**

Morisson diyor, bundan senelerce evvel Avustralya kıtasına bir başka ülkeden kaktüs getirip yetiştirdiler. Bu ağaçtan tarlalar ve bahçeler arasında çit olarak istifade edilecekti. Avustralya'da yaşayan böcekler arasında bu kaktüslerin hiç düşmanı yoktu. Onun için bir müddet sonra İngiltere büyüklüğünde bir araziyi kapladı, çiftlikleri mahvetti. Onları, köylerini terketmeye mecbur etti. Hatta bazı şehirlerin ahalisinin toptan hicret etmesine sebep oldu. Bu muthiş tehlikeye karşı bir müdafaa vasıtası bulabilmek için böcekleri inceleyen alimler dünyayı dolaştılar, nihayet başlıca hususiyeti bu kaktüslerle karnını doyurmak olan ve başka hiçbir şeyi ağzına alamayan bir böcek cinsi keşfettiler, şöyle bir faydası da vardı bunun: Âlimlerin keşfettiği bu küçük varlığı hiçbir Avustralya böceği de yemiyordu. İşte bu dengeleme sayesinde bugün zararlı kaktüsler, hemen hemen ortadan kalkmışlar, onların yok olması ile, onu yemek için getirilen böcekler de gıdasız kalarak aynı akibete uğramışlardır. Geri kalanlar ise her zaman için, bu istilacı nebatın kıpırdamasına meydan vermeyecek sayıdadır. İşte harika bir denge tecellisi!

## **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi tinish belgilarining qo'yilishini izohlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

## **BİLENLER BİLMEYENLERE**

Nasreddin Hoca bir gün vaaz vermek için kürsüye çıkar ve şöyle seslenir:

“Ey cemaat, sizlere ne söyleyeceğimi biliyor musunuz?” Cami-dekiler hep bir ağızdan şu cevabı verirler: “Bilmiyoruz!” Hoca bunun üzerine:

“Mademki bilmiyorsunuz, öylese ben ne söyleyeyim size!” der.

Bir hafta sonra Hoca kürsüden aynı soruyu yeniler. Camidekiler: “Biliyoruz!” derler, bu defa.

Bunu duyan Hoca, “Madem biliyorsunuz, o zaman benim tekrar etmeme hiç gerek yok.” Der ve kürsüden iner. Hocanın bu sözleri karşısında cemaat şöyle bir karar alır:

Bir daha sorarsa bir kısmı “Biliyoruz.” diyecek; bir kısmı da “Bil-miyoruz.” diyecektir. Hoca gerçekten bir süre sonra yine, “Bugün size ne söyleyeceğimi biliyor musunuz?” diye sorar. Camidekilerden bir kısmı. “Biliyoruz.” derken bir kısmı da “Bilmiyoruz.” diye cevap verir. Bu söz-lerden sonra Hoca şöyle konuşur:

“Mademki içinizde bilenler de var, öyleyse bilenler bilmeyenlere anlatsın...”

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi asliy va nisbiy sifatlarni ajratib yozing.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **32-§. Majhul nisbati - Edilgen Çatı (Edilgen Görünüş)**

Harakatning bajaruvchisi ma`lum bo`lmagan fe`lning tuslanishiga majhul nisbatli fe`l deyiladi. Majhul fe`llarda harakatning kim yoki nima tomonidan bajarilgani noma`lum bo`ladi. Majhul fe`llar -ıl (-il, -ul, -ül),-ın (-in, -un, -ün)qo`shimchalari bilan yasaladi.

Kapı açıldı. (Kapıyı kimin açtığı bilinmiyor, özne belli değil.)  
Duvar çizildi. (Duvarı kimin çizdiği bilinmiyor, özne belli değil.)  
Adam vuruldu. (Adamı kimin vurduğu bilinmiyor, özne belli değil.)  
Çocuk dövüldü. (Çocuğu kimin dövdüğü bilinmiyor, özne belli değil.)  
bir unli yoki -ı, -r, undoshlari bilan tugagan so`zlardan keyin -(i)n nisbat qo`shimchasi bilan majhul fe`l yasaladi.

yaşa-mak      yaşa-n-mak      Güzel bir gün yaşandı.

bilmek      bil-in-mek      Arkadaşların hepsi bilindi.

oku-mak oku-n-mak Bütün kitaplar okundu.

**1-mashq.** *Quyidagi gaplarni majhul nisbat qilib yangidan yozing.*

1. İnsanlar onu çok başarılı bir yazar olarak görüyor .
2. İnsanlar kütüphanede yüksek sesle konuşmazlar.
3. Seneye Dil Merkezinin yeni bir şubesini açacaklarmış.
4. Ne yaptın, hasta olacaksın. İnsan bu kadar çikolata yer mi hiç !
5. Öğrenciler Türkçe derslerini haziran ayında tamamlayacaklar.

**2-mashq.** *Quyidagi savollarga javob bering.*

1. Öğrenciler arasında ne konuşulur?.....
2. Türkiye'ye gelen yabancılara neler tavsiye edilebilir?.....
3. Hafta sonları arkadaşlarla neler yapılır?.....
4. Çocukken hangi oyunlar oynanır?.....
5. Bir milyon Türk Lirası nasıl harcanabilir?.....

**3-mashq.** *Quyidagi jumlarlar o'zlik nisbatdami, majhul nisbatdami? Qavs ichiga yozing.*

1. Hafta sonu büyük bir maç düzenlenecek. ( )
2. Kadın, fırsatı kaçırdığı için dövünüyordu. ( )
3. Sınavdan düşük not alınca eve kapandı. ( )
4. Toplantıda önemli konular konuşulacak. ( )
5. Sabah erkenden tüm ofisler temizlenmiş. ( )
6. Yaramazlık yapan çocuklar masanın altına saklanır. ( )

## YENİ GÜN

Havaların ısınmasıyla karların erimeye başladığı, yağmurların yağdığı, çiçeklerin uyandığı, kısacası tabiatın canlanmaya başladığı, gece ile gündüzün bir olduğu, baharın müjdelendiği 21 Mart gününe, tarihin en eski devirlerinden beri Türk toplulukları Yeni gün adını vermişlerdir.

Yeni gün Türkler için yılbaşısıdır. Milletin ulu günüdür. Nevruz kelimesinin Farsçadaki anlamı da yeni gün demektir. Nevruz Türklerin Ergenekon'dan çıkış günüdür. Hayatın ve milletin canlandığı , küslerin barıştığı , yeryüzünün adeta cennete çevrildiği gündür Nevruz.

Geniş bir coğrafyaya yayılan Türk topluluklarının hepsinde var olan Nevruz Bayramı'nda, değişik kutlama şekillerinin olması gayet tabiidir. Ateşten atlama geleneği, bu bayramın ne kadar tarihin derinliklerine uzan-dığını bir belirtisidir.

Bayramlar yemeksiz, müziksiz, eğlencesiz olmaz. Bu sebeple , Türk topluluklarında kutlanan Nevruz Bayramı'nda genel olarak evler giyisiler temizlenir, yenilenir. En güzel yemekler ve tatlılar yapılır, güreşler tutulur, fakirler doyurulur, sazlar çalınır, türküler söylenir. Gençler gelecekte beklediklerini dilerler. Ve onların gerçekleşeceğine inanılır.

Nevruz , dostluk, kardeşlik, barış ve mutluluk bayramıdır.

Kaşgarlı Mahmut “Divanü Lügatit Türk” adlı dev eserinde Nev- ruz'un 12 hayvanlı Türk Takvimi'nin başlangıcı olduğunu belirt- mektedir.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi asliy va nisbiy sifatlarni ajratib yozing.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **DEVECİ İLE FİLOZOF**

Bir bedevî, devesine iki çuval yükler, kendisi de üzerine binerek yola koyulur. Yolda, üstü başı perişan bir filozofa rastlar. Laf arasında, filozof bedeviye sorar:

–Devenin üzerindeki çuvallarda ne var?

Bedevi:

–Birinde buğday dolu, diğesinde kum.

–Neden kum doldurdun?

–Bedevi cevap verir:

–O çuval boş kalmasın, devenin üzerinde dengeyi tutsun diye...

Filozof bedeviye:

–Akıllılık edip de buğdayın yarısını bir çuvala, diğ yarısını da öteki çuvala koysaydın, hem devenin yükü hafiflerdi, hemde çuvalların, dedi.

Bedevi bu fikri çok beğenir.

–Haklısın, düşünemedim... diyerek, öyle yapar...

Yapar ama, bu derece akıllı adamın haline şaşar. Nasıl olur da bu akılla bu adam böyle perişan gezer, diye düşünür. Merakını yenemez, sorar:

–Ey akıllı adam! Sende bu akıl, bu fikir varken, niye böyle yaya yürüyor, yoruluyorsun? Böyle bir akılla sen, ya sultansın, ya vezir. Doğru söyle nesin sen?

Filozof cevap verir:

–İkisi de değilim, halktan bir kimseyim.

Bedevi tekrar sorar:

–Kaç deven, kaç öküzün var?

–Hiç.

–Peki, bari dükkânındaki mal ne? Onu söyle!

–Benim ne dükkânım, ne yerim ne yurdum var. Ben filozofum.

–O halde kaç paran var?

–Ne parası, ekmek alacak tek kuruşum yok. Yalınayak, başıkabak dolaşır dururum.

Bu kadar hikmet ve bilgiden ancak, hayal ve baş ağrısı elde ettim.

Bedevi, bu cevaba fena halde kızar:

–Defol, uzaklaş yanımdan, der. Senin bilgin, nasihatın bana da zarar verir, başıma dert açar. Sen şu yoldan git ben bu yoldan. Bir çuvalımda buğday, öbüründe kum olması senin hikmetinden, boş, faydasız felsefenden daha iyi...

*Mevlana*

*(Mesnevi'den)*

## **TARİHTEN BİR SAYFA**

Sultan Mahmud, bir gün veziriyle birlikte tebdil-i kıyafet eyleyip halkın arasına karışır. Çarşıda dolaşırken bir tatlıcı dükkanına girip baklava yerler. Parasını ödeyip tatlıcıdan ayrılırlar ve saraya dönerler. Yedikleri tatlı Sultan Mahmud'un çok hoşuna gitmiştir.

Saraya döner dönmez Sultan Mahmud'un ilk emri, tatlıcıya altından yapılmış bir tepsi gönderip aynı tatlıdan aldırılması olur. Vezir, hemen bu emri yerine getirip tatlıcıya altın bir tepsi ve tatlının karşılığı olan akçeyi gönderir. Tatlıcı, tepsiyi eline aldığı zaman altından yapılmış olduğunu anlar ve aklınca bir kurnazlık düşünüp

saraydan gelen adama tatlının akşama hazır olabileceğini söyleyerek ondan tepsiyi bırakmasını ve akşama uğramasını ister.

Adam tatlıcıdan ayrılınca, tatlıcı tepsiyi değiştirip ona benzeyen başka bir tepsiye tatlıyı yerleştirir. Altın tepsiyi saklar ve zengin olma hayaline dalar. Oysa, ahlâki yönden sınındığının farkında bile değil-dir.

Akşama saraya getirilen tatlı tepsi padişahın huzuruna sunulur. Durumu anlayan Sultan Mahmud, bu ahlâksız esnafın kellesinin vurulmasını emreder ve şu sözü söyler:«Vermeyince Mabud, neylesin Sultan Mahmud!»

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan fe'llarni ajratib yozing. Ularning mayli va nisbatini aniqlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **YANLIŞLIK**

**Selma:** Çok yorgun görünüyorsun. Hasta mısın?

**Aylin:** Hayır, hasta değilim, ama uykusuzum. Dün gece kapıya polisler geldi ve karakola kadar onlarla gitmemi istediler. Gece yarısı ne yapacağımı şaşırdım. Biliyorsun, evde tek başıma kalıyorum.

**Selma:** Niçin karakola götürmek istediler?

**Aylin:** Ben de anlayamadım ve çok korktum. Hayatımda hiç karakola gitmemiştim. Suç işlemediğim halde beni niçin karakola çağırdıklarını anlayamıyordum.

**Selma:** Bir şey sormadılar mı?

**Aylin:** Adımı, soyadımı sordular, kimlik göstermemi istediler. Kimliğimi yanıma alıp onlarla birlikte aşağıya indim. Polis arabası bizi bekliyordu. Beni arka koltuğa oturtular. Yanıma da bir polis oturdu.

**Selma:** Yani, bir suçlu gibi mi hissettin kendini?

**Aylin:** Evet, açıkçası çok da korktum.

**Selma:** Peki, problem neymiş?

**Aylin:** Önce hiç kimse bir şey söylemedi. Oldukça merak-landım. Daha sonra karakolda komiserin yanına götürdüler ve kapıyı kapattılar.

Komiser, ne iş yaptığımı, ailemi, ne zamandan beri burada oturduğumu sordu. Hepsini cevapladıktan sonra, beni niçin karakola çağırdıklarını sordum. Komiser beş dakika beklememi rica etti. Birlikte çay içtik. Bilgisayardan birtakım bilgileri kontrol ettikten sonra komiser benden özür diledi. İsim benzerliği varmış ve bir kanun kaçağının yerine beni karakola götürmüşler.

**Selma:** O an çok rahatlamışsındır.

**Aylin:** Derin bir “oh” çekip eve dönmek istediğimi söyledim. Komiser, karışıklıktan dolayı tekrar özür dileyerek beni yine aynı arabayla evime bıraktırdı. Eve geldiğimde uzun süre uyku girmedi gözüme.

**Selma:** Ben gideyim, sen de biraz dinlen, kendine gel.

**Aylin:** Sağ ol!

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o ‘qing va o ‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan fe ‘llarni ajratib yozing. Ularning mayli va nisbatini aniqlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

*IV. Matnga ko ‘ra quyidagi savollarga javoblar yozing:*

*1. Aylin Hanım niçin çok yorgun görünüyor?*

*2. Aylin Hanım ‘ın karakola giderken korkmasının sebebi nedir?*

*3. Aylin Hanım ‘ı niçin karakola götürmüşler?*

*4. Komiser, Aylin Hanım ‘dan neden özür dilemiş?*

### **KİRACI**

**Emel:** İpek Hanım bu ne telaş? Nereye böyle?

**İpek:** Ev bakmaya gidiyorum.

**Emel:** Hayırlı olsun! Ev mi alıyorsunuz?

**İpek:** Yoo, ne ev alması. Kiralık ev aramaya gidiyorum. Yine taşınmamız gerekiyor.

**Emel:** Ama, siz bu eve daha 6 ay önce taşınmadınız mı? Siz taşınırken bizim de cenazemiz vardı. Kayınbabam vefat et-mişti.



- İpek:** Evet, öyle. Bu eve daha yeni taşındık. Tam mahalleye alışmışken tekrar taşınmak zor olacak, ama mecburuz.
- Emel:** Neden? Ev sahibiyle kavga mı ettiniz?
- İpek:** Ne kavgası, gayet iyi anlaşıyoruz. Apartmandaki mâliklar anlaşıp apartmanı bir müteahhide vermişler. Müteahhit apartmanı yıkıp büyük bir site inşa edecek. Evi tutarken bundan haberimiz vardı, ama zamanı belli değildi. 3-5 yıl sonra olur, diye düşündük.
- Emel:** Bizim sokakta boş bir daire var, ama giriş katta ve 2 oda 1 salon. Bize 3 oda 1 salon gerekli. Çocukların ikisine de ayrı oda lazım. Biri üniversiteye gidiyor, diğeri lise son sınıfta ve üniversite sınavına hazırlanıyor.
- Emel:** Haklısın, orası size küçük gelir.
- İpek:** Dün bir eve baktık. Tam bize göreydi, kira konusunda da anlaştık. Ama, tam sözleşmeyi imzalayacakken son anda bir pürüz çıktı.
- Emel:** Nasıl bir pürüz çıktı?
- İpek:** Güvence parası olarak 1000 dolar istediler. O kadar parayı vermemiz mümkün değildi. Biz de evi tutmak tan vaz-geçtik.
- Emel:** İyi yapmışsınız. O kadar parayı hiç kimse vermez. Boş-verin, onlar kiracı arasınlar. Sizin gibi iyi bir kiracıyı nere-den bulacaklar?
- İpek:** Ben fazla gecikmeden gidip evi göreyim. İnşallah duru-mumuza uygundur. Haydi iyi günler!
- Emel:** İyi günler, Allah yardımcınız olsun!
- İpek:** Sağ ol!

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan fe'llarni ajratib yozing. Ularning mayli va nisbatini aniqlang.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **BAYRAMINIZ KUTLU OLSUN!**

**Çocuk:** Hayrola anne, bugün çok telaşlısın nedir bu hâlin?

**Anne:** Oğlum bugün arife.

- Çocuk:** Arife ne demek anne?
- Anne:** Arife, bayramdan bir önceki gün demek. Yarın Ramazan Bayramı, bugün herkes bayramlık alışverişini yapar, evler temizlenir, bayram için tatlılar ve yemekler hazırlanır. Ramazan Bayramı'nda mutlaka tatlı yapılır Onun için bu bayrama “Şeker Bayramı” da diyoruz.
- Çocuk:** Anne, bayramda neler yapmam gerek?
- Anne:** Oğlum, baban sabah erkenden kalkıp camiye gidecek.
- Çocuk:** Neden anne?
- Anne:** Bayram namazını kılmak için. Sen de babanla gidebilirsin.
- Çocuk:** Anneciğim, beni de yarın erken kaldır lütfen. Ben de babamla camiye gidip namaz kılmak istiyorum. Ama ben namaz kılmayı bilmiyorum.
- Anne:** Akşamleyin baban sana anlatsın. Şimdi benim çok işim var. Daha tatlı yapacağım. Öğleden sonra da babanla çarşıya gideceğiz. Sen de geleceksin.
- Çocuk:** Niçin çarşıya gideceğiz? Şeker almak için mi?
- Anne:** Tabii o da var. Ama, önce sana bayramlık alacağız. Güzel bir pantolon ve gömlek, bir de ayakkabı alalım. Bayramda temiz giyinilir, büyüklerin eli öpülür, akrabalar, dostlar ve komşular ziyaret edilir.
- Çocuk:** Anne yarın koyun da kesecek miyiz?
- Anne:** Hayır, koyun Kurban Bayramı'da kesilir. Kurban Bayramı, Ramazan Bayramı'ndan 2 ay 10 gün sonra olur. Kurbanda koyun, dana gibi hayvanlar kesildikten sonra üçe ayrılır. Bunlardan bir bölümü fakirlere dağıtılır, bir bölümü komşulara ve eşe dosta dağıtılır, diğer bölümü de evde kalır. Evdeki bölüm, hem evdekiler tarafından yenir, hem de misafirlere ikram edilir.
- Çocuk:** Peki anne, Çocuk bayramı ne zaman?
- Anne:** 23 Nisan'da. Onlar millî bayramlarımızdır. 23 Nisan Millî Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı. Millî bayramlar ise genellikle okullarda, meydanlarda hep coşkuyla

kutlanır. Her yer bayraklarla, resimlerle, çiçeklerle süslenir. Gece, fener alayları düzenlenir, havaî fişekler atılır ve konserler verilir.

**Çocuk:** Okullarda öğrenciler tarafından şiirler okunuyor.

**Anne:** Evet, sen de okumalısın.

**Çocuk:** Ben henüz 1.sınıfa gidiyorum. Büyükler daha iyi oku-yorlar.

**Anne:** Sen de iyi okuyabilirsin. Senin sesin çok gür. Öğret-menine söyle, 23 Nisan'da şiir oku.

**Çocuk:** Tamam anneciğim, söz veriyorum. 23 Nisan'da mutlaka şiir okuyacağım. Hem de uzun ve güzel bir şiir olacak. Çünkü şiiri kendim yazacağım.

**Anne:** Aferin, her zaman böyle kendine güvenmelisin. O za-man, hayatta başaramayacağın iş olmaz.

### Savol va topshiriqlar

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan fe'llarning nisbatini aniqlang.*

*III. O'zbek bayramlari haqida turk tilida gapirib bering.*

### 33-§.Birgalik nisbat –İşteş Çatı (İşteş Görünüş)

Bir ishning birdan ortiq shaxs tarafidan bajarilganini ko'rsatgan fe'lga birgalik fe'li deyiladi. Birgalik fe'lini yasash uchun fe'l o'zagiga -iş (-iş, -uş, -üş), -ş nisbat qo'shimchasi qo'shiladi.

Birgalik fe'lining asosan ikki vazifasi bor:

1. Bir ishning o'zaro qilinganligini bildirish:

Hamdi ile Mural dövüştüler. döv-mek -> döv-ü ş-mek

Almanlar ile Fransızlar çarpıştılar. çarp-mak -> çarp-ı ş-mak

Yeni konuklarımızla dün tanıştık. tanı-mak -> tanı-ş-mak

Kan koca hasretle kucaklaştılar. kucakla-mak ->kucakla-ş mak

Müdürle dün akşam görüştük. gör-mek-> gör-üş-mek

2. Bir ishning birdan ortiq shaxs tarafidan bajarilganligini ko'rsatish.

Çocukların hepsi birden kaçıştılar. kaç-mak-> kaç-ı ş-mak

Kuşlar yükseklere doğru uçuştular. uç-mak -> uç-u ş-mak

Polisler olay yerine koşuştular.

koş-mak -> koş-u ş-mak

Salondaki tüm izleyiciler gülüştüler.

gül-mek -> gül-ü ş-mek

Bu üzücü olaya saatlerce ağlaştılar.

ağla-mak -> ağla-ş -mak

**1-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarni namunadagi kabi to'ldiring.*

1. Bayramlarda herkes birbiriyle bayram ..... , toka ..... . 2.

İki arkadaş önce bağır ..... , sonra döv ..... . 3. Sinan'ın dün yaptığı

komik hareketlere herkes gül.. ..... . 4. Bir hafta önce randevu ..... ,

doktorumla yarın gör ..... . 5. Naci'yle söz ..... . Yarın Galata

Kulesi'nin önünde bul ..... .

**2-mashq.** *Quyidagi bo'sh o'rinlarga mos so'zlarni joylashtiring.*

*Kaçışirlar, dertleşirler, uçuşurlar, ötüşürler, uçuşur, koşuşurlar, tanışirlar, birbirlerine, dövüşürler, buluşup*

İlkbaharda hava sıcaklığı artmaya başlayınca ağaçlar çiçek açar. Her taraf yemyeşil olur. Ağaçların yemyeşil yaprakları arasında kuşlar cıvıl cıvıl ..... , etrafta neşe içinde ..... . Baharda çok yağmur yağar. Biz buna "bahar yağmurları" deriz. Baharda hava güneşliyen aniden yağmur yağar, insanların bazıları saklanacak yer ararlar, saçak altlarına ..... , bazıları ise ılık bahar yağmurunun tadını çıkararak yürümeye devam eder. Herkes havanın ısınmasıyla birlikte sokaklara, parklara çıkar. Mahalledekiler sokakta ..... selam verir. Özellikle yaşlılar baharın gelmesiyle birlikte parklara daha sık çıkarlar. Yeni insanlarla ..... Eski dostlarıyla oturup sohbet ederler, ..... . Hiç kimse evde oturmak istemez, gezip dolaşmak ister. Bahar gelince çocukları eve sokmak zor olur. Okuldan geldikten sonra bir şeyler atıştırıp hemen sokağa çıkarlar. Sokaklarda saklambaç, futbol oynarlar. Oyun sırasında ..... ve birbirlerine küserler, sonra barışırlar ve oyunlarına devam ederler. Çocuklar parklarda veya yemyeşil kırlarda oynarlar. Kırlarda renk renk çiçeklerin arasında rengarenk kelebekler ..... . Çocuklar da kelebekleri yakalayabilmek için arkalarından ..... . Gençler de baharda kendilerini dışarı atarlar. Arkadaşlarıyla ..... parklara veya pikniğe giderler.

**3-mashq.** *Bo 'sh o 'rinlarga fe'llardan mosini joylashtiring.*

*Kucaklaştılar, tokalaştılar, kaçıştı, vedalaşıp şakalaşıyorlardı, bayramlaşacağız, gülüşüyorlardı, uçuştular, paylaşıyoruz .*

1. Bayramın birinci günü dedemlere gidip bütün aileyle .....
2. Yıllardır görüşmeyen iki arkadaş birbirlerine sarılıp .....
3. İki ülkenin başbakanı protokolü imzaladıktan sonra .....
4. Deprem sırasında bütün insanlar dışarıya .....
5. Emre herkesle ..... el sallayarak uçağa bindi.
6. Caminin avlusundaki kuşlar insanlar gelince .....
7. Deniz kenarındaki gençler .....
8. İki arkadaş aralarında bir şeyler konuşup .....
9. Zor zamanlarımızda onunla her şeyimizi .....

### **ANADOLU'NUN CİRİT OYUNLARI**

Anadolu'nun geleneksel seyirlik oyunları arasında ciritin yeri büyüktür. Cirit oyunları, bir eğlence, bir yiğitlik ve çeviklik gösterisi, Aynı zamanda bir atlı spordur. Cirit oyunlarının tarihi çok eskilere dayanır. Türkler bu sporu binlerce yıl önce Orta Asya'da başlatmışlar, yüzyıllar boyunca bu geleneği sürdürerek Selçuklularla birlikte Anadolu'ya getirmişlerdir. Güreş gibi cirit de millî ve geleneksel bir "Ata Sporu" sayılır.

Cirit oyununun kaynağı ve çıkışı üzerine çeşitli rivayetler vardır. Derler ki, bir zamanlar birbirini komşu aynı soydan iki obanın arası açılır. Bir oba diğerinden kız ister, vermezler. Derken, iş kavgaya ve savaşa dökülür. İki obanın yiğitleri, atlarına binip zırhlarını kuşanarak silahlanırlar. İki obayı ayıran sınırın tam karşısında yerlerini alırlar. Kan dökülmek üzereyken obanın yaşlıları toplanırlar ve bir hiç yüzünden bunca kan dökülmesini istemezler. Karşı obanın yaşlılarıyla konuşup anlaşırırlar.

Gençlerin elinden silahları alınır ve onları birer sopa dağıtılır. At üstünde sopalarla çatışmaları, savaş hünerlerini göstermeleri istenir. İki obadan birer hakem seçilir ve meydana sürülür. Yiğitler, bir savaş düzeni içinde vuruşmaya başlarlar. Sonunda en çok isabet alan taraf hakemlerce yenik ilan edilir.

Bu olaydan sonra cirit, bir oyun, bir spor olarak yayılır. Bugün Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde cirit oynanır, ciritli yarışmalar yapılır. Kars'ta ve Erzurum'da şenlik ve yarışmalarda cirit oyunları başta gelir. Her yıl Konya'da eylül ayında yapılan "Geleneksel Türkiye Cirit Oyunları Yarışması"ni onbinlerce kişi izler, yarışmalarda derece alanlara ödüller verilir.

Türklerin ata sporu olan cirit oyunları, Asya ve Avrupa'da başka milletleri de etkilemiş, cirite benzer oyunlar türemişler. Atlı polo oyunu bunlar arasındadır.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan fe'llarning nisbatini aniqlang.*

*III. O 'zbek milliy o 'yinlari haqida turk tilida gapirib bering.*

### **İŞE YARAMANIN HAZZI**

Çocuklar küçükken iş yapmayı çok severler. Kimi ev temizliğinde yardımcı olmak ister, büyükler izin vermez. Kimi, annesi mutfakta yemek pişirirken yanına gidip yardımcı olmayı teklif eder. Annesinin cevabı hazırdır: "Sen daha küçüksün, ayak altında da çok dolaşma." Kimi de, babasının evdeki bir tamir işine katılıp bir civata sıkmak veya bir çivi çakmak ister. O zaman da cevap bellidir: "Yanlış bir şey yaparsın. Sen kenarda durup beni izle."

Oysa, el becerileri okul öncesi eğitim ve ilköğretim sırasında gelişir. Aileler, evde çocuklarına çeşitli görevler ya da işler vermek zo-rundadır. Aileler, çocuklara bu görevleri vererek onlara sorumluluk sahibi olmayı da öğretirler. Böylece okul ile ev hayatı arasında bo-calamaz çocuklar. Çocukların el becerilerinin gelişmesi onların ufkunu da açacaktır.

Çocuklar, evde çiçek dikerek, küçük bir duvarı boyayarak, ya da lezzetli bir yemek pişirerek işe yaramanın hazzını tadacaklardır. Çocuk, tam bir işe el atacakken onun hevesini kırmak doğru değildir. Aksine, çocuk bir işe başlamışken ya da heves etmişken onu destekleyerek yüreklendirmek gerekir.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi fe'llarning nisbatini aniqlang.*

*III.Oiladagi o 'z vazifalaringiz haqida turk tilida gapirib bering.*

### **KINA GECESİ**

Düğünden bir gece önce, kadınlar kendi aralarında eğlence düzen-lerler. Bu eğlence, gelinin evinde olur. Buna kına gecesi denir. Kına gecesinde genç kızlar ve kadınlar, müzik eşliğinde oynarlar ve birlikte türküler söylerler. Bu eğlencenin bir bölümünde ise, kınayı geline ya-karlar. Kınayı, gelinin avuç içine koyup sararlar, evinin bereketli ol-ması için kınanın içine altın da koyarlar. Kına yakma sırasında gelinin başına kırmızı örtü örterler ve gelini ağlatmak için ağıtlar veya hüznü türküler yakarlar.

Kına gecesinde konuklara kuru yemiş dağıtırlar. Kadınlar ve genç kızlar bir yandan kuru yemiş yer, bir yandan da oyunlara katılırlar. Kına gecesi, evliliğe ilk adımdır. Bunun için, gelinin arkadaşlarından ve ailesinden ayrılma gecesi gibidir. Çünkü, gelin bir gün sonra yeni evine taşınacak ve yeni bir aile kuracaktır.

Bazı bölgelerde, kına gecesini yalnız düğünden önce değil, sünetten önceki gece de yaparlar. O zaman da, sünet çocuklarının eline kına yakarlar.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II.Matndan olmoshlarni ajratib yozing. Ularning turini aniqlang.*

*III.O 'zbek urf-odatlaridan biri haqida turk tilida gapirib bering.*

### **İYİLİK YAPMAK**

Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellâl pireler berber iken, ben annemin beşiğini tıngır mıngır salları iken, çok uzak ülkelerin birinde iyi kalpli bir kızcağız yaşarmış. Bu küçük kızın adı Ayşe imiş. Ayşe çok küçükken annesi ile babası vefat etmiş. Onu ninesi büyütmüş , fakat o da çok geçmeden ölmüş. Ayşe bu dünyada bir başına kalmış. Hep zorluklarla karşılaşsa bile iyilik yapmaktan hiç vazgeçmemiş. Yardıma ihtiyacı olan herkese yardım etmiş.

Ayşe'nin yaşadığı köyde zengin bir adam varmış. Adı Mustafa Efendi imiş. Mustafa Efendi, onu yanına almış. Bu adam kötü kalpli biriymiş. Köyde kimseye yardım etmemiş. Küçük Ayşe'yi de her gün akşama kadar çalıştırmış. Ona hakkı olan

parayı vermemiş. Ayşe'ye, sadece karnını doyuracak kadar yiyecek vermiş. Ayşe'nin kimsesi yokmuş. İtiraz etmemiş Mustafa Efendi'nin her dediğini yapmış.

Mustafa Efendi, kurnazmış, Ayşe'ye babasından tarla miras kalmış. Mustafa Efendi onları da ekmiş. Bu durumdan kimsenin haberi yok-muş. Bu tarlalardan birine de kocaman bir ev yaptırmış.

Günlerden bir gün Ayşe tarlada çok çalışmış. Akşama kadar çalış-maktan yorgun düşmüş. Tarlanın kenarına dinlenmek için oturmuş. Çok geçmeden bir nine yanına gelmiş. Nine, Ayşe'ye çok aç olduğunu söylemiş ve ondan biraz yiyecek istemiş. Ayşe, kadının hâline çok acımış. Ancak yanında hiç yiyecek yokmuş. Kadını, yardım etmesi için Mustafa Efendi'ye götürmüş. Fakat Mustafa Efendi kadına hiç yardım etmemiş. Ayrıca işi bıraktığı için Ayşe'ye çok kızmış. Nineyi de oradan kovmuş. Ayşe üzüntü içinde nineyi de yanına almış. Tekrar tarlaya dönmüş. Ona yardım edemediği için çok üzgünmüş.

Ayşe çalışmaya devam etmiş. Hava iyice kararınca çalışmayı bırakmış. Mustafa Efendi her zamanki gibi Ayşe'ye sadece bir tabak yiyecek vermiş, çok çalışmasına rağmen.

“Bugün yine hiç çalışmamışsın.” demiş ve ona kızmış.

“Senin kimsen yok. Benden başka kimse de sana bakmaz. Yemeğini, yatacak yerini ben veriyorum.” demiş. Ayşe çok üzülmüş ama korkudan sesini çıkaramamış. Mustafa Efendi'nin verdiği bir tabak yemeği de nineyle paylaşmış. Bunu gören Mustafa Efendi:

“Sen benim verdiğim yemeği başkasıyla nasıl paylaşırsın?” demiş. Tam yemeği ellerinden almaya çalışırken birden ortalığı siyah bir bulut kaplamış. Meğerse o nine bir periymiş. Bir nefesiyle Mustafa Efendi'yi uzaklara atmış, evini de yıkmış. Ayşe'ye de iyi kalpliliğinden ötürü bir hediye vermek istemiş. Ona saray gibi bir ev yapmış. Ayşe kendisi gibi iyi olan dostlar bulmuş. Bir ömür boyu mutlu yaşamış.

Kıssadan hisse: iyilik yapan bunun mükâfatını er ya da geçmut- laka alır. Gökten üç elma düşmüş; biri anlatana, biri dinleyene , biri de “Hani bana?” diyene.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*



*II. Matndan fe'llarni toping. Ularni bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarga ajratib yozing.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **ABAY**

Abay, Kazak milletinin 19. yūzyıldaki en ũnlũ Őairidir. Kazak yazılı edebiyatının ilk temsilcisidir. Kazakların ilerlemesi, çağdaş dũnyayı tanınması yolunda bũyũk emek harcayan ve buna katkısı olan dũŐũnũr ve devlet adamıdır.

Abay, 10 Ağustos 1845 tarihinde Kazakistan'ın Semey bŕlgesindeki Abay ilęesine bağlı Cengiztav'da doęmuŐtur. Aslı adı İbrahim'dir. Babası Kunanbay Bey, annesi Ulcan Hanımdır. Zengin bir ailenin ęocuęudur. ęocukluęundan beri Şiire ilgi duyan Abay, 1855 yılında, 10 yaŐındayken "Deve Kovan" adlı bir Şiir yazar.

Babası , onu 1857 yılında Semey'deki Ahmet Rıza Medresesine gŕnderir. Abay, medresede ŕęretmenin verdiği derslerden başka kendi kendine Arapęa, Farsęa ve ęaęatayca ũzerine bazı bilgiler edinir. Bu sırada Nevaî , Nizamî, Fuzulî, Firdevsî gibi Őairlerin Őiirlerini tanır. Abay'da Şiir yazma duygusunu uyandıran Őairlerdir bunlar. Onun ęıraklık dŕnemindeki ilk Şiirleri Arap ve Fars edebiyatının etkisin-dendir. Semey'de bir sũre Rus okuluna da devam eden Abay, PuŐkin ve Turgenyev gibi Rus sanatkârlarının eserlerini de tanımıŐ olur. Daha sonra Byron, Goethe gibi Avrupalı Őairlerin Őiirleriyle tanışır. Bunlar Abay'ın dũnya gŕrŐũnũn, Şiir evreninin geliŐmesini sağlar.

Abay hem Şair hem de yazardır. İki yũze yakın Şiiri, ũç destanı, kırk beş dũz yazısı ve ayrıca ęevirileri vardır. Őiirinin muhtevası ęok ęeŐitlidir. Abay'ın Şiiri aşk, tabiat, birlik, bilgi, bilim, kadın , adalet, yalan , dedikodu, bŕlũnmũŐlũk, sevgi, barış, insanlar arasındaki ęe-liŐkiler, boylar arasındaki mũcadeleler, yer ve su kavgaları, halkın eksik yanları gibi temalardan oluŐmaktadır.

O, dũnyadaki bũtũn nesnelere deęiŐtięini, hiç bir Şeyin olduğu gibi kalmadığını savunur. Dũnyanın deęiŐmesini akar suya benzetir. "Dũnya bũyũk gŕldũr, zaman ise vuran yel. Önceki dalgalar bũyũk ağabey, arkadan gelen dalgalar ise kũęũk kardeŐlerdir, bunlar birbirini tamamlarlar", der.

Abay, insani, gercek dunyanin en onemli unsuru sayar. Ona gore insani hayvandan ayiran iki onemli fark vardir. Birincisi, kendisini ve dunyayi tanimak, gercegi bilmek, bilime dayanmak; ikincisi ise faydali isler yapmaktir.

*Zeynes Ismail-Ali Abbas Cinar*

*(Abay'dan uyarlanmistir)*

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan o'tgan zamon fe'llarini toping. Ularni bo'lishli va bo'lishsizga ajratib yozing.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **VÜCUDUMUZ VE SAĞLIĞIMIZ**

Vücutumuz bir bilgisayar gibi çalışır. Kafatasının içindeki beyin, kontrol merkezidir. Bütün vücudumuzu beyin yönetir. Dış dünyada olup bitenler sinirlerle beyne ulaşır. Beyin bir karar verir. Buna bağlı olarak or-ganlar hareket eder.

Beş duyu organımız var. Bunlar şunlardır: Kulak, göz, burun, dil, deri. Bunları sırasıyla tanıyalım. Nasıl koruyacağımızı öğrenelim.

Kulak, başımızın sağ ve sol yanında bulunur. Dışarıdaki sesleri kulağımız toplar. Buradan sinirlerle beyne iletir. Beyin tekrar kulağa sesi tanıtır. Biz de sesin nereden geldiğini öğreniriz.

Kulaklarımızı korumalıyız. Banyodan, yüzdükten sonar kulağımıza gi-ren suları çıkarmalıyız. Dış yüzeyini temiz tutmalıyız. Pamuklu çöpler kullanmamalıyız.

Gözlerimizle görürüz. Dış dünyadaki maddelerin, renklerin özelliklerini görme sinirleri beyne gönderir. Beyin tekrar gözümüze bilgi verir ve biz görürüz. Gözümüze çok iyi bakarız. Yakını ya da uzağı göremediğimizde doktora gitmeliyiz. Her sabah elimizi, yüzümüzü yıkarız. Gözlerimizi de temizleriz.

Burnumuza kokular çarpar. Burnumuzdaki sinirler kokuyu beyne iletir. Beynimiz tekrar sinyal yollar. Biz böylece kokuyu alırız. Güzel bir çiçek kokusunu, yemek kokusunu, çöp kokusunu alırız. Köpekler, bizden daha iyi koku alır. Onların burnu daha iyi çalışır.

Burnumuzu her gün en az iki kez temizleriz. Burnumuzu bol su ile yıkamalıyız. Parmağımızı burnumuza sokmamalıyız. Burnumuz kana-dığında parmaklarımızla kapatmamalıyız.

Dilimizle tat alırız. Dilimiz beyinden gelen sinyalle karar verir. Biz acıyı, tatlıyı, ekşiyi tuzluyu böyle ayırt ederiz. Dilimize ağzımız- zın içindedir. Ağzımızın içinde ayrıca dişlerimiz var. Biz yiyecekleri dişlerimizle ısırırız. Yediklerimizi dişlerimizle çiğneriz.

Vücudumuz deri ile kaplıdır. Deriler ve beyin bizi uyarır. “Bu serttir. Şu yumuşaktır.” diye. Biz dokunarak maddelerin özelliğini öğreniriz. Deri sayesinde güvenli yaşıyoruz. O daima bizi uyarır.

Yüzümüze, ayaklarımıza, ellerimize önem vermeliyiz. Onları temiz tutmalıyız. Ayaklarımızı her akşam yatmadan önce yıkamalıyız. Soğuk ha-vada ellerimize, yüzümüze krem süreriz. Derimiz çatlamaz. Kışın kalın çoraplar giyeriz. Atalarımız, “Ayağını sıcak tut, başını serin.” demişler.

Haftada en az iki kez yıkanmalıyız. Her hafta tırnaklarımızı keseriz. Uzun tırnaklar hastalık bulaştırır.

İç organlarımıza da dikkat ederiz. Çok fazla yemek yemeyiz. Yedik-lerimizi iyice çiğneriz. O zaman midemiz rahat eder. Burnumuzdan soluk alıp, ağzımızdan veririz. Ciğerlerimiz rahat eder. Her gün yarım saat spor yaparız. Kalbimiz rahat eder. Vücudumuzu koruyarak rahat ederiz. “Yiğidin sermayesi sağlık”tır.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi keraklilik maylidagi fe’llarni bo‘lishli va bo‘lishsizlarga ajratib yozing.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **HASTA OLMAMAK**

İnsanlar dikkat etmezlerse çabuk hasta olurlar. Hasta olup da iyileşmeye çalışmak yerine sağlığımızı korumalı, hasta olmamaya çalışmalıyız.

Hasta olmamak için ne yapmalıyız?

Bunun için hekimler şunları tavsiye ediyor:

Önce dengeli ve yeterli beslenmeliyiz. Vücudumuz gerekli vitamin ve gıdayı almadığı zaman zaafa düşer ve hasta oluruz.

Sonra temizliğe dikkat etmeliyiz. Hem vücudumuzu, hem çevremizi hem yiyecek ve içeceklerimizi her zaman temiz tutmalıyız. Yemeklerden önce ve sonra mutlaka elimizi sabunlu su ile yıkamalı, dişlerimizi de fırçalamalıyız. Haftada en az iki kere bütün vücudumuzu yıkamalıyız. Tırnakları fazla uzatmamalıyız, çünkü tırnakalarında mikrop barınma ihtimali vardır.

Bir diğer husus da giyinmemize dikkat etmeliyiz. Genellikle kış günleri üşütür, soğuk alırız. Bu sebeple soğuğa karşı kendimizi korumalı, kalın giyinmeliyiz. Yağmurlu ve karlı havalarda ıslanmamalıyız.

Sıcaktan soğuğa hemen çıkmamalıyız.

Bol bol C vitamini almalıyız.

Hastalanınca hemen doktora gitmeliyiz.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndagi keraklilik maylidagi fe’llarni bo‘lishli va bo‘lish- sizlarga ajratib yozing.*

*III. Matn mazmunini turk tilida gapirib bering.*

### **34-§. Orttirma nisbat –Ettirgen Çatı**

#### **(Ettirgen Görünüşi)**

Fe’ning orttirma nisbati fe’l o‘zak yoki negiziga **-dir-, -it-, -ir-** qo‘shimchasi qo‘shilishi orqali yasaladi. Bunda gapning egasi bevosita ish-harakatning bajaruvchisi bo‘lmaydi va boshqa otni ish-harakatning baja-ruvchisiga aylantiradi: *Saçını kestirmişsin (Sochingni kesdiribsən). Komşum ustaya bir çardak yaptırdı (Qo‘shnim ustaga bir chordoq yasatdi). O mektubu size okutacağım (U maktubni sizga o‘qitaman). Zeynep çocuğa sütü içirdi (Zaynab bolaga sutni ichirdi)* kabi.

Bu yerda qatnashishi yoki qatnashmasligidan qat’iy nazar, ikki ot(ega) bor. Biri grammatik nuqtai nazardan ot-ega, ishni bajartiruvchi (yuqoridagi gapdagi **komşu** va **Zeynep**), ikkinchisi mantiqan ot-ega (**usta, çocuk**). Ko‘pincha jo‘nalish kelishigida

kelgan va gap ichida grammatik jihatdan eganing mantiqan to'ldiruvchisi bo'lgan mantiqiy ega ta'kidlanmagan bo'lsa, bir savol bilan yuzaga chiqadi:

- *Saçımı kestirdim.* – kimga? – **Berbere** (sartaroshga).
- *Sütü içirdi.* – kimga? – **Çocuğa** (bolaga).

Albatta, bunday gaplarda har doim grammatik vositasiz to'ldiruvchi ishtirok etadi.

Undan tashqari, orttirma nisbatda faqat ish bajarish emas, bir narsa, voqea-hodisaning bo'lishi, ro'y berishi ham mumkin: *Kadın onu güldürdü* (Ayol uni kuldirdi). *Şoför arabayı durdurdu* (Shofyor mashinani to'xtatdi). *Bekçi ışıkları söndürdü* (Qorobul chiroqlarni o'chirdi). *Fırsatı kaçırmayınız* (Fursatni qo'ldan boy bermang). *Bu yolu kısaltacaklar* (Bu yo'lni qisqartiradilar) kabi.

Turk tilida orttirma nisbat, asosan, **-tir-** qo'shimchasi yordamida yasaladi (*döndürmek, sevdirmek, saldırmak*). Bu qo'shimcha eski turkchadagi **-it-** va **-ir-** fe'l orttirma nisbati qo'shimchalarining ustma-ust kelishi natijasida yuzaga kelgan.

**-it-** qo'shimchasi unli bilan tugagan fe'l negizlariga, shuningdek, **r** va **l** sonor undosh tovushlar bilan tugagan fe'l negizlariga qo'shiladi. Ushbu qo'shimcha undosh tovushlar bilan tugagan fe'l negizlariga qo'shilganda **-it-** qo'shimchasidan **-i-** unlisi tushib qoladi: *belir-t-mek, otur-t-mak, kısal-t-mak, bunal-t-mak, üşü-t-mek, acı-t-mak, anla-t-mak* kabi.

Turk tilida ba'zi qattiq undoshlar bilan tugagan o'zaklarga ham **-it-** qo'shimchasi qo'shilishi mumkin (*ak-it-mak, kork-ut-mak*).

Turk tilida fe'lning orttirma nisbat shakllari ma'no jihatdan boy va ularga lug'atlardan keng o'rin berilgan.

**-ir-** (**-ır-, -ür-, -ur-**) qo'shimchasi ba'zi bir bo'g'inli fe'l o'zaklariga qo'shilib keladi: *piş-ir-mek, geç-ir-mek, yat-ır-mak, uç-ur-mak, şiş-ir-mek, kaç-ır-mak, doy-ur-mak, doğ-ur-mak* kabi.

Orttirma nisbati shakli gap egasining bir ishni boshqa shaxsga bevosita qildirishi va uning bir ishni boshqa shaxslarga vositali ravishda qildirishi, bajartirishiga ko'ra ikki

darajali bo'lishi ham mumkin: *yaptirtmak, geçirtmek* kabi. Bunday holatda gap ichida uchta ot bo'ladi (*Ayakkabımı yaptirttim*): *Ben – hizmetçi - ayakkabıcı*. Bunda qo'shimchalar ketma-ket **-tir-** va **-ir-** + **-it-** + **-tir** shaklida keladi (*kes-tir-t-mek, doğ-ur-t-mak, kısıl-t-tir-mak*). Ushbu shakl murakkab orttirma daraja (***katmerli ettirgen eylem***) deyiladi.

*Bebek uyudu* (*chaqaloq o'zidan o'zi uxlab qolgan*);

*Anne bebeği uyuttu* (*chaqaloqni onasi uxlatgan*)

*Anne bebeği dediği uyutturdu* (*onasi chaqalog'ini enagaga uxlattirgan*).

Ikkinchi gapda ona (gapning egasi) ishni bevosita chaqaloqqa bajartirgan. Uchinchi gapda esa ona (gapning egasi) ishni boshqa shaxs (masalan, enaga) vositasida amalga oshirgan. Shu sababdan murakkab orttirma daraja turk tilini o'rganuvchilar uchun qiyinchiliklar tug'diradi. Lekin shu bilan birga faqat turkiy tillardagina uchraydigan bunday fe'l shakli nutqni yanada ixchamlashtiradi, so'zlar tejaladi<sup>5</sup>.

### **Ko'p vazifa bajaruvchi fe'l nisbat qo'shimchalari**

Turk tilida ba'zi qo'shimchalar birdan ortiq vazifalarni ham bajarishi mumkin. Masalan, **-l**, **-n** qo'shimchalari ham o'zlik, ham majhul, ham orttirma nisbat shakli yasashda qo'llanishi mumkin: *Kapı açıldı - Araba yıkandı; Ahmet yoruldu - Ayşe yıkandı* kabi.

Turk tilida ba'zan fe'llar bir necha turli ko'rinish qo'shimchalari olishi mumkin. Bunday shakllar ***çok çatılı eylemler*** (ko'p nisbatli fe'llar) deyiladi. Bunga quyidagi misollarni berish mumkin:

*Mustafa Bey dekanla tanıştırdı.* (*tanı – ş – t ir – il - dı*)

(*Mustafo Bey dekanga tanishtirildi*).

---

<sup>5</sup>Agar turk tilidagi ushbu shaklni rus tilidagi muqobili bilan qiyoslaydigan bo'lsak, ushbu shaklning turk tilida nechog'li samarali ekanligiga amin bo'lamiz. Masalan: *Öğretmen öğrencilere kompozisyon yazdırdı* gapini ruschaga shunday tarjima qilish mumkin: *Учительзаставилстудентовнаписатьсочинение(Öğretmen öğrencileri kompozisyon yazmaya mecbur etti)*. Holbuki, bu yerde hech qanday majburlash yo'q. Faqat rus tilida ushbu gapni turkchada berilgani singari ixcham ifoda etish qiyin.

*Ahmet Bey ablasıyla görüşürüldü. (görü – ş – tür –ül - dü)*

*(Ahmad Bey opası bilan uchrashtirildi).*

Çocuk su içti. - Anne çocuğa su içirdi.

Öğrenciler sınıftan çıktı. - Öğretmen öğrencileri sınıftan çıkardı.

Küçük çocuk kaçtı. - Haydutlar küçük çocuğu kaçırdı.

Ayşe erkenden yattı. - Annesi Ayşe'yi erkenden yatırdı.

**orttırma nisbatı: -t**

Aysel çamaşırları yıkadı. -Aysel çamaşırları temizlikçi kadına yıkattı.

Hasan elbiseleri temizledi.- Hasan elbiseleri temizletti.

Yeşim erkenden uyudu. - Annesi Yeşim'i erkenden uyuttu.

Yaşlı kadın bavulları taşıyor. - Yaşlı kadın bavulları taşıtıyor.

**1-mashq.** *Quyidagi bo 'sh o 'rinlarni namunadagi kabi to 'ldiring:  
Köpek çocuğu korkuttu.*

1. Bu sabah döviz bürosunda para boz..... .
2. Odama klima tak..... .
3. Öğretmen, öğrencilere yarın bu metni oku..... .
4. Hafta sonları berbere gidip saçlarımı kes..... .
5. Kıyafetlerimi başkasına ütüle..... , kendim ütülerim.
6. Bu haber herkesi çok sevin..... .
7. Yarın sabah saat yedide seni de uyan..... ?
8. Bu kazağı dün aldım ama değişik..... istiyorum.
9. Evin her tarafını temizlikçiye temizle..... .
10. Bizi Berna tanış..... .
11. Arkadaşım babasına yeni bir araba al..... .
12. Kardeşimi her zaman annem yat..... .
13. Bu vazoyu kim düş..... ?
14. Her sabah ayakkabılarımı köşedeki boyacıya boya..... .
15. Öğretmen tahtayı bana sil....., Ahmet'e sil.....
16. Trafik polisi hızlı giden sürücüleri dur..... .

**2-mashq.** *Quyidagi bo'shliqlarni mos orttirma nisbat qo'shimchasi bilan to'ldiring.*

Ahmet lise ikinci sınıfa gidiyor. Onu, annesi her sabah saat yedide uyan..... Ahmet bazen uyanmak istemiyor ve annesini sinirlen..... Annesi onun için kahvaltı hazırlıyor ama Ahmet kahvaltı yapmak istemiyor. Böyle zamanlarda annesi Ahmet'e bir şeyler ye..... çalışıyor. O, kıyafetlerini annesine ütüle..... Ahmet odasını bazen dağınık bırakıyor ve akşam geldiğinde annesi odayı ona toplu..... Ahmet'in bir abisi var ve o öğretmen. Ahmet matematik problemlerini abisine çöz.....

**3-mashq.** *Testni yeching.*

**1.Aşağıdaki cümlelerden hangisinin yüklemi geçişli bir fiildir?**

- A) Panikle evlerine kaçıştılar.
- B) Hiçbir şeyle kıyaslayamazsın vatan sevgisini.
- C) Sonunda o da barıştı.
- D) Uzun yıllar yazıştılar.

**2.Hırsız hemen yakaladılar.**

**Cümle çatısı bakımından aşağıdakilerden hangisi doğrudur?**

- A) etken-geçişli
- B) etken-geçişsiz
- C) dönüşlü-geçişsiz
- D) edilgen-geçişsiz

**3. “Okulun pencere kenarları dün akşam boyandı.” Cümlesinin çatısı aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Etken-geçişli
- B) Dönüşlü-geçişsiz
- C) Edilgen geçişsiz
- D) İşteş-geçişli

**4. “Dostlar beni iyi hatırlasın.” Dizesindeki fiilin çatısı için hangisi söylenebilir?**

- A) Etken- Geçişli



- B) Edilgen- Geçişli
- C) Dönüslü- Geçişsiz
- D) Etken- Geçişsiz.

**5.Aşağıdaki cümlelerin hangisinde işteş çatılı bir fiil yoktur?**

- A) Her yıl daha da fakirleşiyoruz.
- B) Dallarda bugün kuşlar ötüşüyor..
- C) Yarın çıkarken haberleşelim.
- D) Bir tek ona güvenmiştim.

**6." Bu dağ köyüne bu yollardan gidiliyormuş." cümlesinin yüklemi çatısına göre aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Edilgen --- geçişli
- B) Etken ----geçişsiz
- C) Edilgen ----- oldurgan
- D) Edilgen ---- geçişsiz

**7. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde geçişsiz fiil vardır?**

- a) Turan durmadan bağıırıyordu.
- b) Onun için bugün yardım topluyorlar
- c) Size kesin haber vereceğiz.
- d) Bizim gibi birinden daha ne isterler?

**8.Aşağıdakilerden hangisi geçişli bir fiildir?**

- A) Dinlenmek
- B) Uyumak
- C) Yazmak
- D) Oturmak

**9.Aşağıdaki cümlelerin hangisinde geçişli olduğu halde nesne almamış bir fiil kullanılmıştır?**

- A)Kitapları oraya yerleştirdim.
- B)Şimdi gelirim, beni bekleyin.
- C)Bana fotoğrafları gösterdi.
- D)Bütün gün bekledim.

## 10. Aşağıdaki cümlelerin hangisi geçişlidir?

- a. Bu soruların çözümünü herkese anlattı.
- b. Kardeşim bütün gün uyudu.
- c. Arkadaşlarımla akşamları koşuyoruz.
- d. Karşıdan gelen otobüs durakta durdu.

### İTİBAR

**Emel:** Hava çok soğuk, kalın giyinmeden dışarıya çıkayım deme sakın.

**Arzu:** Merak etme, yıkandığım için iyice örtünüp de çıkacağım.

**Emel:** Saçın da ıslak gibi. İyice kurulanmadan çıkarsan ör- tünmenin de fazla bir anlamı olmaz. Acelen yoksa hemen dışarıya çıkma.

**Arzu:** Ne yazık ki, acelem var. Bir saat sonra şirkette toplantımız olacak. Saçım dağınık toplantıya gidemeyeceğim için yı-kanmak zorundaydım.

**Emel:** Önemli bir toplantı mı?

**Arzu:** Evet, çok önemli bir toplantı. Yurt dışına açılma girişim-lerimiz var. Bu yıl çok büyük atılımlar yapmayı plânlıyoruz.

**Emel:** Demek ki, inşaat sektörü için yurt dışında iş imkânları var.

**Arzu:** Elbette, ayrıca biz bu konuda yurt dışında oldukça iyi bir itibara sahibiz. Türk şirketleri hem üstlendikleri büyük çaplı projeleri zamanında teslim ediyor hem de iş kalitesiyle dün-yanın her tarafındaki şirketlerle yarışıyor.

**Emel:** İşçilerinizi de diğer birçok şirketin yaptığı gibi Türkiye'den mi götüreceksiniz?

**Arzu:** Tabii, çünkü bu sektörde Türk işçisinin verimliliği tar-tışılmaz. Ayrıca, kazanacağımız dövizin ülkemize getiril-mesi de ekonomimiz açısından önemli bir kaynak olacaktır.

**Emel:** Peki finans konusunda herhangi bir sıkıntınız var mı?

**Arzu:** Hayır, çünkü devletimiz yurt dışında iş yapan şirketlere her konuda olduğu gibi finans konusunda da büyük kolaylıklar sağlıyor.

**Emel:** Haydi biraz çabuk ol, yoksa toplantıya geç kalacaksın.

**Arzu:** Tamam, saçımı iyice kurularayım hemen çıkıyorum.

**Emel:** Ben de hazırlansam iyi olacak. İş yerim yakın olduğu hâlde bazen geç kalabiliyorum. Trafiğe güven olmuyor.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan fe'llarini toping, ularni tahlil qiling.*

*III. Matnga ko 'ra quyidagi savollarga javob yozing:*

*1. Emel niçin Arzu'nun hemen dışarı çıkmasını istemiyor?*

*2. Arzu'nun çalıştığı şirket ne tür projelerle ilgileniyor?*

*3. Yurt dışındaki işlerde çalışmak üzere Türk işçisinin götürülmesinin sebepleri nelerdir?*

### **CANIM KARDEŞİM**

O gün Ömerler'in evinde tatlı bir telaş yaşanıyordu. Annesi hasta-neden çıkacaktı. Babası, annesini almaya gitmişti. Anneannesi de evi temizlemiş, yemekleri yapmış, heyecanla pencereden bakıyordu. Evde heyecanlanmayan tek kişi Ömer'di. Odasına bütün oyuncakları dök-müş, sözde oyun oynuyordu. Aslında akli fikri, yenidoğan ve biraz sonra eve gelecek olan kardeşindeydi. Bütün hayalleri yıkılmıştı. Haya-tı alt üst olmuştu. Annesi kardeşini daha çok sevecek, babası parka gi-derken onu da getirecekti. En kötüsü, oyuncaklarını ve odasını onunla paylaşacaktı. Bunları düşününce başına ağrılar giriyordu Ömer'in. Ni-hayet kapı çalındı. Anneannesi kapıya açtı. Annesi kucağında kardeşiyle içeri girdi. Arkasından babası annesinin eşyalarını getiriyordu.

–Selamün aleyküm Ömer! Hoş geldin, demek yok mu yavrum? diye sordu annesi... Ömer hiçbir şey söylemeden doğru odasına gitti ve kapıyı kapattı. Anne ve babasının bütün ısrarlarına rağmen o gün salo-na hiç çıkmadı ve yemek de yemedi. Aradan iki gün geçmesine rağmen Ömer'in tavırları hep aynıydı. Kardeşinin yüzüne bile bakmamıştı.

O gün annesi kucağında kardeşiyle odasına girdi.

– Ömer! Ben bakkala kadar gideceğim, kardeşin sana emanet, dedi.

Ömer'in cevabını bile beklemeden çocuğu yanına yatırdı ve çıkıp gitti. Ömer önce ne yapacağını bilemedi. Kardeşi ona bakıyor, gülü-cükler saçıyor, elleriyle de bir şeyler anlatmaya çalışıyordu.

Sanki ona:

–Ağabeyciğim! Ben daha küçüğüm, kendi yemeğimi kendim yiyemiyorum, altıma çiş yapıyor, kendim temizleyemiyorum. Hatta bir yerim ağrısa, bunu bile söyleyemiyorum. Bana yardımcı olur musun? Ben sana arkadaşlık etmek için geldim. Bak biraz büyüyünce seninle ne güzel oyunlar oynayacağız, beni sev, diyordu.

Ömer bunları duymuş gibiydi. Kardeşi ne kadar da sevimliydi. Kendisine ne kadar benziyordu. “O da erkek”, diye söylendi. “Onunla atçılık oynarız, beraber parka gideriz, top oynarız”, diye düşündü. O sırada kardeşi ağlamaya başladı. Ömer hemen bir oyuncak alıp onun eline verdi. Onunla oynadı. Kardeşi susmuş yine Ömer'e gülücükler saçıyordu.

Annesi bakkaldan dönmüş, sessizce Ömer'le küçük kardeşini izli-yordu. O anda oğlunun ne kadar merhametli ve sevgi dolu olduğunu düşünüyor, göz yaşlarını tutamamış ağlıyordu.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o'qing va o'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan fe'llarini toping, ularni tahlil qiling.*

*III. Matn mazmunini gapirib bering.*

### **AĞABEYİMİ ÇOK SEVİYORUM**

Ayşe ve ailesi mustakil, iki katlı ve bahçeli evde oturuyordu. Evleri şehrin dışında bir kasabadaydı. Bahçelerinde çok güzel meyve ağaçları, küçük bir havuz ve bir de salıncak vardı. Ayşe'nin ve ağabeyi Aydın'ın odası ikinci kattaydı. Evleri açık mavi renge boyalıydı. Ayşe 6 yaşında, Aydın ise 12 yaşındaydı. Ayşe çoğu zaman bahçede oyun oynar, Aydın ise okuldan sonra anne ve babasına yardım ederdi.

O gün günlerden cumartesiydi. Ayşe salıncağını hızlandırıp önündeki kiraz ağacının yapraklarına değmek istiyordu. Ilık ılık esen rüzgar saçlarını savuruyordu.

Ayşe salıncağında oynarken ağabeyi Aydın'ın nasıl bu kadar kötü olabildiğini düşünüyordu. Çünkü ağabeyi sabah kahvaltısında bütün ailenin yanında kendisine

“şışman bebek” demişti. Bunun sebebi de Ayşe'nin sofrada kalan en son poğaçayı yemesiydi. Ayşe ağabeyinin kendisini hiç sevmediğini ve kendisinden nefret ettiğini zannediyordu.

Salıncak rüzgarın da etkisiyle o kadar yükseldiki, Ayşe karşı kasabanın evlerini görebiliyordu. Üzerine giydiği kırmızı kazağı sabah güneşinde parıl parlıyordu. Ağabeyine kızmaktan vazgeçti ve şarkı söyleyerek oynamaya başladı. Biraz uzakta sivri boynuzlu bir boğa kızgın gözlerle kırmızı kazağın pırlıltısının izliyordu. Boğa tek hamlede ipinden boşandı. Bütün dikkatini Ayşe'nin kırmızı kazağına vermişti. Boğa kafasını öne eğip büyük bir hızla kazağa doğru koşmaya başladı. O sırada Aydın bahçedeki tavukları yemliyordu. Başını kaldırdığı zaman koşmakta olan boğa iyice yaklaşmıştı. Aydın sesi çıktığı kadar bağııyordu. “Arkana bak! Çabuk kaç oradan! Koş!”

Ayşe iyice oyuna dalmıştı. Onu işitmiyordu. Hâlâ şarkı söyleyerek sallanıyordu. Aydın'ın kalbi neredeyse duracaktı. Çünkü kız kardeşi büyük bir tehlike içindeydi. Çitten atladı. Koşmaya başladı. Hiç bu kadar hızlı koştüğünü hatırlamıyordu. Salıncağın iplerinden yakaladı. Salıncağı durdurdu ve boğa gelmeden birkaç saniye önce kız kardeşini yan taraftaki çimlerin üstüne atmayı başardı. Aydın kardeşinin üstündeki kazağı çıkardı ve yere attı. Boğa kazağı parça parça etti. Aydın kız kardeşini kucaklayıp evlerinin merdivenine kadar götürdü. Ayşe o günden sonra, ağabeyi kendisine “şışman bebek” dese bile ona kızmadı. Onun kendisini çok sevdiğini biliyordu. Bunu kanıtlaması için zorda kalmasına gerek yoktu.

### **Savol va topshiriqlar**

*I. Matnni o 'qing va o 'zbek tiliga tarjima qiling.*

*II. Matndan fe'llarini toping, ularni tahlil qiling.*

*III. Matn mazmunini gapirib bering.*

## Nutqda ko‘p qo‘llaniladigan fe‘llar

acele etmek – shoshilmoq	düzeltmek – tuzatmoq
acıkmak – qorni ochmoq	düzenlemek – tartibga keltirmoq
açıklamak – izohlamoq	düşmek – yiqilmoq
adlandırmak – nomlamoq	düşünmek – o‘ylamoq
affetmek – kechirmoq	eğitmek – ta’lim-tarbiya bermoq
ağlamak – yig‘lamoq	eğlenmek – ko‘ngil ochmoq
akıl vermek – maslahat bermoq	engel olmak – to‘sqinlik qilmoq
alçalmak – pasaymoq,	etkilemek – ta’sir etmoq
aldatmak – aldamoq	evlenmek – turmush qurmoq
almak – olmoq	fark etmek – payqamoq
alışmak – odatlanmoq	geçmek – o‘tmoq
anlamak – tushunmoq	gelişmek – rivojlanmoq
anmak – eslamoq	getirmek – olib kelmoq
aramak – qidirmoq	görmek – ko‘rmoq
araştırmak – tadqiqot qilmoq	götürmek – olib bormoq
artmak – ortmoq, ko‘paymoq	gözetmek – qarab turmoq
azalmak – kamaymoq	gülmek – kulmoq
bağırmaq – baqirmoq	güvenmek – ishonmoq
bakmak – qaramoq, boqmoq	hatırlamak – eslamoq
barışmak – yarashmoq	hazırlamak – tayyorlamoq
başvurmak – murojaat qilmoq	hissetmek – his qilmoq
belirlemek – aniqlamoq	hoşlanmak – yoqtirmoq
benzemek – o‘xshamoq	ıslanmak – ho‘l bo‘lmoq, ivimoq
bıkmak – to‘ymoq, joniga tegmoq	ilgilenmek – qiziqmoq
bitmek – tugamoq	inmek – tushmoq
bulmak – topmoq	itmek – itarmoq
buluşmak – uchrashmoq	izlemek – kuzatmoq
cevap vermek – javob bermoq	kaldırmak – ko‘tarmoq

çalışmak –ishlamoq, harakat qilmoq	kalkmak – o‘rnidan turmoq
çekmek – tortmoq	kapatmak – yopmoq
çevirmek – o‘girmoq, tarjima qilmoq	karar vermek – qaror qilmoq
çoğalmak – ko‘paymoq	karşılaşmak – duch kelmoq, uchrashmoq
çözmek – yechmoq, hal qilmoq	katmak – qo‘shmoq
davet etmek – taklif qilmoq	kaybetmek – yo‘qotmoq
desteklemek –qo‘llab-quvvatlamoq	kaybolmak – yo‘qolmoq
dikmek – tikmoq, ekmoq	kaydetmek – qayd qilmoq
dinlemek –tinglamoq	kazanmak – g‘alaba qozonmoq, erishmoq
dinlenmek – dam olmoq	kızmak – qizimoq, jahli chiqmoq
doğmak – tug‘ilmoq	koklamak –hidlamoq
dokunmak – tegmoq	kullanmak – qo‘llamoq, ishlatmoq
donmak –sovuq qotmoq	kutlamak – tabriklamoq
dönmek – aylanmoq, qayrilmoq, qaytmoq	mahvetmek – barbod qilmoq
durmak – to‘xtamoq	memnun olmak – xursand bo‘lmoq
duymak – eshitmoq, sezmoq	nitelemek– tavsiflamoq
olmak – bo‘lmoq	susamak – chanqamoq, suv-siramoq
oluşmak– tarkib topmoq	susmak – jim bo‘lmoq
onamak – unamoq, rozi bo‘lmoq	sürdürmek – davom ettirmoq
onarmak – tuzatmoq, ta’mir-lamoq	süslemek – bezatmoq
oturmak– o‘tirmoq, yashamoq	şaka etmek (yapmak) –hazillashmoq
oyalamak– chalg‘itmoq, qiziqtirmoq	şaşırmak – hayron qolmoq
oynamak – o‘ynamoq	şımarmak – erkalanmoq
ödemek- to‘lamoq	şükretmek – shukr qilmoq
öğrenmek – o‘rganmoq	şüphelenmek – shubhalanmoq
öğretmek – o‘rganmoq	tanımak – tanimoq, tan olmoq
ölçmek– o‘lchamoq	tartışmak – tortishmoq, bahslashmoq
ölmek–o‘lmoq	taşınmak – ko‘chmoq
önermek–taklif qilmoq, tavsiya	

etmoq	tatmak – totmoq
önlemek– oldini olmoq	telaşlanmak – bezovta bo‘lmoq,
örtmek – ustini yopmoq	tashvishda bo‘lmoq
ötmeK – sayramoq, kuy taratmoq	tembih etmek – ogohlantirmoq,
övmek – maqtamoq	tanbeh bermoq
özenmek– harakat qilmoq	temel atmak – asos solmoq
özlemek – sog‘inmoq	tercüme etmek – tarjima qilmoq
para biriktirmek– pul to‘plamoq,	teşekkür etmek – minnatdor bo‘lmoq
yig‘moq	tıraş olmak – soqolini olmoq
para kazanmak– pul ishlab topmoq	tırmanmak – ustiga chiqmoq,
para harcamak– pul sarflamoq	tirmashmoq
paylamak – koyimoq, tanbeh bermoq	toparlamaK – to‘plamoq, yig‘moq
paylaşmak– ulashmoq, bo‘lishmoq	tökezlemek – qoqilmoq
rahatsız etmek – bezovta qilmoq	tutmak – ushlamoq, tutmoq
rastlamak– duch kelmoq	tüketmek – iste’mol qilmoq,
rica etmek – iltimos qilmoq	sarflamoq
sabretmek – sabr qilmoq	tütmeK – tutamoq
sağlamak– ta’minlamoq	uçmak – uchmoq
saklamak – yashirmoq	uğramak – xabar olmoq, bir kirib
saldırmak – tajovuz qilmoq, hujum	chiqmoq
qilmoq	uğraşmak – shug‘ullanmoq
sanmak – ...deb o‘ylamoq, ...deb	uğurlamak – kuzatib qo‘ymoq
hisoblamoq	ulaşmak – yetishmoq
sarmak – o‘ramoq, boylamoq	ummak – umid qilmoq, orzu qilmoq
satmak – sotmoq	unutmak – unutmog
savmak – quvmoq, haydamoq	usanmak – zerikmoq, joniga tegmoq
savunmak – himoya qilmoq	uslanmak – aqli kirmoq
saymak – sanamoq, hisoblamoq,	utanmak – uyalmoq
hurmat qilmoq	uyanmak – uyg‘onmoq
seçmek – tanlamoq	uyarmak – ogohlantirmoq



seyretmek- tomosha qilmoq,  
kuzatmoq  
sınava girmek – imtihon topshirmoq  
sokmak – suqmoq  
solmak – so‘lmoq  
söndürmek – so‘ndirmoq, o‘chirmoq  
söylemek – gapirmoq  
üzmek – xafa qilmoq  
üzülmek – xafa bo‘lmoq  
vaat etmek – va’da bermoq  
varmak – yetib bormoq  
vazgeçmek – voz kechmoq  
vedalaşmak – xayrlashmoq,  
vidolashmoq  
vefat etmek – vafot etmoq  
vermek – bermoq  
vurmak – urmoq  
yağmak –yog‘moq  
yakalamak – ushlab olmoq, tutib  
olmoq  
yakışmak – yarashmoq (kiyim,  
odat...)  
yaklaşmak – yaqinlashmoq  
yakmak – yondirmoq  
yalan söylemek – yolg‘on gapirmoq  
yalvarmak – yolvormoq  
yanılmak –yanglishmoq, adashmoq  
yanıltmak – adashtirmoq  
yanmak – yonmoq  
yansımak – aks etmoq  
uymak – mos kelmoq  
uyumak – uxlamoq  
üretmek – ishlab chiqarmoq  
üslenmek – zimmasiga olmoq  
üşenmek – erinmoq  
üşümek – sovuq qotmoq  
yayılmak – yoyilmoq, tarqalmoq  
yazmak – yozmoq  
yeğ tutmak – afzal ko‘rmoq  
yenilemek - yangilamoq  
yenilmek – yengilmoq  
yenmek – yengmoq  
yerleşmek – joylashmoq  
yeşermek – ko‘karmoq (yashil tusga  
kirmoq)  
yetişmek – yetishmoq, ulgurmoq  
yığmak – yig‘moq  
yıkamak – yuvmoq  
yıkmak – yiqmoq, ag‘darmoq  
yırtmak – yirtmoq  
yinelemek – takrorlamoq  
yoğurmak – (xamir) qormoq  
yolunu kaybetmek – yo‘ldan  
adashmoq  
yorulmak – charchamoq  
yorumlamak – izohlamoq  
yönelmek – yo‘nalmoq  
yönetmek – boshqarmoq, rahbarlik  
qilmoq  
yudumlamak – yutmoq, ho‘plamoq

yapıştırmak – yopishtirmoq  
yapmak – qilmoq  
yaramak – yaramoq  
yararlanmak – foydalanmoq  
yardım etmek – yordam bermoq  
yarışmak – musobaqalashmoq  
yarmak – yormoq  
yaslanmak – suyanmoq  
yaşamak – yashamoq, boshidan  
kechirmoq

yumuşamak – yumshamoq  
yükselmek – yuksalmoq  
zahmet etmek – ovora bo‘lmoq  
zannetmek – tahmin qilmoq,  
o‘ylamoq  
zarar etmek – zarar ko‘rmoq  
zarar vermek – zarar qilmoq  
zayıflamak – ozmoq  
zevk almak – zavqlanmoq  
zorlamak - majburlamoq  
yaşlanmak – ulg‘aymoq, qarimoq

# TURK TILIDA OG‘ZAKI NUTQNI O‘STIRISH UCHUN MATNLAR

## I. ÖZBEKİSTAN BENİM VATANIM

### Özbekistan

#### *Coğrafi Konumu ve Yüzölçümü*

Özbekistan Cumhuriyeti, Orta Asya'nın orta kesiminde bir ülkedir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Türkmenistan ile komşudur. Güneybatıdaki Ceyhun ile (Amuderya) kuzeydoğudaki Seyhun (Sirderya) ırmakları arasında uzanan toprakların büyük bölümünü kapsar. Kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, doğu ve güneydoğuda Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatıda Türkmenistan, güneyde ise Afganistan'ın küçük bir bölümüyle çevrilidir. Ülkenin kuzey ucu ile güney ucu arası 925 km, doğu ile batı ucu arası 1400 km, toplam sınır uzunluğu 6221 km'dir. 1936'da kurulan Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti Özbekistan sınırları içindedir. Özbekistan, Karakalpakistan ile birlikte 13 bölgeye ayrılmıştır: Andican bölgesi, Buhara bölgesi, Cizzah bölgesi, Kaşkaderya bölgesi, Namangan bölgesi, Semerkant bölgesi, Surhanderya bölgesi, Sirderya bölgesi, Taşkent bölgesi, Fergana bölgesi, Harezmi bölgesi ve Nevai bölgesi. Yüzölçümü 448 900 km<sup>2</sup> dir.

Özbekistan'ın nüfusu 26 milyondur. Nüfusun Özbekler %75,8'i- ni, Ruslar % 6 sını, Tacikler % 4,8 ini, Kazaklar %4,1 ini, Tatarlar %1,6sını, Kırgızlar % 0,9 unu, Türkmenler % 0,6 sını , Ukraynalı-lar % 0,6 sını ve diğer milletler (Azeri, Ermeni, Beyaz Rus, Yahudi, Alman, Koreli...) % 5,6 sını teşkil eder. Kilometre kareye düşen nüfus oranı 51,4 kişidir.

Başkenti Taşkent'tir. Büyük şehirleri Semerkant, Namangan, Andican, Buhara, Cizzah, Karşı, Urgenç, Hiva , Nevai gibilerdir.

Özbekistan'da kurak ve kara iklimi hüküm sürer. Yıllık yağış miktarı 200 m'dir. Özbekistan'da yazlar uzun, kurak ve sıcak, kışlar ise kısadır. Yazlar sıcaklar sık sık 40 °C üzerine çıkar. Kışın ise ortalama sıcaklık –12 °C ye kadar düşer.

#### *Özbekistan'ın Devlet ve Siyasi Yapısı*

Özbekistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuştur. Her yıl yıldönümü yurtiçindeki ve dışındaki temsilci-liklerinde kutlanır. Özbekistan'ın

bağımsızlığı 130 devlet tarafından tanınmış, bunlardan 120 ülke ile diplomatik ilişki kurulmuştur.

Özbekistan'ın yönetim şekli Cumhuriyet. Resmi dili Özbekçe'dir. Para birimi – sum . Dini – İslam.

Ülkede 88 dış ülke temsilciliğinin resmi kaydı yapılmıştır. Başta Türkiye, ABD, Fransa, Almanya, İtalya, Çin, Japonya, Büyük Britanya, İsrail olmak üzere 40'tan fazla ülke, Taşkent'te büyükelçilik açmıştır. Bunun dışında 18 büyükelçilik, birden fazla ülkede temsil görevi yapmaktadır.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin halen Türkiye, Fransa, Almanya, Belçika, Büyük Britanya, Avusturya, Japonya, Çin, Kore, Mısır, Suudi Arabistan, Hindistan, İran ve Pakistan olmak üzere 20 ülkede Büyükelçiliği vardır.

Özbekistan Cumhuriyeti uluslararası hukukun öznesidir. 2 Mart 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın üyesi olmuştur. Özbekistan'da BOT, IMF, EBRD, AGIK, Alman Ekonomik Kuruluşu GTZ, Avrupa Topluluğu Komisyonu, Dünya Bankası vb. kuruluş-ların temsilcilikleri ve büroları bulunmaktadır.

Özbekistan'da, Fransa Orta Asya Araştırma Enstitüsü, Uluslararası Barış Teşkilatı, Uluslararası İnsan Hakları Komisyonu, Avrasya Fonu, Merkezi Asya - Amerikan Girişimciliği Destekleme Fonu, Amerikan Hukuk Konsorsiyumu gibi 24 devletlerarası kuruluş faaliyet göstermektedir. Özbekistan, BMT, AGIK, BDT nezdinde temsil edilmektedir.

### **Taşkent**

Çatkal dağlarının batısında, Çirçik vadisinde yer alan Taşkent, aynı zamanda Özbekistan'ın başkentidir. Çirçik ırmağına da bağlı bir dizi kanal kentin içinden geçer. Taşkent'in ilk kuruluşu M.Ö. I-II. yüzyıla kadar iner. Kent kuruluşundan bu güne kadar Çaç, Çaçkent, Şaşkent, ve Binkent gibi değişik adlarla anılmıştır. Taşkent adı ise kayıtlara ilk kez XI. yüzyılda geçmiştir.

Orta Asya'nın günümüzde kültürel ve ekonomik merkezi olan Taşkent'te çok sayıda Yüksek Öğrenim, Araştırma Kurumu, Enstitü Akademi ve 1920'de kurulan Üniversite, Başbakanlık, Bakanlıklar, yabancı ülkelerin Büyükelçilikleri bulunmaktadır. Nevai Halk Kü-tüphanesi önemli bir kuruluştur. Ayrıca kentteki 9

tiyatroların başında 1943'te kurulan Nevai opera ve Bale tiyatrosu gelir. Kentte çeşitli müzeler ve sanat sarayları bulunmaktadır.

Kentteki sanayi üretimin ağırlığını tarım ve tekstilmakinalarıyla, tekstil ürünleri gibi pamukla ilgili ürünler oluşturur.

Taşkent, Orta Asya'nın en büyük kentidir. Batıya ve Doğuyagi- den kervan yolları üzerinde önemli bir ticaret ve el sanatları merkezi olan kenttir.Taşkent'te Sanat Sarayları çeşitli müze, park vesta- dyum lar da vardır. 300 bin kişinin evsiz kalmasına yol açan 1966'daki depremde sonra kent büyük ölçüde yeniden inşa edil- miştir. Depremde ayak ta kalan 15.ve 16. yüzyıla ait az sayıdaki dinsel yapı ve anıtın arasında Özbekistan Müslümanları Kurulu'nun merkezi olan Barakhan Medresesi de vardır.

Taşkent'te kaldırımların iki yanında dikilmiş çam ve geniş yap- raklı ağaçların oluşturduğu yeşil tünelden yürüyerek, gökyüzünü görmeden şehrin yarısından fazlasını gezmek mümkün dersek abart- mış olmayız.

Özbekistan'ın Bağımsızlığa ulaşması, Taşkent'in gelişmesi ve güzelleşmesinde en önemli yer alan faktördür. Bağımsızlık yıllarında şehrimiz bu kadar değişti ki, onu önce görenler tanıyamaz şekle geldi. Bağımsızlık Meydanı'ndaki yeni yapılar, yeni dikilmiş heykeller, Amir Timur Müze'si, Amir Timur Alanı'ndaki eşsiz binalar, yeni oteller, Hastımam Meydanı, İslam Enstitüsü ve Üniversitesi, Biznes Merkezleri, yeni Bankalar, "CAR" spor salonu, yeni pazarlar ve marketler, "Aqua Park" ve diğer parklar şehrimizi daha güzelleştiren yapılardır.

Son yıllarda kentimizin yolları da yenilendi. Düz ve geniş yeni yollar, büyük köprüler ulaşım araçlarının uzağını yaklaştırdı.Mü-kemmel metrosuyla, güzel taşıtlarıyla ulaşım sorunu halledilmiştir.

Özbekistan'ın kalbi olan Taşkent şehrimizi çok seviyoruz.

### **Semerkant**

Semerkant, Özbekistan'da Semerkant yönetim biriminin merkezi kentidir. Semerkant bölgesi, Özbekistan'ın orta kesiminde yönetim birimidir. Yüzölçümü 16400 km<sup>2</sup> dir. Güneyde Zerefşan Vadisinin kuzeyindeki Nurata ve Aktaş dağlarıyla birlikte Zerefşan Ir- mağının orta bölümünü, güneybatıda Karnabçol Bozkırım, güneydoğuda Zerefşan Dağlarının batı ucunu kapsar. Karasal iklimi vardır. Ekonomisi temelde

tarıma dayanır. Zerefşan vadisinin sulama yapılan kesimlerinde en çok pamuk ekilir. Ayrıca meyve, üzüm ve tütün, kuru tarımla da buğday yetiştirilir. Otlaklarda karakul koyunu ve başka çiftçilik hayvanları beslenir.

İpek böcekçiliği de önemli bir gelir kaynağıdır. Hafif sanayi kuruluşları yönetim merkezi Semerkant'ta toplanmıştır. Öbür önemli kentler Kattakurgan, Aktaş, Cuma ve Urgut'tur. Nüfusun 3/4'ün den fazlasını Özbekler oluşturur, bölgede Ruslar, Tatarlar ve Tacikler de yaşar.

Semerkant Orta Asyanın en eski kentlerindendir. Marakanda adıyla anıldığı M.Ö. 4. yüzyılda Sogdiana'nın başkentiydi.

Semerkant Moğol Yönetimine karşı girişilen ayaklanmanın ardından, Amir Timur'un kurduğu İmparatorluğun 1365'te başkenti oldu. Amir Timur, kenti Orta Asya'nın en önemli ekonomik ve kültürel merkezi durumuna getirdi. Onun döneminde kentte Bibihanım Medresesi, Timur'un Türbesi Gür-Emir, Uluğ Bey, Şirdar ve Tillâ Kâri medreseleri , Registan Meydanı inşa edildi.

1924'ten 1930'a kadar Özbekistan SSC'nin başkentiydi. 1938'de Semerkant yönetim biriminin merkezi oldu.

Semerkant'ın önemli tarihi yapılarının başında Gür-Emir , yani Timur'un Semerkant'ın her tarafından görülebilen türbesi gelmektedir. Karakteristik mimari yapısıyla bir şaheser olan bu türbede Timur, Uluğbey, Timur'un hocasının oğulları ve torunları yatmaktadır. Şehirdeki diğer önemli tarihi yapılar Uluğbey medresesi, Şirdar, Tillâ Kârı, Yalantuş medreseleri şehre hakim yeşil bir tepede yapılan kazılarla ortaya çıkartılan Uluğbey Rasathanesi, Şah'ı Zinde külliyesi, şehirden yarım saat uzaklıktaki Taşkent Buhara yolu üzerindeki Hertenk köyünde bulunan İmam Buhari türbesiyle Şahı Zinde külliyesinde bulunan peygamberimizin yeğeni Hz. Abbas'ın küçük oğlu Husam'ın türbesidir.

Semerkant'da günümüzde büyük ölçüde çırçırıcılık, ipek eğirme ve dokuma, giyim eşyası, dericilik, ayakkabıcılık, ayrıca yaş ve kurutulmuş meyve konserveçiliği yapılmaktadır. Özellikle şarapçılık, pirinç, traktör ve otomobil parçası imalatı, sinema araçları imalatı ve ticareti gelişmiştir.

Kentte 1933'te kurulan bir üniversitenin yanı sıra birçok tarım, tıp ve ticaret yüksek okulları vardır.

Özbekistan Cumhuriyeti Bağımsızlığını kazandıktan sonra Semerkant daha gelişti ve güzelleşti. O dünyanın ünlü turizm kentine dönüştü. Semerkant'ın Registan Meydanı'nda ise Uluslararası“Şark Taronaları” yarışmasının düzenlenmesi bir gelenek oldu.

### **Buhara**

Buhara, Özbekistan'da Buhara yönetim biriminin merkezi kentidir. Buhara vahasının ortasında, Zereşan Deltasındaki ŞahrudKanalının kıyısında yer alır. M.S. 1. yüzyıldan önce kurulan kent 709'da Arapların eline geçtiğinde önemli bir sanat ve ticaret merkeziydi. 9. ve 10. yüzyılda Samanilerin başkenti oldu. Bir süre Karahanlıların ve Karahıtayların elinde kaldıktan sonra, 1220'deCengiz Han'ın, 1370'te Amir Timur'un egemenliğine girdi, 16.yüzyıl ortalarında kenti alan Özbek kökenli Şeybaniler, burayı Buhara Hanlığı olarak bilinen başkent yaptılar.

Buhara Şeybaniler'in başkenti olduktan sonra en parlak dönemini yaşadı. 18.yüzyılın ortalarında Emir Muhammed Rahim kentte Mangıt Hanedanı'nı kurdu. 1868'de Rus Protektorası olan hanlık 1920'de Kızılordunun Mangıt Emiri'ni devirmesiyle ortadan kalktı. 1924'e kadar Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti içine alındı. 1950'de özellikle doğalgaz yataklarının bulunmasından sonra kentte hızlı bir gelişme ve canlanma başladı. Buhara'nın şehir duvarlarıyla eski yapıları hâlâ ayakta ve gerçekten insanı etkiliyor. Kocaman meydana, eski havuzlar... Bunu kuşatan alandaki eski yapılar ise, tümüyle, geçmişin o görkemli dönemlerinin gölgesi gibi, günümüze yansıyor.

Eski kent, camileri, medreseleri, düz damlı kerpiç evleri ve ka-palıçarşı kalıntılarıyla geçmişin izlerini taşımaktadır. Önemli yapılar arasında İsmail Samani Türbesi (9-10.yüzyıl) , Kelan cami ve minaresi (1127), Uluğ Bey (1417), Kukeldaş (16.yüzyıl), Cefcar-Minar cami'si ve medresesi, Abdulaziz Han (1652) ve günümüzde de açık olan Miri-Arap (1536) medreseleri ile Buhara'nın en eski yapısı olan kale sayılabilir.

Kent ekonomisi gıda işleveciliği ve hafif sanayiye dayanır. Bu-hara'da en önemli sektör hayvancılık ve ziraattir. En önemli gelir kaynağı ise astragandır. Yılda 1 milyon koyun astragan için üretiliyor. Buhara'da karakul koyunu yününün işlendiği büyük bir fabrika vardır.

Buhara, 1991'de Özbekistan Bağımsızlığı kazandığındanbugüne kadar olan dönem içinde dünyaya ünlü turizm kentine dönüştü.Ba- ğımsızlık yıllarında Buhara'nın tarihi yerleri restore edildi, yeni ya-pılar inşa edildi. Günümüzde dünyanın çeşitli ülkelerinden Buhara'ya gelen turistlerin sayısı giderek artıyor.

### **Özbekistan'da Bayram ve Tatil Günleri**

Özbekistan'da kutlanılan bayramların bir bölümü eskiden kutla- nılıyor. Örneğin, Yeni Yıl 1Ocakta ve Kadınlar Günü 8 Martta kut- lanılır. Özbekistan'ın Bağımsızlığa kavuşması halkımızın millîgele- neklerinin yeniden doğmasına sebep oldu. Sovyetler döneminde kut- lanması yasaklanan gelenek ve göreneklerimiz yeniden doğdu, in- sanlar ezeli arzularına ulaştılar.

Bağımsızlık yıllarında yeni bayram ve tatil günleri kabul edildi. Bunlar, 1 Eylül Bağımsızlık Günü, 21 Mart Nevruz Bayramı, 8Aralık Cumhuriyet Anayasasının Kabul Günü, 1 Ekim Öğretmenler Günü, 9 Mayıs Anma ve Değerlendirme Günü'dür. Bu Millî Bayramların dışın-da Dinî Bayramları: Ramazan ve Kurban Bayramlarını da kutluyoruz.

Ülkemizde kutlanılan en güzel ve ulu bayram Bağımsızlık Gü- nü'dür. Bu Gün'ü milletimiz ayrı bir duyguyla kutlar.Özbekistan'ın her yeri süslenir, en büyük meydanlarında törenler düzenlenir, bütün halkımız eğlenir .

Özbekistan'da tatil günü olmayan kutlama günleri de var. Örnek olarak, Hasat Bayramı, Mihircan Bayramı, Lale Bayramı, Çocuklar Günü ve bazı meslek grubunun kendine has kutlama günleri: Dok-torlar Günü, Militsiya Günü gibileri sayabiliriz.

Milletimiz Bayramları çok seviyor, her zaman akrabaları ve arka- daşlarıyla birlikte kutluyor.

### **Özbek Milli Kıyafetleri**

Giyim kuşamları ve hareket tarzları itibariyle Özbekler birbirine son derece yakınlar. Erkekler, çoğunlukla başlarına “doppi” adını verdikleri bir takke ve evlerinde



“çapan” adını verdikleri cüppelerini giyerler. Kadınlar ise, hemen hemen her yerde ipek atlastan yapılmış entarilerini giyerler. Görünüş itibariyle oldukça sessiz ve son derece saygılıdır.

Özbekistan'da giysiler milli kıyafetlerle paralel olarak gelişme gös-termişlerdir. Özbekler, milli kıyafetlerini, ev malzemelerini, renk ve nakışla süslemişler, giysilerinde genellikle özgün renklere önem ver-mişlerdir...

Özbekistan'da dekoratif nakış halk sanatları içinde önemli yer alır. Eskiden nakışçılık sanatı kendi nakış güzelliğiyle, renkler çeşitliliğiyle ve özgünlüğüyle meşhur olmuştur.

Eskiden gelinin çeyizi içine muhakkak üzerine nakış süslenmiş olan kıyafetler girerdi.

Kıyafetlerin çoğu aileyi büyüden, nazar değmesinden, koruma fonksiyonunu taşırdı. Damadın evine gelini nakışlarla süslenmiş olan şal altında götürürlerdi. Çift için ayrılmış olan odanın duvarlarını ve yatağı şallarla süslüyorlardı. Bu şalların adı, “şüzani” olup, asıl anlamı “iğneyle dikilmiş olan” demektir.

Günümüzde de bu atalarımızdan kalan adet saklanmıştır. Millî kı-yafetler şimdi de orijinalliğini sağlamak amacıyla elle yapılıyor.

Ayrıca, bir çok kıyafetler makine yardımıyla da süsleniyor. Bunları: gülkürpa (çiçekli battaniye), süzani, zardeval, kirpeç, palak vb. Millî kıyafetlerin orijinalliğini sağlamak için onlar seri şekilde çıkartılmıyor. Nakışın stili ve türlerini halk nakış sanatının ustaları yapıyor. Nakış genelde siyah kadife veya saten üzerine yapılır. Siyah kadife üzerine yapılan nakış çok güzel olmaktadır. Günümüzde Özbek kıyafetleri ise, modern çizgiler içerisinde kendini göstermeye başladı. Ünlü modacılar, geleneklere uygun dizaynları uygularken, batıya has yenilikçi çizgileri de ihmal etmiyorlar. Özbek giysileri artık çağdaş boyutlarda kendini gösteriyor.

*Bir tutku, bir gelenek doppı.* Özbekistan'da her şehrin doppısı farklı oluyor. Eskiden sadece erkeklerin kullandığı doppı, artık kadınlar tarafından da kullanılıyor. Doppı sadece geleneksel bir başlık değildir. Özbek halkı için bu şapkaların çeşitli anlamları da bulunmaktadır.

Klasik erkek doppıları kare şeklinde , siyah kumaştan yapılıyor. Üzerine beyaz renk ile dört adet sivri biber motifi nakşediliyor. Bu şapkaların Hokand, Margelan, eski Taşkent ve Semerkant olarak çeşitli türleri vardır.

Ülkede bedene giyilen elbiseye “köylek” deniyor. “v” yakalı, iki parçadan oluşan elbisenin üst kısmı vücuda oturacak şekilde, alt kısmı boldur. Etek uçlarına bir sıra firfir dikilerek süslenir. Yaka, ince plilerle hazırlanır. Kollar bileğe doğru bollaşarak el üzerine kadar iner, uçları yine ince plilerle süslenir. Elbisenin boyu da ayak bileği hizasındadır.

### **Bağımsız Özbekistan Bayrağı**

Özbekistan Cumhuriyeti'nin devlet bayrağı 1991 yılının 18 Kasımında kabul edilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin devlet bayrağının dizaynı, eskiden Özbekistan bölgesinde hükmeden devletlerin geleneklerine kadar iniyor. Özbekistan bayrağı şimdiki Özbek halkının kültürel geleneklerini de içeriyor. Bayrakta birinci sırada bulunan mavi renk hayatın temel kaynaklarından biri olan göğün ve suyun sembolüdür. Arma bilgisi dilinde mavi renk iyilik, temizlik, namusluluk, doğruluk, şan ve sadakati ifade ediyor. Şunu da belirtmek gerekiyor ki, Amir Timur Emirliği'nin bayrağı da mavi renkteydi.

Özbekistan bayrağında ikinci sırada yer alan beyaz renk güneş ışığının çağırışımını veriyor. Ayrıca, ahlaki temizliği sembolize ediyor.

Üçüncü sırada yer alan yeşil renk, tabiatın yenilenmesinin simgesidir. Bir çok milletlerde gençlik, umut ve şenliği sembolize etmiştir. Bayraktaki renkler arasındaki kırmızı çizgiler yeryüzünde yaşayan her türlü canlının damarlarında akan tükenmez hayat enerjisi kanın sembolüdür. Ayrıca kırmızı renk yaratıcılık rengi olarak da ifade edilir.

Özbekistan bayrağının sol üst köşesinde hilâl, Özbek halkının tarihinin, geleneklerle bağlı olduğunun ve aynı zamanda Özbekistan'ın yeni kazanmış olduğu bağımsızlığının ifadesidir.

Yine bayraktaki yıldızlar her toplumda olduğu gibi ilahi bir anlam içermektedir. Yıldızların on iki adet olmasının nedeni ise Özbekistan'daki 12 bölgeyi ve eski güneş takvimindeki ayları ifade eder.

Genel olarak ifade edecek olursak, Özbekistan bayrağındaki renk armonisi, hilal, on iki yıldız, Özbek Halkı'nın asırlardır devam eden geleneklerini, kültürünü, barışa ve mutluluğa verdiği önemi belirtiyor.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin bayrağı Özbek halkının geçmişi, bugünü ve geleceğinin göstergesidir.

### **Özbekistan'ın Milli Arması**

Özbekistan Cumhuriyeti'nin yeni “arma”sı 1992 yılının 2 Temmuz gününde kabul edilmiştir. O Özbek halkının yüzyıllardır bir arada tutan, kendi toplumsal, kültürel ve geleneksel özelliklerini taşıyan anlamlı bir simgedir.

Özbekistan'ın milli armasının tam ortasında geniş bir vadi üzerine doğan parlak bir güneş mevcuttur. Güneşin sağ tarafında birbirine geçmiş buğday başakları ve sol tarafında pamuk dalları, bu dalların alt birleşim noktasında semurg kuşu, en üstte ise sekizgen bir yıldız içerisinde hilâl ve yıldız yer almaktadır. Buradaki güneş güç ve enerji ifadesidir. Buğdaylar ve pamuklar ise Özbekistan'ın ana tarım ürünleridir. Semurg kuşu kanatlarıyla adeta Özbekistan halkını kucak-lamakta, dostluk ve barışı simgelemektedir. Sekizgen yıldız birlik beraberlik içerisinde yaralan hilâl ve yıldız ise İslamiyet'in simgesidir. En altta kuşun ayakları hizasında bir kurdele gibi Özbekistan bayrağı yer almakta ve üzerinde Özbek dilinde “Özbekistan” yazılmaktadır.

Özbekistan bayrağındaki dizayn genel olarak Özbek halkının karakteristik özelliği olan barış, refah, iyilik ve mutluluğu ifade etmek-tedir.

Özbekistan'da Milli Arma'ya “Gerb” denmektedir.

### **Özbek Sofra Kültürü**

Bazı yemek tariflerinin yüzyıllar öncesinden kaldığı geleneksel Özbekistan mutfağı, girek artan çeşidiyle dünya mutfaklarında özgün bir yer ediniyor.

Özbekistan mutfağının en ünlü, en lezzetli bölümünü hiç kuşkusuz pilav oluşturuyor. M.Ö. 4. yüzyılda, Büyük İskender zamanından bu yana yapılan, her bir aşçının kendi bulduğu bir özelliği ekleyerek zenginleştirdiği ve bu nedenle bir “sanat” diye nitelendiren pilavın pişirimi, bölgeden bölgeye değişiklik gösterse de, hepsinin ayrı bir lezzeti, ayrı bir özelliği bulunuyor. Pilav yapımında ana malzemeler

değişmiyor. Yani, pirinç, et, yağ, havuç, soğan ve çeşitli baharatlar bütün bölgelerde kullanılıyor. Bölgesel özelliğine göre ise içine ayva, kuru üzüm ve çeşitli sebzeler ilave edilebiliyor.

Özbekistan'da her erkek bu pilavı pişirmeyi biliyor. Eve misafir geldiğinde, pilav mutlaka evin erkeği tarafından yapılıyor. Bu değişmez ve çok makbul bir gelenek. Özbekistan'da pilav pişirmek için özel yerler de bulunuyor. “Çayhane” denilen bu yerlere malzemelerle gidiliyor. Pilav büyük kazanlarda pişirildikten sonra, orada yeniliyor. Çayhaneler, özellikle kalabalık misafirlerin ağırlandığı yerler. Bu gelenek Özbeklerin yaşamında çok önemli bir yer tutuyor. Çayhane'ye gidiş bir şölen, bir piknik gibi yaşanıyor. Pilavın pişirilmesi, yenmesi ve masa başı sohbetleri sabahtan akşama kadar sürüyor.

Özbekistan pilavının yanında genellikle “yeşil çay” içiliyor. Bu çay fabrikalarda özel olarak işleniyor. Tansiyon düşürücü ve dinlen-dirici etkisi olan çayın rengi, adı üzerinde , yeşil...

Özbekistan'da sofrada adabına da çok önem veriliyor. Örneğin, ailenin en büyüğü sofraya oturmadan yemeğe başlanmıyor. Yemek bittiğinde, yine ailenin büyüğü tarafından dua ediliyor.

Özbekistan'da sofrada sohbet etmek çok yaygın bir gelenek. Hele eve konuklar gelmişse sofraya toplanmadan saatlerce sohbet edilebiliyor. Bu, konuklara duyulan saygının, misafirperverliğin bir göstergesi.

Eve gelen konuklara mutlaka yemek çıkarılıyor, zengin bir sofraya hazırlanıyor. Bu hiç değişmeyen bir gelenek. Düğünlerde ve özel günlerde gelen yakın akrabalar uğurlanırken, o gün onlara ne ikram edilmişse, aynısından küçük bir paket yapıp yanlarına veriliyor. Özbekistan mutfağındaki bir diğer özellik ise, meyve ve tatlı servisinin yemeklerden sonra yapılmaması...

Meyve ve tatlı yemeğin en başında servis yapılıyor ve bütün sofraya boyunca orada kalıyor.

Özbekistan'da komşuluk ilişkileri ve insanlar arası dayanışma bu kadar gelişmiş ki, evde ne yemek pişmişse mutlaka en yakın komşuya bir kap veriliyor.

Bu durum, dini bayramlarda daha da artıyor.

Oldukça fazla yemek yapılıp bütün komşulara dağıtılıyor. Bu yemeklerin en başında ise, tabii ki pilav geliyor...

Özbek'lerin çok değer verdiği ve sofraların baş köşesinde yer alan bir başka önemli yiyecekleri de ekmek, hemen her evde bulunan tandırlarda yapılıyor. Ekmek yapımında çeşitli kalıplar kullanılıyor. Genellikle yuvarlak olarak yapılan ekmeklerin üzerine mutlaka susam konuyor, süsleniyor. Çünkü ekmek, Özbekler için çok kutsal bir yiyecek. İnsanlara küçük yaşlardan itibaren ekmeğe saygı duymaları öğretiliyor. Yere düşen kırıntıların mutlaka toplanması gerektiği aşılanıyor. Bu nedenle ekmek, her Özbek ailesinde odanın en baş köşesinde tutuluyor.

## II. ÖĞRENCİ VE HAYATI

### Kendim Hakkında

Benim adım Sancar. Soyadım Asatullayev. Ben 8 Haziran 2001'de Taşkent şehrinin Mirza Uluğbek ilçesinde doğdum. Şimdi 17 yaşın-dayım. Ben Özbek'im. Ailem beş kişiden oluşuyor: babaannem, babam, annem, ablam ve ben. Ailemizde en küçüğü benim.

2 yaşımdan 7 yaşıma kadar anaokula gittim. 2008 yılında ilçemizin 223. okuluna gittim. İlkokulu ve orta okulu orada bitirdim. Okuldayken masa tenisi, futbol gibi spor faaliyetlerine katıldım. İngilizce, Rusça kurslarına gittim. Okulda çok iyi çocuklara arkadaş edindim. Onlarla şimdiye kadar gerçek arkadaşız.

Okulda sadece iyi notlarla okudum. 2017 yılında okulu bitirince Taşkent Devlet Şarkşınaslık Enstitüsü nezdindeki Almazar lisesinin sınavlarına girdim ve başarıyla kazandım. Şimdi Lise'nin Türk Filoloji bölümünde eğitim görüyorum. Dersten sonra İngilizce kursunda okuyorum ve futbol oynuyorum. Türkçe şarkıları dinlemeyi çok seviyorum.

Bu sene yaşıma 17'ye erdi. Bu yüzden ben Özbekistan pasaportuna sahip oldum ve büyük ülkemizin vatandaşı oldum.

### Benim Ailem

Benim adım Aygöl. Ben 16 yaşındayım. Ben Taşkent şehrinin Almazar semtindeki Karasaray sokağı 23. evde oturuyorum. Evimizde 6 kişi yaşıyor: dedem, babaannem, babam, annem, ablam ve ben. Bu benim ailemdir. Dedem 70 yaşında. O

emekli mühendistir. Babaannem 66 yaşında . O da emekli. Emekli olmasına kadar mahallemizdeki 28. okulda tarih öğretmeni idi. Babam doktor. O 45 yaşında. Babam şehrimizin 7. hastanesinde terapist olarak çalışıyor. O her gün hastaları muayene ediyor. Annem 43 yaşında. O lisede İngilizce öğretmenidir. Annem çocuklara İngilizce öğretiyor. Babam da, annem de kendi mesleklerini severek çalışıyorlar.

Ablam 20 yaşında. O Özbekistan Milli Üniversitesinin Özbek Filoloji fakültesinde 2.sınıfta okuyor. O gelecekte filolog olmak istiyor. Ablam Özbek klasik edebiyatını çok seviyor.

Ben de öğrenciyim. Ben Taşkent Devlet Şarkşınaslık Enstitüsü nezdindeki Almazar lisesinde 1.sınıfta okuyorum. Gelecekte tercüman olmak istiyorum. Onun için yabancı dilleri iyi öğrenmeye çalışıyorum.

Ailemizde herkesin kendi görevi ve sevdiği işi vardır. Dedem papağan beslemeyi çok seviyor. Onun bir kaç kafeslerde güzel papağanları var. Dedem onlara yem ve su veriyor. Babaannem çiçek-lerle uğraşiyor. Sıcak günlerde bahçeye türlü çiçekleri dikiyor ve onları suluyor. Kışın saksılardaki çiçeklere bakıyor. O yüzden evimiz her zaman açan çiçeklerle donanmış olur.

Babam bahçemizdeki bitkilere, ağaçlara bakıyor. İlkbaharda meyveli ağaçları buduyor. Yeni meyveli ağaçlar, sebzeler dikiyor. Biz de ona bu işinde yardım ediyoruz.

Annem bütün evin düzenliliğine bakıyor. Bize ev işlerini öğ-retiyor. Ablam yemek pişirmeyi, tatlılar hazırlamayı çok seviyor. O her günü bizi lezzetli yemekleriyle ağırlıyor. Ben de evimizin temizliğine bakıyorum. Evimizi topluyorum, süpürüyorum, tozları siliyorum.

Bizim ailemizde küçükler büyüklere saygıda bulunuyor. Büyükler de bizi çok seviyor. Bizim ailemiz çok mutlu bir ailedir. Ben onu çok seviyorum.

### **Bizim Evimiz**

Benim adım Ferhat. Ben Taşkent şehrinin Farabi sokağı 123. evde ailemle birlikte yaşıyorum. Evimizin bahçesi var. O duvarla çevrili. Evimiz bir katlı , altı odalı bir evdir. Giriş kapısından selamlık vekoridor bulunuyor. Sağa dönersek büyük bir salon,

yani misafirler için odamız var. Orada büyük bir masa, sandalyeler, kanape, koltuklar ve büyük halı var. Dbinde büyük bir avize asılı. Bu odada biz misafirleri bekliyoruz.

Sırada babam ve annemin yatak odası. Orada onların yatakları, giysiler dolabı, ayna, televizyon var. Bu oda o kadar büyük değil. Ondan sonrası biz, çocukların odasıdır. Burası çok aydınlık ve geniştir. Çocuklar odasında ağabeyim ve ben uyuyoruz , ders çalışıyoruz, oynuyoruz. Odamızda iki yatak, iki masa ve sandalye, kitaplık, dolap, bilgisayar var.

Bizim odamızın yanındaki oda ablamın odası. Orada da yatak, masa, koltuk var. Ablam resimleri sevdiği için odasının duvarlarında güzel resimler var.

Soldan ikinci oda ninemin odasıdır. Orada ninemin yatağı, televizyon, radyo, kitaplıklar var.

Koridorun sonundaki oda oturma odasıdır. O mutfağa en yakın odadır. Çünkü biz orada yemek yiyoruz, akşamları ailece toplanıp dinleniyoruz, televizyon seyrediyoruz, konuşuyoruz. Oturma odasında masa, sandalyeler, kanape, televizyon var.

Evimizin büyük bir mutfağı var. Orada buzdolabı, ocak, fırın, lavabo, masa, kaplar için dolaplar var.

Evimizin bahçesi o kadar büyük değil, ama çok güzel. Bahçemizde elma, kiraz, kayısı, şeftali, ceviz ağaçları var. Evin önünde gül ve çiçekler bahçesi var. Bahçemizin köşesinde köpek külübesi var. Orada bembeyaz köpeğimiz yaşıyor.

Biz evimizin her zaman temiz olmasını sağlıyoruz, çünkü onu çok seviyoruz.

### **Benim Tatil Günüm**

Benim adım Leyla. Ben Taşkent Devlet Şarkşınaslık Enstitüsü'nün Çeviribilimi bölümünde 1.sınıfta okuyorum. Haftada altı gün Enstitü' ye gidiyorum. Sadece pazar günü evdeyim.

Pazar günü başka günlerdeki gibi erken kalkmıyorum. Genellikle saat 8:00'de uyanıyorum. Yataktan kalkıp yıkıyorum, giyiniyorum, taranıyorum, yatağımı düzeltiyorum. Sonra mutfağa gidip annemle birlikte kahvaltı hazırlıyorum. Pazar günü herkes sofraya çevresinde rahat oturup kahvaltı yapıyor, çünkü kimse işe, okula acele etmiyor. Kahvaltıdan sonra herkes kendi işini yapıyor. Babam erkek kardeşlerimle pazara alışverişe gidiyor. Ben annemle birlikte evi temizliyorum. Annem odaları

topluyor. Ben ise süpürüyorum, tozları siliyorum. Sonra çamaşırları yıkıyoruz. Bize çamaşır makinesi yardım ediyor. Babam ve kardeşlerimin gelmesine yakın öğle yemeği yapıyoruz. Onlar geldikten sonra hepimiz birlikte yemek yiyoruz. Öğleden sonra ninemi ve dedemi ziyaret etmeye gidiyoruz. Akşamüstü eve dönüyoruz ve akşama güzel bir yemek hazırlıyoruz. Saat 19:00'da akşam yemeğini yiyoruz. Sonra babam ve annem televizyon seyrediyorlar. Biz çocuklar odalarımıza gidip ders çalışıyoruz. Saat 22:00'de herkes yatağına giriyor.

Benim tatil günüm böylece geçiyor.

### **Benim Annem**

Benim annem dünyadaki en güzel, en iyi insandır! Anne gibi yavrusuna çok yakın olabilen kimse yoktur. Anne en iyi dosttur. O kendisinden önce çocuklarını düşünür. En mutlu ve en acı günlerde annem bana tesellidir.

Anne bizi dünyaya geldiğimiz andan kendimiz yürüyebilir bir hâle gelmemize kadar ellerinde sevinçle taşır, sütüyle besler. Geceler boyu başucumuzdadır. Hatta büyüdüğümüzden sonra da geceleri üstümüzü örtmeye gelir. Anne şefkatiyle çocuğu sardığı zaman dünyadaki en mutlu insan oluyor. Hastalıklarımızı bizimle birlikte geçirir, hissettiklerimizi beraber hisseder.

Öğrendiğimiz ilk sözü , ilk davranışı, ilk gülüşü, ilk duyguyu ondan öğrendik. Büyüyüp kocaman bir insan olduğumuzda da sırlarımızı açmaya, danışmaya annemize geliriz. Çünkü en iyi sırdaş ve bizim için en doğru kararı verecek insan annemizdir.

Çocukken annemizin değerinin farkında olmayabilirdik. Ama büyüyüp anne ve baba olduktan sonra onun kıymetini çok iyi anladık.

Anne sadece çocuklarına değil, kocasına, ailesindeki başka insanlara en çok güç ve şefkat verebilen tek bir insandır. En akıllı, en bilge insanların da böyle yetişmesinde annelerinin payı en büyüktür.

Annelerimizi daha çok sevelim ve değerlendirelim!

### **Benim Arkadaşım**

Benim adım Murat. Ben 17 yaşındayım. Ben Taşkent Devlet Şarkşınaslık Enstitüsü'nde okuyorum. Benim çok arkadaşlarım var. Örneğin, enstitüdeki sınıf arkadaşlarım. Biz birlikte kütüphaneye gidi-yoruz, ders çalışıyoruz, müzik dinliyoruz,



bayramları birlikte kutlu-yoruz. Biz çok iyi arkadaşız, çünkü birbirimizi asla aldatmıyoruz, ger-çeği söylüyoruz.

Benim yine bir arkadaşım var. O benimle birlikte okumuyor, başka lisede okuyor. Onun adı Ahmet'tir. Ahmet benim okul arkadaşımdır. Ben onunla ilkokulda tanıştım. Ortaokulu bitirene kadar onunla bir sırada oturdum. Bütün çocukluğum Ahmet'le birlikte geçti. İyi ve acı günlerimde yanımda oldu. Şimdi de birlikte okumamamıza rağmen bir sorun çıkınca ona giderim. O bana teselli oluyor ve doğru yolu gösteriyor. Ahmet benden hiç bir şeyini, gücünü, zamanını kıskanmıyor. Ben ona güveniyorum. O da bana güveniyor. Biz sanki kardeşleriz. Aynı şeyleri düşünüyoruz. Ben arkadaşımı çok seviyorum. O da beni tüm eksikliklerimle birlikte seviyor.

### **Benim Seçtiğim Meslek**

Benim adım Bahtiyar. Ben 18 yaşındayım. Ben Taşkent Devlet Şarkşınaslık Enstitüsü bünyesindeki lisenin son sınıfında okuyorum. Ben Türk Filoloji bölümünde okuyorum. Üç yıldır Özbekçe, Türkçe, Rusça , İngilizce, tarih, edebiyat derslerini iyice öğrendim. Bu sene mezun olduktan sonra Taşkent Devlet Şarkşınaslık Enstitüsü'nün sınavlarına gireceğim. Liseyi iyi notlarla bitirmekteyim. İnşallah, Enstitü sınavlarını kazanabileceğim.

Ben Taşkent Devlet Şarkşınaslık Enstitüsü'nün İktisadi İlişkiler Fakültesi'nde okumak istiyorum. Çünkü gelecekte iyi bir iktisatçı olmak istiyorum.

Özbekistan bağımsız olduktan sonra yeni iktisadî yola adım atmaya başladı. Ülkemizde iş adamlarına büyük imkanlar vardır. Üretim için geniş bir yol açıktır. Şimdi, ülkemizde iktisatçılara ihtiyaç vardır. Onun için de ben iktisat uzmanı olmak istiyorum. Lisede öğrendiğim yabancı dilleri de geliştirip gelecekte Özbekistan'ın uluslararası iktisadî ilişkilerinin daha gelişmesi için katkıda bulunmak istiyorum.

### **Markette**

Benim adım Ayşe. Ben Taşkent şehrinde yaşıyorum. Ailemde beş kişi var. Bizim evimiz şehrin merkezinde, yani Nevai sokağında bulunuyor. Evimizin yanında birçok marketler var: gıda marketi, giysiler marketi, mobilya marketi.

Ben Pazar günleri annem ve ya babamla birlikte alışveriş yapmak için gıda marketine gidiyorum. Marketimiz çok büyük. O birçok reyondan oluşuyor: kahvaltılık

reyonu, et reyonu, süt ürünleri reyonu, meyve ve sebzeler reyonu, tatlılar reyonu, içecekler reyonu.

nce biz et reyonuna gidiyoruz. Oradan koyun eti, dana kıyması, tavuk eti alıyoruz. Sonra kahvaltılık reyonuna gidiyoruz . Buradan ekmek, peynir, salam, sosis, reçel, tereyağı alıyoruz. Süt rnleri reyonundan süt, yoğurt, kaymak alıyoruz. Meyve ve sebzeler reyonundan elma , armut, Şeftali, zm, soğan, havuç, patates, domates, dolmalık biber, lahana alıyoruz. Sonunda tatlı reyonuna gidip bisküvi, gofret, çikolata ve evimize misafirler gelecekse, pasta da alıyoruz. İçeceklerden meyve suyu ve kola alıyoruz.

Aldıklarımızın karŐılıđını ödemek için kasaya gidiyoruz ve kartla ödüyoruz. Satıcı aldığımız malları poŐetlere yerleŐtiriyor ve teşekkür ediyor.

Marketimizin gıda malları her zaman taptaze ve ucuz oluyor. Bu yüzden biz pazara değil, yanımızdaki markete gidiyoruz.

### **Giyim Mağazasında**

Bugün arife günü, yani Bayramdan bir gün önceki gün. Babam bize bayramlıklar almak için giyim mağazasına götürdü. Buranın giyimleri çok kaliteli ve ucuz oluyor. Giyim mağazası erkek giyimi, bayan giyimi, ocuk giyimi, ayakkabı ve aksesuarlar bölümünden oluşuyor.

Babam öncelikle bize giysi seçmek istedi. Bana pamuklu beyaz kısa kollu gömlek, mavi kot pantolon istedi. Satıcı bedenimi sordu ve istediklerimizi verdi. Ben giysileri deneme odasında denedim ve babama gösterdim. Gömlek ve pantolon bana tastamam oldu. Babam da beğendi.

Sonra kız kardeşime pembe ipekten dantelli blz ve fermuarlı keten etek aldık. Babam kendine de bir mavi gömlek ve çizgili kravat aldı. Annem yeşilimtrak kısa kollu, kemerli elbise hem de aynı renkteki iskarpin ve el çantası aldı.

Bayram günü dedem ve ninemi ziyaret ederiz. Onun için onlara da hedyeler aldık. Dedeme pamuktan gömlek ve nineme de pamuklu elbise aldık. Çünkü onlar sadece saf pamuktan giysileri severek giyiyorlar, sentetik giyimleri giymiyorlar.

Bütün aldıklarımızın parasını ödedikten sonra satıcı onları paketledi ve biz memnuniyetle Bayram hazırlıklarını yapmaya eve döndük.

## Misafirlikte

Özbek misafirperverliği eskiden beri meşhurdur. Özbeklerin misafir hakkında söylenmiş güzel birçok atasözü vardır. Mesela “misafir babandan da büyüktür”, “Misafir kısmeti ile gelir.”

Misafir, önceden haber vererek ve hediye alarak ziyarete gider. Ev sahibi misafiri içeri buyur ettikten sonra selamlaşır. Misafirle kapı eşiğinde selamlaşmak Özbek'lerde iyi tabir edilmez. Oturulduktan sonra muhakkak en yaşlı kimse veya misafir tarafından fatiha okunur. Sofrada ekmeği ev sahibi paylaşır. Misafir ilk olarak ve muhakkak “Bismillahir rahmanir rahim” diyerek yemeğe başlar.

Özbek'lerin çok değer verdiği ve sofralarının baş köşesinde yer alan bir başka önemli yiyecekleri de ekme , hemen her evde bulunan tandırlarda yapılıyor. Ekme yapımında çeşitli kalıplar kullanılıyor. Genellikle yuvarlak olarak yapılan ekmeklerin üzerine mutlaka susam konuyor, süsleniyor. Çünkü ekme, Özbekler için çok kutsal bir yiyecek. İnsanlara küçük yaşlardan itibaren ekmeğe saygı duymaları öğretiliyor. Yere düşen kırıntıların mutlaka toplanması gerektiği aşılanıyor. Bu nedenle ekme, her Özbek ailesinde odanın en baş köşesinde tutuluyor.

Misafirin eve girdiği zaman ve yemek yedikten sonra mutlaka elini yıkaması gerekiyor. Evin sahibi misafirin eline su dökerek onun elini yıkamasına yardımcı olur. Elin yıkanması misafire gösterilen saygının ifadesidir. Sofrada misafir için yemek olarak en son Özbek pilavı sunulur. Özbekler için pilav yapmak bir sanattır. Yemekten sonra çoğunlukla yeşil çay içilir. İbni Sina'nın “Her çeşit yemeği gönlün çektiği zaman yemek faydalıdır” sözü üzerine istenilen vakitte her çeşit yemek sofrada mevcuttur.

Misafir “gelmek misafirden, izin ev sahibinden” atasözünde de ifade edildiği gibi ancak ev sahibinin iznini alarak gidebilir.

## Sınıf Odası

Enstitümüz dokuz katlı. Onun her katında yedişer sınıf odası var. Bizim Türkçe odamız enstitümüzün altıncı katında yerleşiyor. O çok büyük ve aydındır. Burada 18 sıra, yazı tahtası, öğretmen masası, bilgisayar ve büyük televizyon var. Odanın köşesinde büyük bir ki-taplık var. O Özbekçe, Türkçe ders kitapları, çeşitli sözlükler, hikaye, masal kitapları ve romanlarla doludur. Sınıfımızın üç geniş pencereleri var.

Pencerelerin yanında saksılarda güzel çiçekler açıyor. Duvarlarda çeşitli resimler, bilgin kişilerin özdeyişleri ve harita asılı.

Televizyonumuzun uydu anteni var. O yüzden derste Türkçe programları izleyerek Türkçemizi geliştirebiliriz.

Biz odamızı ve Türkçe dersini çok seviyoruz ve her zaman onu sa-bırsızlıkla bekliyoruz .

### **Kütüphanede**

Kitap insanın en iyi dostudur. Çünkü en mutlu ve en acı günlerde de sevdiğimiz kitap yanımızda oluyor. Kitap çok iyi öğretmendir. Biz ders kitaplarından eğitim görüyoruz: matematik, fizik, kimya , tarih, yabancı dilleri öğreniyoruz, bilgilerimizi çoğaltıyoruz. Bu kitaplar dünyaya bakışımızı genişliyor.

Dinlemek istediğimiz, yorgunluğu üzerimizden atmak istediğimiz zaman ellerimize bambaşka kitapları alıyoruz. Bu, roman, hikaye, şiir kitaplarıdır. Onları elimize alınca başka bir dünyada, eser kahramanlarının yanında yaşamaya başlıyoruz. Bu kitaplar ruhumuzu dinlendirir.

Dünyadaki en iyi kitapları insan evine sığdıramaz. Onları almaya da imkan bulamaz . O yüzden zamanımızın modern imkanlarına sahip olan kütüphanelere başvururuz. Şehrimizde bütün okullar, üniversiteler, liseler içinde kütüphaneler var. Onların daha büyüğü şehrimizin çeşitli semtlerinde bulunuyor. Örneğin, Taşkent'teki en büyük Nevai kütüphanesi şehrin merkezindeki Bağımsızlık sokağında yerleşiyor.

Biz, öğrenciler, daha çok enstitümüzün kütüphanesinden yarar-lanıyoruz. Orada da çok kitaplar var. Kütüphanemizde ders kitapları ayrı bir bölümü oluşturur. Bu bölümün okuma salonu var. Genellikle dersten sonra biz arkadaşlarla orada ders çalışırız. Orası çok güzel ve sessiz. Çünkü, kütüphanede sesli konuşmak yasaktır.

Kütüphanemizin öbür bölümünde Özbek hemde yabancı yazar ve şairlerinin eserleri var. Biz istediğimiz zaman bu eserleri evimize bir haftalık süreye götürüp okuyabiliriz.

Kitapların dışında kütüphanemizde yeni gazete ve dergiler var. Onlardan ülkemiz ve dünya haberlerinden haberdar olabiliriz.

Bütün kütüphanelerde olduğu gibi bizim kütüphanemizde de İnternet`e bağlı olan bilgisayarlar var. Modern teknoloji sayesinde biz elektronik kütüphanelerden yararlanabiliriz ve gerekli olan bilgileri kopyalayıp alabiliriz.

### **Lokantada**

Biz enstitümüze zamanında yetişebilmek için evden erken çıkıyoruz. O yüzden acele edip iyice kahvaltı yapamıyoruz. İkinci dersimiz bitince karnımız zil çalıyor ve biz enstitümüzün lokantasına gidiyoruz. Orada biz ikinci kahvaltıyı yapıyoruz. Lokantamız çok kalabalık oluyor. Herkes derse zil çalmasına kadar yetişmeye çalışıyor. Ama lokantada satıcılar da çok. Onlar çabuk çabuk bize hizmet ediyor.

Lokantamızda türlü kahvaltılık yemekler satılıyor: çeşitli börekler, pideler, poğaçalar, tatlılar, bisküviler. Onları lokantamızın aşçıları hazırlıyor. Onun için yemekler taptaze oluyor. İçeceklerden çay, kahve, meyve suyu, kola gibiler var.

Dersten sonra enstitümüzde ders çalışmaya kaldığımız günlerde öğle yemeğini de lokantamızda yiyoruz. Aşçılarımız çok lezzetli çorbalar ve pilav yapıyorlar. Yemeğin yanına salata da alabiliriz. Çorbalardan pirinç çorbası, fasulye çorbası, makarna çorbası, tavuk çorbası yapılır.

Yemek sonrasına çeşitli tatlılar: kek, bisküvi, pasta, çikolata yiyebiliriz. Lokantamızın yemekleri ev mutfağı yemeklerine çok benziyor. Onun için biz bu yemekleri severek yiyoruz.

Lokantamızın yine bir özelliği , fiyatlarının ucuz olmasıdır. Çünkü lokantanın müşterileri öğrencilerdir.

## **TÜRKİYE GÜZEL ÜLKEDİR**

### **Türkiye**

Türkiye, Asya ve Avrupa arasında bir köprüdür, İstanbul Boğaz Köprüsü, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlar.

Türkiye'nin nüfusu ortalama yetmiş milyondur. Üç yanı denizlerle çevrilidir. Bunlar Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz'dir. Türkiye'nin sınırında Gürcistan, Armenistan, İran, Bulgaristan, Yunanistan, Suriya ve İrak devletleri bulunuyor. En büyük kentleri İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Adana, Antalya gibi kentlerdir. İstanbul'un nüfusu ortalama on üç milyondur. Türkiyenin başkenti Ankara'dır.

Ankara'nın nüfusu ortalama beş milyondur.

Türkiye'nin en yüksek dağı Büyük Ağrı Dağı'dır (5137 metre), en uzun nehri Kızılırmak Nehri'dir (1355 kilometre), En büyük gölü Van Gölü'dür (3713 km<sup>2</sup>).

Türkiye yedi bölgeden oluşuyor: Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, İçanadolu Bölgesi, Akdeniz Bölgesi.

Türkiye'nin bayrağı kırmızı renkli , beyaz hilal ve yıldızı vardır. Türkiye'nin marşı-“İstiklal Marşı”dır. O Mehmet Akif Ersoytara- fından yazılmıştır.

Türkiye 29 Ekim 1923'te Atatürk tarafından Cümhuriyet olarak ilan edilmiştir. Bugüne kadar Türkiye'de 12 Cumhurbaşkanı olmuştur. Onların ilki Atatürk'tür, on birincisi ise Recep Teyyip Erdoğan'dır.

Türkiye'nin millet dili Türkçe'dir. Milli parası ise YTL (Yeni Türk Lirası)dır.

### **Türkiye'nin Bölgeleri ve Ürünleri**

Herhangi bir yerin tabii , beşerî ve ekonomik özellikler bakımından benzer özellikler gösteren kısmına bölge denir.

Türkiye yedi bölgeye ayrılmaktadır. Bunlar Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, İçanadolu Bölgesi, Akdeniz Bölgesi'dir. Her bölgede tarım ürünleri ve yetiştirme şartları değişiklik gösterebilir. Tarım ürünlerini, tahıllar, baklagiller, sanayi bitkileri, yağ bitkileri, yem bitkileri, sebzeler ve meyveler olarak sınıflandırabiliriz.

#### *Tahıllar*

1. Buğday: En fazla üretim İç Anadolu Bölgesi'nde yapılır. Akdeniz ve Ege kıyıları ile Doğu Anadolu'da da yetiştirilmektedir.

2. Arpa: Üretimin yarısı İç Anadolu'dadır. Erzurum ve Kars gibi illerde de üretilir.

3. Çavdar: İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da genellikle üretilir.

4. Yulaf: İç Anadolu, Marmara ve Çukurova'da yetiştirilmektedir.

5. Mısır: Karadeniz ve Marmara'da yetişir. Yaz yağmurları ister. Akdeniz, Ege ve diğer iç bölgelerde ise yazın sulamayla yetiştirilir.

6. Pirinç: En fazla Edirne'de yetişir. Ayrıca, Samsun, Çorum, Kastamonu,

Adana, Diyarbakır gibi illerde akarsu kenarlarında yetiş-tirilir.

### *Sanayi Bitkileri*

1. Tütün: %50'den fazlası Ege'de üretilir. Karadeniz, Doğu Ana-dolu , Güneydoğu Anadolu , Marmara'da üretimi yapılmaktadır.

2. Pamuk: En fazla kıyı Ege ovalarında, Çukurova , Hatay, Kah-ramanmaraş ovalarında üretilir. Bir kısmı da Güneydoğu Anado-lu'daki ovalarda üretilmektedir.

3. Şeker pancarı: Üretimine 1926 yılında Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarının yapılmasıyla başlanmıştır. Üretimi en çok İç Anadolu Bölgesi'nde yapılır. Daha sonra Orta Karadeniz, Marmara, Doğu Anadolu ve İç Ege çevresinde üretilmektedir.

4. Çay: Türkiye'deki çay üretiminin tamamını Karadeniz Bölgesi karşılar. Özellikle Doğu Karadeniz çay tarım alanlarıyla doludur.

5. Haşhaş: Genellikle İç Ege'deki Afyon, Kütahya, Uçak veDe-nizli illerinden elde edilir.

6. Keten-kenevir: Batı Karadeniz ile Marmara'da Kocaeli çevre-sinde üretilmektedir.

### *Baklagiller*

Baklagiller mercimek, nohut ve fasulyelerden oluşuyor. Onlar ge-nellikle Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu'da yetiştirilir.

### *Yağ Bitkileri*

Yağ bitkilerinden zeytinin %60'ı Ege'den, ayçiçeğin %70'i Marmara'dan, soya fasulyesinin %90'ı Akdeniz Bölgesi'nden, yer-fıstığının %90'ını Akdeniz Bölgesi'nden elde edilir.

### *Meyveler*

Meyvelerden fındık Karadeniz'de yaygındır. Turunçgiller (portakal, limon, mandalina, turunç)in %85'i Akdeniz'de yetişmektedir. İncirin %90'ı Ege'de ve İzmir çevresinde üretilir.

Üzüm en çok Ege'de yetişir. Elma üretimi İç Anadolu'da, Ak-deniz'de, Antalya ve Burdur çevresinde yaygındır.

## İstanbul

İstanbul, Marmara bölgesi'nde, İstanbul Boğazı'nın Anadolu ve Rumeli yakasında yer alan Türkiye'nin en büyük kentidir. İstanbul her konuda Türkiye'nin en etkin ve büyük yerleşim merkezi sayılır. Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan şehir, yurdun ve dünyanın tüm merkezlerine kara, deniz ve havayollarıyla bağlıdır. Asıl İstanbul kenti, Haliç ve Marmara arasında yer alan küçük yarımadanın, etrafı sularla çevrili kesimidir.

Şehir, coğrafi konumu, iklimi, ulaşım çeşitliliği ve kolaylığı, do-ğal kaynaklarının bolluğu nedeniyle dünyanın şehirleşmeye en uy-gun yerlerinden birinde kurulmuş ve gelişmiştir.

İstanbul 1453'e kadar 1123 yıl Konstantinopolis adıyla Roma İmparatorluğu'nun, Bizanslıların başkenti olmuştur. Şehir , 29 Ma-yıs 1453'te bu şehir Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı top-raklarına katıldı. Yavuz Sultan Selim'in, Mısır Seferi (1517) dönüşünde Müslümanların kutsal emanetlerinin kente getirilmesi ve "halife" unvanını almasından sonra, kent İslam dünyasının merkezi oldu. İstanbul adının bu dönemde oluştuğu sanılmaktadır.

Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına uzun süre başkentlik yapan kent, eserleri ve mimarlık anıtları bakımından olağanüstü derecede zengindir. Romalılar ve Bizanslılardan kalma anıtların başlıcaları arasında surlar, Çemberlitaş Sütünü, Dikilitaş, sukemerleri, Yerebatan Sarayı, Ayasofya Kilisesi ve başkalar sayılabilir. İstanbul'un fethinden sonraysa kent, Türk-İslam kültür ve sanatının odak noktası olmuş ve pek çok anıtla donatılmıştır: Fatih Camisi (15.yy.), Süleymaniye Camisi (16.yy.), Sultanahmet Camisi (17.yy.), Dol-mabahçe Camisi ve Sarayı (19.yy.), Topkapı Sarayı (19.yy.), Bey-lerbeyi Sarayı (19.yy.), Mimar Sinan tarafından yapılan birçok ha-mamlar, bedesten ve çarşılar (18.yy.), inşa edildi. Cumhuriyet döneminde Sarayburnu Atatürk Anıtı (1926), Barbaros Anıtı (1944), Topkapı Sarayı Müzesi gibiler yapıldı.

İstatistiklere göre nüfusu yaklaşık 15 milyon kişiyi oluşturan İs-tanbul'a bir yılda 10 milyondan fazla turist geliyor. İstanbul Türkiye'nin en kalabalık kenti sayılır.



## **Ankara**

Türkiye'nin başkenti ve kalbi olan Ankara, arkeolojik kazılara göre Taş, Maden ve Hitit devirlerini yaşamış bir kenttir.

Ankara, Milli Mücadelede Türk Kurtuluş Savaşı'nın yönetim merkezi olmuştur. Atatürk, Ankara'ya ilk defa 27 Aralık 1919 ta-rihinde gelmiştir. 23 Nisan 1920'de ilk Büyük Millet Meclisi, Anka-ra'da Ulus'ta bugünkü Büyük Millet Meclisi binasında açılmıştır.

Ankara, 13 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'nin başkenti oldu. 29 Ekim 1923 tarihinde ise Ankara'da Cumhuriyet ilan edildi. Ankara bugün İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük şehridir.

Ankara'da Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinin iz-lerini taşıyan tarihi eserler bulunmaktadır. Roma Hamamı, Hacı Bayram Camisi, Ahi Evran Camisi ve Ankara Kalesi bunlardan bir-kaçıdır. Ankara, Müzeler yönünden de oldukça zengindir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Tabia Tarihi Müzesi, Resim ve Heykel Müzesi, Çankaya Atatürk Müzesi, Etnografya Müzesi, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi ve Anıtkabir Atatürk Müzesi bunların başlıcalarıdır.

Atatürk'ün naaşı, ölümünden 15 yıl sonra 10 kasım 1953 tari-hinde bir törenle Anıtkabir'e konmuştur. Anıtkabir, şehre hakim bir tepe olan Rasattepe'de bulunmaktadır. Kocatepe Camisi ve Atakule de Ankara'nın görülmesi gerekli olan güzellikleridir

Ankara'nın ilçeleri de çok güzeldir. Bunlardan Çubuk, Hay-mana, Kızılcahamam ilçeleri kaplıcalarıyla ünlüdür. Polaylı'da Gor-dion, Haymana'da Gavurkale, Ayaş'ta Aktaş Mescidi, Beypaza-rı'nda Kurşunlu Cami, Kalecik'te Çarşı Hamamı, Nallıhan'da Uluhan Camisi ve Şerefi Koçhisar'daki Alaattin Camisi tarihe ışık tutan eserlerdir. Ankara'nın çevresinde barajlar, göl ve ormanlık alanlar da mevcuttur: Kurtboğazi, Çubuk ve Bayındır barajlar. Barajları çev-resi aynı zamanda piknik alanlarıdır. Gölbaşı ve Beynam Ormanı'nı da unutmamak gerekir.

### **Türkiye'nin Resmi Tatil Günleri**

Bayramlar dünyanın her yerinde insanlara mutluluk verir, insan-lar bayram geleneklerini unutmaz. Türkiye'de gelenekler çok önem-lidir. İnsanlar özellikle

bayramlarda buna daha çok dikkat eder. Ra-mazan ve Kurban bayramları dinî bayramlardır. Bayramlarda herkes büyüklerinin ziyaretine gider. Bayramın ilk günü çocuklar önce anne ve babalarının ellerini öper. El öpmek Türkiye'de bir saygı göstergesidir. Dedeler ve nineler de ziyaret edilir. Bu ziyaretlerde kü-çükler büyüklerin ellerini öper. Büyükler de küçükleri severler. İn-sanlar, özellikle çocuklar bayram günleri çok mutlu olurlar.

Bayramlarda sadece akrabalar ziyaret edilmez. Komşular, tanı-dıklar, arkadaşlar da ziyaret edilir. Herkes birbirinin bayramını kut-lar.Küçükler büyüklerin ellerini öper. İnsanlar memleketlerinegi-der. Orada akrabalarını ziyaret ederler. Uzakta olanları telefonla ararlar, insanlar birbirlerine bayram kartı gönderir. Bayramlarda ih-tiyacı olanlara yardım da edilir. Böylece bayramlarda herkes mutlu olur.

Bayramlarda, insanlar evleri ziyarete gider. Bu evlerde misafir-lere büyük önem veririz. Misafir ağırlamak, yani misafirperverlik Türklerin millî özelliklerindedir. Misafirlere evlerde yiyecek, içe-cek ve şeker ikram ederiz. Bayramlarda en çok çocuklar mutlu olur. Onlar bol bol şeker yer. Ancak anneler çocuklara fazla şeker yedir-mez. Fazla şeker, çocukların sağlığını bozar. Herkes bu bayram ziyaretlerinden memnun olur.

Bayramlarda hastaları ve mezarlıkları da unutmamız. Hastaları evlerinde ziyaret ederiz ve “geçmiş olsun” deriz. Bayramın ilk günü mezarlıkları ziyaret ederiz ve ölmüş olan yakınlarımız için dua ederiz.

Türkiye'de dinî bayramların yanında millî bayramlar da vardır. Bunlar 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'dır.

Mustafa Kemal Atatürk 23 Nisan 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisini açtı. Her yıl 23 Nisan'da Türkiye Büyük Millet Mec-lisinin kuruluş yıldönümünü kutlarlar. Mustafa Kemal Atatürk bu günü çocuklara armağan etti. Her yıl dünyanın çeşitli ülkelerinden çocuklar Türkiye'ye gelirler. Hep birlikte çocuk bayramını kutlar-lar.

Atatürk Türkiye'yi düşmanlardan kurtarmak için 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geldi. O yıllarda Türkiye sıkıntılı günler yaşadı. Düşman ülkeler Türkiye'yi işgal ettiler. Her yıl 19 Mayıs'ta Ata-türk'ün Samsun'a gelmesini kutluyorlar. Atatürk bu

günü de gençlere hediye etti. Bu gençlik bayramıdır, 1922'de Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir zafer kazandılar. O gün Türk ordusu düşman ordusunu yendi. Türkiye'yi düşman işgalinden kurtarmak için bir çok insanlar şehit oldu. Her yıl 30 Ağustos günü o zor günleri ve şehitleri hatırlıyorlar . 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilân etti. Türkiye demokrasi yönetimine geçti. Millî bayramlarda, geçmişteki zor günlerini hatırlarlar.

Türkiye'de insanlar dinî ve millî bayramlara çok önem verir. Bu bayramları coşkuyla kutlarlar. Bayramlar birlik içinde olduğu günlerdir.

### **Türk Tatlıları**

Türk mutfağında, yemekten sonraki ikramların başında tatlılar yer alır. Çok yemek yedikten sonra bile tatlıların görüntüsü bizi cezbeder. Biraz tatmadan durmamız çok zordur.

Konukseverliğimizi herkes biliyor. Eve bir konuk çağırdıktan sonra ilk olarak bir tatlı yapmak isteriz genellikle. Tuzlu popaça veya börek gibi hamur işlerinin yanında tatlı da olur. Çoğu zaman ko-nuklar da tatlı getirirler.

Tarih boyunca tatlılar soframızdan eksik olmamıştır. Özellikle bayramlarda ve ramazan ayında tatlısız sofraya olmaz. Tatlılar sohbetlerimizi bile yönlendirmiştir. Bu yüzden “Tatlı yiyelim tatlı ko-nuşalım.” deriz. Kısacası, ister zengin ister yoksul olsun herkesin sofrasında tatlıyı görürüz. Bayram öncesinde evlerde baklava açarlar, cevizli ve sütlü tatlılar yaparlar. Bülbül yuvası, kadayıf ve tulumba tatlı çeşitlerimizden yalnızca bir kaçını.

Sütlü tatlılar da soframızda önemli bir yer tutar. Meselâ, sütlaç, muhallebi, sütlü irmik tatlısı veya sütlü ekmek tatlısı gibi birçok çeşidi bir çırpıda söyleriz. Her evde değişik sütlü tatlılar yapar insanlarımız. Tatlılardan söz eder eder canım tatlı istedi. Size bilmem ama ben sokağın köşesindeki tatlıcıya gidip üzeri dondurmaları bir kazan-dibi yemek istiyorum.

### **Türklerde Düğün Geleneği**

Tarih boyunca her toplumda birtakım ortak değerler oluşur. Kültür dokusunu ortaya koyan ve töre, örf, âdet ve gelenek adını alan davranış şekilleri, milletlerin hayatında önemli bir yere sahiptir.

Türklerde binlerce yıldır devam eden dil ve kültür birliği sonu-cunda bugün, Türkistan'dan Avrupa içlerine kadar yayılan büyük bir coğrafyada ortak bir kültürün yaşandığını görmekteyiz.

Türklerde düğün geleneği, sadece iki kişinin evlenmesi sonu-cunu doğurmaz. Aynı zamanda insanların bir araya gelmesi, daya-nışması ve ortak şuurun canlanması sonucunu da ortaya koyar.

Türk lehçelerinde genellikle “toy” adını alan düğün, ailekuru-munun ayakta kalması ve toplum huzurunun ve dayanışmasının güçlenmesi açısından en önemli geleneklerimizden biridir.

“Allah’ın emri ve peygamberin kavliyle...” kız istenir. Kızın ai-lesi hem düşünmek hem de kızlarının fikrini almak için süre ister. “Kız evi naz evi!” sözü buradan gelmektedir.

“Kına” yakma geleneği de, Türk topluluklarının birçoğunda var-dır. Evinden ayrılan kızın üzüntüsünü yansıtan kına, aynı zamanda elleri, tırnakları ya da saçları boyamak için de kullanılan bir bitkidir.

Düğünlerde sıkça görülen bir başka gelenek de “takı” takma ile “saçı” saçmadır. Para veya altın gibi şeylerin gelin ve damadın üzerine takılması veya bozuk para, şeker, buğday gibi şeylerin gelin ve damadın başından saçılması, yeni kurulmakta olan ailenin bolluk ve bereket içinde olması istendiği içindir.

Düğün yemeği ise, insanların bir araya gelip kaynaştığı, bireyin bir topluma ait olduğunu hissettiği, birlikte ağlayıp birlikte gülmek gerektiğini öğrendiği en renkli ortamlardan biridir.

Düğünler, hediye verme geleneğinin doruğa çıktığı en önemli sosyal hâdisedir. Türklerde eskiden beri gelin getirme merasimi vardır. Önceleri beyaz at üzerinde getirilen gelin, şimdi özel araba-larla getirilmektedir. Arabayı süsleyerek “gelin arabası” hâline geti-rerek de yaygın bir gelenektir. Gelin alayının önünü kesip bahşiş is-temek gibi daha birçok âdet göze çarpar düğünlerde.

Türk insanının, göçler yoluyla büyük bir coğrafyaya dağıldığı düşünülürse, bu tip geleneklerin kültürü ve dolayısıyla millî benliği korumada ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

## MUSTAQIL O‘QISH UCHUN SHE’RLAR

### SAYALIM

Bir diyerek başlarım  
Parmaklarla sayarım.  
Sonra gelir iki, üç,  
Bunu bilmek değil güç.

Ne kolaydır ya altı,  
Şöyledir dört, beş, altı,  
Yedi, sekiz, dokuz, on.  
Sayılara yoktur son.

Neye yetmek bu kadar  
Bellediğim sayılar,  
Bilmeyen hiç bir sayı  
Nasıl sayar parayı?

*Sabri Cemil Yalkut*

### KİTAPLARIM

En iyi arkadaşım  
Kitaplarımdır benim  
Bitmez tükenmez aşım  
Kitaplarımdır benim

Bilgi, oyun, bilmece,  
Okurum gündüz gece  
En sevimli bilmece  
Kitaplarımdır benim.

## RENKLERİN DİLİ

-Baloncu geldi!..

Al, al balonlar.

Yeşil, mavi, sarı balonlar.

-Uçan balonlar!

Haydi koşunuz alınız,

Sakın geç kalmayınız.

-Ben mavi balon alırım.

-Ben de sarı balon alırım.

-Baloncu amca.Ben de iki tane balonistiyorum.

Rengi kırmızı beyaz olsun.

Türk bayrağının rengi kırmızı beyazdır.

Bayrağımı çok severim.

Balonlarım o renkten olsun isterim.

## HAFTANIN GÜNLERİ

Haftanın günleri yedidir yedi.

Yedidir, sayın, bakın,

Yedidir yedi.

Pazartesi ders var,

Okullar başlar.

Salı ya var beş ders,

Çalışın herkes.

Çarşamba geç kalma,

Uykuya dalma.

Perşembe geç gelme,

Yolda eğlenme.

Cuma geldi, gayret,

Tatili hak et.

Cumartesi, pazar,

Çocuklar oynar.

## KİTAP

Okumayı yazmayı  
Gördüm öğrendim senden.  
Büyükleri saymayı,  
Yine sensin öğreten.

Sende bilgi, görgü var,  
Sende bütün gerçekler.  
Sayfalarını açar,  
Okurum birer birer.

Doğruluk ve güzellik  
Senin yolun insana.  
Sensin bize üstelik  
Öğretmen, baba, ana.

Seni temiz tutarım,  
Kirlitem hiçbir zaman.  
Esirgerim, okşarım,  
Usanmam okumaktan.

*İ.Hakki Talas*

## GÜLÜM VAR, GÜLZARIM VAR

Gülüm var, gülzarım var.  
Al yanaklı yârim var.  
Al yanağı nar gibi  
Al alkımı kar gibi  
Dünya güzelliğinin  
Hepsi şunda var gibi.  
Serin seher çağında  
Elma yağıyor bağında

Şöyle bir mutlu hâli var  
Öyle bir avazı var  
Gözü hep üstünde yiğitlerin  
Aklı başından gidiyor yiğitlerin  
Sesini işittikleri anda.  
Bırak gözleri onda kalsın  
Kimse ümit etmesin  
Benim rahat ceylânım  
Benden başkasına bakmaz  
Benden başka hiç kimse  
Yüreğinde yer etmez.  
Gülüm var, gülzarım var.  
Al yanaklı yârim var.  
Al yanağı nar gibi  
Al alkımı kar gibi  
Dünya güzelliğinin  
Hepsi şunda var gibi.

*Ata Atacanoğlu*

### **LİSAN**

Güzel dil Türkçe bize,  
Başka dil gece bize,  
İstanbul konuşması  
En saf, en ince bize.

Lisanda sayılır öz  
Herkesin bildiği söz,  
Mânası anlaşılan  
Lügata atmadan göz.

Uydurma söz yapmayız,



Yapma yola sapmayız,  
Türkçeleşmiş Türkçedir  
Eski köke tapmayız.

Açık sözle kalmalı,  
Fikre ışık salmalı,  
Müteradif sözlerden  
Türkçesini almalı.

Yollarını benimse.  
Yeni sözler gerekse,  
Bunda da uy herkese.  
Halkın söz yaratmada

*Ziya Gökalp*

### **ANA HEDİYESİ**

Anam namazında el açmış göğü.  
Allah'a yalvarır: “Yâ Rabbim!” diye:  
-Sensin halk eyleyen bu göğü, yeri,  
Candan şirin olur yavru yâ Allah.  
Benim ömrümden kesip seneleri,  
Yavrumun ömrüne ekle, yâ Allah!  
Bu nedir? Arzuya, dileğe bir bak!  
Gör ki neler geçer ana kalbinden?  
Çoktur bu dünyada hediye, ancak  
Ömürden hediye görmemiştim ben.  
İsterdim, bir ana, bir yavru sözü  
Lügatte sözlerin önünde gide.  
Yüce olduğundan ananın özü,  
Yücedir, büyüktür hediyesi de.

Çoktur hediyeler insan adına:  
Kıymetli ziynetler, kıymetli taşlar.  
Ana hayat verir öz evlâdına,  
Hem de öz ömründen ömür bağışlar!

*Bahtiyar Vahabzade*

### **DOĞURAN KAZAN**

Ödünç bir kazan alır Hoca bir komşusundan;  
Verirken bir tencere yerleştirir içine.  
Komşu sorar: “Bu ne?”  
“Doğurdu senin kazan.”  
Komşusunun ölçü olmaz sevincine.  
Üç beş gün bir zaman geçer aradan,  
Hoca yine kalkar komşuya gider;  
Bir iki gün için kazanı ister.  
Komşu da: “Hay hay!” der; “Baş üstüne!” der,  
Geçer yine bir zaman.  
Komşu bakar, kazan gelmiyor geri;  
Çekince ayağa çedikleri,  
Hocanın evinde alır soluğu;  
Sorar: “Yahu bizim kazan ne oldu?”  
“Ha! Sizin kazan mı? Sizlere ömür!”  
“Aman Hocam! Kazan bu, nasıl ölür?”  
“Komşum, vallahi saçmaladın yine.  
Kazan neden ölmesin doğursun da?  
Doğurduğuna inanıyorsun da  
Neden inanmıyorsun öldüğüne?”

*Orhan Veli Kanık*

## **FARKINDA MISIN?**

Anneçim bilmem farkında mısın?  
Söylenmemiş en mübarek en aziz,  
Duygularla çepeçevre çaresiz,  
Sana yöneldiğimin farkında mısın?

Demeden yakın ırak,  
Bulutlarla savrulup ırmaklarla akarak,  
Sana “Anne” diyen dilleri kıskanarak,  
Kapına geldiğimin farkında mısın?

Bütün anneleri düşündüm tek tek,  
Sensin benim için en güzel örnek,  
Seni dinleyerek, seni görerek,  
Nasıl yüceldiğimin farkında mısın?

Seni görmedim diye bu bahar,  
İçimde bin türlü duygunun isyanı var.  
Turnaların gökyüzünü sevdiği kadar,  
Seni sevdiğimin farkında mısın?

*Yavuz Bülent Bakiler*

## LUG‘AT

**-A-**

**ABD (Amerika Birleşik**

**Devletleri) – AQSH**

**acayıp –g‘alati**

**adet-** adad, -ta

**ağıl-** og‘ilxona

**ağır-** og‘ir

**ağırlamak – mehmon qilmoq**

**ak - oq**

**akıl – aql**

**aktarmak – o‘tkazmoq**

**alçak gönüllü – kamtar**

**aldırmamak – e’tibor**

bermaslik

**alışkanlık - odat**

**alın - peshona**

**alışmak – o‘rganmoq**

**altı – olti**

**amaç – maqsad**

**amca – amaki**

**ameliyat – operatsiya**

**ana – bosh, asosiy**

**anahtar – kalit**

**anirmak – hangramoq**

**anlamak – tushunmoq**

**anlaşma – kelishuv, bitim**

**anlaşmak – kelishmoq**

**antrenman – mashg‘ulot**

(sport)

**araba – mashina**

**asansör – lift**

**asır - asr**

**askı –ilgich, ilmoq**

**aşırı – ortiqcha, keragidan ortiq**

**aşk – muhabbat**

**at – ot**

**atlamak – o‘zini otmoq**

**avuç - hovuch**

**ayrı – alohida**

**ayrıca – shuningdek**

**-B-**

**bacanak – boja**

**bağımlılık – bog‘lanib qolish**

**bakır – mis**

**balık – baliq**

**bardak – stakan**

**barındırmak – sig‘dirmoq,**

boshpana bo‘lmoq

**barış – tinchlik**

**baskı – bosim**

**başarılı – muvaffaqiyatli**

**bavul – jomadon**

**bayrak – bayroq**

**bebek – chaqaloq**

**bedava – tekin**

**beğenmek** – yoqtirmoq

**belge** – hujjat

**beniz** – yuz rangi

**beriki** - berigi

**besin** – ozuqa

**beslenmek** – oziqlanmoq

**bıyık** – mo‘ylov

**biçim** – shakl

**bilezik** – bilaguzuk

**bilgi** – ma‘lumot, bilim

**bilgin** – dono, bilimli

**bilgisayar** – kompyuter

**bişim** – axborot

**bireysel** – individual

**bir türlü** – negadir, nimagadir

**bisiklet** – velosiped

**bodrum** – yerto‘la

**boğa** – buqa

**borç** – qarz

**boşuna** – bekorga

**boz** – bo‘z

**bölge** – hudud

**börek** – somsa turi

**bu nedenle** – shu sababli

**buhar** – bug‘

**buluşmak** – uchrashmoq,  
ko‘rishmoq

**bunalım** – buhron

**-C-**

**cadde** – ko‘cha (prospekt)

**cam** – oyna, shisha

**cambaz** – dorboz

**ceket** – pidjak

**cennet** – jannat

**cep** – cho‘ntak

**cephe** – front

**cimri** – xasis

**civciv** –jo‘ja

**cömert** –saxiy

**cüzdän** – hamyon

**-Ç-**

**çaba** – harakat, g‘ayrat

**çabalamak** – harakat qilmoq,  
g‘ayrat qilmoq

**çabucak** – tezgina

**çağ** – davr

**çakmak** – yondirgich

**çalışkan** – tirishqoq, a‘lochi

**çalmak** – chalmoq

**çalmak** – o‘g‘irlamoq

**çanta** – sumka

**çarşaf** – choyshab

**çarşı** – bozor

**çatal** – vilka

**çaydanlık** – choynak

**çelenk** – gulchambar

**çelik** – po‘lat  
**çeşitli** – turli  
**çevre** – atrof, muhit  
**çiban** – yara  
**çıplak** – yalang‘och  
**çiçek** – gul  
**Çin** - Xitoy  
**çoban** – cho‘pon  
**çoğunlukla** – ko‘pincha  
**çorap** – paypoq  
**çorba** – sho‘rva  
**çöp** – axlat  
**çözüm** – yechim  
**çubuk** – cho‘p

**-D-**

**daire** – kvartira  
**dal** – shox  
**dam** – tom  
**dans etmek** – raqsgatushmoq  
**davranış** – xatti-harakat  
**davul** – dovul, baraban  
**dayanmak** – suyanmoq,  
chidamoq  
**dayı** – tog‘a  
**dede** – bobo  
**dedikodu** – g‘iybat  
**defa** –marta  
**defalarca** – birnechamarta

**değil** – emas  
**değirmen** – tegirmon  
**değişik** – farqli  
**değnek** – kaltak, tayoq  
**demet** – dasta  
**denetlemek** – tekshirmoq  
**derin** – chuqur  
**derken** – shu payt  
**diğer** – boshqa  
**dizi** – serial  
**doğa** – tabiat  
**doğmak** – tug‘ilmoq  
**doğurmak** – tug‘moq  
**doktor** – shifokor  
**dolap** – shkaf  
**dolaşım sistemi** –  
qonaylanishsistemasi  
**dondurma** – muzqaymoq  
**dondurmak** – qotirmoq  
**dosya** – fayl, papka  
**doz** – doza  
**dönem** – davr  
**duman** – tutun  
**durum** – ahvol, holat  
**düğün** – to‘y  
**düşmek** – yiqilmoq  
**düşünce** – fikr  
**düşünmek** – o‘ylamoq  
**düz** – tekis

**-E-****eğitim** – ta’lim-tarbiya**ek** – qo‘shimcha**ekmek** – non**eksiklik** – nuqson, kamchilik**ekşi** – nordon**emekli** – nafaqaxo‘r**enişte** – pochcha**erken** – vaqtli**esmer** – qora sochli**eş** – turmush o‘rtoq**eşofman** – sport kiyimi**et** – go‘sh**etek** – etak, yubka**ev** – uy**evcil** – xonaki**evlenmek** – turmushqurmoq**-F-****fakir** – kambag‘al**fare** – sichqon**firtına** – bo‘ron**fil** – fil**fiil** – fe‘l**filiz** – shox, butoq**fincan** – chashka**fiyat** – narx**fotoğraf** – surat, rasm**frenlemek** – to‘xtatmoq**-G-****galiba** – shekilli**garip** – g‘alati**geçici** – o‘tkinchi**geçinmek** – hayotkechirmoq**geçit** – o‘tish joyi**gelin** - kelin**gelişmek** – rivojlanmoq**gemi** – kema**genelge** - majlis**genellikle** – odatda**gerçek** – haqiqat**gerçekten** – haqiqatan**gereksinim** – ehtiyoj**gerginlik** – tarang vaziyat**gevşek** – bo‘sh, bo‘shashgan**gezegen** – sayyora**gezi** – sayr, sayohat**gitar** – gitara**gizlemek** – yashirmoq**gol** – gol**göç** – ko‘chish**göçmen** – ko‘chmanchi**göğüs** – ko‘krak**gökkuşağı** – kamalak**gökyüzü** – osmon**göl** – ko‘l

**gömlek** – ko‘ylak

**görev** – vazifa

**gözenek** - glazok

**gözlemek** – kuzatmoq

**gözlük** – ko‘zoynak

**güçlük** – qiyinchilik

**gül** – atirgul

**gümrük** – bojxona

**gürültü** – shovqin

**güven** – ishonch

**güvenmek** – ishonmoq

**-H-**

**hafif** – yengil

**hafta sonu** – dam olish kuni

**haftaya** – kelasi hafta

**hala** – amma

**hâlâ** – haligacha

**halı** – gilam

**hangi** – qaysi

**hap** - tabletka

**hapsirmak** – aksaurmoq

**hasım** – raqib, dushman

**haşlamak** – qaynatmq

**hatırlamak** – eslamoq

**havlamak** – vovullamoq

**havlu** – sochiq

**hay hay** – bajonidil

**hayalet** – arvoh

**hediye** – sovg‘a

**helikopter** – vertolyot

**hemen** – darhol

**hemen hemen** – deyarli

**hepsi** – barchasi

**herkes** – barcha, hamma

**hırsız** – o‘g‘ri

**hoşlanmak** – yoqtirmoq

**hoşuna gitmek** – yoqmoq

**höparlör** – kolonka, karnay

**hukuk** – huquq

**huy** – fe‘l-atvor

**-I-**

**ırk** – irq

**irmek** – daryo

**ıspanak** – ismaloq

**ışık** – chiroq

**-İ-**

**ıç** – ich

**ifade** – ifoda

**iğne** – igna

**ihracat** – eksport

**ihtiyaç** – ehtiyoj

**ihtiyar** – keksa

**ikiz** – egizak

**ilgi** – e‘tibor, qiziqish

**ilim** – ilm



**inat** – o‘jarlik

**inatçı** – o‘jar

**ince** – ingichka

**İngiltere** – Angliya

**inmek** – tushmoq

**İnşallah** – Xudo xohlasa

**intizam** – intizom

**ip** – ip

**istikrar** – barqarorlik

**it** – it

**ithalat** – import

**izlemek** – kuzatmoq, ko‘rmoq

**-J-**

**jet** – harbiy samolyot

**jeton** – jeton

**-K-**

**kaç** – qancha

**kadın** – ayol

**kahvaltı** – nonushta

**kahvaltılık** – nonushtada

yeyiladigan narsa

**kale** – qal’a

**kalem** – qalam, ruchka

**kalin** – qalin

**kalkınmak** – rivojlanmoq

**kâlp nakli** – yurakalmshtirish

**kamp** – lager

**kandırmak** – aldamoq

**kanepe** – o‘rindiқ, skameyka

**kanmak** – aldanmoq

**kanser** – saraton kasalligi

**kantin** – bufet

**kapı** – eshik

**kara** – 1. qora 2. yer

**kare** – kvadrat

**karı** – xotin

**karınca** – chumoli

**karne** – o‘quvchikundaligi

**karşılama** – qarshiolmoq

**karyola** – kravat

**kasa** – kassa

**kase** – kosa

**kasiyer** – kassir

**kavga** – janjal

**kaynak** – manba

**kaynakçı** – payvandlovchi

**Kazakistan** – Qozog‘iston

**keçi** – echki

**keçi** – mushuk

**kelebek** – kapalak

**kepenk** – tirkak (eshikniki)

**Kirgızistan** – Qirg‘iziston

**kırk** – qirq

**kırlangıç** – qaldirg‘och

**kıskanmak** – qizg‘anmoq

**kıvılcım** – cho‘g‘

<b>kiyma</b> – qiyma	<b>kumral</b> – mallasoch
<b>kizartmak</b> – qovurmoq	<b>kusursuz</b> – nuqsonsiz
<b>kizgin</b> – jahlichiqqan	<b>kuş</b> – qush
<b>kizmak</b> – jahlichiqmoq	<b>kuşak</b> – 1. belbog‘ 2. avlod
<b>kibrit</b> – gugurt	<b>kuşkulanmak</b> – shubhalanmoq
<b>kilit</b> – qulf	<b>kuşkusuz</b> – shubhasiz
<b>kimi</b> – ba‘zi	<b>kutsal</b> – muqaddas
<b>kimlik</b> <b>karti</b> –	<b>kuyumcu</b> – zargar
shaxsnitasdiqllovchi	<b>kuzen</b> – xolavachcha, amnavachcha
guvohnoma	<b>kükremek</b> – o‘kirmoq
<b>kimyasal</b> – kimyoviy	<b>küp</b> – ko‘zaidish
<b>kitaplik</b> – kitobjavoni	<b>-L-</b>
<b>koca</b> – 1. er 2. kap-katta	<b>leylek</b> – laylak
<b>koç</b> – qo‘chqor	<b>liste</b> – ro‘yxat
<b>kolay</b> – oson	<b>Londra</b> - London
<b>koltuk</b> – 1. qo‘ltiq 2. kreslo	<b>lütfen</b> – marhamatqilib, iltimos
<b>kolye</b> – taqinchoq (bo‘yinga taqiladi)	<b>-M-</b>
<b>komik</b> – kulguli	<b>maalesef</b> – afsuski
<b>konser</b> – konsert	<b>macera</b> – sarguzasht
<b>konu</b> – mavzu	<b>maç</b> – musobaqa
<b>konuk</b> – mehmon	<b>makas</b> – qaychi
<b>Kore</b> - Koreya	<b>mandalina</b> – mandarin
<b>korkmak</b> – qo‘rqmoq	masa – <b>stol</b>
<b>kova</b> – chelak	<b>matem</b> – motam
<b>köfte</b> – kotlet	<b>melemek</b> – maramoq
<b>kök</b> – ildiz	<b>mendil</b> – dastro‘mol
<b>köşe</b> – burchak	
<b>köy</b> – qishloq	
<b>kule</b> – minora	

**merak etmek – 1.**

tashvishlanmoq

**2. qiziqmoq**

**mezuniyet** – bitiruv

**milyon** – million

**mis koku** – xushbo‘yhid

**moral** – kayfiyat

**Moskova** – Moskva

**muayene etmek** – tekshirmoq

(shifokor)

**muhallebi** – shirinlik turi

**muhtar** – oqsoqol

**mutlu** – baxtli

**mücadele etmek** – kurashmoq

**müsait** – bo‘sh

**müşteri** – mijoz

**-N-**

**nabız** – puls

**nane** – yalpiz

**naylon** – salafan, klyonka

**neden** – 1. nimauchun 2. sabab

**neredeysel** – deyarli

**nesil** – nasl

**neşe** – xursandchilik

**nezle** – tumov

**niçin** – nimauchun

**nine** – buvi

**nüfus** – aholi

**-O-**

**oda** – xona

**ok** – o‘q

**okul** – maktab

**olay** – voqea, hodisa

**oldukça** – juda ham

**on** – o‘n

**onarmak** – tuzatmoq, ta‘mirlamoq

**oran** – nisbat

**ortam** – muhit

**ot** – o‘t

**otel** – mehmonxona

**otomobil** – avtomobil

**oysa** – vaholanki

**-Ö-**

**öbür** – boshqa

**ödev** – vazifa

**ödünç** – qarz

**öfkelenmek** – jahlichiqmoq

**öğrenci** – o‘quvchi

**öğretmen** – o‘qituvchi

**öğün** – mahal

**ölçülü** – o‘lchovli

**örneğın** – masalan

**örtü** – yopinchiq

**örümcek** – o‘rgimchak

**öteki** – boshqa

**ötmek** – sayramoq

**övmek** – maqtamoq

**Özbekistan** – O‘zbekiston

**özdeş** – bir, birxil

**özel** – shaxsiy, maxsus

**özellik** – xususiyat

**özellekle** – ataylab, maxsus,

ayniqsa

**özlemek** – sog‘inmoq

### **-P-**

**pahalı** – qimmat

**paket** – paket, quti

**papağan** – to‘tiqush

**parti** – bazm, kecha

**pasta** – 1. krem 2. tort

**pek** – juda, unchalik

**peki** – xo‘p, mayli, yaxshi

**pekmez** – shinni

**pencere** – deraza

**peynir** – pishloq

**pide** – non turi

**pis koku** – badbo‘yhid

**pişman** – pushaymon

**posta** – pochta

**poşet** – paket

**proje** – loyiha

### **-R-**

**radyo** – radio

**raf** – tokcha

**rahatlatıcı** – tinchlantiruvchi

**rahatlık** – tinchlik, osoyishtalik

**rastlamak** – uchratmoq

**reçel** – murabbo

**reyon** – bo‘lim (savdobo‘limi)

**Rusya** – Rossiya

**rüzgâr** – shamol

### **-S-**

**saat** – soat

**saç** – soch

**saçmalamak** – aljiramoq

**sağ** – o‘ng

**sağır** – kar

**sağlamak** – ta‘minlamoq

**sakin** – sokin, tinch

**saklamak** – yashirmoq, saqlamoq

**s aldirganlık** – tajovuzkorlik

**salgın** – epidemiya

**salıncak** – belanchak

**sandal** – sol

**sanık** – gumondor

**sap** – sop

**sarı** – sariq

**sarışın** – sariqsochli

**satranç** – shaxmat  
**savaş** – jang  
**seçmek** – tanlamoq  
**semer** – egar  
**semt** – tuman  
**seneye** – kelasiyil  
**sepet** – savat  
**serinkanlı** – sovuqqon  
**sert** - qattiq  
**seyahat** – sayohat  
**seyirci** – tomoshabin  
**seyretmek** – tomoshaqilmoq  
**sıcak** – issiq  
**sık sık** – tez-tez  
**sınırlı** – chegaralangan  
**sıra** – 1. navbat 2. parta 3. payt  
**silâh** – qurol  
**simit** – teshikkulcha  
**sindirim** – hazm  
**sinema** – kino  
**sinirli** – asabiylashgan,  
jahlichiqqan  
**siyah** – qora  
**sofra** – dasturxon  
**soğuk** – sovuq  
**sokak** – ko‘cha  
**sol** – chap  
**soluk** – 1. nafas 2. so‘lg‘in  
**sonuç** – natija  
**soru** – savol

**sorumlu** – mas‘ul  
**sorumluluk** – mas‘uliyat  
**soygun** – o‘g‘irlik  
**söz gelimi** – masalan  
**sözlük** – lug‘at  
**suç** – ayb, gunoh  
**suçlu** – aybdor, gunohkor  
**sur** – qal‘adevori  
**sürdürmek** – davomettirmoq  
**süre** – muddat, vaqt  
**sürekli** – muntazam  
**sürü** – gala

**-Ş-**

**şaka** – hazil  
**şapka** – **shapka**  
**şarkı** – qo‘shiq  
**şaşırmak** – hayronqolmoq  
**şaşkınlık** – hayrat  
**şemsiye** – **soyabon**  
**şimdilik** – hozircha  
**şimşek** – chaqmoq  
**şirket** – firma  
**şişe** – shisha  
**şişman** – semiz

**-T-**

**tabak** – tarelka

**taban** – pol  
**tablo** – manzara  
**takı** – zakolka  
**takım** – jamoa, komplekt  
**tanık** – guvoh  
**tansiyon** – qonbosimi  
**tas** – tog‘ora  
**taşınmak** – ko‘chmoq  
**tavan** – shift  
**tavşan** – quyon  
**taze** – barra, navnihol  
**tebeşir** – bo‘r  
**tedavi etmek** – davolamoq  
**tek** – bitta, yagona  
**tekne** – kema  
**temas** – aloqa  
**tembel** – dangasa  
**temiz** – toza  
**temsil etmek** – vakilbo‘lmoq  
**tencere** – qozon  
**tercih etmek** – afzalko‘rmoq  
**tereyağı** – sariyog‘  
**terzi** – tikuvchi  
**teyze** – xola  
**tıkamak** – yopmoq, berkitmoq  
**tıpkı** – xuddi  
**tişört** – futbolka  
**tohum** – urug‘  
**tomurcuk** – kurtak  
**top** – to‘p

**topal** – cho‘loq  
**toplantı** – majlis  
**tören** – marosim  
**tuğla** – g‘isht  
**tuhaf** – g‘alati  
**tutuşmak** – yonmoq  
**tüketmek** – iste‘molqilmoq

**-U-**

**ucuz** - arzon  
**uçak** – samolyot  
**ufak** – mayda  
**uğramak** – uchramoq  
**uğraşmak** – mashg‘ulbo‘lmoq  
**uğurlamak** – kuzatmoq  
**uğursuz** – shumqadam  
**ulumak** – uvlamoq  
**uluslararası** – xalqaro  
**uslu** – esli  
**utanmak** – uyalmoq  
**uygarlık** – sivilizatsiya  
**uygulamak** – amalgatatbiqetmoq  
**uzak** – uzoq  
**uzun** – uzun

**-Ü-**

**ücret** – narx, qiymat  
**üç** – uch

**ünlü** - mashhur  
**üretkenlik** – yaratuvchanlik  
**üstelik** – ustiga-ustak  
**üşenmek** – erinmoq  
**üşümek** – sovqotmoq  
**ütü** – dazmol

**-V-**

**valiz** – jomadon  
**vallahi** – Xudohaqqi  
**vapur** – paroxod  
**vazgeçmek** – vozkechmoq  
**vazo** - vaza  
**vergi** – soliq

**verimli** – samarali

**vitrin** – vitrina

**-Y-**

**yabanci** – begona  
**yabanî** – yovvoyi  
**yakışıklı** – kelishgan  
**yaklaşık** - ...gayaqin  
**yansitmak** – aksettirmoq  
**yapay** – sun'iy  
**yaprak** – barg  
**yaşam** – hayot  
**yaşıt** – tengdosh  
**yaşlı** – keksa

**yavaş** – sekin, asta  
**yavru** – bola (hayvonbolasi)  
**yetenek** – qobiliyat  
**yetenekli** – qobiliyatli  
**yoğurmak** – qormoq  
**yorgun** – charchagan, horg'in  
**yorulmak** – charchamoq  
**yumruk** – musht  
**yumurtlamak** – tuxumqo'ymoq  
**yumuşak** – yumshoq  
**yurt** – 1. yurt 2. yotoqxona  
**yuvarlak** – yumaloq  
**yüzyıl** – asr

**-Z-**

**zannetmek** – deb o'ylamoq  
**zarf** – konvert  
**zavallı** – bechora  
**zayıf** – ozg'in  
**zeytin** – zaytun  
**ziplamak** – sakramoq  
**ziraat** – dehqonchilik  
**zor** – qiyin  
**zorla** – majburlab  
**zorluk** – qiyinchilik  
**zorunlu** – majburiy

## TALABALARGA TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. Aminova L. «Turk tili»dan tarjima amaliyoti. -Toshkent: ToshDSHI , 2010.
2. Atamuradov Sh. Turk tili.I.- Toshkent, 2011
3. Aziz Nesin «G‘aroyib bolalar» roman va hikoyalar to‘plami, Toshkent:1998
4. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri. Ankara, 1998.
5. Baysal, Faik. Sarduvan. İstanbul, Can Yayınlar., 1993.
6. Berdak Yusuf, «Turkcha-o‘zbekcha va o‘zbekcha-turkcha lu-g‘at», Toshkent, 2012.
7. Berdak Yusuf, «Turkcha-o‘zbekcha «aldoqchi» so‘zlar lug‘ati», Toshkent, «Vorish-nashriyot», 2009.
8. Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, Moskva, «Russkiy yazık», 1977. Multilingual, İstanbul, 1995.
9. Büyük Türkçe-Rusça Sözlük, Moskva, «Russkiy yazık», 1977. Multilingual, İstanbul, 1994.
10. Güntekin R.N. Çalikuşu. İstanbul, 38. baskı.
11. Hamidov X., Tilavov A. Turk tilidan mashqlar to‘plami, Toshkent: «Vorish-nashriyot», 2009.
12. Hamidov X. Turk tili. Mavzulashtirilgan testlar to‘plami. Toshkent: ToshDSHI, 2009.
13. Hamidov X., Turk tili : morfologiya.-Toshkent: ToshDSHI, 2011.
14. Hamidov X. Turk tilidan amaliy mashg‘ulotlar uchun matnlar.-Toshkent: ToshDSHI, 2007.
15. Hamidov X., Turk tili grammatikasi.-Toshkent: ToshDSHI, 2006.
16. Karay, Refik Halid. Nilgun. İstanbul, 1986.
17. Rusça-Türkçe İsimler ve Fiiller Sözlüğü. Multilingual, İstanbul, 1998.
18. Savash Y., Kenjayeva P. Kutilmagan mehmon. Tosh-kent, 2011.
19. Shabanov J., Hamidov X. Turk tilining imlo qoidalari. Toshkent: ToshDSHI 2011
20. Sodiqov Q., Hamidov X., Xudayberganova Z., Aminova L. Turk tili, Toshkent, 2005.



21. Türkçe Sözlük. Tempo 1-4. ciltler. Dil Derneği. İstanbul, 1997.

22. Xudayberganova Z., Hamidov X., Turk tilining amaliy grammatikasi.- Toshkent: ToshDSHI, 2010.

23. Zamonaviy turk she'riyati. A. Abdullayev tarjimasini. Toshkent, 2006 .

24. Yo'ldoshev I., O'zturk T., O'zturk Y., «O'zbek-turk maqol-lari va iboralari lug'ati» . –Toshkent, 1998

25. Qayumova M.M., Turk tilidan praktikum. 1-2-kurslar uchun. Toshkent: "Mumtoz so'z", 2012.

26. Qayumova M.M., Turk tilidan praktikum. 3-kurslar uchun. Toshkent: "Mumtoz so'z", 2012.

## MUNDARIJA:

<b>I.I. FONETIKA</b> .....	5
1-§.Fonetika. Turk tilining alifbosi –Sesbilgisi. Alfabe.....	5
2-§.Unli harflar. Unlilar moslashuvi -Ünlüler.Ünlü Uyumu.....	9
3-§.Unli tushish hodisasi - Ünlü Düşmesi.....	16
4-§.Undosh harflar- Ünsüzler.....	20
5-§.Undoshlar moslashuvi - Ünsüz Uyumu.....	24
6-§.Jarangsiz undoshlarning jaranglilashuvi –Ünsüz Yumu-şaması.....	30
7-§.Tovush orttirilishi- Kaynaşma Sesler.....	33
8-§.Fonetika bo‘limi yuzasidan mustahkamlash uchun mashqlar.Fonetik tahlil.....	39
<b>I.II.MORFOLOGIYA</b> .....	48
9-§.Morfologiya. Ot va uning ma’no turlari.Turdosh va atoqli otlar. Aniq va mavhum otlar -Morfoloji. İsim ve Anlamaina Göre Çeşitleri. Cins ve Özel İsim. Somut ve Soyut İsim.....	48
10-§.Otning lug‘aviy shakllari: otlarda son kategoriyasi- Sayılarına Göre İsimler..	53
11-§.Otning aloqa-munosabat shakllari:egalik va kelishik kategoriyasi - İyelik Ekleri, İsmın Hal Ekleri.....	57
12-§.Otlarning tuzilish turlari. Ot yasovchi qo‘shimchalar- Yapılarına Göre İsimler (Basit, Türemiş, Birleşik). İsim Türeten Ek.....	70
13-§.Sifat va uning ma’no turlari –Sıfat ve Çeşitleri.....	79
14-§.Sifat darajalari. Sifatlarning otlashishi-Sıfatlarda Derecelendirme. Sıfatların İsimleşmesi.....	83
15-§.Sifatlarning tuzilish turlari- Yapılarına Göre Sıfatlar.....	89
16-§. Son va uning ma’no turlari. Sonning tuzilish turlari –Sayı ve Çeşitleri.....	95
17-§.Olmosh va uning ma’no turlari –Zamir ve Çeşitleri.....	104
18-§.Olmoshlarning tuzilish turlari – Yapılarına Göre Zamirler.....	116
19-§.Ravish va uning ma’no turlari –Zarf ve Çeşitleri.....	121
20-§.Ravishlarda daraja . Ravishlarning tuzilish turlari- Zarflarda Derecelendirme. Yapılarına Göre Zarflar .....	127

21-§.Fe'l.O'timli va o'timsiz fe'llar.Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar - Fiil. Geçişli ve Geçişsiz Fiiller.Olumlu ve Olumsuz Fiiller.....	132
22-§.Fe'lda zamon shakllari. Hozirgi zamon fe'li - Fiillerde Zaman. Şimdiki Zaman Fiili.....	138
23-§.Yaqin o'tgan zamon -Belirli Geçmiş Zaman.....	143
24-§.O'tgan zamon hikoya fe'li –Belirsiz Geçmiş Zaman Fiili.....	148
25-§.Kelasi zamon fe'li – Gelecek Zaman Fiili.....	152
26-§.Hozirgi kelasi zamon fe'li – Geniş Zaman Fiili.....	158
27-§.Fe'l mayllari. Buyruq mayli – Fiil Kipleri. Emir Kipi.....	164
28-§.Istak mayli -İstek kipi.....	171
29-§.Shart mayli –Dilek-Şart kipi.....	176
30-§.Keraklilik fe'li -Gereklilik kipi.....	182
31-§.Fe'l nisbatlari. Aniq nisbat.O'zlik nisbati -Fiil Çatısı. Yalın Çatı (Etken Fiil). Dönüşlü Çatı (Dönüşlü Görünüş).....	187
32-§.Majhul nisbati - Edilgen Çatı (Edilgen Görünüş).....	195
33-§.Birgalik nisbat –İşteş Çatı (İşteş Görünüş).....	202
34-§.Orttirma nisbat –Ettirgen Çatı (Ettirgen Görünüş) .....	211
TURK TILIDA OG'ZAKI NUTQNI O'STIRISH UCHUN MATNLAR.....	216
I. ÖZBEKİSTAN BENİM VATANIM.....	220
II. ÖĞRENCİ VE HAYATI.....	230
III. TÜRKİYE GÜZEL ÜLKEDİR.....	241
Mustaqil o'qish uchun she`rlar.....	261
Lug'at.....	268
Talabalarga tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	280